

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**İRAN'DA TÜRKLERE YÖNELİK UYGULANAN ASİMİLASYON
POLİTİKALARI ve KARŞI TEPKİLER 1979-2018**

Doktora Tezi

Artum DİNÇ

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**İRAN'DA TÜRKLERE YÖNELİK UYGULANAN ASİMİLASYON
POLİTİKALARI ve KARŞI TEPKİLER 1979-2018**

Doktora Tezi

Artum DİNÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ARTUM DİNÇ

İRAN'DA TÜRKLERE YÖNELİK UYGULANAN ASİMİLASYON
POLİTİKALARI VE KARŞI TEPKİLER 1979-2018

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Aytül KASAPOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı
Prof. Dr. M.Aytül KASAPOĞLU
Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA
Prof. Dr. E. Feryal TURAN
Prof. Dr. Cahit GELEKÇİ
Doç. Dr. Birsen ŞAHİN KÜTÜK

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

III

Tez savunma tarihi: 19.09.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (03/12 / 2018.)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Artum DİNÇ

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ	VII
GÖRSELLER LİSTESİ	VIII
ŞEMALAR LİSTESİ	XVII
KISALTMALAR	XVIII
ÖNSÖZ	XIX
1. BÖLÜM: GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Sorunu	23
1.2. Araştırmanın Amacı	26
1.3. Araştırmanın Önemi	29
1.4. Yaklaşım ve Sayıtlar	31
1.4.1. İran'da Türklerin Nüfus Dağılımı ve Tarihsel Geçmişi	32
1.4.2. Kavramsal Çerçeve	56
1.5. Yöntem	101
1.5.1. Yöntembilimsel Yaklaşım	102
1.5.2. Araştırma Tipi	115
1.5.3. Veri Toplama ve Çözümleme Tekniği	115
1.5.4. Araştırma Evreni ve Örneklem	119
1.5.5. Araştırma Sırasında Karşılaşılan Güçlükler	121

2. BÖLÜM: BULGULAR	123
2.1. 1979'dan Günümüze Farslaştırma Sürecine Karşı Verilen Tepkilerde Gözlemlenen Dönemsel Farklılıklar	127
2.1.1. Görünürlük Heyecanı: Tanınma Çabaları	131
2.1.2. Yeraltı Direnişine Geçiş: Çizginin Altında Alttan Alta Direniş	138
2.1.3. Sınırları Sınama: Tahakkümü Sorgulayan Mikro Edimler	145
2.1.4. Gövdeleşen Umumi Bilinç: Dayatılan Normatif Kalıpların Yeniden Üretiminin Reddi.....	150
2.2. Farslaştırma Karşıtı Tepki Süreçlerinde Kullanılan Söylemsel ve Kavramsal Çerçevesel: Anlamlandırmalar, Tanımlamalar ve Adlandırmalar	175
2.2.1. Azerbaycan Meselesi	176
2.2.2. Milli Hareket	183
2.2.3. Hüviyet Talep Hareket	187
2.2.4. Farslaştırma Sorunu	190
2.2.5. Türk Sorunu	193
2.2.6. Demokratik Türk Halk Hareketi	194
2.2.7. Değerlendirme.....	196
2.3. Farslaştırma Karşıtı Tepki Süreçlerinde Öne Sürülen Stratejik Üstler: Hesaplaşma Oyununun Uzamsal Sınırları	206
2.3.1. Meşru Zeminde Durumu İyileştirme.....	211

2.3.2. İktidarın Yeniden Dağılımı: Tanınma, Temsil Edilme ve Kaynakların Paylaşımı	221
2.3.3. Ayrı Bağımsız Bir Siyasal Yetke ve Yönetim Kurma	229
2.3.4. Değerlendirme.....	234
2.4. Farslaştırma Karşıtı Tepki Süreçlerinde Uygulanan Taktiksel İzlekler: Hesaplı Eylem Örüntüleri.....	236
2.4.1. Dirim-İktidar İş Başında: Farslaştırma Sürecini Sorunsallaştırma ve Karşı Tepkilerde Kullanılan Benlik Teknolojileri	237
2.4.2. Direnişe Alan Açma: Araçsallaştırılan İlişkisel Ağlar, Ritüeller ve Teknolojiler	266
2.4.3. Kamusal Direnişin Hareketli Sahnesinde Olanla İdare Etme: Seçim Süreçleri	273
2.4.4. Politik Elektrik: Bedeli Göğüsleyen Direnişin Kamusal İlanı	281
3. BÖLÜM: SONUÇ.....	284
KAYNAKÇA	320
Ek 1. GÖRÜŞME SORULARI.....	343
Ek 2. TOPLUMSAL MESAFE ANKETİ.....	349
ÖZET	351
ABSTRACT	353

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İnan'da Etnik Nüfusun Dağılım Oranları.....	40
Tablo 2: İllere göre nüfus dağılımı (Statistical Centre of Iran, 2011: 38) ve yerleşik Türk nüfusun sayı ve oranları.	42
Tablo 3: Uygulanan edimlerle kabul edilen ilkesel eğilimler arasındaki ilişkinin doğrusal yönünü gösteren tiplene modeli.	296

GÖRSELLER LİSTESİ

- Görsel 1:** Mahmut Ali Çehregani'nin mesleki konum ve deneyimlerinin yazıldığı bir seçim afişi 15
- Görsel 2:** 1 Temmuz 2003 Babek Kalesi Şenlikleri, GAMOH'a bağlı aktivistler Güney Azerbaycan için tasarladıkları 2 x 3 m² büyüklüğünde dev bir bayrağı dalgalandırmaktadır. 17
- Görsel 3:** 22 Mayıs 2006'da Tebriz'de yüz binlerin katılımıyla gerçekleştirilen kınama gösterisi (solda) ve İran Gazetesi'nin yayımladığı ilgili resimli güldürü öyküden bir kare (sağda). 19
- Görsel 4:** Tebriz, Yadegar-i Emam Stadı, 26 Şubat 2013, açılan dev pankartta "South Azerbaijan isn't Iran" yazıyor. 20
- Görsel 5:** Etno-kültürel kimliklere göre İran'ın nüfus dağılımı haritası. 37
- Görsel 6:** İllere göre yerleşik Türk nüfusun oranı (aktaran Sabuhi, 2014). 41
- Görsel 7:** 19.09.2017'de mosafersalam.com sitesinden indirilen fotoğraf: Meşkinşehr'in Şehir Yeri antik bölgesinden bir kare. 43
- Görsel 8:** 19.09.2017'de tasnimnews.com sitesinden indirilen fotoğraf: Naghadeh'nin (Sulduz) yakınlarında bulunan Hasanlı Tepesi'nden bir kare. 44
- Görsel 9:** 19.09.2017'de ettelaat.com sitesinden indirilen fotoğraf: Kaşan'ın yakınlarında bulunan Sialk Tepesi'nden bir kare. 44
- Görsel 10:** 19.09.2017'de alborzeman.ir sitesinden indirilen Pouya Molla Hasani'in çektiği fotoğraf: Humeyn'in Teymere kayalıklarından bir kare. 45
- Görsel 11:** 19.09.2017'de halil.ir sitesinden indirilen Mohsen Mojaz'ın çektiği fotoğraf: Kirman ilinde bulunan Jiroft Tepesi'nden bir kare. 46

Görsel 12: 14.02.2018'de Khan Chopan'ın imgrumweb.com sitesinde paylaştığı fotoğraf (sol): Laklan Kayalıkları'ndan bir kare; 30.03.2016'da Qaradağ bloğunda paylaşılan fotoğraf (sağ): Süngün köyü kaya tamgalarından bir kare.....	46
Görsel 13: 29.09.2008'de Mehdi Eshraqi'nin wikipedia.org sitesinde ilgili madde başlığıyla açılan sayfaya yüklediği fotoğraf: Ali Çeşmesi Mahallesi'nden bir kare. .	47
Görsel 14: 19.09.2017'de tripyar.com sitesinden alındı: Damoghan, Hisar Tepe.....	47
Görsel 15: 28.01.2018'de irna.ir sitesinde Giyan Tepesi ile ilgili yayımlanan haber sayfasından alınan fotoğraf: Nihavend Giyan Tepesi.	48
Görsel 16: 26.10.2016'da tavakoli.blogfa.com bloğunda yayımlanan Süleyman Minasiyan'ın çektiği fotoğraf: Marlık Tepesi'nde bulunan kurganlardan biri.	49
Görsel 17: 13.09.2016'da isna.ir sitesinde Kazvin'in Kabristan Tepesi'nde bulunan yeni keşiflerle ilgili haberde yayımlanan Mehdi Motamed'in çektiği fotoğraf.....	49
Görsel 18: Performansa dayalı üç boyutlu ilişki ve etkileşim süreçlerini meydana getiren bileşenler	105
Görsel 19: Yapı(lar) ile uygulama(lar) arasında saptanan etkileşim süreçlerini meydana getiren ögeler	110
Görsel 20: Yedi katmanlı çözümlene düzeneği	114
Görsel 21: 2 Aralık 2017'de Gün. Az. TV sitesinde yayınlanan bir foto: Erdebil kentinde bir okul duvarına yazılmış "Haray Haray Men Türkem" sloganı.	129
Görsel 22: Dr. Hamit Nütke'nin Mayıs 1979'da Varlık Dergisinin 2. sayısında yayımlanan "İslam Cumhuriyeti Anayasası ve İran'da Etniklerin Kültür Meselesi" başlıklı yazısı.....	137
Görsel 23: Bez veya Babek Kalesi, Keleyber (Kaleyber), Doğu Azerbaycan, İran.	161

Görsel 24: Babek Kalesi Şöleni'ne yürüyüşten bir kare.....	161
Görsel 25: Polis ve güvenlik güçlerinin eşlik ettiği Babek Kalesi Şöleni'nden bir kare.	162
Görsel 26: 1 Temmuz 2003'te bir grup GAMOH üyesinin Babek Kalesi Şölenleri'nde Güney Azerbaycan adına açtıkları dev bayrak.....	162
Görsel 27: Sağ tarafta İran Gazetesi'nin 12 Mayıs Cuma ekinde çocuklar için yayınlanan güldürü öyküsünün ilk çizgisi, sol tarafta 22 Mayıs 2006'da Tebriz'de düzenlenen kınama eylemi.....	163
Görsel 28: Yeni GAMOH'un yönetim kurulu üyeleri: soldan, kurul üyesi Mahmud Fazli; parti sekreteri Dr. Latif Hasani; kurul üyesi Ayet Mehrali Begli; kurul üyesi Behbud Gulizade; kurul üyesi Şehram Radmer.....	169
Görsel 29: 2010 Tebriz, Yadegar-e Emam Stadı, açılan pankartta “Stop Persian Racism” yazıyor.....	170
Görsel 30: 2011, Tebriz, Yadegar-e Emam Stadı; açılan pankartta “We want education in mother tongue” yazıyor.....	170
Görsel 31: Uluslararası İran Türkleri Düşünce Platformu sitesinden 19.11.2017'de alınan tek sayfa ekran görüntüsü.....	198
Görsel 32: Bektaş Ocağı'nın ev sahipliğinde İsferein'de düzenlenen 6. Horasan Türkleri Kültür ve Edebiyat Oturumları.....	212
Görsel 33: Zencan'da düzenlenen 3. Kızıl Özen Şiir Akşamları. Sahnede çocukların ellerinde tuttukları kâğıtlarda "Men ana dilimi ürekden sevirem. Zengan” yazmaktadır.	212
Görsel 34: Urmiye'de özel mülkiyetli bir binaya verilen Türkçe ad.....	213
Görsel 35: Yeri belli olmayan bir sandviççi dükkânına verilmiş Oğuzhan adı.....	214

Görsel 36: Laçın tahallüslü Urmiye'li şair İsmayıl Kerimzade-e Asl'ın Türkçe sin (mezar) taşı (Urmiye: 2013).....	215
Görsel 37: Demirci tahallüslü şair ve bestekâr Hasan Hergülü'nün ölümünün 40. günü münasebetiyle düzenlenecek anma töreninin Türkçe duyurusu.....	216
Görsel 38: 1980-1988 İran-İrak savaşı cephe hattı; su bidonunun üzerinde Farsça "Türklerin Siperi" yazıyor.....	217
Görsel 39: Mayıs 2013 Tebriz, cumhurbaşkanlığı seçimleri kampanyasında, aday H. Ruhani'nin konuşacağı mitingte Türk dil kurumu, ana dilde eğitim, Urmiye Gölü'nün ihyası taleplerini yansıtan dev pankartlar.....	217
Görsel 40: Dünya Anadili Günü münasebetiyle üniversite öğrencileri tarafından düzenlenen bir eylem; en önde kız öğrencilerin taşıdığı pankartta Türkçe "Türkün Dili Resmi Olsun" sloganı, bir az arkada erkek öğrencilerin taşıdığı pankartta ise İngilizce "We are Türk" (Biz Türküz) sloganı yazıyor.....	220
Görsel 41: Şubat 2004'te ABTAM'ın yayımladığı "İran'da Federalizm" kitabının ön kapağı.....	225
Görsel 42: 21 Aralık 2005'te "Federalizm" başlığı ile yayımlanan Tebriz merkezli aylık Dilmac Dergisi'nin kapağı.....	226
Görsel 43: 50000 Riyal (5000 Tümen) değerinde İran kâğıt para banknotunun ön ve arka tarafı. Söz konusu hadis ve Pers Körfezi (Basra Körfezi) yazılan yerler kırmızıçizgi içine alınmıştır.....	239
Görsel 44: 50000 Riyal (5000 Tümen) değerinde İran kâğıt para banknotlarının arka tarafına, FKTE'lilerce vurulan damgada yazılan slogan: "Türk Dilinde Medrese [Okul] Olmalıdır Her Kese".....	240

- Görsel 45:** 25.10.2013'te Traktör News Bloğu'nda yayımlanan bir fotoğraf: İran'da kadınların statlara girişi yasak olduğu için Traktörsazi futbol takımının taraftarı bir kız, evde yaptığı tezahüratı çektirip yayınladığı bir fotoğrafla gösteriyor..... 255
- Görsel 46:** 07.01.2018'de I Love Urmiya adında Facebook hesabından paylaşılan Fotoğraf: statlarda aşırı Fars milliyetçisi taraftarların Türklere yönelik attıkları aşağılayıcı sloganlara karşı Tahran'ın Neft klübünde oynayan Türk futbolcu Ahmad Kamkar'ın gol attıktan sonra verdiği tepki; içine giydiği atlette Ana Yurdum Azerbaycan yazıyor..... 255
- Görsel 47:** 30.10.2012'de Karim Yekanlı Facebook hesabından paylaştığı fotoğraf: İran'ın Hoy kentinde Şehit Kuçeri (Köçeri) Klübü'nde çekilen fotoğraf..... 256
- Görsel 48:** 27.04.2018 (sol: Hemedan) ve 03.07.2018'de (sağ: Urmiye) İran'da Türk Dil Kurumu Kurulması için İmza Kampanyası adında Facebook hesabının paylaştığı fotoğraflar: İran'da Peugeot araba markasının 405 modelinde küçük değişiklikler yaparak montaj edilen modele Peugeot Pars (Fars) adı verilir. Bazı FKTE'liler Pars yazan damgayı koparıp yerine Türk yazanı yapıştırıyorlar..... 256
- Görsel 49:** 18.01.2016'da Ensafali Hedayat'in Facebook hesabından paylaştığı fotoğraf: Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağının renkleri ile süslenmiş bir gelin arabası. 257
- Görsel 50:** Urmu Urmulu'nun Facebook hesabından paylaştığı fotoğraf: 04.11.2016'da Urmiye'de Türkçe basılmış bir düğün davetiyesi..... 257
- Görsel 51:** 19.02.18'de Gasim Bageri'nin Facebook hesabı profil resmi: Giydiği gömleğin rengi ve ürününe koyduğu adı göstermekle Farslaştırma Karşıtı semgesel mesajlar vermektedir..... 258

- Görsel 52:** 11.02.2016’da katılımcı D. E.’nin gönderdiği fotoğraf: Tebriz’de üretilmiş bir ürün. Marka adının Latin harflerle Türkçe ve rengin türkuaz seçilmesi, FKTE’liler için bir simgesel direniş eylemini örnekler. 258
- Görsel 53:** 06.08.2015’te Tebriz’de Türkçe basılmış bir ölüm yası bildirisi. İlanın dijital biçimi katılımcı D. E.’den alındı. 259
- Görsel 54:** 11.02.2016’da katılımcı D. E.’nin gönderdiği fotoğraf: Tebriz’de “Türk Market” adında bir mahalle bakkalı. 260
- Görsel 55:** 19.01.2015’te İran’da Türk Dil Kurumu Kurulması için İmza Kampanyası adında Facebook hesabının paylaştığı fotoğraf: bir telefon taksicisinin reklam amaçlı dağıttığı Türkçe yazılı bildiri. 260
- Görsel 56:** 23.07.2013’te I Love Tabriz Facebook hesabında paylaşılan fotoğraf: Ünlü Farslaştırma karşıtı şair ve müzisyen Hasan Hergülü (Demirci), bir çevre felaketi olarak Urmiye Gölü’nün, uygulanan yanlış kalkınma planları sonucunda kuru(tul)ma sürecine dikkatleri çekme ve itiraz etme amacıyla, sözü ve müziği kendisine ait ezgisini seslendirirken. 261
- Görsel 57:** 08.10.2016’da İslami Şura Meclisi’ndeki Türk Yerleşimli Bölgeler Bölüntüsü sözcüsü Tebriz milletvekili Zehra Sai’nin Erk Kalesi etrafındaki toprak kazısı projesinin durdurulduğuna dair haberi instagram hesabından paylaştığı fotoğraf: açıklamasında şöyle yazıyor, “bir yandan halk tarafından yapılan geniş itirazlar, diğer yandan medyanın verdiği destek, ardından yerleşkenin asıl mütevellisi Musalla Vakfi’nin tepkisi ve ardıcıl takipler toprak kazıma işlemlerinin durdurulmasını sağladı”. Erk Kalesi’nin yıkılmasını engellemek için kazı projesine karşı yapılan itirazlara, Zehra Sai’nin verdiği destek bazı FKTE’lilerin takdirini kazanır. 261

Görsel 58: 09.11.2014'te İran'da Türk Dil Kurumu Kurulması için İmza Kampanyası adında Facebook hesabının paylaştığı fotoğraf: duvara asılan tabelada “Kapının önünde araba park etmeyin, sağolun” diye yazıyor.	262
Görsel 59: fotoğraflar araştırma sırasında Firuz Yusifi'den alındı.....	263
Görsel 60: Çocuğuna Alp Orhan adını koymak için baba Firuz Yusifi'nin 13.08.2014'te Tahran İl Ad Komitesi'ne yazdığı dilekçenin reddine ilişkin verilen cevabın belgesi: belge araştırma sırasında Firuz Yusifi'den alındı.	264
Görsel 61: 18.10.2016'da Cavad Abbasi'nin Facebook hesabından paylaştığı fotoğraf: Oğuz'a verilen resmi kimlik.	264
Görsel 62: 31.01.2018'de Ana Varlıq Dergisi'nin imtiyaz sahibi Aydın Serdariniya'dan alınmış dijital görsel: İran'da yayımlanan Tahran merkezli üç aylık Ana Varlıq Dergisi'nin güz 2017 5. sayısı kapağı.	267
Görsel 63: 17.11.2018'de İsveç Stockholm merkezli Tribun Sitesi'nden alınmış bir ekran görüntüsü.	268
Görsel 64: 28.05.2018'de ABD Chicago merkezli Gün. Az. TV Sitesi'nden alınmış bir ekran görüntüsü.	268
Görsel 65: 27.08.2017'de Ali Barazandeh Türk'ün El Bilimi Facebook sayfasında paylaştığı fotoğraf (sol): Tebriz'de aynı yıl ve ayda düzenlenen el işi oyuncak sergisinde sergilenen oyuncakın tasarımında kullanılan renk ve motifler FKTE'liler içinde belirli bir kesimin simgesel mesajlarını içermektedir. 11.07.2013'te İran'da Türk Dil Kurumu Kurulması için İmza Kampanyası adında Facebook hesabının paylaştığı fotoğraf (sağ): Tebriz'de bir evde düzenlenen anadili Türkçe öğrenim kurslarından bir kare.	269

Görsel 66: 27.10.18'de Merend kentinin Yamçı ilçesinde faaliyet gösteren Işıq Yol Derneği'nin Telegram kanalında paylaşılan fotoğraf: dernek üyeleri ilçeye ait bir okulda çocuk yaşta öğrenciler için hazırlanıp basılan Türkçe kitaplar dağıtıyor.....	270
Görsel 67: 23.09.2017'de Jale Tabrizi'nin (Tebrizi) Facebook hesabında paylaştığı fotoğraf: 21.09.2017'de Cenevre'de düzenlenen BM İnsan Hakları Konseyi 39. Oturumu'nda Paris merkezli Azerbaycan İnsan Hakları Erk Topluluğu müdürü Jale Tebrizi tebliğini okurken.....	271
Görsel 68: Simgesel, ilişkisel ve eylemsel yönleriyle FKTE'lilerin FKT için alan açma girişimlerini yansıtan üç telli bir sarmal örüntüsü.....	272
Görsel 69: 1996'da düzenlenen milletvekili seçimlerinde yarışan Mahmud Ali Çeregani'nin kampanya broşürünü yansıtan fotoğraf.....	275
Görsel 70: Mohammad Ali Marizad'ın çektiği, 19.10.2016'da Tasnim sitesinden indirilen fotoğraf: Tebriz milletvekili Pezeşkian'nın İslami Şura Meclisi'nin birinci başkan yardımcılığına seçilişini, etrafına toplanarak tebrik eden diğer Türk milletvekilleri.....	276
Görsel 71: 20.02.2016'da “asre-nou.com” (sol) ve “khorramdin.persiangig.com” bloğundan (sağ) indirilen fotoğraflar: yıllık Babek Kalesi Şölenleri'nden kareler..	282
Görsel 72: 20.02.16'da sorgulamazamani.com sitesinden indirilen fotoğraf: İran Gazetesi Cuma ekinde Türklere karşı nefret söylemi ve aşağılayıcı tutumları içeren “Hamam Böceği” resimli güldürü öyküsünün yayımlanmasına karşı 22 Mayıs 2006'da Tebriz'de düzenlenen kitlesel kınama eyleminde bir kare.....	283
Görsel 73: 8 Eylül 1906'da yazılan Milli Şura Meclisi'nin seçim tüzüğü'nün birinci faslının dördüncü maddesi: milletvekili adayı olacaklar için getirilen Farsça konuşma, yazma ve okumayı bilme koşulu.....	285

Görsel 74: 19.11.2018’de Facebook’ta Gine Sözümlüz hesabının sahibi kişisinin özel arşivinden alınan belge: Mayıs 1995’te İran Radyo ve Televizyon Kurumu’nun Tahran’da Uyguladığı “Toplumsal Mesafe” başlıklı anketin 1. sayfası. 349

Görsel 75: 19.11.2018’de Facebook’ta Gine Sözümlüz hesabının sahibi kişisinin özel arşivinden alınan belge: Mayıs 1995’te İran Radyo ve Televizyon Kurumu’nun Tahran’da Uyguladığı “Toplumsal Mesafe” başlıklı anketin 2. sayfası. 350

ŞEMALAR LİSTESİ

Şema 1: Verilerin Sınıflandırıldığı Şematik Model.....	126
---	-----

KISALTMALAR

FKSE	Farslaştırma Karşıtı Söylem ve Eylemler
FKT	Farslaştırma Karşıtı Tepkiler
FKTE	Farslaştırma Karşıtı Türk Eyleyiciler
DAK	Dünya Azerbaycanlılar Kongresi
GAMOH	Güney Azerbaycan Milli Oyanış [Uyanış] Hareketi
Gün. Az. TV	Güney Azerbaycan Televizyonu
İİC	İran İşlam Cumhuriyeti
KİA	Kitle İletişim Araçları
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları

ÖNSÖZ

Mevlana Celalettin Rumi yaşamayı direnmek olarak niteler. Pierre Bourdieu sosyolojinin görevini “toplumsal dünyada üstü örtülen şeyleri, yine toplumsal dünya adına açığa çıkarmak” olarak belirler. İster sınıfsal, ister cinsiyet, ister yaş grupları, isterse etno-kültürel kimlikle ilgili olsun, toplumsal-kültürel yaşam süreçlerinde inşa edilen hiyerarşik güç ilişkileri ağlarında vücut bulan eşitsizlikler, sosyolojik uğraşı ve kaygının dikkat merkezinde olan esas konulardan biri olagelmektedir. Dikey kurgulu toplumsal ilişkilerin doğurduğu mağdur ve madunların ezilmişliklerini az da olsa görünür ve kısıtlanmış haykırışlarını duyulur kılma güdüsü -adalet öğretisinden esinler-tezin konusunu seçip belirleme sürecinde başlıca güdüleyici etmen oldu.

Çalışma süresince yapıcı ve yönlendirici katkılarıyla tezin gelişmesinde önemli rolü olan değerli tez danışmanım Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu'na en içten teşekkürlerimi sunarım. Keza verimli öneri ve dönütleriyle çalışmanın her aşamasında desteklerini esirgemeyen tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Feryal Turan ve Doç. Dr. Birsen Şahin Kütük'e ayrıca teşekkür ederim. Deneyim ve eleştirel yaklaşımlarıyla çalışmanın ayrıntılanmasında etkili ve verimli katkılar sunan sevgili Mustafa Kemal Coşkun ve Vildane Dinç'e derin şükranlarımı sunarım. Araştırmanın veri toplama aşamasında soruları sabır ve dikkatle cevaplayan sevgili katılımcılara değerli vakitlerini ayırdıkları ve odak grup çalışmalarına katılabilmemi sağlayan anahtar kişiler Q. E. ve S. A.'ya sarf ettikleri emekleri için sonsuz minnettarlığımı bildirir ve teşekkürlerimi sunarım.

1. BÖLÜM: GİRİŞ

“Kişinin varoluşu nereden yaralanıyorsa kimliği orada oluşur.”

Milan Kundera¹

Günümüz İran’ında etno-kültürel milletler arası ilişkilerin doğasını keşfedip anlamak için, öncelikle söz konusu ilişkileri yapılandıran dinamikleri çözümleneci bir biçimde *ulus-üstü*, *ulusal* ve *ulus-altı* ilişki ve etkileşim düzlemlerine ayırıp, ardından dinamiklerin ontolojik, epistemolojik ve soykütüksel ayrımını yaparak irdelemek isabetli olur.

Avrupa’nın batısında gelişen *Yeniden Doğuş*, *Protestanlaşma*, *Aydınlanma*, *bilimin artan etkisi ve kurumsallaşması*, *sanayileşme* ve *kapitalist üretim süreçlerinden doğan yeni güç ilişkileri* esasında *kaynakların yönetimi*, *piyasa hukuku*, *yönetilen nüfusun yeniden adlandırılması*², *doğubilimcilik* ve *sömürgecilik* gibi olgular; dünyada olduğu gibi İran’da da etno-kültürel ilişkileri hukuksal, siyasal, ekonomik vd. kurumsal ilişkiler bağlamında yeniden yapılanmaya götürür.

‘Üretim ilişkilerini’ köklü değişime uğratan söz konusu süreçler, ‘nüfusun yönetimi’ konusunda değişen koşullara uyarlanmış meşrulaştırıcı hukuksal düzenlemeleri beraberinde getirir. Yapılan düzenlemeler *toplumsal-kültürel gerçeklik alanını yeniden inşa* ederken *çağcıl ulus-devlet* yapılanmasının ortaya çıkışına uygun zemini hazırlar.

---

¹ Mollaer, Fırat (2014) “Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime”, **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Fırat Mollaer (ed.) içinde, s. 7-17; s. 8. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

² Tebaalıktan yurttaşlığa geçiş.

*Çağcıl devlet*in başlıca meselelerinden biri egemenliği altındaki *nüfusun yönetimidir*. Michel Foucault'ya (1997: 67) göre bir *yönetimin* politik bilgisinin merkezinde *nüfus fikri* ve söz konusu *nüfusun düzenlenmesini* güvenceye alma yeterliliğindeki mekanizmalar vardır. “Disiplin sistemleri, bir grup tarafından diğeri üzerinde uygulanır” (Foucault, 2004: 169-170). Foucault (2011b: 75) yönetimi, “başkalarının mümkün eylem alanını yapılandırmak” diye tanımlar.

Yönetimsellik, toplumsal eyleyicilerin sadece *duygu, düşünce ve davranışlarının* içerik, biçim ve yönünü *belirleme çabasıyla* yetinmez; aynı zamanda aralarındaki *ilişki biçimini* de bir ‘doğruluk oyunu’ içine sokarak *düzenlemeye* çalışır. *Yönetimsellik* ayrıca toplumsal, kültürel, politik, hukuksal, tarihsel ve tinsel boyutlarıyla birlikte bir *ussallık meselesidir*. Siyaseti dinin boyunduruğundan kurtarmaya çalışan Batı kaynaklı *modern devlet* modeli *kapitalist değerler dizgesinin* içine doğar. Kimi durumlarda *sosyalist, faşist, milliyetçi ve/ veya mezhepçi* gibi çehrelere bürünmüş örnekleri de mevcudiyet bulur.

Ulus-devlet inşası süreci bir yönüyle yönetilen ülke nüfusunun yeniden kimliklendirilmesi olarak da anlaşılabilir (Kurubaş, 2006: 14). İran’da ulus-devlet inşası ve etno-devlet politikaları 30 Ekim 1925’te Kaçar Türk Hanedanı yönetimine son verilmesinin ardından, *Müslüman Ümmeti* kimliğinden *İran Ulus* kimliğine geçişle tecelli eder: *reyadan yurttaşlığa* geçiş.

İranlılık, Fars milliyetçisi şebekelere mensup eyleyiciler tarafından Farsçı söylemin çemberine alınarak *Fars milliyetçiliğinin nesnesi* haline getirilir. Dolayısıyla, farklı etno-kültürel milletler arası *ilişkilerin kendiliğindenliği* kamçılanarak modern devletin ya da Foucault’nun (2000: 286) yorumuyla

“yönetimselleştirilen devletin” tekeli ve tektipleştirici müdahalesine maruz bırakılır. *Çağcıl ulus-devletin tekçi, özçü ve dışlayıcı yorumu uygulanmaya başlar. Ülke nüfusunun toplumsal belleği, ırkçı ve ayrımcı söylencelere dayalı ve Farslaştırma amacına uygun kurgulanmış resmi tarih söylemi çerçevesinde yeniden inşa edilir* (Faroughi, 2005).

Ekim 1917 devriminden sonra Moskova, ordu birliklerini İran’ın kuzeyinden çeker. 21 Şubat 1921’de gerçekleştirilen darbenin ardından, İngiliz yanlısı yerel odakların siyaset alanındaki etki oranı her geçen yıl daha da artar. 30 Ekim 1925’te Ahmet Şah padişahlıktan azledilir ve Kaçar Türk hanedanının 140 yıllık hâkimiyetine son verilir. Aynı gün Milli Şura Meclisi’ndeki İngiliz yanlısı milletvekillerinin telkini ile Rıza Han geçici olarak yönetimin başına getirilir. O, 14 Aralık 1925’te yeni İran Şahı olarak tahta çıkar ve Pehlevi³ soyadını alır (Doulatatabadi, 1984: 253 ve 390).

Rıza Pehlevi’nin tahta çıkarılmasıyla birlikte başlatılan ulus-devlet inşası süreci –daha doğrusu devlet(in)-ulus(u) inşası süreci–, devlet aygıtını ele geçirmiş Fars milliyetçisi güç odaklarınca resmi devlet politikası haline getirilir. *Kültürel olan, yönetimin ele geçirip tekelleştirmek istediği şey* olarak muamele görür. Farsça, “birleştirici esas etmen oldu ve Firdevsi dikkat merkezine alındı. Ötekileştirme makinesi, Farsça dışında diğer dilleri, *gayri milli diller* olarak adlandırdı” (Akbari, 2005: 252).

1850’lerden itibaren yoğun bir biçimde bürokrasiye sızmaya başlayıp 1926’da siyasi yetkeyi ele geçiren Fars milliyetçisi şebekeler, *Fars olmayan etno-kültürel*

---

³ Rıza Han’ın İran Şahı olmadan önce soyadı yoktu. “Pehlevi”, Mirza Mahmut Han Pehlevi’nin soyadıydı. Rıza Han, Mirza Mahmut Han’ı Pehlevi soyadından vazgeçtirir ve kendi soyadını Pehlevi koyar.

milletleri “modernleşme süreci”⁴ karşısında *engel* olarak görür. *Yıkıcı ve ayrılıkçı* unsurlar olarak nitelendirilen Fars olmayan etno-kültürel milletler baskı altına alınarak *sistlendirilmiş Farslaştırma politikalarına* tabi tutulurlar. Elling’in (2012: 80) de belirttiği gibi etnik çeşitlilik, *türdeşlik miti* adına, bozguna uğratılır ve *başat kılınmış ulusal kimlik anlatılarından* silinir.

Pehleviler’in hâkimiyeti döneminde (1926-1979) devletin Fars olmayan etno-kültürel milletlere karşı uyguladığı *düşmanlaştırıcı, dışlayıcı ve özümsemeci* politikalarını Mojtaba Maqsudi (2003: 129) özetle şöyle açıklar:

1. Farsça’ya aşırı vurgu,
2. Diğer dilleri yasaklama,
3. Fars olmayan etno-kültürel milletlerin kültürlerini aşağılayıp itibarsızlaştırma,
4. Kültürel özümseme ve tek-biçimleştirme,
5. Fars olmayan etno-kültürel milletlerin ekonomilerini marjinalleştirme,
6. Aşiretlere karşı uygulanan politikalar kapsamında göçebelere zorla iskân ettirme,
7. Bilinçli olarak merkezi çevreye karşı ayrıcalıklı ve imtiyazlı kılma.

1970’li yılların sonlarına gelindiğinde iç siyasette karşıtlıklar artar, oğul Pehlevi’nin konumu giderek zayıflar. Şah yakalandığı hastalığın tedavisi ve aradaki anlaşmazlıkları dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter ile müzakere etmek için 16 Ocak 1979’da ABD’ye gitmek üzere ülkeden ayrılır. Carter ile planlanan görüşme hiçbir

---

⁴ Sonuçları itibariyle dış sömürüye açık, iç sömürgeleştirmeyi de içeren çok boyutlu ve dizgesel bir Farslaştırma süreci olarak görünebilir.

zaman gerçekleşmez ve Şah bir daha İran'a dönemez. Afshar'a⁵ (2012: 520) göre "bu yalnız büyük bir tuzak ve aldatmaydı".

Rejim karşıtı sürgündeki muhalif Humeyni 1 Şubat 1979'da Fransız Havayolları'na ait bir uçakla Paris'ten Tahran'a gelir. 11 Şubat 1979'da Pehlevi Hanedanı'nın saltanatına son verilerek İslam Cumhuriyeti rejimine geçilir, Humeyni Devrim Lideri olur. "Herkes *eşitlik* sözü veren *İslam Devrimi* sözünü tutmaz ve bugün azınlık mensubu aktivistler, *azınlıkları dikkate almayan Şii-Fars egemen merkezden politik ve kültürel haklarını talep eder*" (Elling, 2012: 80). Beshiriyeh (1984: 76) yeni ideolojik eğilimi "İslami Milliyetçilik" olarak yorumlar: "İslam'ın dili ile milliyetçilik ve milliyetçiliğin dili ile İslam".

Said Metinpour'a (2001: 25-26) göre, 1979 sonrası İran'ında din artık mağduru oynayamamaktadır. Devrim öncesi dönemde din mağdur edilmişse de, artık kendilerini dinin mağduru olarak görenler vardır. Bugün *dinî aydınlanma*, dini geleneksel paradigmadan değil, farklı bir paradigmadan yorumlamaktadır. Bu yorum, varsayımlarında dinin geleneksel işlevine yer vermez. Bu yorumda *din, inşasal ve ilişkisel olan her şeyle sarmaştır*. Devrim sonrası tarih ve edebiyat kitaplarının içeriği, Fars milliyetçisi söylemlerden arındırılmaz. Sadece şahların imgesi kötülenir. Edebiyat sadece *Farsçaya ait olanı İranî sayar*. Tarih *Firdevsi'nin mitolojik unsurlarıyla canlandırılır*. *İran milliyetçiliği canlı, mevcut ve gerçek olana başvuramaz*. O, eski tarihin dehlizlerinde gezip *müphem mitolojik unsurlara* başvurarak kendi kimliğini inşa eder. Bu kimlik *sadece Fars etniğine hitap eder, diğer etnikleri tanımaz*. İran milliyetçiliğinin üstü açıldığında Fars olmayan etnikler kendilerini orada

---

⁵ Muhammed Rıza Pehlevi'nin son Protokol Müdürü'dür.

bulamaz.

Bourdieu (2016a: 205-207) resmi sınıflandırmayı üreten *devleti*; bir anlamda Kafka'nın *Dava*'sındaki en üst derecedeki "yüksek mahkeme"sine, Leibniz'in Tanrı hakkında kullandığı "tüm bakış açılarının geometralı"ne ve Weber'in (2004: 33) "meşru fiziksel şiddetin tekeli elinde bulunduran" şeklindeki tanımına işaretle *çok güçlü bir hakeme* benzetir. Ancak Bourdieu, meşru bakışın oluşturulması ve dayatılması mücadelesinde bürokratik yetkeyi ellerinde tutanların, hiçbir zaman mutlak bir tekele sahip olmadıkları ve toplumlarda, başak meşru bakışları dayatmaya yeltenen ve grupları inşa etmeyi hedefleyen *simgesel iktidarlar arasında çatışmaların* her zaman olacağını altını çizer. Bourdieu'ya göre *simgesel iktidar, bir dünya inşa etme iktidar*ıdır.

Türkler, 1926'dan beri yönetsel yetke tarafından meşrulaştırılıp uygulanan dizgesel *özümsemeci* ve *kültürkırımcı*⁶ *politikaların* meşruluğunu sorgulayan ve uygulamalara son verilmesini amaçlayan tepkilerini çeşitli vesilelerle ortaya koyarak ağır bedeller öderler. Tepkilerin zirveye ulaştığı örnek olay, Aralık 1945 ile Aralık 1946 arasında kurulan Özerk Azerbaycan Milli Hükümeti'dir. Çağdaş tarihçi Prof. Dr. Jamil Hasanli (Cemil Hasanlı) (2006) bu önemli olayı Batı yazınında "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan dönemin başlatıcısı olarak niteler.

Türklerin eşitlikçi talepleri, İran'da devlet aygıtını ele geçiren Fars milliyetçisi odaklar tarafından "kutsal vatanı bölme" ve "yabancı mihraklar" gibi damgalamalarla

---

⁶ İran'da *resmi ilişkiler düzleminde* Fars olmayan etnik varlıklara karşı uygulanan Farslaştırma politikalarının tümünü, yönetsel farklılıklar içeren asimilasyon kavramı ile kavramsallaştırmak yanıltıcı olabilir. Çünkü İran'da *resmi ilişkiler düzleminde* Fars kültürü ve özellikle de Farsça dışında mevcut diğer etnik varlıkların herhangi bir kültür unsuru özellikle de dillerinin kullanımı yasalar gereği gayri meşru sayılmaktadır.

karşılır ve her defasında olduğu gibi kanlı bir biçimde bastırılır. *Fars milliyetçisi şebekeler*, ülke kaynaklarını uluslararası *sömürgeci güçlere*⁷ peşkeş çekerek onların desteğini arkasına alıp İran sınırları içinde *Fars olmayan yerli etnik varlıkları* Farslaştırma politikalarının kurbanı kılar. Bu konuda tarih arşivleri, görgü tanıklarının anlatıları ve resmlerin kitaplaştırdığı anılar konuyla ilgili yeterince destekleyici belgeler sunar⁸.

Çağdaş İran tarihinde etno-kültürel milletler arası *ayrımcılık* ve *eşitsizlik sorunu*, toplumsal ve siyasal örgütler arası iktidar mücadelesi süreçlerini belirleyen *yapısal değişkenlerden* biri olagelmektedir. *İran’da Şii Fars olmama durumu*, *etno-mezhepsel eşitsizlik* ve *ayrımcılıklar* konusunun anlaşılması için oldukça verimli bir araştırma alanı sunar. Bu uğurda bir yandan mevcut egemen *Fars milliyetçisi söylemin dışlayıcı ve daraltıcı çemberini*⁹ aşmak, diğer yandan ise *siyasal yetkenin yoğun duyarlılığından kaynaklanan sınırlılıkların* da üstesinden gelmek gerekir. Ayrıca Farslaştırma süreci –özellikle de Türklere yönelik uygulanan boyutu– ve karşı tepkilerle ilgili *alan çalışmalarının yok denecek kadar azlığı* çalışmayı hem zorlaştıran hem de önemli kılan etmenlerden biri sayılabilir.

İran’da Farslaştırma politika ve uygulamalarından kaynaklanan etnik eşitsizlik sorununu araştırma ve inceleme konusu yapan çok az sayıda istisnai öncü çalışmalar¹⁰

---

⁷ Etki oranları dönemden döneme değişse de bu güçler başta İngiltere ve ABD olmak üzere Rusya, Almanya, Fransa ve kimi durumlarda Çin olmak üzere Fars milliyetçi şebekelerinin stratejik ortağı gibi davranıp diğer etnik varlıklara karşı tavrı almışlardır.

⁸ Tarih araştırmacısı Abdullah Shahbazi, Bürokrat Yahya Doulatabadı, Hossein Fardoust vb.

⁹ İran ve Afganistan üzerine yaptığı uzun süreli araştırmaları ile bilinen antropolog Richard Tapper (1998: 397) görkemli bir biçimde hazırlanmış İranika Ansiklopedisi’ni İran ve Afganistan’da *Farsça konuşmayan ve İrani olmayan unsur ve toplulukları* “cüzi ve muğlak” bir biçimde gösterdiği için eleştirir.

¹⁰ Örneğin: 2006’da Tahran’da Farsça basılmış Abbas Davernia’nın *Tahran Türklerinde Dil Değişiminin Neden ve Göstergeleri* kitabı; 2013’te Tahran Üniversitesi’nde Farsça basılmış Masumeh Ahmadi’nin *Azeri Hüviyet Taleplerin Yaşadıkları Deneyimleri Anlama: İran’ın Azeri Dilli İllerinde*

dışında, mağdurların sürece karşı verdikleri tepkiler bağlamında herhangi bir alan çalışması yapılmamıştır. Buna karşın sosyolojik merak, ilgi ve tarafsızlığı yansıtmaktan uzak, başat Farsçı söylemin çemberiyle sınırlı kalıp meseleyi “toprak bütünlüğü”, “ulusal güvenlik” ve “ulusal birlik” çözümlmelerine indirgeyerek Türklerin toplumsal-kültürel varoluşu ve eşitlikçi taleplerini görmezden gelen güdümlü birçok çalışmaya rastlamamak mümkün değildir. Türklerin sorun ve taleplerini anlamaya çalışan nadir çabalar ise başat Farsçı söylemin beklentilerini bir ölçüde yeniden ürettiği için yüzeysel değerlendirmelerin ötesine geçemeyip mevcut sorunlara çözüm getirecek nitelikler taşımamaktadır. Bu yaklaşımların ortak yönü etnik farklılıkları: 1. *Dikey* ilişki içinde görmek, 2. Normalleştirilmiş yayılmacı kibrin karşısında *engel* olarak görmek ve 3. Önceki maddelerde sözü edilen hususlardan dolayı mağdurların *mağdurluğunu görememe*, görse bile *önemsememe* durumu olarak belirlenebilir.

Etno-kültürel eşitsizlik durumu, genellikle “ülkenin bekası sorunu” ile ilişkilendirilip “bölücülük”, “iç ve dış mihraklar”, “çapulculuk”, “terörcülük”, “etnik milliyetçilik”, “Pan-Türkçülük”, “okuma-yazma(sızlık) sorunu”, “ekonomik geri kalmışlık sorunu”, “etnikler sorunu”, “milli birlik ve etnikler sorunu”, “bütünleşme sorunu” gibi başlıklar altında tartışılmaktadır. Günümüz İran’ında meşru bir zeminde mevcut etno-kültürel ilişkiler sürecini “etno-politik sorun” ya da “Farslaştırma sorunu” başlıkları altında tartışmak, tabulaştırılarak olanaksız kılınmıştır.

Meseleyi bu şekilde ele almanın başlıca iki nedeni şunlar olabilir: 1- Siyasal baskı mekanizmaları, 2- İlişkisel-inşasal olanın tarihsel olduğunu göz ardı etmek ve

---

Nitel Bir Çalışma yüksek lisans tez çalışması ve 2015’te İsfahan Üniversitesi’nde Farsça basılmış Saya Alinejad’ın *Uluslararası Hukukta Temel Anadili Hakkı* yüksek lisans tez çalışması.

kendiliğindenliğin bilgisine başvurmamak. Bu nedenle *Fars olmayan etno-kültürel milletler*, Mahmud Afshar Yazdi (1927: 762) ve günümüz müritlerinde olduğu gibi İran'ın toprak bütünlüğüne karşı *renkli tehditler*¹¹ olarak algılanır ve Farslaştırma makinesinde işlenecek ham madde misali nesneleştirilir.

İran'ın bölünmemesini Rıza Han'ın güçlü merkeziyetçi yönetimine bağlayan Zibakalam (Tarikh-e İrani, 2011) “1906-1921 yılları arasında ülke yönetimi güçsüzleştikçe merkez ile sınır bölgeleri arasındaki ilişki kopuş noktasına gelir... Bugünkü İran, kendi varlığını Rıza Han'ın çizmelerine borçludur... 1921 darbesi dönemin toplumsal koşulları dikkate alınmaksızın değerlendirilemez” der.

1941'de ülkenin müttefik güçler tarafından işgal edilmesi ile birlikte rejim değişikliği meselesi de gündeme gelir. Ruslar cumhuriyet rejimini düşünürlerken İngilizler monarşinin sürdürülmesinden yana tavır koyarlar. Amerikalılar ilgisizler. Cumhuriyet rejimine aşına oldukları için ilk başta onlar da cumhuriyete geçişe yeşil ışık yakarlar, fakat İngilizler onları bu tavırdan vazgeçmeleri için ikna eder (Shahbazi, 1990: 102).

1945-1946 arası bir yıllık bir süre için Türkler ve Kürtler Rusların ele geçirdiği kuzeyde, Araplar ise Amerikan ve İngiliz güçlerinin elindeki güneyde kendi özerk yönetimlerini kurarlar. Söz konusu özerk yönetimlerin bağımsız birer devlete dönüşme olasılığı, *rejim değişikliği* sorununun yanı sıra dönemin önde gelen en ciddi konu başlığını oluşturur: *toprak bütünlüğü*.

Oğul Pehlevi 13 Mayıs 1978'de Tahran'da düzenlenen basın toplantısında

---

¹¹ Afshar, “Siyasi Tehlikeler” başlıklı makalesinde sırasıyla ak/kızıl (Rus), mavi (İngiltere), sarı (iç ve dış Türkler), yeşil (Araplar) ve kara (cahillik ve istibdat) diye beş tehditten bahseder.

rejim değişikliğinden yana muhalif güçleri şu sözlerle uyarır (Mashrouteh, 2015): “Bazıları [muhalifleri kast ederek] İran’ı İranistan’a¹² çevirmek istiyor... Bunların bazıları [özellikle de Türk muhalifleri kast ederek] Pişeveri’nin¹³ şerefine kadeh kaldıran eski siyasi müflislerdir, ama bunlar İran’ın bölünebilir olmadığını bilmeliler... Silahlı güçler ve hiçbir yurtsever İranlı, bu yükün altında kalmaz”.

Humeyni, 26 Haziran 1979’da Kum’da yaptığı bir konuşmada oğul Pehlevi’nin yukarıda sözü edilen bölünme tehdidi uyarısını şu sözlerle değerlendirir (Khomeini, 2010: 296): “Adamcık ‘Ben olmazsam İran bölünür, İran İranistan olur’, diyordu. Kendileri yok, İran yine aynı İran’dır. Ne bölündü, ne de İranistan oldu; ve elleri [buralardan] kesildi”.

Ali Hamaney, 8 Ocak 2017’de Tahran’da yaptığı bir konuşmada Humeyni’nin tersine oğul Pehlevi’nin uyarısını onaylarcasına tekrarlar (Khamenei, 2017): “Bugün İngiliz menşeli mahfillerde bölge ve İslami İran için oturup karar veriyorlar; verdikleri kararlardan biri bölge ülkelerini bölmektir. Bu dediğim şey, yorum değil, tahmin değil, bilgidir. Tek Irak, tek Suriye, tek Yemen, tek Libya devri geçmiş diyorlar. Yani Irak bölünsün, Suriye bölünsün, Libya bölünsün, Yemen bölünsün. İran’ın adını dile getirmiyorlar. Buna cüret edemediklerinden, korktuklarından dolayı. İran kamuoyundan şiddetle korkuyorlar. Yoksa bunlar da Muhammed Rıza’nın gitmeden önce dediği ‘Biz gidersek İran İranistan olur’ sözünü demek istiyorlar. O, şunu demek istemiştir: Afganistan, Türkmenistan ve buna benzerleri gibi İran da parçalanarak farklı devletlere bölünür; geriye İranistan diye bir parça kalır. Onlar böyle umuyorlar. Bu uğurda çabaladılar da; ağızlarının payını aldılar da; gene bilişlerinde var ama

---

¹² Burada “İranistan”, bölünmüş parçalanmış İran anlamında kullanılmaktadır.

¹³ 1945-1946 Azerbaycan Milli Hükümeti’nin Başbakanı.

söyleyemiyorlar”.

Göründüğü gibi 1926’dan günümüze İran’ın resmi ulusal kimlik inşası politikalarında *Fars olmayan etno-mezhepsel varlıklar*, istisnasız bir biçimde *bir güvenlik sorunu* olarak ele alınmaktadır. Farslaştırma uygulamalarını reddeden Türklerin *eşitlikçi talep ve girişimlerini* sadece *uluslararası komplolar* ve *Farsçı söylem* üzerinden okuma eğilimi, ilgili sorunların adil bir biçimde çözümüne yol açabilecek *akıl yürütme girişimlerini* felce uğratan indirgemeci bir hastalık belirtisi olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, nüfusun Fars olmayan kesimlerinin yaşadığı *travmatik, anomik ve mağdurluk* durumlarını *görünmezleştiren* bir işlevi yerine getirmektedir. Bu nedenle, *Türk olma haline* ilişkin göstergeler *tehdit* olarak ve *eşitlikçi talepler* ise *bölünme* retoriğiyle yorumlanmaktadır.

Farklı olmayı ve kimliksel çeşitliliği, inşasal-ilişkisel olanın doğası olarak değerlendiren *çoğulcu ve eşitlikçi bir bakış açısının* İran’da yaygınlaşmasıyla, Türk olma halini anlama olanağı, dayatılan *tekçi ve güvenlikçi anlayışın* tekelden çıkarılabilir. İran’ın siyaset ve akademisindeki mevcut görünüm ve koşullara rağmen, etno-kültürel ilişkilerle bağlı sorunları araştırma konusu yapan nadir çalışmalar, son birkaç yılda alanyazınına girme fırsatını kazanabilmiştir. Aşağıda kimi örnekleri verilmektedir:

1. 2001’de Hamburg Üniversitesi’nde İngilizce basılmış Sedigheh Adalati Razlighi’nin *A Study of The Ethnically Alienated Minorities: Azerbaijanians in Turkey and Germany* doktora tez çalışması (sonradan kitap olarak da yayınlanmıştır),
2. 2004’te Tebriz Üniversitesi’nde Farsça basılmış Kazım Abbasi’nin

- Tebriz’de Eğitim Kadroları Arasında Toplumsal Kimliği Belirleyen Değişkenler* yüksek lisans tez çalışması,
3. 2005’te İstanbul’da Türkçe basılmış Yaşar Kalafat’ın *İran Türklüğü: Jeokültürel Boyut* kitabı,
  4. 2006’da Tahran’da Farsça basılmış Abbas Davernia’nın *Tahran Türklerinde Dil Değişiminin Neden ve Göstergeleri* kitabı,
  5. 2007’de İstanbul’da Türkçe basılmış Sonel Bosnalı’nın *İran Azerbaycan Türkçesi: Toplumdilbilimsel Bir İnceleme* kitabı,
  6. 2007’de New York’ta İngilizce basılmış Alireza Asgharzadeh’nin *İran ve Çeşitliliğin Meydan Okuyuşu* (Iran and the Challenge of Diversity) kitabı,
  7. 2008’de İstanbul’da Türkçe basılmış Gülara Yenisey’in *İran’da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)* kitabı,
  8. 2012’de Ankara’da Türkçe basılmış Barış Metin’in *Birinci Dünya Savaşı’nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri* kitabı.
  9. 2013’te Tahran Üniversitesi’nde Farsça basılmış Masumeh Ahmadi’nin *Azeri Hıviyet Taleplerin Yaşadıkları Deneyimleri Anlama: İran’ın Azeri Dilli İllerinde Nitel Bir Çalışma* yüksek lisans tez çalışması,
  10. 2013’te New York’ta İngilizce basılmış Rasmus Christian Elling’in *İran’da Azınlıklar: Humeyni Sonrası Milliyetçilik ve Etniklik* (Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini) kitabı,
  11. 2013’te Tahran Üniversitesi’nde Farsça basılmış Masumah Ahmadi’nin *Azri Hıviyet Taleplerin Yaşadıkları Deneyimleri Anlama: İran’ın Azeri Dilli İllerinde Nitel Bir Çalışma* yüksek lisans tez çalışması,
  12. 2013’te Hacettepe Üniversitesi’nde Türkçe basılmış Bilal Hatemi’nin

İran'da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı yüksek lisans tez çalışması,

13. 2013'te Hacettepe Üniversitesi'nde Türkçe basılmış Ebrarım Ramazani'nin *İran'daki Türklerde Spor ve Toplumsal Hareket İlişkisi: Tractor Futbol Takımı Örneği* yüksek lisans tez çalışması,

14. 2015'te İsfahan Üniversitesi'nde Farsça basılmış Saya Alinejad'ın *Uluslararası Hukukta Temel Anadili Hakkı* yüksek lisans tez çalışması,

15. 2015'te Bakü'de Türkçe (AZE) basılmış Gülara Yenisey'in *Güney Azerbaycan 12 Kısa Soruda* kitabı,

16. 2017'de Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin Ziya Bünyadov Şarkiyatçılık Enstitüsü öğretim üyelerinin onayıyla kitap olarak Türkçe (AZE) basılmış Yegane Hacıyeva'nın çalışması ve

17. 2017'de Ankara Üniversitesi'nde Türkçe basılmış Naseraddin Alizadeh'nin *İran'da Bölgesel Gelir Dağılımının Politik Ekonomisi* doktora tez çalışması,

18. Bir bölümünü çalışmak üzere olduğum İngilizce basılacak *İran İslam Cumhuriyeti'nde Etnik İlişkiler* (Ethnic Relations in the Islamic Republic of Iran) kitabı.

Şubat 1979'da gerçekleşen rejim değişikliğini izleyen ilk yıllar, genelde Türk toplumu, özelde ise demokratik Türk hareketi için yeni fırsatlar sunan bir uğrak olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar “dolaylı” olsa da *İran nüfusunun çok-etnikli* bir yapıya sahip olduğu anayasanın 15. ve 19. maddelerine yansıtılarak *inkâr politikası*

“bir ölçüde” ortadan kalkmış olur¹⁴. 1 Nisan 1979’da referandum oylamasıyla kabul edilen anayasanın 15. maddesinde Fars olmayan “kavimler”e kendi *dillerini öğrenme* ve kanunlara uygunluğu onaylandıktan sonra *kendi dillerinde kitap, dergi vb. gibi kültür ürünleri basıp dağıtma* hakkı tanınmıştır. 19. maddede ise tüm İran yurttaşlarının etnik ve aşiret kimlikleri gözetmeksizin *eşit haklara* sahip oldukları; dil, ırk, renk ve vb. gibi özelliklerinden ötürü ayrıcalıklı olamayacakları bildirilir.

Siyasi ortamın yumuşaması ve sözü edilen yasal düzenlemelerin ardından *Türkçe basım ve yayımda bir patlama* süreci yaşanır. *Ulduz* (Tebriz: 1979), *Birlik* (Tebriz: 1980), *Ülker* (Tebriz: 1981), *Koroğlu* (Tebriz: 1979), *Dede Qorqud* (Tebriz: 1980), *Yoldaş* (Tahran: 1979), *İnqilab Yolunda* (Tahran: 1979), *Varlıq* (Tahran: 1979), *Çenli Bél* (Tahran: 1979), *Azerbaycan Sesi* (Tahran: 1979) ve *Güneş* (Tahran: 1980) gibi Türkçe-Farsça ve Türkçe basılan dergi ve kitaplar bu yıllarda okuyucularıyla buluşur. Tebriz ve diğer bazı şehirlerde kurulan *şairler derneğinde Türkçe şiirler* okunup eleştiriler yapılır. Bunların yanısıra kısıtlı ölçüde olsa da Şah döneminden itibaren piyasada satılan *Türk halk müziği* ve mezhepsel konuları içeren *Türkçe ağıt* (mersiye) *kasetleri* gibi kültürel ürünler, *can çekişen Türkçe ve Türk kültürü* için az da olsa nefes aldırın oksijen kaynağı olur. Sınırlı konu ve alanlarda Türkçe *işlevselliğini* sürdürebilir ve *kolektif bellek* bir nebze de olsa tazelenme fırsatı bulur. Edebi ve sanatsal faaliyetler için dar da olsa küçük *alanlar* açılır.

22 Eylül 1980’de İran-İrak *savaşının başlaması* ve ardından iç politikada *muhafiz güçlerin kanlı tasfiyesiyle* birlikte *İslamcı kesim* için siyaset alanını *tekeline*

---

¹⁴ “Dolaylı” ve “bir ölçüde” deniyor; çünkü anayasanın ilgili maddelerinde “etnikler” sözcüğü geçer, ama onların *adları* ve *hukuki konumları* ile ilgili *müphemlik durumu* sürdürülür. Dolayısıyla etno-kültürel varlıklar yasal ve hukuki olarak *resmen tanınmamaktalar*.

geçirme fırsatı doğar. Sekiz yıl süren savaş dönemi boyunca *devlet organlarının stratejik amaçları* doğrultusunda kullanılan *Türkçe*, üretilen *Türk kültür ürünleri* ve düzenlenen *etkinlikler*; Türklerin, İslam rejiminin ideolojik değerlerine *uymalarını* ve savaş cephelerine seferber edilip rejimi ve ülkenin toprak bütünlüğünü *korumalarını* sağlar.

20 Ağustos 1988’de *savaşın bitmesi* ve ardından *Sovyetler Birliği’nin çöküşü* nedeniyle doğan yeni toplumsal ve siyasal koşullar Farslaştırma Karşıtı Türk Eyleycilerin (bundan sonra: FKTE) Farslaştırma uygulamalarına karşı direnme cesaretlerini arttırır. *Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları*, *Karabağ’ın Rus ve Ermeni silahlı güçleri tarafından işgali*, 1996’da yapılan 5. dönem İslami Şura Meclisi seçimlerinde ikinci aşamaya kalan Tebriz milletvekili adayı *Mahmut Ali Çehregani’nin adaylık hakkının iptal edilmesi* ve reformcu *Hatemi’nin cumhurbaşkanı seçilmesi* 1990’lı yıllara damgasını vuran önemli olaylardı.

Görsel 1: Mahmut Ali Çehregani'nin mesleki konum ve deneyimlerinin yazıldığı bir seçim afişi

Yasal ve hukuki ilişkiler düzleminde *tanınma, temsil, kaynakların eşit dağılımı*, etnik nüfusun dağılımına göre *federal yönetim biçimine geçme ve bağımsız Güney Azerbaycan devleti kurma* gibi amaçlar güden *talepler* kümesi, 1990'lı yıllarda farklı örgüt, aydın, yazar ve sanatçı çevrelerince tartışmaya açılır. Tartışmalar genellikle, konuları itibariyle alabilecekleri hukuki cezaların ağırlığına göre gizli ve yarı gizli, gayri resmi toplantı ve görüşmelerde cereyan eder. Sözü edilen talep ve tartışma konularının çoğu *resmi gündeme* alınmadığı gibi *çözumsuz* bırakılarak 2000'li yıllara taşınır.

2000'li yıllar, fırsat kollayan bireysel, örgütsel ve toplu eylemlerin kamusal alanlarda görünür kılındığı yıllardır. 2000-2005 yılları arasında her yıl Temmuz'un ikisinde, özgürlük ve bağımsızlık simgesi olarak anılan Hürremdinli Babek'in doğum gününü kutlamak için on binlerce Türk aydın, yazar, sanatçı, aktivist vb. katılımıyla Babek Kalesi'nde şenlik¹⁵ törenleri düzenlenir. 1 Temmuz 2003'te "yasa dışı" örgütlere, özellikle de GAMOH'a bağlı aktivistlerce Güney Azerbaycan için tasarlanmış 2 x 3 m² büyüklüğünde dev bir bayrağın açılıp dalgalandırılması ve bağımsızlık talebini yansıtan kimi slogan, şiir, türkü ve konuşmaların dillendirilmesi şeklinde gerçekleştirilen şenlikler, İran resimleri tarafından artık dayanılmaz bir güvenlik meselesi olarak algılanır.

---

¹⁵ 818-838 yılları arasında "Arap istilası"na karşı savaşmış Hürremdinli Babek'in doğum gününü kutlama nedeniyle FKTE'liler tarafından gerçekleştirilen törenler kastedilmektedir. FKTE'liler arasında genellikle "Babek Kalesi Kurultayı" adıyla anılır.

Görsel 2: 1 Temmuz 2003 Babek Kalesi Şenlikleri, GAMOH'a bağlı aktivistler Güney Azerbaycan için tasarladıkları 2 x 3 m² büyüklüğünde dev bir bayrağı dalgalandırmaktadır.

2004 ve sonrası yıllarda, güvenlik güçleri kaleye doğru uzanan tüm kara yollarını kapatarak şenlik törenlerinin uygulanmasını engellemeye çalışır. Bunun yanısıra, istihbarat güçleri, öncü eylemcileri törenlere katılmamaları için önceden uyarır. Uyarıları dikkate almayan ve kaleye tırmanmaya ısrar edenler tutuklanıp cezalandırılır. Bir yandan uygulanan ağır güvenlik koşulları ve yaptırım cezaları, diğer yandan ise eylemcilerin maddi ve psikolojik yıpranmaları sürecin sönümlenmesine neden olur.

2004 yılında, merkezi ABD'nin Chicago kentinde bulunan ve uydu üzerinden yayın yapan Güney Azerbaycan Televizyonu (bundan sonra: Gün. Az. TV) Farslaştırma Karşıtı Tepkiler (bundan sonra: FKT) sürecinde belirleyici etkiye sahip bir değişken olarak devreye girer. Gün. Az. TV, Castells'in (2006: 479-482) işaret ettiği gibi bir TV kanalının yerine getirebileceği işlevleri belirli bir ölçüde yerine getirir. Her ne kadar farklı konu ve bağlamlarda değişik Farslaştırma Karşıtı Türk Eyleyiciler (bundan sonra: FKTE) tarafından eleştirilse de belirli ölçülerde *istediği konuları gündem yapıp kamuoyu oluşturma, imge yaratma, seçtiği haberleri kısa sürede aktarma ve benimsediği söylemsel görüş ve çözüm çerçevesinin propagandasını yaparak* süreç üzerinde etkili olduğu sonuçlarıyla gözlemlenebilir.

İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı'na (IRNA'ya) ait İran Gazetesi'nin 12 Mayıs 2006 tarihli yayınında, "Böceklerin Bizleri Böcekleştirmemesi İçin Ne Edelim?" başlıklı resimli bir güldürü öykü yayınlanır. Öyküde yer alan insan karakteri Farsça, böcek karakteri ise Türkçe konuşuyor. Bu kışkırtıcı öykü, milyonlarca Türk yurttaş tarafından bir "aşağılama" ve "dışlama" belirtisi olarak değerlendirilir ve ödenecek ağır bedeller göze alınarak elliye aşkın kent ve kasabada yüz binlerin katıldığı kınama gösterileri düzenlenir. Yaklaşık bir hafta boyunca süren kınama gösterilerinde on üç gösterici güvenlik güçleri tarafından öldürülür, yüzlercesi yaralanıp binlerce gösterici tutuklanır.

Görsel 3: 22 Mayıs 2006'da Tebriz 'de yüz binlerin katılımıyla gerçekleştirilen kınama gösterisi (solda) ve İran Gazetesi 'nin yayımladığı ilgili resimli güldürü öyküden bir kare (sağda).

2010'lı yıllarda spor sahaları özellikle de futbol ve voleybol yarışmaları, FKT'nin boy gösterdiği kamusal alanlar haline gelir. Tebriz'in Traktör-sazi futbol takımı ile Urmiye'nin Şehridari (Belediye) voleybol takımının maçları, kamusal spor alanında FKT'nin başını çeken meydanlar olarak öne çıkar. Tribünlerde gösterilen tezahüratlar sırasında atılan sloganlarda; uygulanmakta olan ayrımcı, aşağılayıcı, dışlayıcı, yayılcı ve iç-sömürgeci politikalar kınanarak Türkçenin eğitim ve resmi dil konumuna getirilmesi ve Fars ırkçılığına yaslanan politikalara son verilmesi gibi talepler seslendirilir. Bunların yanı sıra “men Türkem”, “ne mutlu Türkem diyene” ve 26 Şubat 2013'te Tebriz'in Yadigar-i İmam futbol stadında “Güney Azerbaycan İran değil”¹⁶ gibi milliyetçi ve ayrılıkçı dev pankartların açıldığı görünür.

¹⁶ Dev pankart, Asya Şampiyonlar Ligi A grubu eleme maçları kapsamında, Tebriz'in Yadegar-i Emam stadında, Traktör-sazi ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin Al Jazira takımları arasında oynanan maç sırasında açılır.

Görsel 4: Tebriz, Yadegar-i Emam Stadı, 26 Şubat 2013, açılan dev pankartta "South Azerbaijan isn't Iran" yazıyor.

Araştırma bulguları spor alanının, Bourdieu'nun (aktaran Washington ve Karen, 2001: 190) yorumuyla, sadece sınıfsal kimlikler tarafından işlevselleştirilip anlamlandırılan ve aralarında verilen mücadelenin nesnesi olmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda diğer ulamsal kimlikler arasında da sürdürülen iktidar ilişkilerinin nesnesi haline getirilebilir, işlevsel ve anlamlı kılınabilir olduğunu gösterir.

Çevre ve su işleri uzmanı Eisalou ve Zamanzade (2010) tarafından yapılan değerlendirmelerine göre uygulanan yanlış ve hatalı kalkınma projeleri sonucunda insan müdahalesi ile kurutulan Urmie Gölü'nün tehlike arz eden durumuna dikkat çekmek için, 2010-2011 yıllarında Tebriz ve Urmie sokaklarında kınama eylemleri, sanal ve gerçek ortamlarda resmlere hitap eden imza kampanyaları başlatılır.

1 Ekim 2013'te Cumhurbaşkanı Ruhani tarafından Dini ve Mezhepsel Azınlıklar ve Etnik İşler Üzere Cumhurbaşkanlığı Özel Danışmanlık konumu ihdas edilir. Ruhani eski istihbarat bakanı ve güvenlikçi Hüccetül İslam Ali Yunesi'yi bu

göreve atar. Böylece “Etnik İşler”den sorumlu hükümete bağlı resmi bir konum, İran’ın siyasi tarihinde ilk kez ihdas edilir. Bu olay etno-kültürel varlıklarla ilgili sorunların resmiler nezdinde ne ölçüde ciddi boyutlara ulaştığına ilişkin bir gösterge sayılabilir.

15 Haziran 2015’de İran İslam Cumhuriyeti Ses ve Görüntü Kurumu’na (IRIB) bağlı İkinci TV Kanalı’nda güldürü nitelikli Fitile programı olağan akışında ekrana yansıtılır. Hedef kitlesi çocuk yaştakiler olan programın o haftaki başlığı “Fitil Oteli”ydi. Otelde konaklayan misafirlere bir odalarının kötü koktuğunu otel görevlilerine bildirir. Kokunun kaynağını bulma çabaları sırasında, konuğun çocuğunun dişlerini diş fırçası ile değil, klozet fırçasıyla yıkadığından dolayı odanın kötü koktuğu anlaşılır. Diş fırçası ile klozet fırçasını ayırt edemeyen zekâ yoksunu konuklar Türk’tü ve Farsçayı Türk şivesi ile konuşuyorlardı. Konu sosyal medyada gündem olur. Birçok Türk kentinde kınama eylemleri gerçekleşir.

30 Ekim 2016’da sayıları 100’ü bulan milletvekilinin katılımıyla İslami Şura Meclisi’nde *Türk Yerleşimli Bölgeler Bölüntüsü* (fraksiyonu) kurulur. Olay kimi FKTE’liler tarafından *Türk kimliği resmi ilişkiler alanında görünür kılınacak* diye olumlu değerlendirilirken kimi çevrelerce *resmilerin FKT’nin kaderini ellerine geçirme planıdır* diye olumsuz değerlendirilir. Söylentilere göre Devrim Lideri Ali Hamaney bölüntünün başını çeken kimi milletvekillerini yanına çağırarak, söz konusu bölüntü adına gündeme gelmemeleri konusunda onları uyarır.

Evlerde düzenlenen dil, edebiyat, tarih, halkbilimi, halk oyunları vb. kursları, gezi ve dağcılık grupları, tribünlerdeki tezahüratlar, kınama gösterileri, kitlesel şenlik, yas ve anma törenleri, mecliste Türk dilli milletvekillerinden oluşan bölüntü

örneklerinde olduğu gibi gerçekleşen olaylar, Brubaker'in (2003: 168, 174 ve 181) kavramsallaştırmasıyla, ancak *algısal*, *yorumsal*, *temsili* ve *ulamsal* olarak var olan etnisiteyi; kısa süreliğine ve belirli bir ölçüde olsa da, bir *olaya* büründürek "grupluluk" görünümünde somutlaşmasını sağlar. Böylece ulamsal olarak var olan etnisite; dokunulabilir hale gelir, gruplar arası keskin sınırlar çizilir, toplu dayanışma duygusu yoğunlaşır, 'biz' ve 'onlar' arasındaki fark canlanır.

İran'da etno-kültürel ilişki ve etkileşim süreçleri ile ilgili ayrıntılı veri ve bilgiye ulaşmak –çeşitli yöntemlerle siyasal yetke tarafından ambargo altına alındığı için– neredeyse olanaksız gözükmektedir. Araştırmada, Farslaştırma sürecine karşı verilen tepki süreçlerinin kapalı ve karmaşık yönlerine, Edles (2002) ve Archer'in (2005) *kapsamlı kültürel sosyoloji* anlayışları dikkate alınarak bir ölçüde açıklık getirilmesi yönünde:

1. Türk eyleyicilerin Farslaştırma sürecine karşı verdikleri tepkilerin kimi *evrensel nitelikler* taşıyan özellikleri,
2. Türk eyleyicilerin Farslaştırma sürecine karşı verdikleri tepkilerin kimi *yerel nitelikler* taşıyan özellikleri,
3. İran örneğinde uygulanan asimilasyoncu ve kültürkırımcı politikalara karşı Türk eyleyicilerin verdiği *tepkilerin biçim ve içerikleri* kapsamlı kültürel sosyoloji yaklaşımıyla ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Bu bağlamda:
  - 3.1. Verilen tepkilerin *söylemsel çerçevesi*,
  - 3.2. Verilen tepkilerin *eylemsel yöntem ve stratejileri*,
  - 3.3. Verilen tepkilerin *ilişkisel düzlem ve alanları* irdelendi.

1.1. Araştırmanın Sorunu

Geçmişte olduğu gibi günümüz koşullarında da geliştirilmiş çeşitli olanak ve donanımlar aracılığıyla *kültürlerarası ilişki ve etkileşim süreçleri*; ilgili küresel, bölgesel, ulusal ve yerel güç odaklarının çıkar tanımlamaları ve rekabet stratejileri kapsamında *yönetilmektedir*. Güç ilişkileri bağlamında, *farklı kültürler arasında gerçekleşen –“serbest” ya da “zorunlu” (Turhan, 1997: 51-52)- temas süreçlerinin*, çoğu durumda *ilgili dizgesel birimlerin toplumsal-kültürel gerçeklik alanında cereyan eden değişim sürecinin dengelerini* değişik ölçülerde *etkilediği* söylenebilir.

Kültürlerarası temas süreçlerinin *biçim ve içeriği* güç ilişkileri temelinde, ilgili dizgesel birimlerin yapısal ve durumsal koşulları bağlamında "kültür şoku", "kültürel gecikme", "kültürel özümseme", "kültürkırımı", "kültür emperyalizmi", "kültür savaşları", "kültürleşme", "kültürleme", "kültürlenme", "kültürel denetim", "kültür yönetimi" vb. gibi kavramsal çerçeveler esasında tanımlanıp belirginleştirilebilir.

Geçmişten günümüze dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi, Batı Asya'da da farklı *etnik temelli kültürel varlıklar arasındaki ilişki ve etkileşimlerin* tasarlanması, biçimlenişi ve yönetimi, söz konusu değişik düzlemlerde yer alan ilgili güç odakları tarafından *sorunsallaştırılarak, çıkar çatışmalarının konusu olmuş ve olmaktadır*. Bu bağlamda *İran*, anlamlı ölçüde *etnik temelli kültürel farklılıklara -Araplar, Beluçlar, Farslar, Kürtler ve Türkler- sahip olması nedeniyle*; hem uluslararası, hem bölgesel, hem de ulusal ve yerel güç odakları arasındaki *rekabet ve çıkar çatışması konusunda özgün örneklerden birini oluşturur*.

Avrupa'nın batısında başlayan sanayileşme süreçleri, bürokratik modern devlet idaresi, uluslararası hukuka bağlanmış ticaret ve iş ilişkileri, savaş ve devletlerarası

ilişkilerin doğası, kamusal veya siyasal kültüre riayet etmenin zorunlu kılınması ve resmi ideolojiyi meşrulaştıran eğitimin yaygınlaştırılması gibi değişim süreçleri etnik temelli kültürel farklılıkların sorunsallaşmasına zemin sağlar. Modern devlet bastırılmış etnilerin kurumsal yapılarını: 1. Önemsizleştirerek resmi ilişkilerin dışına çıkarıp *tecrit* eder, 2. Etkisizleştirir ve/veya yasaklar. Kültürel yapılarını ise başatlaştırılmış kültüre intibak eder (Smith, 2002: 23, 201 ve 203).

Poggi (2007: 117-119), *modern devletin* etkinliklerini yönlendiren dört *kurumsal özellik*ten bahseder. Konu bağlamında onlardan ikisi şöyledir:

1. Belli bir toprak parçası üzerinde, birbirleriyle çatışan çıkarlar arasında bir *modus vivendi* (geçici antlaşma) sağlamak ve toprakları üzerinde toplumsal sürecin özerk biçimde örgütleyip ve harekete geçirmek.
2. Yönetimine bağlı kıldığı bireyleri *soyut bir yurttaşlık kavramı*¹⁷ ile niteleyip konumlandırarak yurttaşların gelir ve harcamalarından alınan vergilerle bütçesini karşılamak.

Poggi (2007: 113-117) *devletin çağcılığını*; bilinçli olarak bir amaca ya da işleve yönelik faaliyet gösteren, *inşa edilmiş bir çerçeve* temelinde tartışır. O *çağcıl devleti*, *yapma bir gerçeklik* ve *düzenlenmiş bir düzenek* olarak ele alır. Poggi'ye göre *çağcıl devlet tekçidir* (monisttir) ve bütünlüğü içinde; tek bir para birimi, maliyesi, “ulusal” dili, hukuk sistemi, ordusu, polisi ve eğitim sistemi vardır. İç egemenlik ilkesi temelinde, kendi topraklarında tüm *güç ve yönetim yetkilerinin tek sahibidir ve tek bir karar merkezi* vardır.

---

¹⁷ Bir devletin yurttaşı olmak için evrensel bir kanun olarak işleyen, o devletin topraklarında doğmak.

İran’da çağcillaşma projeleri 1. İran-Rusya savaşları (1804-1813) sırasında orduda başlatılır. İlerleyen süreçlerde çağcillaşma çabaları devletin diğer kurumsal yapılarına sıçradıkça yasama, yürütme ve yargı erkleri birer ayrı kurum olarak ihdas edilir. Çağcıl devlet inşası süreçlerinde etno-devlet ilişkilerinin sorunsallaştırılmasına ilişkin ilk yasal ve hukuki belirtiler 5 Ağustos 1906’da kabul edilen Meşrutiyet Anayasası’nın¹⁸ ardından 8 Eylül 1906’da onaylanan ilk Milli Şura Meclisi’nin iç tüzüğünde tezahür eder. İç tüzüğün 4. maddesinin 1. fıkrasında “Farsça bilme”, 2. fıkrasında ise “Farsça okuma yazma yetisine sahip olma” milletvekili adaylığı için gereken önkoşullar arasına yerleştirilir.

Devlet aygıtı kullanılarak özellikle 1926’da Rıza Pehlevi’nin yönetimin başına getirilmesiyle Farsça, Farsçılık esasında tarih yazımı ve toplumsal bellek inşası birleştirici temel etmen olarak görülür ve Farslığa ait ne varsa dikkat merkezine alınır. Farslaştırma makinesi, Farsça dışında diğer dilleri ve ilgili etno-kültürel varlıkları gayri milli unsurlar olarak adlandırır. Fars olmayan etno-kültürel yapılara yönelik dizgeli bir biçimde uygulanan *ayrımçı politikalar*; *yapısal olarak İran’ın temel* siyasi, hukuki, iktisadi, toplumsal ve kültürel *sorunlarından biri haline gelir*.

Etnik temelli farklı kültürel varlıklar arasında *gücün eşitsiz dağılımından* kaynaklanan çok boyutlu sorunların çözümüne ilişkin ortaya konulan çözüm önerileri ve tepki kalıpları, -özellikle de merkezi yetkenin güçsüzleştiği dönemlerde- *İran’da gündemdeki süreçleri etkileyen önemli değişkenlerden birini oluşturur*.

Araştırma, 1926’dan beri İran’da siyasal yetke tarafından; hukuki yaptırım ve

---

¹⁸ Çok dilli ve etnili yapıya sahip İran’da söz konusu anayasa metninin sadece Farsça yazılması bile kendi başına etno-devlet ilişkilerinde Fars olmayan etnilerin en azından siyaset alanında sorunsallaştırıldığını gösteren bir belirteç olsa gerek.

teşvikler aracılığıyla resmi ve resmi olmayan ilişkiler ağı temelinde, dizgeli ve planlı bir biçimde uygulanan *etnik ayrımcılık ve Farslaştırma uygulamalarına karşı 1979'dan beri Türk eyleyiciler¹⁹ tarafından verilen tepkilerin insicamsızlığı ve verimsizliği* üzerine kurgulandı. Bu bağlamda *araştırmanın temel sorunu* Farslaştırma sürecine karşı *özellikle makro ve mezo düzeylerde verilen tepkilerde söylemsel ve kavramsal karışıklık, eylemsel dağınıklık ve çözümsüzlüğün kısır döngüye dönüşmesi* olarak ortaya konuldu. Dolayısıyla Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerin makro ve mezo düzlemde ortaya koydukları *tepki kalıplarının mevcut koşullarda uygulanabilir, sürdürülebilir ve konu bazlı çözüm üretebilir olmayışı* araştırmanın temel sorununu oluşturur.

1.2. Araştırmanın Amacı

21 Şubat 1921'de İngiltere'nin desteği, SSCB'nin tepkisiz onayı ve Fars milliyetçisi yerel güç odaklarının²⁰ yardımıyla gerçekleşen *Kara Darbe*'nin ardından Anglofil Seyyid Ziaeddin Tabatabai başbakan ve darbenin başını çeken Rıza Han

---

¹⁹ Bu çalışmada kullanılan "eyleyici" kavramıyla eylemi gerçekleştiren kişi ve aracı kuruluşlar kastedilmektedir.

²⁰ Fars Milliyetçisi gruplarda çok sayıda Sovyet Rusya'sı işbirlikçisi olmakla birlikte İngilizlerin nüfuzu daha etkili ve belirleyiciydi. Çünkü söz konusu kişi ve grupların İngilizlerle organik bağları vardı. Ayrıntılı bilgi için aşağıda verilen kaynaklara bakılabilir:

-- Taghavi, Seyyed M. (2005). "Taamoli der Kudeta-e 1299" (1921 Darbesi Üzerine Düşünüm). **Tarikh-e Moaser-e İran**, 8 (32), 5-44.

-- Karadeniz, Yılmaz. (2013). "İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921)". **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6 (27), 292-306.

-- Khosrowdad, Maliheh. Ansari, Touraj. Batmanghelich Mahmoud Ali. (2001). **Khaterat-e Tadj ol-Molouk Ayrımlu (Malake Pahlavi) (Memories of Tadj ol-Molouk Ayrımlu (Pahlavi Queen))**. Tehran: Beh Afarin.

-- Shahbazi, Abdollah. (2000). "İranshenasi, Ariyayigarayi ve Tarikhnegari" (İranoloji, Ariyancılık ve Tarihyazımı). **Entekhab Gazetesi**. Sayı: 17 ve 21.

-- Shahbazi, Abdollah. (Ed). (1990). **Zohur ve Soghut-e Saltanat-e Pahlavai. (Pehlevi Saltanatının Yükseliş ve Çöküşü)** Tahran: Ettelaat. (1. ve 2. Cilt).

-- Shahbazi, Abdollah. (2009). "Sir Ardashir Reporter: Servis-e Ettelaati-e Britanya ve İran" (Sır Ardashir Reprter: Britanya İstihbarat Servisi ve İran). www.shahbazi.org.

savaş bakanı olur. İlerleyen yıllarda Kaçar Türk Hanedanı ve İngiltere karşıtı güçlerin ülkenin yönetimindeki belirleyicilik etkileri azalmaya başlar. 30 Ekim 1925'te Ahmet Şah padişahlıktan azledilir ve Kaçar Türk hanedanının 140 yıllık hâkimiyetine son verilir. Aynı gün Milli Şura Meclisi'ndeki İngiliz yanlısı milletvekillerinin telkini ile Rıza Han geçici olarak yönetimin başına getirilir, 14 Aralık 1925'te İran Şahı olarak tahta çıkar ve Pehlevi²¹ soyadını alır (Doulatabadi, 1984: 253 ve 390).

Rıza Pehlevi ve İngiliz yanlısı destekçileri yönetsel yetke gücünü ele geçirdikten sonra, Farslaştırma politikalarını dizgeli ve planlı bir biçimde uygulamaya geçirirler. Yönetsel yetke tarafından uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı tepkiler her seferinde kanlı müdahalelerle bastırılıp dönemsel kesintilere uğratılsa da çeşitli görünüm ve taktiklerle sürdürülür. Araştırmanın amacı *Farslaştırma politikalarına karşı çıkan Türk eyleyicilerin 1979'dan günümüze hangi tepkileri nasıl ve niçin vermekte* olduklarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen soruların yanıtı arandı:

1. 1979'dan günümüze Farslaştırma uygulamalarına karşı Türk eyleyicilerin verdiği tepkiler, *hangi değişim süreçlerini, hangi gerekçeler nedeniyle deneyimlemiştir?* Hangi etkinlik düzeyi ve alanları (siyaset, sanat, edebiyat, bellek, törenler, gündelik yaşam vb.) tercih edilmiş ya da zorunlu kılınmıştır?
2. Günümüzde İran'da siyasal yetke tarafından uygulanan Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyicilerin vermekte oldukları *tepkilerin stratejik amaçları, söylemsel dayanakları, eylemsel taktikleri, etkinlik düzeyi ve alanları*

---

²¹ Rıza Han'ın İran Şahı olmadan önce soyadı yoktu. Pehlevi, Mirza Mahmut Han Pehlevi'nin soyadıydı. Rıza Han Mirza Mahmut Han'ı Pehlevi soyadından vazgeçtirir ve kendi soyadını Pehlevi koyar.

nelerdir?

3. Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyicilerin vermekte olduğu *tepkilerin uygulanabilirliği, sürdürülebilirliği ve çözüm açısından işlevselliği* nedir?

4. Uygulanan Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyiciler tarafından verilen farklı tepki kalıplarının ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel, hukuki vb. *bedelleri nelerdir? Söz konusu bedelleri karşılanabilir kılacak dayanışma süreçleri var mıdır?*

5. *Resmi ve resmi olmayan 'toplumsal', 'mesleki' ve 'özel' ilişkiler alanında* Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyiciler tarafından verilen *tepkilerin tür ve yoğunluk durumu nedir?*

6. Araştırma konusu kapsamında elde edilen güncel verilere dayanarak İran'da Farslaştırma süreci ve ona karşı Türk eyleyicilerin verdiği tepkilerden kaynaklanan *toplumsal sorunların çözümüne ne gibi önerilerde bulunulabilir?*

İran'da 1926'dan beri Türklere yönelik uygulanan *Farslaştırma sürecinin* politik, ekonomik, dilsel ve diğer toplumsal-kültürel *etki ve sonuçları* üzerine, – 1990'ların sonlarından itibaren özellikle yurtdışında– sınırlı birkaç sayıda akademik çalışmadan söz edilebilir. Araştırma sırasında saptanan ilgili çalışmalar “Giriş” kısmında verilmektedir. Ancak, *araştırma* kapsamında sorunsallaştırılan "Farslaştırma sürecine verilen karşı tepkiler" *konusu ne Türkçe, ne Farsça, ne de İngilizce yazında toplumbilimsel yaklaşım temelinde bugüne dek çalışılmamıştır.* Çalışmanın bir diğer amacı, konusu bağlamında elde edilen güncel ve görgül alan verileri ve bulguları ile ilgili *yazındaki akademik çalışmalara katkı sağlamaktır.*

1.3. Araştırmanın Önemi

Kültürlerarası temas süreçleri ister serbest, isterse de zorunlu olsun; bir yandan ilgili kültürlerin değerler dizgesi, anlam kodları ve simgesel öğelerini paylaşan *toplumsal taşıyıcı-eyleyicilerin öğrenilmiş ve alışılmış duygu, düşünce ve davranış kalıplarında* belirli ölçülerde *kimi değişikliklere* yol açabildiği gibi, diğer yandan da ilgili *toplumların mevcut ilişki ve etkileşim ağlarında* *kimi yapısal değişikliklere* de yol açabilir. Bu değişim süreçleri sırasında ilgili kültürlerden birine/birkaçına bağlı taşıyıcı-eyleyiciler için *sosyal, ekonomik, kültürel ve simgesel sermaye kazanımı-zenginliği fırsatları* sağlanırken, diğer(ler)ine bağlı taşıyıcı-eyleyiciler için *sosyal, ekonomik, kültürel ve simgesel sermaye yitimi-yoksulluğu tehditleri* söz konusu olabilir.

Bu durum hem ulus-devlet hudutları içinde, hem de uluslararası ilişkiler düzleminde ilgili güç odakları arasında cereyan eden güç ilişkileri temelinde, *uyum, özümseme, işbirliği, karışıklık, rekabet ve çatışma türünden süreçlere* yol açmaktadır. Araştırma, kültürlerarası temas süreçlerinde ortaya çıkabilen *tahakküm ve direniş süreçlerinden kaynaklanan sorunların neler olduğu* ve bu sorunların *nasıl yönetildiği* ile ilgili -çalışılan örnek ve konu kapsamında- toplumbilim yazınına sağlayacağı katkılar açısından önemli bulunabilir. Bu bağlamda çalışmanın *önemi*, aşağıda belirtilen konular açısından ayrıntılandırılabilir:

1. Araştırma, günümüz İran'ında siyasal yetke tarafından uygulanan Farslaştırma sürecinin, birer toplumsal-kültürel taşıyıcı-eyleyiciler olarak Türk aktivistlerin *toplumsal, ekonomik, kültürel ve simgesel sermayelerinin kazanımı ve yitimi üzerine olan etkisinin belirlenmesi* açısından önemli

bulunabilir.

2. Araştırma, günümüz İran'ında siyasal yetke tarafından uygulanan Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyicilerin vermekte oldukları *tepkilerin söylemsel dayanaklarının, eylemsel kalıplarının, uygulanabilirliğinin, sürdürülebilirliğinin, çözüm sağlama olanakları açısından işlevselliğinin, etkinlik düzeyi ve alanlarının ve kullanılan stratejik aygıtlarının irdelenip açıklanması* açısından önemli bulunabilir.

3. Araştırma, günümüz İran'ında siyasal yetke tarafından uygulanan Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyiciler tarafından verilen farklı tepki kalıplarının ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel, hukuki vb. *bedellerinin neler olduğunu, bu bedelleri karşılanabilir kılabilecek dayanışma süreçlerinin var olup olmadığını ve ilgili tepkileri engellemek amacıyla siyasal yetkenin hangi denetim mekanizmalarını işlettiğini belirleme* açısından önemli bulunabilir.

4. Araştırma, günümüz İran'ında siyasal yetke tarafından uygulanan *Farslaştırma uygulamaları ve bu uygulamalara karşı Türk aktivistler tarafından verilen tepki süreçlerinin gelecekte alabileceği biçim ve yönelime ilişkin kimi öngörülerde bulunması ve bu süreçlerden kaynaklanan toplumsal sorunlara uygulanabilir ve sürdürülebilir çözüm önerileri sunması* açısından önemli bulunabilir.

5. Günümüz İran'ında siyasal yetke tarafından uygulanan Farslaştırma uygulamaları ve bu uygulamalara karşı Türk eyleyiciler tarafından verilen tepki süreçlerinin etkisi, İran'ın siyasi hudutlarını aşıp uluslararası güç ilişkileri alanına taşabilme olasılığı taşımaktadır. İran'da Türk kültürünün Fars kültürü

bünyesinde eritilme ve/veya kendi bütünselliği esasında sürdürülmesi süreci, bölgedeki jeopolitik ve jeostratejik dengeleri etkilemesi açısından kayda değer önem arz etmektedir. Bu bağlamda *araştırma kapsamı ve sırasında kaydedilen veri ve bulgular*, konuyla ilgilenen *değişik düzlemlerdeki (ulus-devlet altı, ulus-devlet ve uluslararası) güç odakları ve çıkar grupları için güncel görgül alan verisi sunabilir.*

6. Yukarıda sözü edilen araştırma konusu kapsamında çalışılacak süreçler ne Türkçe, ne Farsça, ne de İngilizce yazında toplumbilimsel olarak bugüne dek çalışılmamıştır. Araştırma, toplumbilimsel yaklaşım ve güncel verilere dayanarak yazındaki eksikliği giderme ve kaydedilen görgül veri ve bulguları ilgili alana inmeden *araştırmacıların kullanımına sunabilir.*

1.4. Yaklaşım ve Sayıtlar

Bu başlık altında bugün İran adıyla bilinen coğrafyada bir etno-ulusal varlık olarak bulunan *Türklerin tarihsel geçmişi ve nüfusunun coğrafi dağılımı; İran'da modern ulus-devlet inşası süreci ve etno-devlet politikalarının* kısa anlatımı; insan nüfusunun ulamsal ayrımlarından biri olan *etno-kültürel milletler arası temasların* kimi neden ve sonuçları tartışılmaktadır. Bunun yanısıra *etnisite ve etno-kültürel ayrımcılık* kavramlarının yanısıra; *etno-devletsel²² şiddet ve çatışma, etno-kültürel hareketler, kültürel tahakküm ve direniş* süreçlerine ilişkin kimi niteleyici açıklamalar getirilmektedir.

---

²² Ethno-state.

1.4.1. İran'da Türklerin Nüfus Dağılımı ve Tarihsel Geçmişi

İran yerlisi Türklerin –içinde Halaç, Özbek ve Kazak ögeleri bulunsa da– ezici çoğunluğu; Geray, Enay, Karay, Kaşkay, Avşar, Bayat, Eymür, Genger, Kaçar, Nefer, Ağaçery, Timurlu, Karaçorlu, Karakoyunlu, İnanlı, Baharlı, Bukanlı, Cuyanlı, Boranlı, Kulucanlı, Pehlivanlı, Madvanlı, Aliili, Govarsi [Kovarsi], Mehineyi, Nardin, Godar ve Bıçakçı gibi Oğuz boyunun değişik oymak ve obalarından oluşur (Blaga, 1997: 273-330).

Büyük Britanya Deniz Kuvvetleri İstihbarat Birimi'nin (1920?: 205-206) raporuna göre, birçok alt birimden oluşan Türk oymakları (tribes), Hindikuş dağlarından Kürdistan dağlarına ve Kafkaslardan Basra Körfezine uzanan geniş bir alana dağılmış durumdadırlar. Öyle ki şimdilerde, Kaçar, Şahseven, Kaşkayı, Allahverdi ve Karakoyunlular dışında, diğer aynı oymağa bağlı üyeler Kafkasya, Horasan, Hemedan ve Kirman'da bulunabilir. Raporda Türklerin yoğun olarak bulunduğu yerleşim alanları aşağıdaki gibi verilmektedir:

1. **Azerbaycan;** Aras ırmağından güneye doğru, Urmiye'yi geçerek Kirmanşah'a doğru Kürdistan'ın sınırı boyunca. Burada Türkler en çok temsil ediliyorlar, sadece siyasal olarak ayrıldıkları Kafkaslardaki akrabalarına bağlı kalıyorlar. Bu nedenle, İran'daki Türk unsurunun esas mevkiini oluştururlar.
2. **Hamse;** Azerbaycan'la Tahran arasında bulunan bölge, özellikle Zencan.
3. **Tahran bölgesi;** başkentin merkezine en yakın mahalle ve Demavend Dağı eteklerinde.

4. **Kirman;** Fars sınırına yakın bölgeler.
5. **Irak;** Hemedan'a komşu bölge.
6. **Fars;** Isfahan ve Basra Körfezi kıyıları arasındaki konargöçerler.
7. **Horasan;** en çok buldukları yerler Nişabur ve Koçan ve civarlarıdır.

Büyük Britanya Deniz Kuvvetleri İstihbarat Birimi'nin ilgili raporunda maddeleştirilen Türk yerleşim bölgeleri içinde Türkmen yerleşim bölgesi –Türkmen Sahra, Türkmen Limanı (Bender Türkmen), Günbed-i Kavus, Gurgan vd. – nedense yer almamaktadır.

Doğu Hint Kumpanyası subayı 1833'de askeri eğitim maksadıyla İran'a gelen ve 1841-1844 ve 1849-1853 yılları arasında iki defa Büyük Britanya'nın büyükelçisi görevinde bulunan Justin Sheil'in eşi Lady Sheil, İran'ın dört bir yanına yayılmış oymakların (tribes) coğrafi konumları, dilleri ve nüfus sayıları ile ilgili yerinde bilgi toplar. Sheil *Türk oymaklarının* bölgesel dağılımını aşağıdaki gibi tespit eder (1856: 396-401):

1. Azerbaycan²³:

- 1.1. Şahseven, 10,000 çadır, Meşkin ve Erdebil.
- 1.2. Çelebiyanlı, 1500 çadır ve ev, Karadağ.
- 1.3. Kulbeyli ve Mişkamber, 400 çadır ve ev, Karadağ.
- 1.4. Karaçorlu, 2500 çadır ve ev, Karadağ.
- 1.5. Hoca Alili, 800 çadır ve ev, Karadağ.
- 1.6. Beydili, 200 çadır ve ev, Karadağ.

---

²³ Sheil, Azerbaycan'ın Karadağ bölgesinde yaşayan Çelebiyanlı, Kulbeyli, Mişkamber, Karaçorlu ve Dümbüllü oymaklarının etnik kimliğini Lek olarak gösterir. Rafael Blaga, Adrien Dupré, Babek Cavanşir, Ekber N. Necef ve ilgili diğer araştırmacıların neredeyse tamamına yakını söz konusu oymakların etnik kimliğini Türk olarak verirler.

- 1.7. Şehli, 150 çadır ve ev, Karadağ.
- 1.8. Mukaddem, 5000 ev, Marağa.
- 1.9. Mahmutlu, 2500 ev, Marağa yakınları.
- 1.10. Baharlı, 2000 ev, yer belirtilmemiş.
- 1.11. Avşar, 7000 ev, Urmiye.
- 1.12. Kara Papak, 1500 ev, Sulduz.
- 1.13. Dümbüllü, 2000 ev, yer belirtilmemiş.

2. Mazandaran:

- 2.1. Kaçar, 2000 ev, yer belirtilmemiş.
- 2.2. Canbeyli, 50 ev, yer belirtilmemiş.
- 2.3. İmamlı, 50 ev, yer belirtilmemiş.
- 2.4. Usanlı, 50 ev, yer belirtilmemiş.
- 2.5. Avşar, 100 ev, yer belirtilmemiş.

3. Tahran ve çevresi:

- 3.1. Şahseven, 9000 çadır; mevsime göre değişen Kum, Kazvin ve Zencan arası bölgeler.
- 3.2. Karahanlı, Bacmanlı, Kundaşlı, Halaç, Hüdabendeli 400 ev, Tahran.
- 3.3. Avşar, 900 çadır ve ev, Tahran ile Kazvin arası bölgeler.
- 3.4. Türk-i Mâfi, 100 çadır ve ev, yer belirtilmemiş.
- 3.5. Karaçorlu, Kengerli ve Demavend Arapları ile birlikte 1000 çadı ve ev, yer belirtilmemiş.
- 3.6. Pazeki, 2000 çadır ve ev, yer belirtilmemiş.
- 3.7. Kellekuh ve Gavbaz, 150 ev, yer belirtilmemiş.
- 3.8. Fuyuc, 300 çadır ve ev, Tahran yakınları.

3.9. Abulhasani, Cihanbeyli ve Şadlı, 320 çadır ve ev, yer belirtilmemiş.

3.10. Usanlu, 1000 çadır ve ev, Har ve Demavend.

4. Hamse (Zencan merkezli Tahran ile Tebriz arası bölge):

4.1. Büyük bir Türk oymağı Gerus, 4000 ya da 5000 ev, yer belirtilmemiş.

4.2. Şahseven-i Avşar, 2500 çadır, yer belirtilmemiş.

4.3. Hüdabendeli, 600 ev, yer belirtilmemiş.

4.4. Dodange [Dodurga olabilir], 150 ev, yer belirtilmemiş.

4.5. Zülkadir, 200 ev, yer belirtilmemiş.

4.6. Mukaddem, 150 ev, yer belirtilmemiş.

4.7. Avşar, 200 ev, yer belirtilmemiş.

4.8. Kurtbeyli, 1500 ev, yer belirtilmemiş.

5. Kirman:

5.1. Avşar, 1500 ev, yer belirtilmemiş.

5.2. Karai, 700 ev, yer belirtilmemiş.

6. Irak²⁴ (Hemedan, Melayer, Tuysarkan, Ferahan):

6.1. Karagözlü, 4000 ev, yer belirtilmemiş.

6.2. Büyük bir Türk oymağı Halaç, sayı ve yer belirtilmemiş.

7. Fars:

7.1. Bayat, 120 ev, yer belirtilmemiş.

7.2. Berguşade, 50 ev, yer belirtilmemiş.

7.3. Kaçar Avşar, 250 ev, yer belirtilmemiş.

7.4. Abulverdi, 300 çadır, yer belirtilmemiş.

7.5. Tevellelli, 40 ev, yer belirtilmemiş.

---

²⁴ Ortaçağ tarihinden Kaçarlar dönemine kadar Iraklı Acem adlandırılan coğrafyanın bir parçası.

- 7.6. Amele, 40 ev, yer belirtilmemiş.
- 7.7. Şahiseven, 60 çadır, yer belirtilmemiş.
- 7.8. Karagözlü ve Zerger, 100 ev, yer belirtilmemiş.
- 7.9. Kaşkayı, 30,000 ya da 40,000 çadır.
- 7.10. İnanlı, 4,800 çadır ve ev, Darab ve Pessa.

8. Behbahan ve Kohgiluye:

- 8.1. Ağaçeri ve Çağatay, 1000 çadır, yer belirtilmemiş.
- 8.2. Nefer, 850 çadır, Fars'ın değişik bölgelerinde konargöçer olarak yaşarlar.
- 8.3. Baharlı, 1230 çadır, yer belirtilmemiş.

9. Horasan:

- 9.1. Timurlu, 2000 çadır ve ev, "Kezghoon" [Kuzgun] yaşarlar.
- 9.2. Merdi, 700 ev, çeşitli yerlerde dağınıklar.
- 9.3. Çûlâi, 2000 çadır ve ev, yer belirtilmemiş.
- 9.4. Celayir Türkleri, 1500 ev, Kelat-i Nadiri'de yaşarlar.
- 9.5. Bayat ve Hurşahi, 10,000 ev, Nişabur.
- 9.6. Karışık, 1000 ev, Sebzevar.
- 9.7. Keliceî, 2000 ev, "Jowēn" bölgesinde yaşarlar.

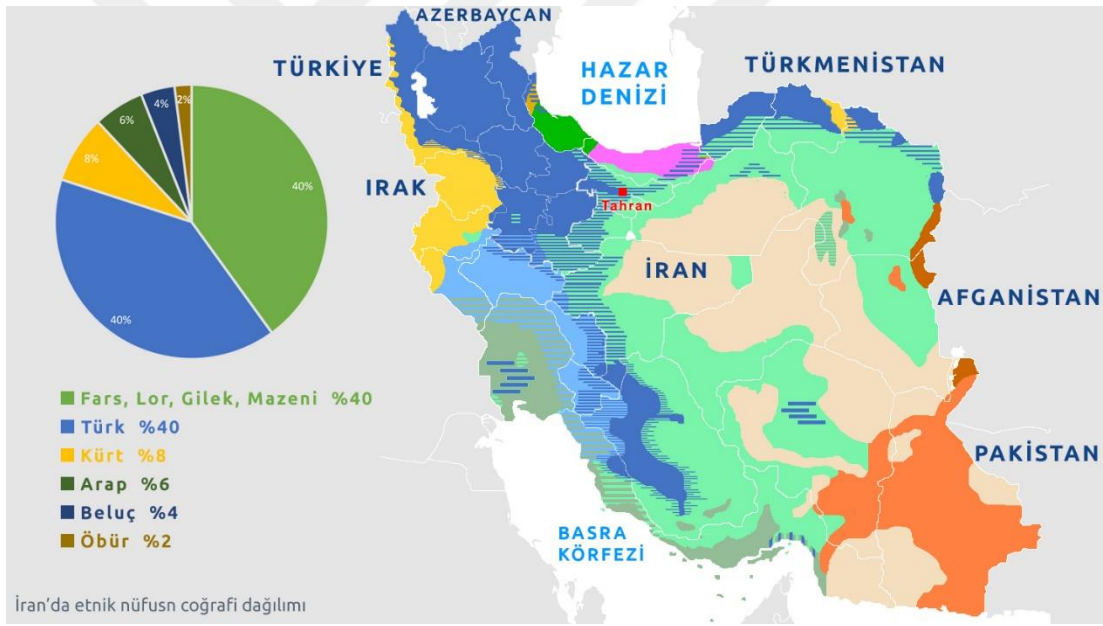
10. Kirmanşah:

- 10.1. Hüdabendeli, 200 ev, yer belirtilmemiş.

Rusların sürekli saldırılarını önlemek için Yüce Kaçar Devleti ile Napolyon Fransa'sı arasında imzalanan Finckenstein antlaşması gereği, Şubat 1807'de büyükelçi sıfatıyla İran'a gönderilen General Gardane'nin heyetinde yer alan konsolos Adrien Dupré, yerli Türk oymaklarının adları, coğrafi konumları ve sayıları ile ilgili topladığı bilgilere, 1819'da yayınlanan *İran Gezisi: 1807, 1808 ve 1809 Yıllarında Gerçekleşir*

adlı kitabında yer verir. Dupré İran'da farklı coğrafi bölgelere dağılmış 39 Türk oymağının, adını aşağıdaki gibi listeler (aktaran Sümer, 1980: 633-634): 1. Avşar, 2. Kaçar, 3. Mukaddem, 4. Dumbelu (Dümbülü), 5. Türkmen, 6. Kenger, 7. Tâliš, 8. Kara-Çorlu, 9. Şah-Dullu, 10. Kara-Gözlü, 11. Aynalı, 12. Bayat, 13. Bey-Dili, 14. Kurd-Béçe, 15. Türk-Mâfi, 16. Kocavend, 17. Abdul-Meliki, 18. Rahimli, 19. Fars-Medânlı, 20. Nasır-Baharlı, 21. Muğanlı, 22. Hüda-Bendeli, 23. Hacılar, 24. Şah-Seven, 25. İmranlı, 26. Kara-Hamzalı, 27. Emverli, 28. Ustacalı, 29. Sarıçalı, 30. Han-Çobanlı, 31. Civanşir, 32. Koyunlu, 33. Celâyir, 34. Halac, 35. Se'dli, 36. Bulverdi, 37. Kaşkay, 38. Kurd, 39. Acırlı.

Görsel 5: Etno-kültürel kimliklere göre İran'ın nüfus dağılımı haritası.

İran'ın resmi istatistik veri kaynakları, ülke nüfusunun etnik dağılımıyla ilgili, herhangi bir veri sunmaz. Bu durum, konuyla ilgili güvenilir ve doğrulanabilir bilgiye ulaşmayı zorlarken rakip çevrelerin politik hedeflerine uygun spekülâtif iddialarda bulunmalarına zemin hazırlar.

Büyük Britanya Deniz Kuvvetleri İstihbarat Birimi'nin (1920?: 206) raporunda, yaklaşık dokuz milyon tahmin edilen ülke nüfusunun 2,000,000'nunun – Türkmenler hesaba katılmamakla birlikte–, başka bir deyişle toplam nüfusun beşte birinden biraz fazlasının Türklerden oluştuğunu tahmin edilmektedir. Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü (Central Intelligence Agency) tarafından yıllık olarak yayınlanan World Factbook'un 2007 raporunda Türklerin nüfus oranı toplam İran nüfusuna göre %26 verilirken 2014 raporunda %18 ve son olarak yayınlanan 2017 raporunda ise etnik birimlerin toplam ülke nüfusuna göre yüzde oranları verilmemekle birlikte sadece adları yazılmaktadır.

1949-1953 yılları arasında İran Genel Kurmaylığı tarafından on ciltlik kitap biçiminde bastırılan *İran Coğrafyası Ansiklopedisi*'ndeki verilere dayanarak 1972-1973 yılları içinde dört ciltte bastırılan *İran Türklerinin Milli Coğrafyası Ansiklopedisi* kitabının verilerine göre, 59 kent ve 10 Bin 119 yerleşim yerinde 5 Milyon 184 Bin 846 kişi Türkçe konuşan nüfus yaşamaktadır. Aynı dönemde İran'ın toplam nüfusu 16 Milyon 230 Bin kişidir. Dolayısıyla bu verilerden, göçebe hayatı ve başkent Tahran'da yaşayan Türkler hariç, ülke nüfusunun %32'sinin Türklerden oluştuğu sonucuna varılabilir (Panahian, 1973: 370). Blaga (1997: 276) yaptığı tetkikte İran yerlisi Türk nüfusun oranını %29,5 olarak tespit eder.

Ağustos 1991'de Ülke Nüfus Müdürlüğü'nce yapılan araştırma örnekleme kapsamında yeni doğmuş bebeklerine kimlik alımı işlemleri sırasında, ebeveynlere bebeğin annesinin anadili sorulur. Araştırmada elde edilen bulgulara göre ankete katılan 49,558 katılımcının anadili yüzdeleri şöyledir: %46,2 Farsça, %20,6 Türkçe (AZE), %10 Kürtçe, %8,9 Lorca ve Lekçe, %7,2 Gilekçe ve Mazenice, %3,5 Arapça,

%2,7 Beluçça, %0,6 Türkçe (TM), %1 Ermenice, %2 diğer (aktaran Mehryar, 1999: 53).

Leon T. Hadar Andrey Alstadt²⁵ “İran’da [1992’de] 20 milyondan fazla Azeri yaşadığını” belirtir. Birleşmiş Milletler Etnik Azınlıklar 1997 Raporu’nda Türk nüfus %37 oranında gösterilir. Aynı kuruluş 2002 raporunda İran’da 30 milyon Türk nüfusun varlığından söz eder (aktaran Yenisey, 2008:190-191). Celal Al-i Ahmed (1979: 132) 1960’lı yıllarda, 25 milyonluk ülke nüfusunun en az 6 ile 7 milyonunun anadilleri Türkçe olanlar arasında doğup büyüyor olduğuna işaret eder²⁶. 2000’li yıllarda Avrupa Parlamentosu tarafından, dönemin İran Cumhurbaşkanı Hatemi’ye yazılan mektupta, İran’da sadece “Azerbaycanlıların” nüfusuna işaret edilerek toplam ülke nüfusunun %30’unu oluşturduğuna değinilir²⁷ (Davarnia, 2006: 57).

14 Aralık 2009’da dönemin milli eğitim bakanı Hamit Rıza Hacı Babai Ulusal Araştırma Günü münasebetiyle Tahran’da düzenlenen törende: *ülke çapında öğrencilerin %70’inin iki dilli olduğuna işaret ederek öğrenciler arasında adil rekabeti sağlayacak fırsat eşitliğinin olmayışından yakınarak bahseder* (Fars Haber Ajansı, 2009). Ayrıca 18 Ocak 2012’de Türk resimleri ile görüşmek için gelen dönemin dışişleri bakanı Ali Ekber Salihî Ankara Esenboğa Hava Alanı’nda ziyareti ile ilgili basın mensuplarına yaptığı açıklamaları sırasında “*Biz neredeyse aynı dili konuşuyoruz. İranlıların %40’ı Türkçe konuşuyor. Bu Türkiye ile İran arasında güçlü bir bağıdır.*” ifadesini kullanır (Hükümet Bilişim Üssü, 2012).

---

²⁵ Alstadt, Andrey L. (1992) The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule. Stanford: Hoover Institution Press.

²⁶ Âl-i Ahmed bu kitabını 1964-1968 yılları arasında tamamlar. Kaynak: J. W. Clinton, “Al-E Ahmad, Jalal,” Encyclopædia Iranica, I/7, s. 745-747; İlişim: <http://www.iranicaonline.org/articles/al-e-ahmad-jalal-1302-48-s> (Erişim: 14.02.2016).

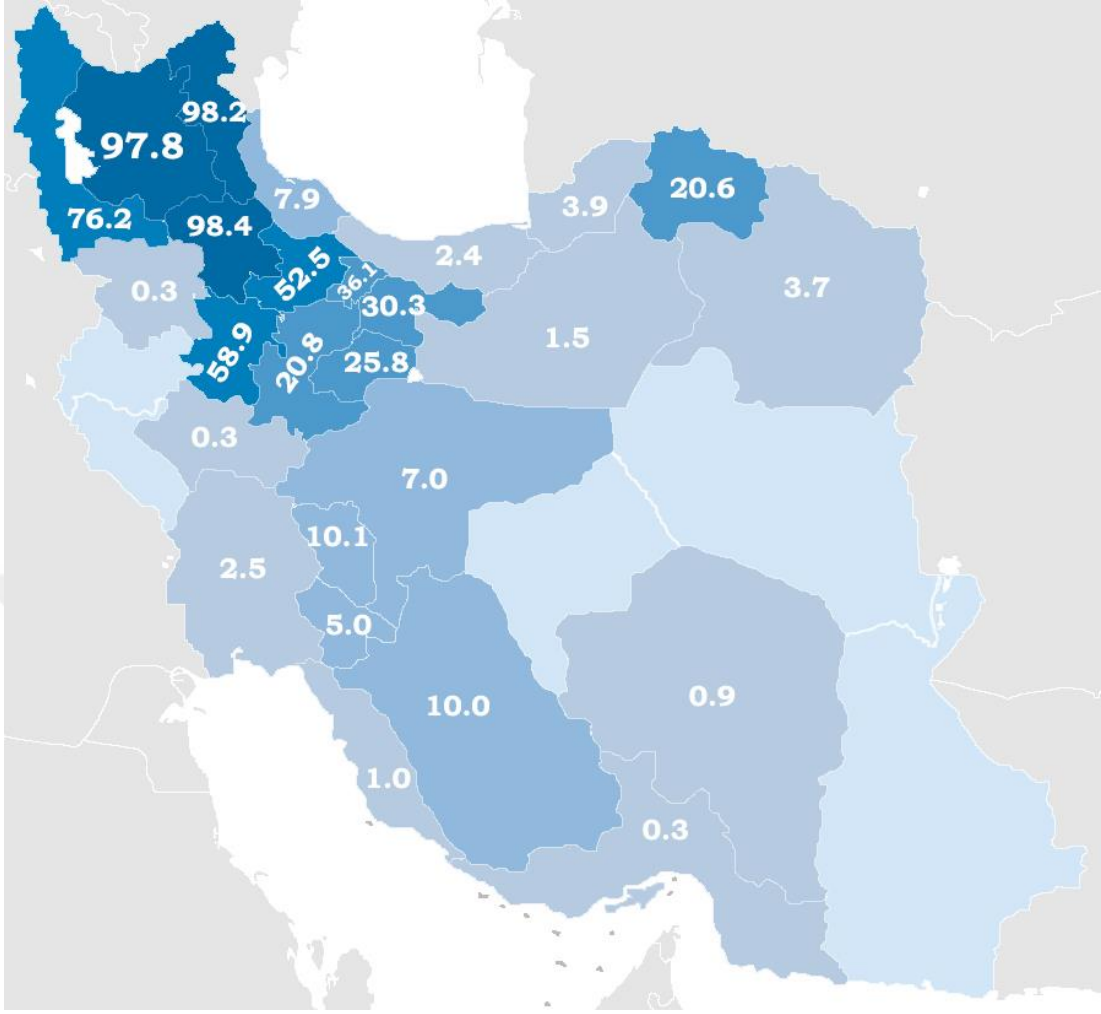
²⁷ Burada Azerbaycan bölgesi dışında bulunan Türkler hesaba alınmamaktadır.

İran yerlisi Türklerin sayısı her ne kadar tartışmalı olsa da, İran İstatistik Merkezi'nin iller bazında açıkladığı nüfus dağılımı verileri, etnik ayırım bağlamında, matematiksel işlemlerden geçirildiğinde, göreceli bazı tahminlerde bulunmaya yardımcı olabilir. Söz konusu istatistiksel veriler titizlikle incelendiğinde, İran nüfusunun yarısından fazlasının Fars olmayan etnik kimliklerden oluştuğu ortaya çıkar. Barutçu Özönder (2002: 102) İran'daki etnik nüfusun dağılım oranlarını, resmi kaynaklarca verilen rakamlara göre tablo 1'deki gibi aktarmıştır:

1. Fars	%51
2. Türk + Türkmen	%26
3. Gilek + Mazandarani	%8
4. Kürt	%7
5. Arap	%3
6. Lur	%2
7. Beluç	%2
8. Diğer	%1

Tablo 1: İran'da Etnik Nüfusun Dağılım Oranları

2008-2009 yılları içinde Tahran merkezli hükümete bağlı *Popüler Kültür Kurulu* tarafından ülke çapında uygulanan araştırma raporları 2011'de yayınlanır. Araştırma bulguları İran İstatistik Merkezi verileri, gözlem, görüşme ve anket uygulamasından elde edilen verilere dayanmaktadır. *Popüler Kültür Göstergelerini Ölçme ve İnceleme Projesi* adıyla 35 ciltlik kitap biçiminde yayınlanan anket sonuçlarına göre iller bazında yerleşik Türk nüfusun oranları aşağıdaki gibidir (aktaran Sabuhi, 2014):

Görsel 6: İllere göre yerleşik Türk nüfusun oranı (aktaran Sabuhi, 2014).

Söz konusu araştırmada iller bazında verilen yerleşik Türk nüfusun oranları, iller bazındaki 2011 sayım sonuçlarıyla eşleştirilerek; 1. İller bazında Türk nüfusun sayısı, 2. Ülke bazında toplam Türk nüfusun sayısı ve 3. Toplam ülke nüfusuna göre Türk nüfusun oranı aşağıdaki gibi hesaplanır:

İlin Adı	Toplam Nüfus Sayısı	Türk Nüfusun Oranı
1. Zencan	1.015.734 / 999.482	%98,4
2. Erdebil	1.248.488 / 1.226.015	%98,2
3. Doğü Azerbaycan	3.724.620 / 3.642.678	%97,8
4. Batı Azerbaycan	3.080.576 / 2.347.398	%76,2
5. Hemedan	1.758.268 / 1.035.619	%58,9

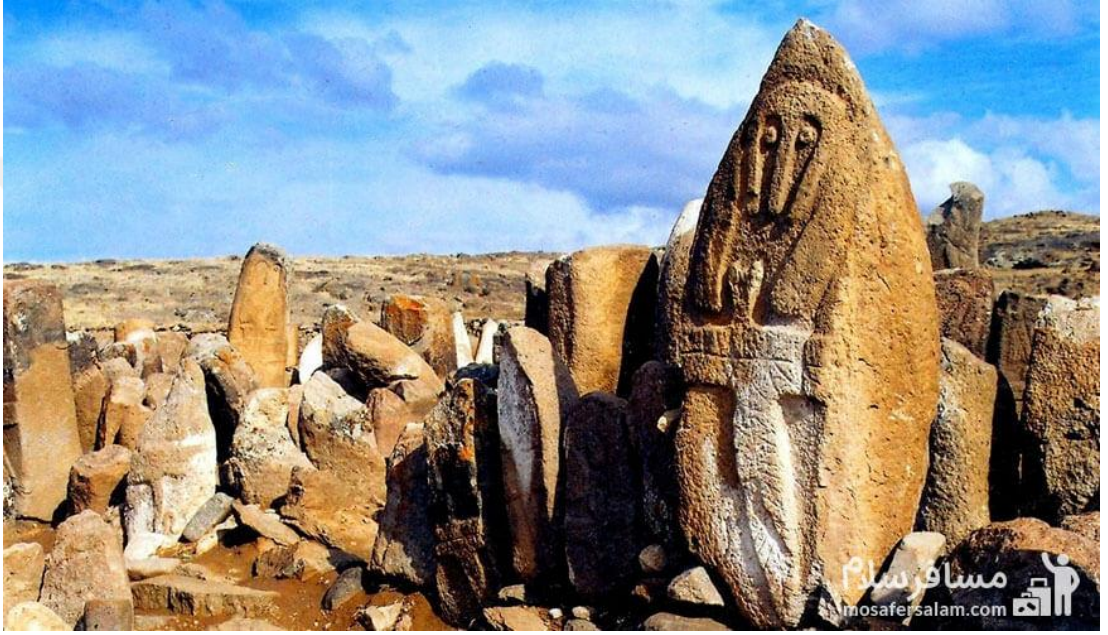
6. Kazvin	1.201.565 / 630.821	%52,5
7. Elburz	2.412.513 / 870.917	%36,1
8. Tahran	12.183.391 / 3.691.567	%30,3
9. Kum	1.151.672 / 297.131	%25,8
10. Merkezi	1.413.959 / 294.103	%20,8
11. Kuzey Horasan	867.727 / 178.751	%20,6
12. Çaharmahal ve Bahtiyari	895.263 / 90.421	%10,1
13. Fars	4.596.658 / 459.665	%10,0
14. Gilan	2.480.874 / 195.989	%7,9
15. İsfahan	4.879.312 / 341.551	%7,0
16. Kohgiluyeh ve Buyer Ahmed	658.629 / 32.931	%5,0
17. Gülistan	1.777.014 / 69.303	%3,9
18. Rezevi Horasan	5.994.402 / 221.792	%3,7
19. Huzistan	4.531.720 / 113.293	%2,5
20. Mazandaran	3.073.943 / 73.774	%2,4
21. Simnan	631.218 / 9.468	%1,5
22. Buşehr	1.032.949 / 10.329	%1,0
23. Kirman	2.938.988 / 26.450	%0,9
24. Hürmüzgan	1.578.183 / 4.734	%0,3
25. Luristan	1.754.243 / 5.262	%0,3
26. Kürdistan	1.493.645 / 4.480	%0,3
27. Kirmanşah	1.945.227 / --	--
28. Sistan Belucistan	2.534.327 / --	--
29. Yezd	1.074.428 / --	--
30. Güney Horasan	662.534 / --	--
31. İlam	557.599 / --	--
Toplam Ülke Nüfusu	75.149.669 / 16.873.924	%22,4

Tablo 2: İllere göre nüfus dağılımı (Statistical Centre of Iran, 2011: 38) ve yerleşik Türk nüfusun sayı ve oranları.

Bugün İran adıyla bilinen siyasi coğrafya, farklı etno-kültürel varlıkların boy gösterdiği mekânı temsil eder. İran'daki etno-kültürel mozaikin tarihsel şeması, dil yapısı ayırımına göre, aşağıda belirtilen dört kümede ulamlandırılabilir.

1. Dil yapıları belirlenmemiş, bilinen en eski yerleşik halklar:

1.1. Erdebil ilinin Meşkinşehr (Hiyav) kentine yakın Karasu ırmağının kenarı *Şehir Yeri*'nde yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 7. binyıla kadar uzanan kale, tapınak, çizimli dikili taşlar gibi arkaik kalıntılar bulunur (Mehrnews, 2011 ve Reşidi, 2014).

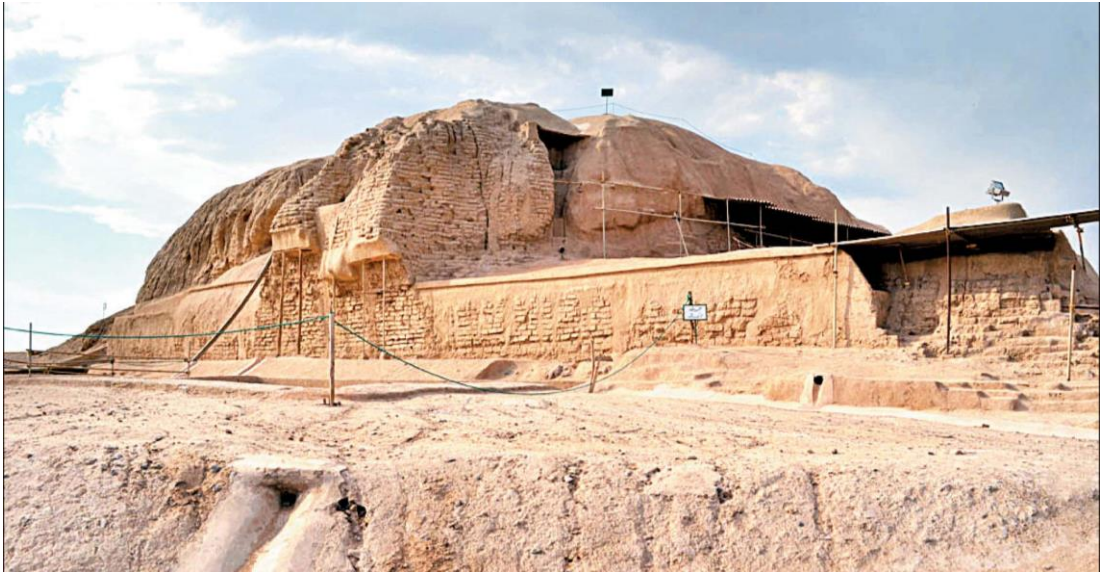
Görsel 7: 19.09.2017'de mosafersalam.com sitesinden indirilen fotoğraf: Meşkinşehr'in *Şehir Yeri* antik bölgesinden bir kare.

1.2. Batı Azerbaycan ilinin Naghadeh (Sulduz) kentinin yakınlarında *Hasanlı Tepesi*'nde yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 6. bin yıla ait kale, yerleşim yeri evleri, altın kâse, bronz içme kabı, hilal şekilli plak vb. gibi arkaik kalıntılar bulunur (Tasnim, 2014).

Görsel 8: 19.09.2017'de *tasnimnews.com* sitesinden indirilen fotoğraf: Naghadeh'nin (Sulduz) yakınlarında bulunan Hasanlı Tepesi'nden bir kare.

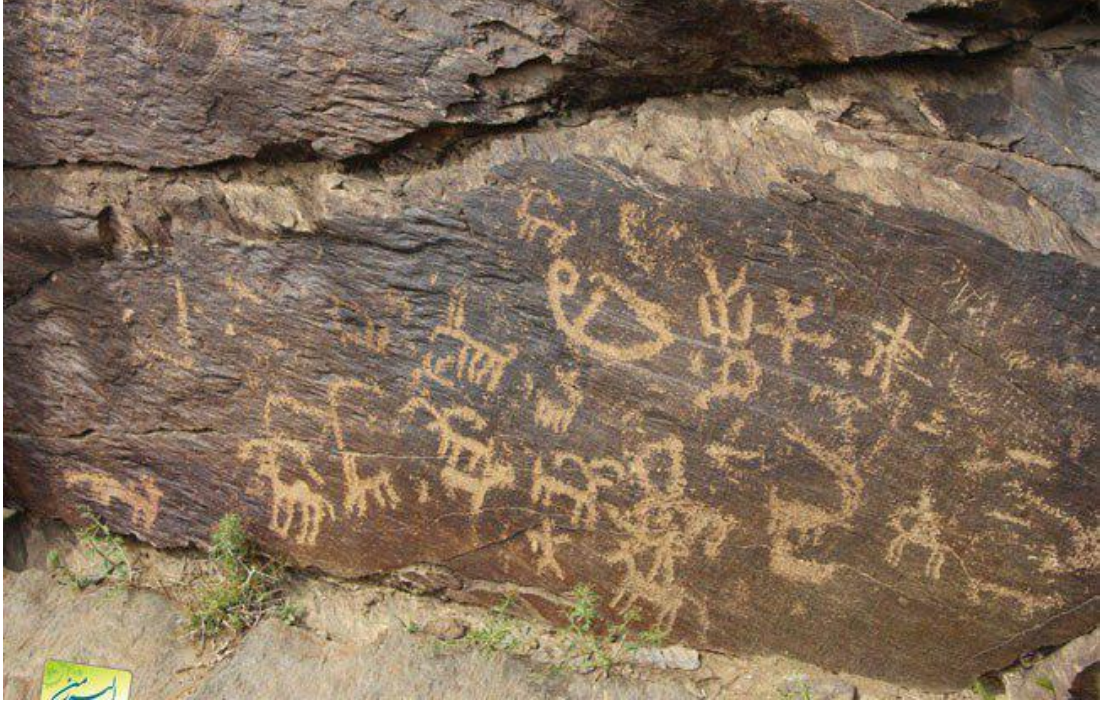
1.3. İsfahan ilinin Kaşan kenti yakınlarında *Sialk (Sielk) Tepesi*'sinde yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 6 ile 5 bin 500 yıllarına kadar uzanan döneme ait mezarlık, tapınak, iskeletler, yaşam eşyaları vb. eserler bulunur (Ghirshman, 2000).

Görsel 9: 19.09.2017'de *ettelaat.com* sitesinden indirilen fotoğraf: Kaşan'ın yakınlarında bulunan *Sialk Tepesi*'nden bir kare.

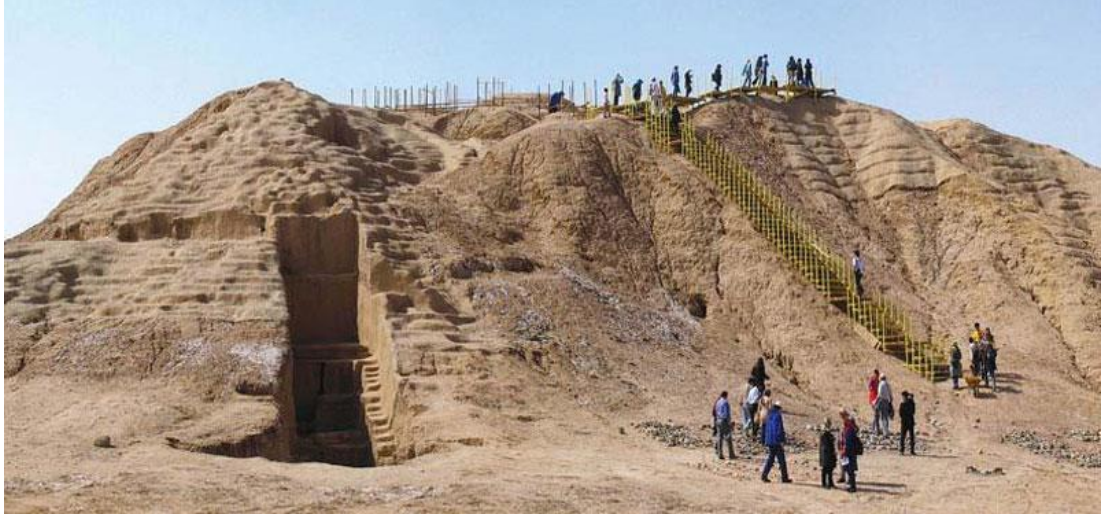

1.4. Merkezi ilinin Humeyn kentinin yakınlarında *Teymareh (Téymeré)* bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 5. ile 2. binyıl arasında değişen döneme ait kayalara çilmiş tamga (damga), hayvan figürleri, ok, at üstünde avcılık, büyüsel danslar vb. gibi çizimler bulunur (ISNA, 2014).

Görsel 10: 19.09.2017'de alborzeman.ir sitesinden indirilen Pouya Molla Hasani'in çektiği fotoğraf: Humeyn'in Teymere kayalıklarından bir kare.

1.5. Kirman ilinin güneyinde ve Hürmüz Boğazı'nın yaklaşık 250 km kuzeyinde kalan Jiroft kentinin yakınlarında *Jiroft Uygarlığı* adı verilen bölgede yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 3. bin yıla ait tapınak, taş çyazıtları, çanak çömlek, sabuntaşları üzerine çizilmiş çizimler, tunçtan yapılmış eşyalar bulunur (Lawler, 2004).

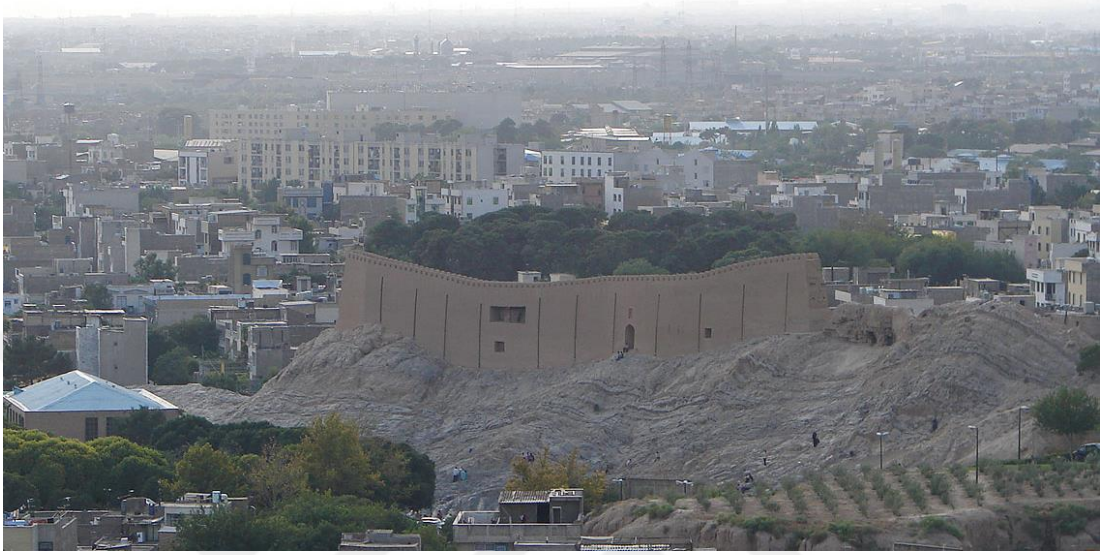
Görsel 11: 19.09.2017'de halil.ir sitesinden indirilen Mohsen Mojaz'ın çektiği fotoğraf: Kirman ilinde bulunan Jiroft Tepesi'nden bir kare.

1.6. Doğu Azerbaycan ilinin kuzeyinde yerleşen Karadağ bölgesinin *Horand Beldesi*'ne bağlı *Laklan*, *Tazakend Kutanlı*, *Ceyran Deresi* ve *Maden* köylerinde bulunan mağara ve kaya duvarlarına çizili çizimlerin M.Ö. 10. bin yıla kadar uzanan geçmişi olduğu arkeologlar tarafından tespit edilir. Söz konusu kaya çizimleri yine Karadağ bölgesinde bulunan Verzigian kasabasının *Süngün* köyü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin *Kubistan* bölgesinde bulunan kaya çizimleriyle benzerlik göstermektedir (Rafiefar, 2001).

Görsel 12: 14.02.2018'de Khan Chopan'ın imgrumweb.com sitesinde paylaştığı fotoğraf (sol): *Laklan Kayalıkları*'ndan bir kare; 30.03.2016'da *Qaradağ* bloğunda paylaşılan fotoğraf (sağ): *Süngün köyü* kaya tamgalarından bir kare.

1.7. Tahran ilinin Rey kentinin kuzeyinde *Cheshmeh-Ali*'de (*Ali Çeşmesi*) yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 5. bin yıla ait yerleşik yaşam belirtileri ortaya çıkar (Fazeli, 2004).

Görsel 13: 29.09.2008'de Mehdi Eshraqi'nin wikipedia.org sitesinde ilgili madde başlığıyla açılan sayfaya yüklediği fotoğraf: Ali Çeşmesi Mahallesi'nden bir kare.

1.8. Simnan ilinin Damoghan (Damuğan) kentinin güneyinde *Hisar Tepe*'sinde yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 4. bin yıla ait yerleşik yaşam belirtileri ortaya çıkar (Sharafaddin, 2000).

Görsel 14: 19.09.2017'de tripyar.com sitesinden alındı: Damoghan, Hisar Tepe.

1.9. Hemedan ilinin Nihavend kentinin güneybatısında *Gian Tepesi*'nde yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 3700'lü yıllara ait yerleşik yaşam belirtileri ortaya çıkar (Moghimi, 2016).

Görsel 15: 28.01.2018'de *irna.ir* sitesinde *Gian Tepesi* ile ilgili yayımlanan haber sayfasından alınan fotoğraf: *Nihavend Gian Tepesi*.

1.10. Gilan ilinin Rudbar kenti yakınlarında *Marlik* veya *Çırak Ali Tepesi*'nde yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 3. bin yıla ait 25 mezar, insan kemikleri, mezarların için çanak çömlek, ok, hançer, kılıç, sünger, miğfer, heykel altın, bronz ve kilden yapılmış heykeller, porselen, altın, gümüş ve tunçtan yapılmış kâseler bulunur (Negahban, 1964).

Görsel 16: 26.10.2016'da tavakoli.blogfa.com bloğunda yayımlanan Süleyman Minasiyan'ın çektiği fotoğraf: Marlık Tepesi'nde bulunan kurganlardan biri.

1.11. Kazvin kentinin güneyinde Segizabad (Sakızabat) köyünün yakınında *Kabristan Tepesi*, *Kara Tepe* ve *Zagheh (klube) Tepesi*'nde yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 2. bin yıla ait çanak çömlek, toplu mezarlar vb. gibi arkeolojik eserler bulunur (ISNA, 2016).

Görsel 17: 13.09.2016'da isna.ir sitesinde Kazvin'in *Kabristan Tepesi*'nde bulunan yeni keşiflerle ilgili haberde yayımlanan Mehdi Motamed'in çektiği fotoğraf.

2. Eklemeli dilleri (Elam-Dravid, Kafkasya ve Ural-Altay dil aileleri) konuşan etno-politik yapılar:

2.1. Bugünkü Huzistan, Çaharmahal Bahtiyari, Kohgiluye ve Boyer Ahmed, Buşehr ve Fars ilinin batı kısımlarını kapsayan coğrafya üzerine kurulmuş *Elam* etnik devleti (M.Ö. 3000-M.Ö. 600).

2.2. Doğu ve Batı Azerbaycan illerinin güney bölgelerinden başlayarak Kürdistan, Kirmanşah ve batı tarafından Irak'ın kuzeyine doğru ilerleyen coğrafya üzerine kurulmuş *Guti* etnik devleti (M.Ö. 3000-M.Ö. 2000).

2.3. Hemedan ve Kürdistan illeri ve Irak'ın kuzey bölgelerini içeren coğrafya üzerine kurulmuş *Lulubi* etnik devleti (M.Ö. 3000-M.Ö. 2000).

2.4. Hemedan, Kirmanşah, Kürdistan, Luristan, İlam ve Irak'ın Diyala bölgesini içeren coğrafya üzerine kurulmuş *Kassi* etnik devleti (M.Ö. 3000-M.Ö. 1000).

2.5. Batı Azerbaycan ve Kürdistan illeri, Irak'ın ve Suriye'nin kuzey bölgeleri ve Türkiye'nin güneydoğu bölgelerini içeren coğrafya üzerine kurulmuş *Hurri* etnik devleti (M.Ö. 1500-M.Ö. 1350)

2.6. Zencan, Doğu ve Batı Azerbaycan illeri ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Van gölüne kadar uzanan coğrafyayı kapsayan alanda kurulmuş *Manna* etnik devleti (M.Ö. 10. yy- M.Ö. 7. yy).

2.7. Erdebil, Gilan ilinin kuzey yarısı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güney yarısını içeren coğrafya üzerine kurulmuş *Kaspi* etnik devleti (M.Ö. 5. yy).

2.8. Erdebil, Doğu ve Batı Azerbaycan illeri, Kafkaslar, Tataristan ve Karadeniz'in kuzey bölgelerini içeren coğrafya üzerine kurulmuş *Batı Hun İmparatorluğu* (160-395).

3. Çekimli dilleri (Hint-Avrupa ve Sami dil aileleri) konuşan etno-politik yapılar:

3.1. Buşehr, Fars, Kirman, İsfahan, Çaharmahal Bahtiyari, Kohgiluyeh ve Boyer-Ahmed illeri ve ayrı yapısal dilleri konuşan satrapları içeren coğrafya üzerine kurulmuş *Ahameniş* (M.Ö. 2500-M.Ö. 330), *Part* (M.Ö. 247-M.S. 224) ve *Sasani İmparatorlukları* (224-651).

3.2. Gilan, Mazandaran ve Gülistan illeri hariç bugünkü İran coğrafyasının tümünü kapsayan topraklar üzerine kurulmuş *Raşit Halifeler* (632-661) ve *Emeviler Devleti* (661-750).

3.3. Tüm İran coğrafyasını kapsayan *Abbasiler Devleti* (750-1258).

Türklerin İran coğrafyadaki *en eski izlerinin* hangi tarihsel döneme ait olduğu konusunda tarihçiler arasında görüş ayrılıkları bulunsa da, ortak kanıya varılabilecek kimi somut tarihsel kayıtlardan söz etmek olanaksız değildir. Örneğin ilkin ön-Türkler olarak sayılabilecek, M.Ö. 24. yüzyılın ikinci yarısında Akad kralı Sargon dönemine ait yazıtlarda Turukkilerin adı geçer. M.Ö. 22. yüzyılda yine Akad kralı Naram-Suene'ye karşı ülkenin kuzeyinde²⁸ bulunan 17 hakanın oluşturduğu ittifakın içinde Tourki ülkesinin hakanı İlluşumel'in adı geçer (Aliyarlı, 1996: 39).

---

²⁸ Bugünkü Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu ile İran'ın kuzeybatısını kapsayan bölgeler.

Turukkilerin izlerine Asur ve daha sonra Urartulara ait taş yazıtlarında da rastlanır. Akad yazıtlarında Turukkilerin, Türkler olduğu fikrini ortaya atan ilk tarihçi Rus-Sovyet resmi tarih anlayış ve yaklaşımını eleştiren Zelik İosifoviç Yampolski olmuştur (Tuncay, 2009: 44-45). Firudin Ağasıoğlu'na (2000: 42) göre Turukki etno-adı ile Türkler arasındaki bağ, ilk olarak 1982'de Hamit Zübeyir Koşay'ın Bükreş'te yayımlanan akademik çalışmasında ortaya konur. Süleyman Aliyarlı (1996: 164) Türkistan Türklerinin kendilerini Türük olarak adlandırdıklarına dikkat çeker. Ziya Bünyadov ve Yusif Yusifov (2005: 82) ve Qezenfer Kazımov (2009:213) göre erken ortaçağda Hindistan kaynaklarında "Turukka", Hotan metinlerinde "Turukki" ve Tibet kaynaklarında "Druk/ Druku" etno-adları "Türk" etno-adı yerine kullanılmıştır.

Herodot ([M.Ö. 5. yüzyıl] 2013: 48, 245-246 ve 250) deriden dikilmiş giysiler giyinen, kımız içen, domuz eti yemeyen, toprak ekmeyip konargöçer tarzında yaşayan,²⁹ at binen ve Asyatik Ordu Düzeni'ne³⁰ sahip İskitler'in³¹, Medleri (M.Ö. 678-M.Ö. 549) yenip topraklarını ele geçirdiklerinden söz eder. Medlerin egemenlik alanları bugünkü İran coğrafyasında bulunan Doğu ve Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Hemedan, Kürdistan ve Kirmanşah illerini kapsayan coğrafya olmuştur.

Birinci yüzyıl coğrafyacısı Pomponius Mela ve yazar Gaius Plinius (23-79), İskitlerin Türk dilli oldukları görüşündedirler. Zosimus (460-520) Hunları, İskitlerin devamı olarak gören tarih yazarlarından söz eder. Hunların da Türk dilli oldukları kuşku götürmezdir. 6. yüzyıl Bizans tarihçisi Menander Protektor eski Türklerin,

---

²⁹ Toprak ekip yerleşik yaşam tarzında yaşayan kimi İskit oymaklarının var olduğundan da söz eder.

³⁰ Söğüt kullanan atlılar ve okçular olmak üzere iki ayrı savaş taktiğini yerine getiren birliklerinden oluşan ordu.

³¹ Batı kaynaklarından Türkçe'ye geçen İskitler, M.Ö. 7. yüzyıla ait Asur kaynaklarında Aşguzaai; İbrani kaynaklarda İşguzay; Herodot'ta Skuz; Rusça çevirilerde Skif; Persler'de Saka; İngilizce çevirilerde Scyth olarak geçer (Mehmetov: 97-98).

Sakalar adıyla bilindiği kanımsar. Sovyet Oryantalisti A. N. Bernştam Hunların, Türklerin etnik varlığının doğrudan besleyicisi ve İskitlerin, Hunların doğrudan ataları oldukları kanısını ileri sürer (aktaran İsmayıl, 1993: 16-17). Oljas Süleymenov (2007: 241) Asur yazıtlarında geçen İş-guz etno-adını Dede Korkut Destanları'nda geçen "İç Oğuz" ile bağlantılandırıp aynılaştırır. Süleymenov, Sami dillerde "o" ünlüsünün düşürüldüğüne işaretler, Arapça'da "Oğuz"un "Guz" olarak yazılıp sesletildiğini örnek olarak gösterir. Türkiye tarihçiliğinde İskit veya Sakaların eski Türk kavimleri olduğu tezini ilk kez A. Z. V. Togan *Umumi Türk Tarihine Giriş* kitabında ortaya atar (Mehmetov: 97-98).

11. yüzyılda yazılmış "Kartli Krallarının Yaşamı" başlıklı Gürcü eserde, M. Ö. 336 yılında Makedonyalı İskender'in Pers Kralı 3. Darius'la savaşa gittiğinde, bugünkü Azerbaycan topraklarında Buntürklerle karşılaştığını yazar. Kaynakta, Kür Çayı boyunca yerleşmiş puta tapan boyların Gürcüler nezdinde Buntürk ve Kıpçak adlarıyla bilindiği bilgisi geçer (aktaranlar İsmayıl, 1993: 79 ve Aliyarlı, 1996: 168).

Strabon (M.Ö. 63-M.S. 23) ve Gaius Plinius (23-79) ana gövdelerinin bugünkü Nahcivan ve Ermenistan toprakları üzerine yerleşen *Kengerler* etno-politik yapısından bahsederler. *Kengerlerin* izlerine Kafkaslar ve İran'ın kuzeybatısında yer alan Urmiye Gölü'nün kuzey ve batı kısımlarında da rastlanır. 5. yüzyıl Ermeni tarihçileri Ghazar Parpetsi ve Movses Khorenatsi (Horenli Musa) ilgili bölgelerde yine Kengerlerin yaşadığını kaydederler. Suriye kaynakları, İberlerle Ermenileri ayıran sınır bölgesinde Kral Khosrow Anushiruwan'ın (496-579) komutanlığındaki Sasani orduları ile Kengerler arasında çıkan savaştan söz eder. 20. yüzyılın başlarına kadar uzayan süre içinde söz konusu bölgelerde birçok dere, tepe ve oymak Kenger adı ile bilinirdi. Kimi

tarihçiler İskitleri, kimileri ise Hunları Kengerlerin ataları olarak kabul ederler. (aktaranlar İsmayıl, 1993: 83; Budaqov ve Qeybullayev, 2004: 17 ve Tuncay, 2009: 16).

Kafkaslar ve bugünkü İran coğrafyasının kuzeybatısına yerleşen diğer Türk kavimleri Sabirler ve Hazarlar olmuşlardır. Hazarlar zaman zaman dönemin ve bölgenin güçlü imparatorluğu Sasanilerle (224-651) rekabet edebilmekteydi (Artamanov, 2004: 243-246). Taberi (1991: 540) ve İbn Hişam ([1347 h] 1928: 402-403) Yemen kralı Raiş'in Tayyilerin iki dağına, Anbar ve Musul kentlerini ele geçirdikten sonra, Şemir bin Attaf'ı atlı bölüklerine komutan tayin eder ve "Azerbaycan'a sahip olan Türklerin üzerine" saldırır. Raiş, Pers kralı Minuşehr döneminde Yemen'de hükümdar olmuştur. Minuşehr'in, Pers mitolojik söylencelerinde Ahameniş'lerden (M.Ö. 550-M.Ö. 330) önce Pişdadi hanedanının krallarından biri olduğuna inanılmaktadır.

İslamlık öncesi doğmuş Yemenli tarihçi Ubeyd b. Şeriyeye ile Emevi halifesi Muaviye (602-680) arasında konuşulan konuşmada Ubeyd, iki defa Azerbaycan'dan söz eder. Birincisi bahsi geçen Yemen kralı Raiş'in Musul seferi ve oradan da Azerbaycan'a uzanan saldırılarını anlatırken geçer. İkincisi ise Muaviye'nin Azerbaycan hakkında sorduğu soruya "Azerbaycan Türklerin oturduğu topraklardır" şeklinde verdiği cevapta geçer (aktaran İbn Hişam [1347 h] 1929: 402-403).

Cavanşir ve Necef (2006: 29-30) İran coğrafyasına yapılan Türk göçlerinin iki koldan gerçekleştiğine işaret ederler: 1. Kafkaslar ve Azerbaycan, 2. Orta Asya ve Horasan. Kafkaslar ve Azerbaycan üzerinden gerçekleşen göçler:

1. M.Ö. 350-M.S. 100 yılları arasında Buntürkler, Honn ve Bulgarlar.

2. 160-395 yılları arasında Hunlar.
3. 395-466 yılları arasında On-ogurlar.
4. 466-558 yılları arasında Sabirler.
5. 558-900 yılları arasında Hazarlar.
6. 900-1200 yılları arasında Peçenek, Uz ve Kıpçaklar.

Orta Asya ve Horasan üzerinden gerçekleşen göçler:

1. M.S. 350'li yıllarda War-Gunlar (Uar-Hunlar).
2. M.S. 4. yüzyılda Hiyonitler.
3. M.S. 5 ve 6. yüzyılda Eptalitler (Ak Hunlar).
4. M.S. 6. yüzyıl ve sonrası Halaçlar.
5. M.S. 550 yılı ve sonrası Göktürkler.
6. M.S. 8. yüzyıl, özellikle Gazneliler döneminde Karluklar.
7. 1040 Dandanakan Savaşı sonrası Oğuzlar.

Sasani devleti 651'de Arap-İslam orduları tarafından ortadan kaldırılır. Meydana gelen yetke boşluğu, Türklerin İran coğrafyası ve batıya doğru göçlerine hız ve yoğunluk kazandırır. Böylece Sacoğulları (879-940) ve Salaroğulları veya Kenger (941-983) devletleri Azerbaycan bölgesinde; 10. yüzyılda Simcuri ve 963 ile 1186 yılları arasında Gazneli devletleri Horasan bölgesinde varlık bulurlar (Cavanşir ve Necef, 2006: 30).

Selçuklular (140-1308) tarafından yapılan büyük fetihlerle birlikte kısa sürede Horasan, Azerbaycan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu ele geçirilerek geniş bir Türk

İmparatorluğu yaratılır (Özdek, 2001: 86-115). Selçukluların düşüşünden sonra İldenizliler (Atabaylar) (1136-1225) devleti kurulur. İldenizliler devleti, Harezmsahlarla (1077-1231) iyi münasebetler kurar (Aliyarlı, 1996: 217-224). Harezmsahlar devletini Moğollar yıkar ve İlhanlılar (1256-1336) devletini kurarlar. İlhanlı devleti ile büyük Türk kitleleri Azerbaycan'a yerleşirler (Spuler, 1987).

İlhanlılardan sonra Timurlular (1370 - 1507), Karakoyunlular (1380 - 1469), Akkoyunlular (1378 - 1508), Safeviler (1501 - 1736), Avşarlar (1736 - 1796) ve Kaçarlar (1789 - 1925) gibi Türk devletleri İran siyasi tarihine damgasını vurur. Türkler 1926'da İran'da siyasi iktidarlarını yitirir. Buna karşın, bugün İran'ında birçok yaşam alanında Türklerin varlığına, kültürel iz ve etkilerine rastlamak pek zor bir iş olmasa gerek.

1.4.2. Kavramsal Çerçeve

Sınıf, cinsiyet, grup ve türevleri gibi birkaç kavram, toplumbilimin temel ve vazgeçilmez kavramları olarak işlev görmektedir. Üretim ilişkileri, ekonomik çıkar çatışmaları, toplumsal sınıflar, statü grupları, toplu eylemler, toplumsal hareketler, etno-kültürel temaslar, çok kültürlülük, etno-ulusal kimlik, akrabalık, cinsiyet, din, ırk ve her türden azınlık ilişkileri gibi konular, toplumbilimsel araştırmaların temel konularını oluşturmaktadırlar.

Nedenleri, sonuçları ve sürekliliği itibariyle *etno-kültürel temaslar sorunsalı* toplumbilimsel araştırma alanında güncelliğini yitirmeyen başlıca konulardan biridir. Etno-kültürel temaslar değişik düzlem, kapsam ve biçimlerde örgütlenmiş ortak kurumsal yapı ve değerleri paylaşan nüfus birimlerine ait temsiller arasında vuku

bulur. *Etno-ulusal*³² *temsiller*, kültürlerarası teması meydana getiren çeşitli nüfus birimlerinden biridir. Uluslararası, bölgesel, ulusal ve yerel ölçeklerde baş gösteren çatışma, rekabet, karşıtlık, işbirliği, uyum ve özümseme gibi süreçleri içerebilen *etno-ulusal temaslar*, kimi koşullarda savaş, sömürü, ticari ve ekonomik işbirliği ve/veya rekabet, kurtuluşçu silahlı mücadele, eşitlikçi toplumsal hareketler vb. gibi görünümde tezahür edebilir.

Etno-ulusal birimler arasında gerçekleşen kültürel temas alanlarından biri de çok etnili³³ nüfus yapısına sahip İran coğrafyasıdır. Resmi ilişkiler düzleminde etno-ulusal birimlerle devlet arasındaki *ilişkiler*, İran'da ilk kez 1926'da Pehlevilerin yönetimin başına getirilmesiyle siyasal yetke tarafından *sorunsallaştırılır*. Siyasal yetkeyi ele geçirmiş Fars milliyetçisi odaklar tarafından sorun haline getirilen ülkenin etno-kültürel mozaik yapısı Fars dili ve kimliği görünümünde tek renge bürünmeliydi.

Çalışmada 1926'dan beri İran'da siyasal yetke tarafından Farslaştırma süreci kapsamında dizgeli ve planlı bir biçimde uygulanan etno-kültürel ayrımcılık, şiddet, tahakküm ve iç sömürüye karşı 1979'dan beri Türk eyleyciler³⁴ tarafından verilen *tepkilerin stratejik amaçları, söylemsel dayanakları ve eylemsel taktikleri* açığa çıkarılmaya çalışıldı.

Araştırmada, iki nedenden dolayı *kültürlerarası temas süreçleri* ile ilgili alan yazınında mevcut kuramsal modellemelerden herhangi biri temel alınmadı. *Birincisi*, ilgili alan yazınında kültürlerarası ilişki ve etkileşim süreçleri görgül ve/veya kuramsal

---

³² Siyasi temsil ve örgütlenmişlik durumları ister devletle isterse devlet dışı yapılarla temsil edilsin.

³³ Beluçlar, Araplar, Kürtler, Farslar ve Türkler gibi.

³⁴ Bu çalışmada kullanılan "eyleyici" kavramıyla eylemi gerçekleştiren kişi ve aracı kuruluşlar kastedilmektedir.

olsun, daha çok Batı toplumlarında *sorunsallaştırıcı, bağlamsallaştırıcı ve odak konusullaştırıcı* temalar dolayısıyla işlendiği için. Batılı araştırmacıların ilgili çalışmalarında³⁵ kültürlerarası temas süreçleri daha çok ırk, etnisite, milliyetçilik, göçmenlik-yerlilik meseleleri, evsahibi devlet, kent kültürü ve sınıf kültürü gibi olgular üzerinden işlenmiştir. Oysa çalışma konusu kapsamında ele alınan süreç, bin yılları aşan tarihsel ilişkiye sahip iki yerli (autochthonous) etno-kültürel varlık arasında karmaşık boyutlarıyla ortaya çıkmış bir süreç özellikleri taşımaktadır. İlişki, giriş kısmında tartışılan ulus-altı, ulusal ve ulus-üstü dinamiklerden dolayı 1926'dan itibaren Türklere yönelik uygulanmış dizgesel tahakküm ve Farslaştırma mahiyetine bürünür. Bu bakımdan araştırmanın odak konusu olan *Farslaştırma politikalarına 1979'dan beri Türk eyleyiciler tarafından verilen karşı tepkiler sürecini* ırk, etnisite, milliyetçilik, göçmenlik-yerlilik meseleleri, evsahibi devlet, kent kültürü ve sınıf kültürü gibi olgular dolayısıyla çözümlenmek ya ilgisiz ya da eksik kalırdı. Öte yandan kültürel bütünleşme, kültürel tahakküm ve özümseme gibi süreçlere karşı *verilen tepkileri* inceleyen çoğu Batı kaynaklı çalışma, kapsamlı kuramsal çerçeveler sunmaktansa, bağlamsal ve sınırlı *modellemeler* biçiminde işlendikleri ve araştırma konusuna uygun bir çerçeve oluşturamadıkları düşünüldüğü için temel alınmadılar.

İkincisi ise kültürlerarası temas süreçlerinin çok boyutlu ve karmaşık oluşları dikkate alınarak; İran'da 1926'dan beri uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı 1979'dan günümüze dek Türk eyleyiciler tarafından verilen tepkiler süreci ile ilgili toplanan verilerin nitel araştırma tipinin *temellendirilmiş kuram geleneği* kullanılarak çözümlendiği için.

---

³⁵ Burada, İngilizce yazılı kuramsal ve görgül çalışmalar kastedilmektedir.

Araştırmanın bulgular bölümünde, verilerin tematik çözümlemesi, *kapsamlı kültürel sosyoloji yaklaşımına uygun eklektik bir bakışla*, aşağıda belirtilen kavramların birer *analitik çözümleme aracı* haline getirilerek yapıldı.

1.4.2.1. Sorunsallaştırma

Çalışmada *sorunsallaştırma* kavramı Foucault'nun kullandığı anlam ve bağlamda İran'da uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı Türk eyleyiciler tarafından verilen tepkiler sürecine işevuruk hale getirilerek kullanıldı. Dolayısıyla Farslaştırma sürecinin *Türk eyleyiciler* tarafından *nasıl* ve *niçin* sorunsallaştırıldığını çözümlmek için araçsallaştırıldı.

Foucault'nun (2011d: 105) *hakikat, iktidar* ve *kendilikle* ilgili düşünce dizgesi üç sorudan oluşur: 1. Bilimsel bilgi dolayımıyla *doğrulukla* (truth) hangi ilişkilere giriliyor? Uygarlık için önemli olan, hem öznesi hem de nesnesi olunan bu '*hakikat oyunları*'yla ne gibi ilişkiler kuruluyor? 2. Garip stratejiler ve güç ilişkileri dolayımıyla *ötekilerle* ne gibi ilişkiler kuruluyor? 3. *Hakikat, iktidar* ve *kendilik* arasındaki ilişkiler nelerdir?

Foucault *sorunsallaştırma işlemini* üç bileşenli bir düzenekle işler; *bilgi, iktidar* ve *kendilik-etik*:

1. *Bilgi*: Söylemsel bir pratik tarafından düzenli bir biçimde oluşturulmuş bilimsel bir statü kazanacak ya da kazanmayacak olan farklı nesnelere tarafından kurulmuş bir alandır. Bilgi, kavramların ortaya çıktıkları, tanımlandıkları, uygulandıkları ve dönüştükleri alandır. Nihayet bilgi, söylem

tarafından gösterilmiş kullanım ve uyum olanaklarıyla tanımlanır. Bilimlerden bağımsız, ne onların tarihsel taslağı ne de yaşanmış tersi olan bilgiler vardır; fakat belirlenmiş bir söylemsel pratik olmaksızın bilgi yoktur, her söylemsel pratik oluşturduğu bilgiyle tanımlanabilir (Foucault, 2011a: 212).

2. *İktidar*: Foucault'ya (1993: 98-101) göre iktidardan ilk önce, uygulandıkları alana içkin olan ve örgütlenmelerini oluşturan güç dengelerinin çoğulluğunu anlamak gerekir; yani, mücadeleler ve karşı karşıya gelme yoluyla bu dengeleri dönüştüren, güçlendiren, tersine çeviren hareketi anlamak; bu güç dengelerinin bir zincir ya da sistem veya tersine, onları birbirinden tecrit eden farklılıklar ve karşıtlıklar oluşturacak biçimde, birbirlerinde bulunduğu dayanakları anlamak ve nihayet, genel çizgisi ya da kurumsal saydamlaşması devlet aygıtlarında, yasanın formüle edilmesinde ve toplumsal hegemonyada gelişen stratejileri anlamak gerekir. Bu anlayışla iktidarın sayısız noktalardan çıkarak, eşitsiz ve hareketli bağıntılar içinde işlediği görünür. İktidar bir dizi hedef ve amacın olduğu yerde işler.

Foucault (2003: 29) iktidarı “somut olarak her bireyin elinde bulundurduğu ve bir iktidar, bir siyasal hükümlanlık oluşturmak için devredebilecek olduğu şeydir” diye tanımlar. Bir başka ifadeyle Foucault iktidarı “kendi örgütlenmelerini kendi oluşturan, güç ilişkilerini dönüştüren, güçlendiren ya da tersine çeviren bir süreç ve bu güç ilişkilerini etkili kılan stratejiler olarak anlaşılmalıdır” diye tanımlar (Canpolat, 2005: 99).

Tekelioğlu (1999: 155) iktidar kavramına ilişkin Foucaultcu bakışı şu biçimde yorumlar: “İktidar sadece yanlış üretmez doğru da üretir. Bir tür doğru olarak

‘özgürlük’, ‘baskıcı’ iktidara meydan okumak için kurulacak. Aslında ‘özgürlük’, iktidarı uygulamak için ‘özgür’ ajanlar gerektiği ölçüde iktidarın hem koşulu hem de sonucudur. İktidar uygulaması ‘direnişle’ karşılaştığı ölçüde veya başka bir ifadeyle iktidarın başka bir ‘doğru’ ifadelendirilmesiyle karşılaştığı ölçüde bir sonuçtur.”

Etki yaratma bağlamında iktidar *eylem*(ler)i ve eylem(ler)in meydana getirebileceği olası sonuçları belli amaç ve çıkar tanımlamaları doğrultusunda yönetmek anlamına gelir. Eylem(ler) ise gerçekleştiği koşullara içkin *değerler sistemi* ve *ilişkiler ağından* bağımsız olarak düşünülemez.

3. *Kendilik-Etik*: *Kendilik*, bireyin içinde bulunduğu ilişkisel ve inşasal koşullarda *kendisi ile kurduğu ilişki* ve kendini konumlandırması ve tanımlaması yoluyla *kendi eyleminin ahlaki öznesi olarak kendini kurma* anlamına gelir (Foucault, 2011e: 205). Foucault kendiliğin çeşitli teknolojilerle nasıl *inşa* edildiğini, öznenin kendisine dair bildiği, inandığı, algıladığı ve düşündüğü doğruluğun (truth) verili durumunu ve bir anlamda kendiliğin *doğruluk oyununda* nasıl konumlandığı süreçlerini göstermeye çalışır.

“Problem belki de bu teknolojileri değiştirmektir. Bu durumda da bugün en önemli problemlerden biri, kelimenin tam anlamıyla, kendimizin politikası olacaktır” (Foucault, 2017: 83). Bu bağlamda Foucault (2011f: 222, 225 ve 230) bireylerin *kendilik kaygısı*³⁶ ve *kendilik pratikleri*³⁷ yoluyla kendi yaşamlarını yeniden biçimlendirebileceklerinin olanaklılığına dikat çeker.

---

³⁶ Etik ve varlıksal önceliğe sahip “insanın kendisiyle kurduğu ilişki”.

³⁷ Verili olan her türden bilgiyi önceleyip “insanın kendini geliştirmeye, kendi kendisini tepeden tırnağa değiştirmeye ve belirli bir oluş tarzına ulaşma kaygısıyla kendi kendisi üzerinde çalışması”.

Foucault “özgürlüğün pratiği değilse bile, özgürlüğün düşünülerek hayata geçirilmesi” olarak anlamlandırdığı *etiki*, *öznel*liğin oluşumuyla ilişkilendirerek iktidarla direniş arasında adeta varoluşsal bir ilişkinin olduğuna işaret eder.

Foucault’ya (2011c: 86) göre *sorunsallatırma*, önceden var olan bir nesnenin temsil edilmesi anlamına gelmez. *Sorunsallatırma*, söylem yoluyla var olmayan bir nesnenin yaratılması anlamına da gelmez. Foucault’ya göre *sorunsallaştırma*, “herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu –ister ahlaki düşünce biçiminde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz vb. biçimlerde olsun– bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür.”

Foucault verili/ kurulu olanı ‘nitelik’ ve ‘nasıllık’ açısından sorgularken, “krizin fikri ve gerçekliğini aktif biçimde işler. ...onun varlık bilimi kendi dilinin varlık bilimidir ve eleştiriye [criticism] bilinen anlamıyla, yani bizi bir kavrayış limanına götürmek üzere tasarlanmış bir proje anlamıyla değil; post-yapısalcılıktaki (bunun etimolojik olarak savunulabilecek olduğunu da eklemeyelim) “krize” sokma anlamıyla değerlendirilir” (Megill, 1998: 79). Dolayısıyla Foucault yerleşik ‘doğruları’ ve doğru sayılan ‘yöntemleri’ sorgularken düşüncenin kendisi üzerine düşünülmesinin ve dönüştürülebilir olmasının önemini vurgular.

1.4.2.2. *Habitus*

Bourdieu’ya göre pratikler, *habitus* aracılığıyla üretilen somut etkinliklerdir (Talıcan ve Çeğin, 2007: 316-317). *Kavrayış, düşünce ve eylem habitusun kurucu*

unsurlarıdır (Bourdieu, 2016a: 189). Bourdieu sosyolojisinde *habitus*, toplumsal-kültürel yapılar aracılığıyla edinilen, bilişte işlenen ve bedende cisimleşendir.

Edinilenin dışsallaşması sürecinde en önemli rolü *habitus* oynar. *Habitus* uygulamaları değerlendirme, kavrama ve üretme şemalarıdır (Bourdieu, 2016a: 199-200). *Habitus* eyleyicinin “nesnel çıkarlarıyla uyuşan türden, tutarlı stratejiler üretebilir” (Bourdieu, 2016b: 144).

Habitus, yaşanmış deneyimlere dayanan amaca uygun stratejiler geliştiren bir ilkedir. Oyuncunun gerçekleştireceği role kişiliğini, huyunu, eğilim ve beklentilerini yansıtır. *Habitus* eyleyicinin içinde bulunduğu ilişkisel-inşasal koşullarda beklentilerini karşılayan eğilimlerdir.

1.4.2.3. Alan

Alan, konumlar arasında nesnel ilişkilerin bir ağı ya da biçimlenişi olarak ele alınabilir. Konumlar, alanda diğer konumlarla olan -başatlık, bağlılık, benzerlik vb. gibi- nesnel ilişkilerinin yanısıra, el değiştirmeye açık belirli kazanımlara ulaşmayı güdüleyen mevcut ve potansiyel iktidar ya da sermaye türlerinin dağılımı uyarınca orayı işgal edenlere, eyleyici ya da kurumlara dayattıkları belirlenimlerle kendi varoluşlarında nesnel olarak tanımlanır (Bourdieu ve Wacquant 1992: 97).

David Swartz (1997: 122-129) alanların dört yapısal özelliğe sahip olduklarını ileri sürer:

1. *Alanlar*, değerli kaynakların denetimini ele geçirmeyi amaçlayan *mücadele meydanlarıdır*.

2. *Alanlar*, sermaye türleri ve miktarları temelinde yapılandırılmış baskın ve bastırılan *konumlar uzamıdır*.
3. *Alanlar*, *kendine özgül mücadele biçimlerini* oyunculara *dayatır*.
4. *Alanlar*, kendi iç gelişim düzenekleri aracılığıyla anlamlı ölçüde dış çevrelerden *özerk yapılardır*.

Bourdieu'ya (2016b: 137-139) göre *kendilerine ait genel yasaları* olan *alanlar* “kendilerini konumlara (veya mevkilere) ait yapılandırılmış uzamlar gibi sunarlar... Her alan kendisini belirli türden kazanılacak ve kaybedilecek şeyler, belirli birtakım mücadele nesnelere üzerinden tarif eder.” Yani her alanın kendine özgü mücadele nesne ve stratejisi vardır ve diğer alanlardakinden farklılık gösterir. Bourdieu, “bir filozofu, bir coğrafyacının uğrunda mücadele verdiği şeylerin peşinden koşturamazsınız,” der. Alan içi mücadele süreçlerini kazanmak için, *alana özgü mücadele nesnelere* ve *oyun kurallarını bilen ve ikrar eden habituslarla donanmış, gönüllü ve hevesli eyleyicilerin* oyuna katılmaları ve katılımı sağlayacak güdüleyici güç kaynaklarının olması gerekir. “Alanın sahne olduğu *mücadelelerin konusu*, meşru şiddet tekeli ve söz konusu alan için karakteristik kabul edilen (belirli bir otoriteyi) ele geçirmektir, yani en nihayetinde *belirli bir tür sermayenin dağılım yapısının muhafaza edilmesi veya alaşağı edilmesiyle* ilgilidir.”

1.4.2.4. Sermaye

Bourdieu sosyolojisinde *sermaye* etki yaratan, baskı kozuna dönüşebilen, çıkar ve yarar sağlayan bir iktidar aracıdır. Bourdieu sermaye kavramının işlevinin sadece ekonomik ve mali ilişkiler alanıyla sınırlı kalmadığına diğer toplumsal-kültürel ilişki

ve etkileşim alanlarının rengine bürünmüş değişik türevleriyle işlev gördüğünü ortaya koyar. Bourdieu ilişkisel ve inşasal olan gerçekliğin sermaye türlerinin dağıtımıyla kurulduğuna işaretle eyleyicilerin sahip oldukları sermaye türü ile işgal ettikleri konum ve oynadıkları roller arasındaki ilişkiyi işler. Bu bağlamda sermayenin dört temel türevinden söz eder: sosyal, kültürel, ekonomik ve simgesel sermaye.

Bourdieu (1986: 243-249) *sosyal sermayeyi*, şu ya da bu ölçüde kurumsallaşmış ve süregelen ağ ilişkileri içinde tanışıklık ve itibara dayalı gerçek ve potansiyel kaynakların toplamı olarak tanımlar. Başka bir deyişle, üyelerine kolektiviteye ait sermayenin desteğini sağlayan, onlara kredi kullanma kartı veren, bir grup üyeliğidir. ‘Bedenleştirilmiş’, ‘nesneleştirilmiş’ ve ‘kurumsallaştırılmış’ biçimlerde görünümelenen *kültürel sermaye*, toplumda yüksek olduğu düşünülen konumlara gelmeği sağlayan eğitim kaynaklı yetenek, bilgi ve davranış tarzı birikimi olarak tanımlanır. *Ekonomik sermaye*, kurumsallaşmış mülkiyet hakları biçiminde anında ve doğrudan paraya dönüştürülebilirler olarak tanımlar. *Simgesel sermaye*, tanıma(ma), onama(ma) ve meşrulaştırma(ma) yetkisi olarak tanımlanır.

1.4.2.5. Strateji

Bourdieu (2016b: 137-139) her alanın kendine özgü yasaları, belirli türden kazanılacak ve kaybedilecek şeyleri ve belirli birtakım mücadele nesnelere vardır, der. Dolayısıyla her alanın diğerlerinden farklılık gösteren kendine özgü stratejik beceri ve koyutlarının olduğundan söz eder.

Bourdieu’nun sosyolojik kuramında pratiğin belirli bir yönelimi olarak anlaşılan *stratejileri*, “çeşitli amaçlar doğrultusunda nesnel biçimde yönlendirilmiş

eylemler” olarak tanımlanır. Habitus eyleyicinin “nesnel çıkarlarıyla uyuşan türden, tutarlı stratejiler üretebilir.” Bourdieu (2016b: 144), *stratejilerin temel ilkesinin*, belirli türden bir çıkarı oldukça arttırmak için müstehzi bir hesaplama arayışından değil, “bir habitus ve bir alan arasındaki bilinçdışı ilişkiden ileri geldiğinin altını” çizer.

Gündelik dilde, bilinçli hesaplamalara dayandırılan kullanımının tersine; *strateji*, Bourdieu kuramında habitusa bağlı bir aygıttır. *Strateji*, toplumsallaşma süreçleri sonucunda, bireylerin bilinçaltında, belirli bir biçimde eyleme veya belleme “eğilimi” oluşturur. Söz konusu eğilim, eyleyici ya da kurumların alanda yer aldığı konumlar arasındaki nesnel ilişkiler ağında gelişip biçimlenir (Naidoo, 2004: 458-459).

“Stratejik hesaplaşma” aşaması “erkin yokluğu” koşullarında kendini gösterir. Siyasal yetkenin sallantıda oldu durumlarda direnişçi kesimler “taktiksel edimleri” bırakıp “kendine özel bir mülkiyet sınırları çizme” çabasına girer ve “gücünü görünür” hale getirmeye başlar (De Certeau, 2008: 113-115).

De Certeau (2008: 138-139) stratejiyi iskambil oyununda gerçekleştirilen bir hamleyle benzetir. “Hamle yaparken, oyun uzamını oluşturan, koşulları sağlayan *koyutlar*, eldeki kâğıda bir değer atfeden ve oyuncuya hangi olasılıklara sahip olduğunu gösteren oyun *kuralları* ve son olarak da baştaki sermayenin ortaya konulduğu farklı konjonktürlerde oyuncunun oyun oynamada gösterdiği *maharet*, hepsi işin içine girer. Bu karmaşık bütün, niteliksel olarak birbirinden ayrı işleyişlerin oluşturduğu bir dokudur aslında.”

De Certeau (2008: 112) *stratejiyi* güçler arasında ilişkide bir istek ya da erk öznesinin gerçekleştirebileceği *hesaplaşma oyunu* olarak görür. “Strateji bir mülkiyet

olarak çerçevesi çizilebilecek bir mekânın varlığını önkabul olarak benimser. Bu mekân, hedeflerden ya da tehditlerden... oluşan dışardakiler kümesiyle kurmuş olduğu ilişkileri yönlendirebileceği bir üstür... ‘stratejik’ her tür usallık öncelikle bir ‘çevre’, ‘özel bir yer’ yani özel bir erk ve istek mekânı ayırt etmekle başlar işe... Ötekinin görünmez güçleriyle etki altına aldığı bir dünyada kendine özel bir mülkiyetin sınırlarını çizmektir söz konusu olan.”

1.4.2.6. *Taktik*

Stratejiye kıyasla *taktik* kendine özgün bir uzamı, bir mülkiyeti gerektirmeyen nitelikte “hesaplı eylem”dir. Taktik, rakibin mekânını kullanır, onun yasalarıyla düzenlenmiş, kendisine dayatılan alanda oyununu kurar. Taktik “düşmanın görüş açısı içinde ve düşman tarafından denetlenen uzam içinde gerçekleşebilen bir harektir”. Bütüncül bir projeye sahip değildir. Fırsatları değerlendirerek hamle üstüne hamle yapar. “Kazandıklarını depolayabileceği, mülklerini çoğaltabileceği ve çıkışları öngörebileceği bir üsse sahip değildir. ...mekansızlık ona hareketlilik de sağlar”. Koşulları ve zamanın iniş çıkışlarını usallıkla karşılayan bir hareketlilik: konjonktürel çatlaklarda. Taktikler, geniş üretim bütünlerinden kendi çaplarına özgü parçalar seçer ve bunlara özgün öyküler oluştururlar (De Certeau, 2008: 111 ve 113).

Taktik zayıfın sanatıdır ve kurnazdır. Sürprizlerini çatlaklarda yaratır ve beklenmedik yer ve anda ortaya çıkar. Kurnazlık zayıfın harcıdır ve görünmezlikle ilintilidir. Kurnazlık, taktiksel eylemler için elçabukluğu etkisi yaratır. Kendine ait bir yeri ve bütüncül bir görüşü olmayan, “arada hiçbir mesafe olmadan göğüs göğse verilen mücadelelerde olduğu gibi etrafını tam olarak göremeyen, kör ama zeki ve

çevik olan, zamanın rastlantılarıyla yönlendirilen taktik, *erkin yokluğuyla* tamamlanır. ...taktik en zayıf konumu en güçlü kılmaktır”. Taktik, dirençli düşünsel yaratıcılığa ve yorulmak bilmeyen bir devinime sahiptir. Fırsatları kollayarak yerleşik düzenin alanlarına parça parça yayılır. Strateji ile taktik arasındaki ayırım eylem ve güvenlik konularıyla ilgilidir. “Stratejiler, *bir mekânın oluşumunun* zamanın yıpratıcı gücüne karşı gösterdiği dirence önem verir; taktikler, *zamanın* ustalıklı *kullanımı* üzerine oynarlar, ortaya çıkan fırsatlar ve erkin oluşumunun temelinde yer alan oyunlar üzerine kurarlar oyunlarını (De Certeau, 2008: 114-115).

“Taktikler, ölçütleriyle ve prosedürleriyle kurumsal ve simgesel örgütlenmeyi o kadar özerk bir biçimde kullanırlar ki... toplumun koyutları ve tutkuları bunlara direnemez. Normallikler, genellemeler ve bölümlenmeler bu *farklı* mikroetkinliklerin aşkın ve ‘eğretilemeli’ bir biçimde kaynaşıp çoğalmasına karşı duramaz” (De Certeau, 2008: 146).

1.4.2.7. Benlik Teknolojileri

Foucault *kendiliğin* çeşitli teknolojilerle nasıl *inşa edildiğini*, öznenin kendisine dair bildiği, inandığı, algıladığı ve düşündüğü doğruluğun (truth) verili durumunu ve bir anlamda kendiliğin *doğruluk oyununda* nasıl konumlandığı süreçlerini göstermeye çalışır. Foucault Hristiyan Batı dünyasında pastoral ve totaliter yönetim biçimleri aracılığıyla başat kılınmış *kendilik hermenötiği tasarılarını*³⁸

---

³⁸ Foucault özellikle *Hristiyan* ve *Pozitivist* anlayışı temelinde oluşturulan kendilik tasarılarını eleştiri hedefine alır. Hristiyan kendilik tasarısını, kendiliği insanların gizli-saklı derinliklerinde keşf edilecek bir öz olduğu varsayımından yola çıktığı için eleştirir. Pozitivist kendilik tasarısını ise kendiliğin hermenötiğini sadece pozitivist temelde arayıp aydınlığa çıkaracağı için eleştirir. Foucault’ya (2017) göre her iki anlayış aslında kendiliği kurban eder.

kendiliğin yitimine, kurban edilmesine ve yadsınmasına temel oluşturduğu için eleştirir.

Foucault'ya (2017: 51-52) göre *kendilik*, içimizdeki karanlık ve saklı olan kısımları aydınlığa çıkarmak veya keşfetmek değil, *doğruluk (truth) anlayışının gücü ile oluşandır*. “Bu güç, efendinin söyleminin retorik niteliğinde yatar ve bu retorik nitelik, kısmen de olsa, kendi bildiği gerçek ilkelere göre yaşama biçiminin neresinde olduğunu açıklamak zorunda olan müridin takdimine bağlıdır. ...kendilik, bir metin ya da bir kitap gibi deşifre etmek zorunda olduğumuzdur, iradenin ve hakikatin çakışması, üst üste binmesiyle oluşmak zorunda olan bir şey değildir.”

Kendilik, bireyin içinde bulunduğu ilişkisel ve inşasal koşullarda *kendisi ile kurduğu ilişki* ve kendini konumlandırması ve tanımlaması yoluyla *kendi eyleminin ahlaki öznesi olarak kendini kurma* anlamına gelir (Foucault, 2011e: 205). Bu bağlamda Foucault (2011f: 222 ve 230) bireylerin *kendilik kaygısı*³⁹ ve *kendilik pratikleri*⁴⁰ yoluyla yaşamlarını belirli bir ölçüde yeniden biçimlendirebileceklerinin olanaklılığına dikat çeker.

Foucault düşüncesinde zihin ve beden üzerinde gerçekleştirilecek pratikler açısından *kendilik kaygısı*⁴¹ ifadesinin özel bir yeri ve anlamı olduğu görünmektedir. Foucault (2011f: 227) insanın bilgisi olmadan kendisi için kaygı duyamaz der. Bu bilgi kendinin bilgisidir. Belli davranış kurallarının bilgisi ve aynı zamanda hem doğruluk (truth) hem buyruk olan ilkelerin bilgisidir. Kendi için kaygı duymak etikle doğruluk

---

³⁹ Etik ve varlıksal önceliğe sahip “insanın kendisiyle kurduğu ilişki”.

⁴⁰ Verili olan her türden bilgiyi önceleyip “insanın kendini geliştirmeye, kendi kendisini tepeden tırnağa değiştirmeye ve belirli bir oluş tarzına ulaşma kaygısıyla kendi kendisi üzerinde çalışması”.

⁴¹ Delphi tapınağının sütununa yazılı buyruk: *epimeleia heautou*.

oyunları arasında bağ kurmak demektir. Foucault (2015: 76) bu açıdan *etik bir ilke* olarak *kendilik kaygısının* basit ve salt bir bilme etkinliğini aştığını iddia eder. Kendilik kaygısının zamansal, konumsal ve koşulsal geçiş eşiklerinde değiştiğini gösterir.

Foucault (2017: 42) kendilik teknolojisi alanında kendilikle ilgili duğrunun keşfi ve biçimlenişine yönelen *kendilik teknik ve pratiklerinin* son derece önemli olduğuna inanır. Foucault *kendini tanı*⁴² buyruğundan yola çıkarak yönetilenlerin *verili olan doğruluk anlayışına itaatle sınılı kalmayıp kendileri ile ilgili doğruyu üretmek ve halka açık ahale getirmekle yeniden bir vicdan muhasebesi ve itiraf yordamıyla tahakküm teknolojilerine karşı direnebileceklerini düşünür. Kendini tanıma ve kendilik pratiklerindeki dönüşüm, kendiliğin hermenötiğini de dönüştürür.*

Foucault (2011f: 225) “özgürlüğün pratiği değilse bile, özgürlüğün düşünülerek hayata geçirilmesi” olarak anlamlandırıldığı *etiki, öznellikin* oluşumuyla ilişkilendirerek iktidarla direniş arasında adeta varoluşsal bir ilişkinin olduğuna işaret eder. Baskıya direniş bağlamında Foucault (2011f: 223) *özgürleşme süreçlerinden ziyade, özgürlük pratiklerine ısrar eder.* Foucault (2017: 83) “Problem belki de bu teknolojileri değiştirmektir. Bu durumda da bugün en önemli problemlerden biri, kelimenin tam anlamıyla, kendimizin politikası olacaktır” der.

1.4.2.8. Alan Açma

James Scott’un (2014: 171-208) tahakküme karşı direniş düşüncesinde “muhalif bir altkültür için toplumsal alan açma” stratejisi önemli bir yer işgal eder.

---

⁴² Delphi tapınağının sütununa yazılı buyruk: *gnothi seauton*.

Scott *ayıya dayı demek zorunluluğunu*, aptalı oynayarak sahte bir cehaletle *anlamanın reddi, karşılıklılığı*, değişen özgürlük derecelerinde *gizli senaryoya mekânlar açıp taşıyıcılar kazandırmayı*, gizli senaryoya karşı *yukarıdan oluşturulan engelleri saptayıp onu aşağıdan savunmanın yollarını geliştirmeyi*, gizli senaryoda *tutarlılığın sosyolojisine özen göstermeyi, hâkim normları ihlal etme ve olumsuzlama çalışmalarını* muhalif bir altkültür için toplumsal alan açma stratejisinin *taktikleri* olarak ileri sürer.

Bu alanda kader birliği içinde bulunan direnişçiler “kendi kodlarını, mitlerini, kahramanlarını ve toplumsal standartlarını” geliştirirler. *Normatif bir iktidar alanını* ele geçirme, savunma ve genişletme olasılığı bağımlı kılınmışların sürekli çalışmalarına bağlıdır. Muhalif bir alt kültür kendine *alan açmak* için “toplumsallaşma zincirindeki zayıf noktalara yatırım yapar”: iktidarın gözünden ırak trenler, otobüsler, taksiler, çay ocakları, parklar, sokak başları, pazar yeri, geziler, spor sahaları, öğle araları, fabrikanın ücra kısımları, akraba ziyaretleri vb. gibi noktalar (Scott, 2014: 191, 204 ve 208).

İktidar ilişkileri, çoğu durumda aleni ve gizli davranış arasında uçurum oluşmasına neden olabilir. Bastırılanların eylemini *zorlayan dışsal nedenlerin* –ödül ve cezalar– oranı ne kadar yüksekse *gönüllülük* oranı bir o kadar düşük olabilir. Baskıya *itaatin sonuçları* ve *itaatle inanç arasındaki ilişkiyi* inceleyen çeşitli deneylerden gelen iki genel bulgu ilginçtir. Birincisi, itaati sağlayan tehdit, ceza ve gözetim ortadan kalktığı durumlarda, itaati destekleyen tutum(lar)ın sadece zayıflamakla kalmayıp aynı zamanda karşı tepkiler üretmeye yöneldiğini gösterir. İkincisi, uyumu benimsemek için bireysel inanç ve tutumların özgürce –gönüllü bir

biçimde– seçilmiş olarak algılanması gerekir. Dolayısıyla *zor kullanma*, itaati sağlayabilir ama fiilen itaat edeni *gönüllü itaate* karşı aşılır. Sosyal psikolojide, tepki kuramı olarak adlandırılan yeni bir gelişme, zor kullanımıyla edilen tehdit bir karşı koyma tepkisine yol açan *insani bir özgürlük ve özerklik arzusu* olduğu öncülünden yola çıkar. Baskının ağır olduğu koşullarda söz konusu özgürlük arzusunu yaşamak ve özerklik alanını açabilmek, egemenin güç ve yetkisini kullanabilme koşulunu gerektirir. Bunu sağlamanın yolu, çoğu kez araçsal işbirliği yani *ayıya dayı demekten* geçer (Scott, 2014: 172-174).

Maddi bir temellük alanına, kamusal bir egemenliğe, tabi kılma ve eşitsizlikleri ideolojik olarak gerekçelendirme gücüne sahip kamusal senaryoya karşı *gizli senaryo bir nötrleştirme ve olumsuzlama çalışmasıdır*. Tahakküme karşı direnişin gizli senaryosu, tahakkümün görünür sahnesinin dışına itilen arka sokaklarda konuşulan *acı diyalogun bir parçasıdır*. Geleneksel Marksçı çözümleme *sömürü ve direnişin toplumsal mekânı* olarak *artı değer*in temellüküne öncelik verir. Bu bağlamda Scott tahakküm ve temellük sürecinde dizgeli bir biçimde uygulanan toplumsal *hakaret, denetim, itaat, aşağılanma, zorunlu saygı ve cezalandırma* deneyimlerine ayrıcalık verir. Diğer yandan Scott, söz konusu deneyimlere karşı serpilten tepkileri besleyen *öfke, infial, kızgınlık, nötrleştirme ve olumsuzlama çalışmaları*na da dikkat çeker (Scott, 2014: 175-176).

Aynı aşağılamalara, itaat koşulları ve cezalandırmalara maruz kalanlar içinden ortaya çıkan direnenler bir *onur, olumsuzlama ve adalet söylemi yaratmayı* yeğlerler. Böyle bir girişim aynı zamanda *muhalif söylemin gelişmesi için tahakkümün kamusal sahnesinden ayrı görelî gizli ve güvenli bir toplumsal uzamın* yaranmasına da temel

oluşturur. Benliğin gizlenebildiği bu güvenli uzam, iktidar karşısındaki *ihtiyatlı olma* ve ölümlerle flört etmekten kaçınma gereği, elzem sayılır. Bu gizli ve güvenli uzam *iktidarın karşısına doğrudan kendisini koyma* ediminin ikamesini sağlar ve çoğu durumda *bir isyan edimini temsil edecek olumsuzlamaya* dönüşür (Scott, 2014: 180-181).

Konuşma, giyinme, tüketim, jest, duruş tarzları, şakalar, öyküler, hicivli şiirler türküler ve görgü kuralları geliştirmekle olumsuzlama ve diğer direniş pratikleri günlük onur zedelemelerine yanıt verebilir ve tahakkümün maddi temellük örüntülerini sökebilir. Fakat eşitsizliği, esareti, monarşiyi, kastı, asimilasyonu, yabancılaşmayı ve benzerlerini haklı kılan *karmaşık ideoloji ve söylemlerle donatılmış dizgesel toplumsal öğretiyeye* karşı verilecek tepkiler direnişin parçalı uygulamalarının ötesine geçer. “...ideolojik tahakküme direniş, herhangi bir tabi grup tarafından kendini savunma amacıyla icat edilen bir sürü direniş pratiğine etkili bir şekilde genel normatif bir biçim sağlayan bir karşı ideoloji –bir olumsuzlama– gerektirir belki de” (Scott, 2014: 184).

İdeolojik çalışmalar çekememezlik, kişisel tartışmalar, söylentiler ve davalar gibi bir dizi pratiklere bağlanır. Dolayısıyla *savunulan onur, olumsuzlanan egemen söylem ve inşa edilen adalet söylemi* mikro toplumsal ilişki ve etkileşim düzlemlerinden makroya doğru genişlerse kapsamlı bir direniş sürecinden söz edilebilir. Dizgeli başat söylemi olumsuzlama çalışmalarının etkililiğini sağlayacak öğeler aşağıdakiler olabilir:

1. İç tutarlılığa sahip sorgulayıcı anlam kodları ve kavram setlerinden oluşan söylemsel çerçeve,

2. Bireysel ve/veya toplu bir biçimde uygulanabilir normatif eylem örüntüleri
ve
3. Uygulayıcı eyleyicilerin sürekli etkinliği.

Muhafif *düşüncelerin toplumsal ifadesi* her ne kadar kısıtlı olursa olsun *kamusal alana* girmesiyle olanaklı kılınır. Direniş senaryosu bir *kamuoyu* gerektirir ve toplum içinde bir *karşılığı* olmalıdır. Direniş söylemi ve pratikleri direnen eyleyiciler içinde örtük ya da açık bir biçimde kabul edilmiş *eşgüdüm* ve *iletişim* olmadan var olamaz. Bunun gerçekleşebilmesi için benzer baskı deneyimlerini paylaşan yakın dert ortakları arasında egemenin gözetim ve denetiminden yalıtılmış *görece güvenli ve özerk toplumsal alanların* yaratılması kaçınılmazdır. *Direniş söylemi ve pratiklerinin mikro bireysel öznelerden makro toplumsal kurumlara doğru genişlemesini* ancak bu tür toplumsal alanların *oluşum ve işleyiş tarzları* belirler. Söz konusu alanlar, *direniş modelinin fomüle edilmesi* ve *belli bir disipline bürünmesine* yardımcı olurlar. Burada asıl önemli olan, direnen eyleyiciler arasında *direnişe yönelik bir altkültürün* ya da *karşı törelerin* zorunlu olarak bir *tekabüliyet ürünü* olmasıdır. Direniş senaryosunun geliştirdiği *toplumsal uzamlar*: Birincisi, direnenler arasındaki iktidar ilişkilerinin bir sonucudur. İkincisi, direnişin uygulandığı, ifade edildiği, canlandırıldığı ve yayıldığı ölçüde vardırırlar. Üçüncüsü, iktidara karşı direnişin kazanımlarıdır; iktidarın boş bıraktığı alanlar değildir, inşa edilir ve savunulmaları gerekir (Scott, 2014: 185-186).

Baskıya karşı direnişin söylemsel çerçeve ve eylemsel pratikleri *görece mantıksal bir iç tutarlılığı* gerektirir. Bir direniş sürecinin söylemsel ve eylemsel iç tutarlılığını sorgulamak, bağımlılık ve baskının geçtiği *toplumsal merceğin çözücü gücünü* sorgulamak anlamına gelir. Bastırılan ve bağımlı kılınanlar tamamen

atomlaştırılmışlarsa, eleştirel toplu bir açıklamanın odaklanabileceği hiçbir mercekle yoktur, demek. Direniş senaryosunun tutarlılığı, hem baskının özdeşliğine hem de mağdurların toplumsal olarak birbirlerine bağıllık oranına tabi olacaktır. Burada mağdurlar arasında *kader birliği* algı ve anlayışı son derece önemli bir rol oynar. Kader birliği çatısı altında –yeniden– *inşa edilecek anlam kodları, eylem kalıpları, toplumsal ölçünlülük, tercih edilecek mitler, kahramanlar ve örnek olaylar* arasındaki insicam sadece “biz ve onlar” imgelemine yaratmakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda direnişin nitelik, biçim ve kaderini de belirler. Diğer yandan, *direniş senaryosunun dili* egemen değerlerle sürekli dialog –daha doğrusu, tartışma– içinde olduğu için pek fazla ayrı bir dil haline gelmez ve taraflar arasında anlaşılabilir olma özelliğini korur (Scott, 2014: 206-208).

1.4.2.9. Kılık Değişirme

Bastırılan kesimlerin baskıya verdikleri karşılık ne *tam hegemonik uysallık* ne de *açık toplu meydan okumadan* oluşur, çoğunlukla bu iki karşıt kutup arasında *şifreli, anlaşılmaz, maskeli ve muğlak* biçimlerde görünümelenir. Bu aralıkta direnenler *yasal sınırlar içinde* kalarak *kılık değiştirmiş türlü yordamlarla* usul usul başat kamusal senaryonun içine sokulup mesajlarını iletmenin yollarını ararlar. Tepkinin alacağı biçim, cezalandırma kapasitesine göre değişir.

İlan edilmemiş ideolojik gerilla savaşı, söylenti, dedikodu, maskeler, dilsel hileler, eğretiler, örtmeceler, halk masalları, jestler vb. kılık değiştirilerek *anonimlik dünyasında* patlak verilen mücadele biçimlerinden bazılarıdır. Haklı nedenlerle burada hiçbir şey açık değildir; bastırılanlar için baskının gerçeklikleri, tepkisel eylemlerinin

büyük bir kısmının yorum gerektirmesini kaçınılmaz kılar; çünkü bu *eylemler şifreli* ve *anlaşılmaz* olmak üzere tasarlanmıştır. Bu *muğlak çatışma alanı* –isyan dışında– kamusal politik söylemin uzamında cereyan eder. Burada sansür ne kadar katı ve ceza ne kadar yüklüyse kılık değiştirme –gizlilik, dolaylılık, örtüklük, sesi kısılmışlık, simgesellik ve takip edilmezlik– de o kadar kapsamlıdır (Scott, 2014: 211-212).

Scott (2014: 213-258) kılık değiştirme yordamlarını ilksel ve gelişmiş olarak iki ulama ayırır:

1. İlksel veya temel biçimler: *anonimlik, örtmeceler ve homurdanmak*.
2. Gelişkin biçimler: *sözlü kültür, halk masallarında düzenbaz ve simgesel tersine çevirme*.

Kılık Değiştirmenin İlksel Biçimleri

Kılık değiştirmenin ilksel biçimleri *yasanın sınırları içinde kalarak mesajı iletmenin yollarını bulma çabalarını* içerir. El altındaki tüm kaçamakları, muğlaklıkları, sessizlikleri ve kaymalrı sınama ve kullanma kapasitelerini gerektirir. Bu tür teknikler, *mesajı gizleyenler* ve *mesajı vereni gizleyenler* olarak iki ayrılabilir. *Kılık değiştirme yordamının temel amacı* direniş senaryosunun öğeleri ve taşıyıcılarını başarılı bir biçimde egemen kamusal senaryosunun içine sızdırmaktır.

i. Anonimlik

Dedikodu, söylenti, anonim tehdit ve şiddet, anonim mektuplar, sosyal iletişimlerde (media) açılan anonim hesaplar ve anonim kitlesel muhalefet gibi çeşitli yordamlar bastırılanların açık eleştiri, tehdit ve saldırılarını kolaylaştırıp kimliklerini gizlemeye yarar. *Dedikodu* kılık değiştirmiş halk saldırganlığının en tanıdık ve temel

biçimidir. Görece güvenli bir toplumsal yaptırımı temsil eder. Tespit edilebilir bir yaratıcısı yoktur ve bir sürü hevesli yeniden anlatıcısı vardır. Dedikodu belli bir kişi ya da kişilerin adını lekelemek üzere tasarlanmış öyküden oluşur ve kurban açıkça bellidir. Dedikodu normatif standartlara başvurarak ihlal edilmiş toplumsal kurallar hakkındadır ve görece eşit olanlar arasında kullanılan bir toplumsal denetim tekniği sayılır. Öykü yeniden anlatılmazsa yok olur (Scott, 2014: 215-219).

Söylenti belirli çıkarlara hizmet edebilen güçlü bir anonim iletişim biçimidir. Ayırt edilebilir bir yaratıcısının olmayacağı kadar yaygın ve toplu olan bir geliştirme, çarpıtma ve abartma sürecine izin verir. Politik söylenti şiddet hareketlerini ateşleyebilir. Savaş, salgın hastalık, açlık ve ayaklanma gibi yaşamı tehdit eden olaylar, söylentilerin yaratılması için en verimli konulardır. Bir söylenti dolaşırken duyanların ve yeniden anlatanların umutlarına, korkularına ve dünya görüşlerine daha uygun hale getirilmek üzere değiştirilebilir. Söylentiler içinde dolaştıkları sınıf, etnisite, bölge ya da mesleğe göre biçimlenebilir. Söylentiler, kurtuluş vaadleri vererek bir toplumsal hareketi ileri iten çok büyük sonuçlara yol açabilir (Scott, 2014: 220-224).

Anonim tehdit çoğunlukla, tam bir yanaşmalık (clientage) ve bağımlılık toplumunda, sahte saygı madalyosunun öbür yüzüdür. Görünürde egemenine saygı örneği olarak tarihe geçecek kişi(ler), görünmezlik koşullarında hasım olarak gördüğü aynı kişi ya da kesime telafisi zor zararlar verebilirler. Kundaklama, arıza çıkarma, cam kırma, yolları kapatma, elektrik ya da telefon hatlarını kesme, doğal gaz ya da su şebekesi borularını patlatma, imzasız mektup vb. gibi anonim tehditler yalnızca öfkenin samim ifadeleri değildir; hasmın davranışını değiştirmeye yöneliktir. Bastırılanların

yüreklerine korku salan egemennin mahkemeleri, polisi, cezaevleri, dini törenleri vb. gibi yaptırım araçlarına karşı anonim tehditler hâkim eşrafın içini ürpertmeye yöneliktir (Scott, 2014: 226-227).

Kısa vadeli *kalabalık eylemler* hızlı bir doğrudan eylem özelliği taşımakla birlikte anonim olmanın başka bir yoludur. Sürekli bir örgütün üyesi olmak teşhis edilebilirliğe ve mağdurriyete davetiye çıkarmak anlamına gelir. Bu tip eylemler politik kısıtlamalara bilinçli bir tepki olarak geliştirilmiş popüler bir taktiği temsil eder. Kendiliğindenlik, anonimlik ve resmi örgütlenmenin olmayışı halkın politik yeteneksizliğinin bir yansımasından çok, olanak yaratıcı kınama tarzları olarak işlev görür. Kalabalık eylemi, resmi örgütlenmeye gerek duymayabilir, ancak etkili eşgüdüm ve kolaylaştırıcı bir popüler geleneğin gelişmesine kesinlikle ihtiyaç duyar. Toplumsal eşgüdüm gayrı resmi topluluk ağlarıyla sağlanır. Burada önemli olan bu ağların yetkeler için anlaşılmaz olmalarıdır. Kitle eylemleri gizli senaryo için toplumsal bir mekânın, toplumsal bağların ve geleneklerin hâkim seçkinlerden bir düzeyde özerk olarak gelişebileceği bir mekânın varlığına bağlıdır (Scott, 2014: 228-230).

ii. Örtmeceler

Anonimlik genellikle mesajın cilalanmamış bir biçimde verilmesini teşvik ediyorsa, *örtmece mesajın cilalanmış bir biçimde örtük halini* temsil eder. Cilalama sürecinin sosyolinguistik analogisi, aslında düpedüz, aleni bir küfür olarak başlayan şeyin *örtmece yoluyla*, açık küfrün yol açacağı *yaptırımlardan kaçınan*, anıştırılan bir küfre dönüşme biçimidir. Bastırılanların *sözel sanatı* büyük ölçüde zekice örtmeceler yoluyla *dolaylı, gizlenmiş ve yoruma açık* ifadelerden oluşur. Burada yaratıcı bir

biçimde işlenen muğlaklık, otoritelerden korunmak için elverişli bir siper işlevi görür (Scott, 2014: 231-233).

iii. Homurdanmak

Gizlenmiş bir şikâyet biçim olarak homurdanma ya da mırıldanma özgül bir şikâyetin sorumluluğunu almadan genel bir memnuniyetsizlik duygusunu iletir. Homurdanma, şikâyet edenin başına kötü bir şey gelmesini engelleyebildiği ve sıkıştırıldığında herhangi bir şikâyet niyeti olduğunu inkâr edebildiğinden dolayı bastırılanlar için özellikle yararlı *bir muhalefet biçimi ve iletişimsel edim* olarak düşünülebilir. Belirsiz ve yadsınabilir bir alay, bir sızlanma, bir iç çekme, bir inilti, kıkırdama, zamanı iyi ayarlanmış bir suskunluk, bir göz kırpma ya da dik bir bakış gibi iletişim araçları mesajın verilmesi amacına hizmet eder. *Homurdanmanın dili*, zorunlu olarak egemenin emirlerini ihlal etmeden saygı dilinin yanı başında var olabilir. *Homurdanmanın özelliği*, ihtiyatlı bir alternatifi olduğu itaatsizliğe varmadan durmasıdır: resmi olarak hiçbir şey olmamıştır. *Homurdanmanın amacı* genellikle, salt kendi kendini ifade etmek değil; memnuniyetsizliğin baskısını elitlere duyumsatma çabasıdır. Çoğunlukla, homurdanmayla kasıtlı olarak iletilmek istenen şey öfke, küçümseme, kararlılık, şaşkınlık ya da vefasızlığı belirten açık bir ses tonudur (Scott, 2014: 234-236).

Kılık Değiştirmenin Gelişkin Biçimleri

İdeolojik fitne; kısa süreli dedikodu, homurdanma, söylenti biçimleri ve maske takmış oyuncuların arasına ortaya konan düşmanlığıyla sınırlı kalsaydı, gerçekten de kısıtlı ve marjinal kalırdı. Oysa direnenlerin ideolojik itaatsizliklerinin görünüm ve öğeleri halk kültürü ve gündelik yaşamın pratikleri içinde kamusal bir biçim alır.

İtaatsizliğin kamusal olarak ifade edilmesinin koşulu, bir eyleyici için zararsız olması, iki yoruma açık olaması, yani yeterince dolaylı ve çarpıtılmış olmasıdır (Scott, 2014: 237).

Bastırılmışların kültürel öğeleri ve direniş senaryosunun belli kısımlarının, uygun bir biçimde örtülmüş olarak egemen kamusal senaryoya gizli gizli sokulduğunu yansıtabilecek en az üç gösterge vardır:

1. Vurgulanması tercih edilen uygun içeriklerin egemen söylemin içinden bulunup amaca uygun bir biçimde yorumlanması: ayetler, şiirler, metinler, öyküler, türküler, danslar, törensel uygulamalar vb. gibi.
2. Egemen söylemin anlam kodları, değer ve davranış kalıplarının ciddiye alınmaması ve reddedilmesi: egemenin kutsalını kutsamamak, coşkusuyla coşmamak, heyecanıyla heyecanlanmamak, sevinciyle sevinmemek, üzüntüsüyle üzülmemek, geleneksel yetke figürlerini görmezden gelmek, sadakati reddetmek vb. gibi.
3. Muhalif değer, simge ve davranış biçimlerinin somutlaştırılmış halleri ile gündelik yaşam ve törenlerin içine sokulması: direniş şifreleri incelikli bir kullanımla bir törene, bir giyim tarzına, bir türküyeye, bir şiire, bir metne, bir öyküye, bir filme, bir tiyatro gösterisine ve bir konuşmaya gizli gizli sokulabilir.

i. Popüler kılık değiştirme olarak sözlü kültür

Bastırılanlara özgü kültürel ifade tarzlarının çoğu, yazılı değil; sözlü bir biçim almıştır. *Sözlü ifadeleri kültürel direniş için ideal iletim araçları* haline getiren halvette ve denetimli bir biçimde dile getirilebilmeleri ve anonimlik sağlayabilmeleridir. Halk

türküleri, halk masalları, fıkralar ve kuşkusuz “Emir Ersalan” gibi kahramanlık destanlarının ne kadar kışkırtıcı anlamlar taşıdığı sözlü gelenek örneklerini baskıya karşı direniş için elverişli aygıtlar haline getirir. Kışkırtıcı olabilecek bir halk türküsü, anlatanın çıkarları, beğenileri, korku ve kaygılarına büründürülerek yüzlerce yorum ve biçimde söylenebilir. Kısaltılabilir, genişletilebilir, değiştirilebilir ve farklı lehçelerde dile getirilebilir. Dolayısıyla geçici biçimlerde gerçekleştirilen her canlandırılması, tüm diğer canlandırmalardan farklı olmanın yanısıra zamna, mekâna, toplumsal-kültürel koşullara ve izleyici kitlesine göre esneklik gösterebilir. Sözlü iletişimin en korunaklı biçimi iki kişi arasındaki sohbetir; iletişimde bulunan kişi sayısı arttıkça güvenlik düzeyi düşer (Scott, 2014: 242-245).

ii. Halk masallarında düzenbaz

Düzenbaz ve düzenbazlığı içeren halk masalları, ezilenlerin *örtülü kültürel direnişini örnekleyen iletişim araçlarından* biridir. Bu tip masallar sadece kamusal sahne arkasında anlatılmakla sınırlı kalmayıp *kamusal senaryonun bir parçası* olarak yoruma açık nitelikleriyle de işlev görür. *Direnişin kültürel ifadesini*, geçici olsa da kamusal alana yansıtır. Gizli değildir, egemenin yüzüne karşı ifade edildiği için *baskı altındaki sözün kazanımı* sayılır. Hayvan ya da insan biçiminde efsanevi bir figür olarak *düzenbaz*, düşmanın tehditlerine karşı fiziksel gücüyle değil, *zekâ* ve *kurnazlığıyla*, hayatta kalma stratejileri geliştirir. Düzenbaz, yeri geldiğinde *aptalı* da oynayabilir. Bu tip masalların *öğretici* ve *uyarıcı* bir yönü de güvende kalma ve başarıya ulaşmayı *öfkeyi zapt edip başarı şansının daha büyük olduğu* hile ve kurnazlık biçimlerine yönlendiren stratejileri örneklemede saklı olsa gerek. Burada başarısızlıklar genellikle ihtiyatsızlığa ve güçlünün içtenliğine güvenmeye bağlanır. Düşmanlarının alışkanlıklarını öğrenerek, onları aldatarak, onların açgözlüklerinden,

büyükliklerinden, ahmaklıkları ya da aceleciliklerinden yararlanarak onların pençelerinden kaçıp utkuya ulaşabilir. Düzenbazlık yordamları genellikle egemenin planlarına karşı bozma, yıkma ve engelleme hile ve tuzaklarına başvurur (Scott, 2014: 245-248).

iii. Simgesel tersine çevirme

Simgesel tersine çevirme, bağımlı konumuna getirilmiş ezilenler tarafından mevcut egemen *değerlerin altüst edilmesi* ve *hiyerarşik ilişkilerin tersine çevrilmesi* anlamına gelen düşünsel ve davranışsal etkinlikleri içerir. Tersine çevirme eylemleri ayrımcı ilişki ve anlam kodlarını sorgulayan halk değişleri, çizimler, afişler, hicivli ezgiler, giyim tarzları, takılar, tersine çevirilen roller vb. gibi temalarda görünürler. Çeşitli bayram kutlamaları, düğün ve yas törenleri, spor yarışmaları, festivaller, dönemseller panayırılar, resmi açılış, anma ve kutlama törenleri, seçim kampanyaları, dini törenler, karnaval vb. tersine çevirme eylemlerinin toplumsal uzamları haline getirilebilir. Burada direnişin gizli senaryosunda barınan amaçlar düzenbazlık konularını içeren masallarda olduğundan daha gözüpek ve açık bir biçimde sergilenir.

Tersine çevirme eylemine ilişkin üretilen kültürel malzeme ve eylemler kılık değiştirdikleri sebebiyle genellikle anonimdirler, anlamları muğlak ve görünüşte zararsızdır. Bu koşullarda, başat kültürel değerler ve hiyerarşik toplumsal ilişkilerin tersine çevrilmesine ilişkin arzu, ancak ikiyüzlülük koşuluyla kamusal hale gelebilir (Scott, 2014: 256).

Simgesel *tersine çevirme* eylem ve malzemeleri: 1. hiyerarşik normların altında direnenler için yaratıcı bir soluklanma alanı açar, 2. başat kılınmış toplumsal sınıflama ve değerseller hiyerarşiyı manipüle ederek bunların bir ölçüde keyfi bir insan yaratımı

olduğunu açığa çıkarır, 3. verili olana karşı yıkıcı anlamlar içerir ve 4. direnenler nezdinde devrimci anlayışın yayılmasına katkı sağlar (Scott, 2014: 253, 255 ve 257).

1.4.2.10. *Altpolitika*

Altpolitika, James Scott'un (2014: 274-275) "politik mücadelenin mütevazı bir alanıyla" ilgili geliştirdiği bir kavramdır ve direnenlerin "gündelik olarak verdiği ihtiyatlı mücadele[ye]" işaret eder. "Güç dengesine ilişkin basiretli bir farkındalıktan doğan taktik bir seçimdir." Bu nedenle de "görünmez olması büyük ölçüde kasıtlıdır". *Altpolitika*, baskıya karşı direnenlerin "örtülü kültürel mücadele[lerinin]" politik ifadesidir. "Politik eylemlerin kültürel ve yapısal temelini" oluşturur. *Küçük avatajlardan yararlanan* maddi ve simgesel direnişin birbirlerini karşılıklı olarak desteklediği pratikler kümesidir. Hakların azar azar ve barışçı yollarla iade ve uygulanması tercih edilir. Tahakküm altında gerçekleştirilmiş küçük taktiksel edimlerin birikimi, uygun koşullar oluştuğunda büyük stratejik amaçların gerçekleşmesine yol açabilir.

Altpolitik mücadele alanında kullanılan meskelerden biri *pozkesmedir*. *Pozkesme* "Hâkim bir figüre karşı hissedilen saldırganlığın güvenli bir biçimde ifade edil[mesini]" sağlar. "En iyi durumda küçük bir sonucu vardır ya da hiçbir sonucu yoktur; en kötü durumda bir kaçamaktır. ...Güvenli bir yerde sarf edilen kavgacı sözcükler[le] ...hidrolik yorumun en güçlü" biçimleniştir. Baskıdan kaynaklı sorunların çözümü için tatmin edici yanıtlar üretmeyebilir, ama sonul çözüme götürecek yolları düzleştirir. Dizgeli ezilme ve bağımlılık, verilecek bir *tepki arzusunun* besler ve *uygun koşulları* kollatır. Bu arzu, *sahne arkası iletişimlerinde*, *gözetim*

altındaki tersine çevirme eylemlerinde ya da arasına kızgınlığın ateşini kısmen söndüren *şenliklerde* görünümlenir (Scott, 2014: 276-279).

Direnişin gizli senaryosu yalnızca perde arkasında yapılan sızlanma ve homurdanmalarla sınırlı kalmaz; tahakküm ve temellükü en aza indirmek üzere tasarlanmış, ayaklarını yere basan, dikkat çekmeyen birçok direniş hilesiyle görünümlenir. Örtülü simgesel direniş, sömürü ve baskıyı engellemeye ya da hafifletmeye yöneliktir ve pratik mücadeleden ayrı sayılamaz. *Direniş pratiklerini canlı bir sahne arkasında* inşa edilen yaygın bir öfke, kahramanlık ve adalet duygusunu içeren anlam kodları ve değerler dizgesi ayakta tutar. Direnişin söylemi ile eylemi karşılıklı olarak birbirini destekler ve tamamlar. *Direniş söylemi*, yalnızca direniş eylemlerini anlamlandırma ya da onu açıklama işleviyle sınırlı kalmayıp, *eylemin oluşmasına* yardımcı olur ve aynı zamanda pratik *direnişin koşuludur*. Dlayısıyla baskıya karşı ortaya konan *eylem, söylem ve direnen eyleyiciler* karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde bulunan bir bütünün üç analitik parçasıdır.

Temellük, tahakküm ve sürekli bağımlılığın iktidar ilişkilerinin merkezine yerleştiği durumlarda *küçük çaplı itip kakmaların* varlığı, herhangi bir durağanlık, normalleştirme ve meşrulaştırma görüşünü savunulmaz kılar. Bu koşullarda başat seçkinler sürekli olarak maddi denetim ve simgesel alanını koruma ve genişletmeye çalışır. Bağımlı ezilenler ise temellük ve tahakkümü engellemek, tersine çevirmek ve daha çok simgesel serbestlik elde etmek için stratejiler tasarlarlar. Bu alan ve koşullarda tam bir utku elde edilmez. *Baskının normalleştirilmesi* genellikle küçük ama anlamlı biçimlerde, özellikle gücün uygulandığı noktada *sınanır*. Baskı ve direniş *sınırlarının sınıandığı süreç*, direnenlerin bu sınırı çok az aşan gözüpek, öfkeli, riski

göze alan, saygısızlık, küstahlık türünden bir itaatsizlik gibi savunmasız bir tepkisini içerir. İktidar ilişkilerindeki mevcut sınır ihlalleri arttıkça yeni ve fiili bir sınır hatları çizilir. Buradaki sınır değişimleri sadece otoritelerin uyguladığı gözetim ve cezalandırma gücünden değil, aynı zamanda bağımlı kılınmışların gereksinim ve infial düzeyinden de etkilenir. Taraflarca savunmasız bırakılan herhangi bir zemin büyük bir olasılıkla kaybedilir (Scott, 2014: 289-293).

Baskıya karşı direniş anlayışı ancak açık bir biçimde bildirilen etkinliklerle sınırlanırsa, ezilenlerin, ya politik bir yaşamdan yoksun oldukları ya da politik yaşamlarının istisnai kitlesel ayaklanma anlarıyla sınırlı olduğu sonucuna varılır. Oysaki *sessizlikle ayaklanma arasında yer alan* ve iyi ya da kötü bağımlıların tepki ortamı olan *dev bir etkinlik alanı* söz konusudur. Politikanın görünen kıyasına odaklanmak, arkasında yatan kıtayı görmeyi engileyebilir. Açık politik etkinlik engellendiğinde, baskıya direniş süreçleri *çizginin altında* sürdürülür. *Çizginin altında direnişin* mantığı gereği *örgütlenme biçimi* genellikle gayri resmi *akrabalık, komşuluk, arkadaşlık ve topluluk ağlarıyla* sınırlanır. Böylece *simgesel direniş halk kültürü içinde, örgütsel birimler ise meşru ilişki ağlarında gizlenerek masum bir varoluş* mahiyetine bürünür. Altpolitika mantığı gereği, geçtiği yerlerde pek *az iz* bırakır. Burada *direnişin altkültürü* inşa edilir ve beslenir. Altpolitika politika kuşkusuz *gerçek politikadır*. Tiranlık ve baskı koşullarında, politik yaşamın ta kendisidir. Güçsüzlerin direnmesine bir savunma kalkanı sunarak alan açar (Scott, 2014: 294-298).

1.4.2.11. Politik Elektrik

Politik elektrik direnen(ler)in *gizli senaryosunun* egemene karşı ilk *açık ve kamusal* ilanının gerçekleştiği andır. *Sessizliğin kırıldığı an*. Bu “ana ilişkin anlaşılması gereken en önemli şey, ilanı yapan kişi ya da (kişiler) üzerinde ve sık sık ona tanıklık eden izleyicilerin üzerinde tipik olarak *yarattığı büyük etkidir*. Bu anın öznel gücünü ifade etmek, ilk elden bir dizi anlatının dinlenmesini, kişisel tanıklık verecek tanıkların çağrılmasını gerektirir” (Scott, 2014: 305).

Dostlar, iş arkadaşları ve politik olarak birbirine yakın olan kişiler arasında paylaşılan, bazen onlarca yıldır paylaşılan *görüşlerin ilk kamusal ilanı* ile kırılan sessizlik, kamusal senaryodaki meydan okumanın sessizliğidir. Anın politik elektriği, yüksek dramatikliği kısmen, aynı zamanda bir eleyicinin sessizliği kırarak kendini çok büyük bir tehlikeye atmasına bağlıdır. Örneğin bir diktatöre meydan okuyan bir kişi, çıkar ve halkın büyük bir kısmı için konuşurken hayatını tehlikeye atar (Scott, 2014: 306).

İktidar karşısında gizli senaryonun açık ilanının tipik olarak hem konuşmacı tarafından hem de onun durumunu paylaşanlar tarafından, sonunda kaçamaklı sözler ve yalanlar yerine doğrunun söylendiği bir an olarak yaşandığı çok açıktır (Scott, 2014: 307).

“Daha önce bir hiçtim; Artık bir insan olmuştum... Ona direndikten sonra, kendimi daha önce hiç hissetmediğim gibi hissettim. Yeniden doğmak gibi bir şeydi bu... Artık ölmekten korkmadığım bir noktaya ulaşmıştım. Biçimsel açıdan bir köle olarak kaldıysam da bu ruh beni aslında özgür bir adam yaptı. Bir köle kırbaçlanmadığı zaman, yarıdan fazla özgür demektir.” Mesele, eskiden hissettiğini söyleyebileceği bir

alanın olmaması değil, artık yalnızca sahne arkasında kölelere değil, doğrudan hakim olana hitap edebilmesidir (Scott, 2014: 308-309).

“Gizli senaryonun kamusal ilanı, kişinin daha önce güvenli bir şekilde gözden uzak tutulan karakterinin bir parçasını ortaya koyduğu için, aynı zamanda sanki bir özsaygı ve kişilik duygusunu yeniden oluşturuyor... Hayatımızda ilk kez devlete karşı duruyorduk. Daha önce bir tabuydu, kesinlikle ulaşılamaz bir şeydi” (Scott, 2014: 309 ve 313).

1.4.2.12. Toplumsal Hareket

Toplumsal hareketler, temel birçok *çıkar çatışması* ve *yapısal çelişkileri* içeren yönetsel bir bileşimle karşılaşılması sonucunda muhalif kesimlerce *belirli bir amaç* etrafında düzenlenen *seferberlik* ve *örgütlenme* biçimlerinde verilen tepkilerle doğar. Bu anlamda toplumsal hareketler, siyasal bir düzen içinde egemen kesimlerin lehine işleyen yapısal çelişki ve çıkar düzeneklerini değiştirmeye yönelik *iktidarın yeniden dağılımını amaçlayan toplu eylem biçimleri* olarak ortaya çıkar. Toplumun ezilen kesimlerinin, kendi toplumsal-kültürel çıkarlarını egemen düzenin yarattığı sorun ve yıkımlarına karşı çıkışları sonucunda oluşan *örgütlü mücadele süreçleri* olarak değerlendirilebilen *toplumsal hareketlerin* tanımlayıcı öğelerinden biri, *araçlarının koşullara göre değişime açık olmasıdır*.

İlgili alanyazında toplumsal hareketlerin ortaya çıkış nedenleri *dışlanmışlık*, *ayrımcılık*, *yoksunluk*, *yoksulluk*, *ekonomik durgunluk*, *mühdahaleci baskılar* ve toplumsal değişimi tetikleyen *toplulu göçler*, *demografik değişimler*, *sanayileşme*, *kentleşme*, *teknolojik gelişmeler* vb. gibi olgular gösterilmektedir.

Alain Touraine (1999: 43-44) toplumsal hareketi, birbiriyle egemenlik ilişkileri ve çatışma düzleminde karşı karşıya gelen, aynı kültürel yönelime sahip ve bu kültürün ortaya çıkardığı etkinliklerin toplumsal denetimi için mücadele eden oyuncuların toplu hareketi olarak tanımlar. Alberto Meluccy (1999: 87) ise toplumsal hareketi a) dayanışmaya dayalı, b) bir çatışma taşıyan, c) yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir toplu hareket biçimi olarak tanımlar. Anthony Giddens (2000: 540-541) toplumsal hareketi, yerleşik alanın dışındaki toplu eylemler yoluyla ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba biçiminde tanımlar. Orhan Türkdoğan (1997: 25) toplumsal hareketi, toplumda yeni bir yaşam tarzını, yeni bir modeli oluşturmak için eylemde bulunan toplu davranış biçimidir, diye tanımlar.

Charles Tilly, John McCarthy ve Mayer Zald toplumlarda *gerginliğin* her zaman var olduğuna dikkat çekerler. Gerginlikleri giderecek seferberlikler *kaynaklara ve ussal eyleme* yönelmeyi gerektirir (Johnston vd. 1994: 5). Egemen sınıfların lehinde işleyen geniş çaplı yapısal gerginlikler yönetici zümreler tarafından gözardı edilince *ezilenlerin verebilecekleri tepki kalıplarından biri* toplumsal hareketler şeklinde görünümünler.

Toplumsal hareketler, dinamik ve bağlamsal süreçlerdir. Çeşitli *toplulu eylemler bileşimidir*. Toplu eylemler elde edilmek istenen *ortak amaç* etrafında *sürekli ya da belli bir dönem* için bir araya gelen *eyleyici(ler)* bileşeninden oluşur. Sırf bir parti ya da bir birlik üyelerinin etkinlik ve talepleri ile sınırlı kalmaz, daha çok politik ve/veya kültürel kampanya biçiminde görünümünler. Toplumsal hareketlerin temeli toplumsal etkileşimle ilgilidir. Toplumsal hareketler bir şeyi ya da bir olayı kınama veya

reddetmek için düzenlenen eylemlerden ayırır. Toplumsal hareket, eyleyicilerin özgül ve belirli yollarla etkileşimde bulunma sürecidir. Toplumsal hareket yetkeyi elinde bulunduran kasımlara karşı meydan okuyan eyleyicileri harekete geçirir.

Charles Tilly (2006: 183-184) toplumsal hareketlerin üç temel unsurdan oluştuğunu yazar:

1. İddialarla ilgili *sürdürülebilir* kampanyalar,
2. Bir dizi *kamusal gösteriler* oluşturma, örneğin yürüyüşler, mitingler, gösteriler, işgaller, grevler, ablukalar, kamusal toplantılar, delegasyonlar, kamusal medyaya yönelik açıklamalar, kamusal medya oluşturma, dilekçeler, imza kampanyaları, broşürler, lobicilik ve özel dernek, koalisyon ya da cephelerin oluşturulması vs.
3. Değer, birlik, sayılar ve bağlılık şeklindeki dört unsurun kamusal gösterisini *sürekli tekrarlamak*, örneğin belli renklerde giyinme, disiplinli ve belli bir düzende yürüyüş gerçekleştirme, meseleyi reklam eden spor/isim rozetleri, işaretleri gösterme, sloganlar atma, militan şarkılar söyleme ve kamusal binaları ele geçirme vs.

Habermas, toplumsal hareketlerin rollerine ilişkin, birbiriyle bağlantılı iki alandan söz eder (aktaran Sanlı: 2005: 69-70):

1. Toplumsal *öğrenme* süreçleri ve kimliğin biçimlenişinde toplumsal hareketler dinamik öğelerdir.
2. Demokratik projeleri olan toplumsal hareketler, *kamusal alanın yenileşmesi ve söylemlerin kurumsallaşması* sürecini başlatabilir, geniş

bir toplumsal kurumlar dizgesi ortaya çıkarabilir ve bu roller kurumsal gelişmelerde soyut bir biçimde gözükür.

Toplumsal hareketlerle ilgili Batı’da gerçekleştirilen sosyolojik araştırma ve yaklaşımlar *başlangıç*⁴³ ve *yeni dönem* diye ikiye ayrılır. Başlangıç dönemi temsil eden araştırmacılar⁴⁴ genellikle, kalabalık ortamlarda bireyleri tuhaf davranmaya iten anormal bir düzeneğin işlediği *varsayımından* yola çıkarlar. Başlangıç dönem çözümlenmeleri ağırlıklı olarak sosyal psikolojiktir ve toplu eylemleri “gereksiz şeyler”, “tahammülsüz eylemler”, “delirten kalabalık”, “kitle toplumu” ve “toplumsal çözülme/ bozulma” gibi kavramsal çerçevelerle açıklama eğilimindedir. Bu yaklaşım toplu eylem ve toplumsal hareketler nedeniyle ortaya çıkan durumları patolojik olaylar olarak ele alır. Kökleşik yaklaşımın temsilcilerinden biri olan Lipset potansiyel katılımcıları toplumun tüm kesimleri içinde bulunabilecek psikolojik olarak canı sıkınlar, kişisel başarısızlar, tek başına kalanlar, ekonomik olarak güvensizler, evsizler, eğitimsiz ve deneyimsizler sıfatıyla tanımlar. Kökleşik paradigma 1970’ler öncesi başattı ve Chicago Okulu’nun sosyal psikoloji geleneği onun önde gelen temsilcisiydi. Toplu davranış kuramları arasında önemli ayrılıklar olsa da aynı varsayımlardan yola çıkarlar (Sanlı, 2005: 47-50):

1. İki ayrı eylem çeşidi vardır: kurumsal-geleneksel ve kurumsal olmayan.
2. Kurumsal olmayan toplu eylem, mevcut toplumsal normların rehberlik etmediği eylemdir; ancak tanımlanmamış ya da yapısal olmayan durumlardan kaynaklanır.

---

⁴³ Kökleşik diye de adlandırılmaktadır.

⁴⁴ Gustave le Bon, Ted Gurr, Eric Hoffer, Erich Fromm, Neil Joseph Smelser, Hannah Arendt, Seymour Martin Lipset, Michael Harrington, Ralph H. Turner ve Lewis M. Killian.

3. Bu durumlar çözülme/ bozulma hallerinde yapısal değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkar.
4. Ortaya çıkan gerginlik, uyuşmazlık, hüsrana ve saldırı eğilimleri bireyleri toplu eyleme yöneltir.
5. Kurumsal olmayan toplu davranışlar, birden bire ortaya çıkan kalabalık eylemlerden, kamusal ve toplumsal hareketler biçimine dönüşür ve bu bir tür yaşam döngüsüdür.
6. Bu döngü içinde hareketlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi, bulaşıcı söylenti veya döngüsel tepki yoluyla kaba bir iletişim sürecinde ortaya çıkar.

Toplumsal hareketlerle ilgili *yeni dönem* sosyolojik çözümler iki temel yaklaşımı içerir: *ussalcı* ve *kültürelci* kavrayışlar. Ussalcı kavrayış genel olarak toplumsal hareket eyleyicilerinin bir *ödül-bedel* veya *yarar-zarar hesaplaması* yaptıkları varsayımından yola çıkar. Ussalcı kavrayış, vurguladığı hususlar açısından iki ayrı yaklaşımı içinde barındırır: muhalif eyleyicilerin ‘ellerindeki kaynakları kullanma’ becerisine vurgu yapan *Kaynak Hareketliliği Kuramı*⁴⁵ ve ‘siyasal fırsatları kullanma’ becerilerine vurgu yapan *Siyasal Süreç Kuramı*⁴⁶ (Uysal, 2016: 4-9).

Her iki yaklaşım da toplumsal hareketlerin *örgütlü gruplar arasında çıkan çatışmalar* üzerinde biçimlendiği varsayımına dayanır. Bunun yanı sıra toplumsal hareketlerin *görece özerkliğe* ve karmaşık kamusal *iletişim ağlarına* sahip olduklarını tespit ederler. Kökleşik yaklaşımın tersine her iki yaklaşım da çatışmacı toplu eylemin

---

⁴⁵ Önde gelen temsilcileri: John D. McCharty ve Mayer N. Zald.

⁴⁶ Önde gelen temsilcileri: Charles Tilly, Doug McAdam, Sidney G. Tarrow, Anthony Oberschall, Alain Touraine ve Jürgen Habermas.

normal olduğunu, eyleyicilerin genellikle *ussal* davrandığını ve örgütlerine sıkı *bağlı* olduklarını tartışır. Toplumsal hareketler politik etki yaratmak ve toplumsal değişimi başlatmak için *kamusal alan*, –kitle iletişim araçları, dernek, parti, toplantı mekânları vb. gibi– *toplumsal kuruluşlar* ve–örgütlenme, konuşma, toplanma, kurumsal ve/veya kimliksel temsil gibi– *haklara* sahip olamsı gerekir. Her iki yaklaşım ayrıca iki ayrı toplu eylem düzeyinden söz eder: 1. Geniş ölçekli ve hareketliliğe açık olan (grevler, oturma eylemleri, gösteri ve boykotlar gibi) ve 2. Örgütlenme biçimleri ve günlük yaşam içinde yer alan gruplar arası iletişim ve oyuncuların temsilinin sürekliliği (Sanlı, 2005: 52).

Her iki yaklaşımın kuramcıları aşağıda belirtilen ortak varsayımları paylaşırlar (Cohen, 1999’dan aktaran Işık, 2011: 18):

1. Toplumsal hareketler, toplu eylemin çatışmacı bakış açısından anlaşılmalıdır.
2. Kurumsal ve kurumsal olmayan toplu eylemler arasında temel bir farklılık yoktur.
3. Her ikisi de kurumsallaşmış güç ilişkileri çerçevesinde çıkar çatışmaları üzerine inşa edilir.
4. Toplu eylemler, gruplarının çıkar ve taleplerini *ussal* bir biçimde savunma temelinde biçimlenir.
5. Amaç ve şikâyetler güç ilişkilerinin her zamanki ürünüdür, hareketlerin biçimlenişini açıklayamazlar.
6. Hareketlerin oluşumu kaynaklar ve fırsatlardaki değişimlere bağlıdır.

7. Başarı, grubun bir politik aktör olarak tanınması veya artan maddi yararlarla gerçekleşir.
8. Hareketlilik, geniş ölçekli, özel amaçlı, bürokratik ve resmi örgütleri de içerir.

Toplumsal hareketler *para, üye sayısı, insan kalitesi, mesleki beceri, oylar, bilgi birikimi, teknoloji, güven ve imaj* gibi kaynakları üretip tüketerek güç elde eder. Kaynak Hareketliliği Kuramı *eyleyici sayısı, örgütler ve örgütlenme biçimi, süreklilik, kaynakların yeterli olup olmaması ve kaynakların etkin kullanımı* gibi iç dinamiklere bakar. *Kaynakların miktarı ve yarar-zarar hesaplaması* Kaynak Hareketliliği Kuramı'nda bir toplumsal hareketin *ortaya çıkışını, işleyiş biçimini ve başarılı olup olamayacağını* açıklayan iki temel değişken sayılır. Fakat bu iki değişkenin söz konusu süreçleri açıklamak için yeterli olmadığı açıktır. Çünkü burada –ulus altı, ulusal ve ulus üstü gibi– farklı ilişkiler düzleminde hareketi etkileyen *siyasi fırsatlar yapısı* gibi dış dinamikler ve *hareketin söylemi* gibi temel iç dinamik göz ardı edilmektedir. Bu yaklaşımın bir diğer eksiği, örgütleri eyleme taşıyan bileşenler, yani sokaktaki insanı ve onun gereksinim ve isteklerini dikkate almamasıdır (Sanlı, 2005: 53, 58-61 ve Uysal, 2016: 6-7 ve 9).

Siyasi Süreç Kuramı, toplumsal hareketleri etkileyen dış çevre değişkenlerine bakar. Bu eğilimin temel görüşü, *siyasi fırsatların yapısı*, toplumsal hareketler ve toplu eylemlerin *zamanlamasını, biçimini ve akıbetini* belirlediği yönündedir. Siyasi Süreç Kuramı'nın temsilcilerinden Sidney G. Tarrow (1994) devletin baskıcı olup olmaması açısından *siyasi ortamlar*, Charles Tilly (1978) *seçkin grupların yapısı* ve Donatella Della Porta ile Herbert Reiter (1998) devletin ve özellikle *polis baskısı* üzerine

yoğunlaşmışlar. İlgili yazında, siyasi fırsatların yapısı üzerine çözümlenmeleri Doug McAdam (1996) dört maddede özetler: 1. Kurumsal siyasi sistemin açık ya da kapalı oluşu, 2. Seçkin yapılanmasındaki istikrar(sızlık), 3. Bir amaç konusunda hareketlerin seçkinler arasından müttefik bulup bulamaması ve 4. Rejimin bir hareketi bastırma isteği veya kapasitesi (aktaran Uysal, 2016: 9-10).

Sanayileşme, kentleşme, göçler, demografik değişimler, teknolojik gelişmeler, siyasal parti ve örgütlerdeki eksen değişimleri ve ekonomik durgunluk çatışma denklemlerini yeniden kurar. Bu bağlamda ittifakların kurulma ve dağılma fırsatları, muhalefete saldırı, ikna yolları, başat yönetici sınıflara karşı hak talebinde bulunma, kınama eylemleri biçim ve içerik açısından sürekli değişim gösterir. Sanayileşme sonrası toplum yapısı, yeni güç değişkenleri, yeni egemenlik anlayışı ve biçimleri, yeni yatırım modelleri ile yeni özelliklere bürünür. Güç, yatırım ve egemenlik *kültürel üretim-tüketim düzeyinde* öne çıkar. Araştırma ve geliştirme, bilgilenme süreci, biyotıp bilimi ve teknikleri, yapay-zekâ çalışmaları ve KİA alanındaki teknolojik gelişmeler bu dönemin önemli ve etkili bileşenleri olur. Sanayi sonrası toplum *kendi bilgilenme sürecini üreten, normatif yol gösteren ve toplumsal-kültürel biçimleri temsil eden* bir toplum tipine dönüşür. Bu koşullarda toplumsal çatışmalar, *kültürel model etrafında dönen kurumsallaşma süreçlerinde* cereyan etmektedir. Söz konusu çatışma süreçleri *özerk, kendi kendini yöneten, eşit ve aynı haklara sahip* bir kurumsallaşma modelini hedefler. Bu nedenle toplumsal hareketler giderek *gündelik yaşamın kültürel ve normatif boyutlarına* odaklanmakta ve mücadeleler *toplulukların kendi yaşam tarzı ve kimliğini seçme ve sürdürme hakkı* bağlamında algılanmaktadır. Bu doğrultuda *ekonomik yapılar ve devlet politikası* üzerindeki *etki girişimleri* toplumsal hareketler açısından önem kazanmaktadır. Bu bağlamda 'dâhil etme politikaları' toplumda

politik oyuncuların ortaya çıkmasını sağlamaları ve temsil ettikleri kesimlerin yarar sağlamasını kolaylaştırdıkları açısından önem arz eder. ‘Etkileme politikaları’ ise yeni yorumların, yeni kimliklerin ve yeni normların politik söylem dünyasında yer almasını sağlar. Böylece toplumun demokratikleşmesi ve kurumsal özerkliğin sağlanması olanaklı kılınabilir (Sanlı, 2005: 65-69).

Kültürel uzam toplumsal hareketler için belirleyici etkiye sahiptir. *Üye kazanma, üyeleri harekete geçirme ve etkili strateji seçiminde* kültürel ortam ve onun sağladığı araçlara erişim hareketin işini kolaylaştıracağı gibi, kimi durumlarda da zorlaştırabilir. *Kültürel sistem* belirli bir toplumdaki *siyasi kültürü, yetkelerin konumunu, meşruluk ve saygınlıklarını* etkiler. Bu bakımdan toplumsal hareketlerin *etkinlik ve başarı* olasılığı *siyasi kültürden* etkilenir. Bu nedenle, toplumsal hareketlerin geliştirecekleri *söylemlerin* toplumda yankı bulabilmesi için *inandırıcı ve tutarlı* olması gerekir. *Hareketin söylemi* hem *halk* hem de *seçkinler kültürünü* dikkate almak zorundadır. Söylemsel çerçeve yüksek bir derecede *ikna gücüne* sahip olmalı, üyeleri *güdüleyebilmeli, gereksinimlerini karşılayabilmeli, karşı söylemleri etkisiz kılabilmesi* ve *otoriteleri etkileyebilmelidir. Hak, adalet, eşitlik ve sorumluluk* gibi ilkeleri içinde barındırmalıdır (Benford’dan aktaran Uysal, 2016: 13-16).

Goffman’ın tanımıyla “çerçeve/ söylem” bireylerin kendi kişisel ve toplumsal yaşamlarını tanımlayıp yorumlamalarını sağlayan *anlam şemalarıdır. Söylem geliştirme süreci, sorunsallaştırılan konularla ilgili tanı koyma, çözüm üretme ve uygulama* aşamalarını içerir. Söylem geliştirme süreci dört biçimde görünümlenebilir (Snow ve Benford’dan aktaran Uysal, 2016: 11-12):

1. Söylem yükseltme: kültürün yönünü alıp öne çıkarmak.

2. Söylem bağlama: iki ayrı ama koşut söylemi birleştirmek.
3. Söylem genişletme: söylemin hedefini daha genel ve etkili bir hedefe doğru genişletmek.
4. Söylem dönüştürme: eski söylem kültürel olarak yankı bulmayınca ve/veya başarısız olunca, farklı ve daha etkili olabilecek bir başka söylemle değiştirmek.

Söylemsel çerçeve geliştirme süreçleri *hareketin haklı görünmesini, taraftar bulmasını ve savunulan görüşün toplumda benimsenmesini* sağlamaya yardımcı olur.

Toplumsal hareketler taşıdıkları biçim ve nitelikleri açısından ilgili yazında iki dalgaya ayrılır: eski ve yeni. “Özetle yeni toplumsal hareketlerin yeniliği işçi mücadelelerinden farklılaşan yönlerinden kaynaklanmaktadır. Birinci ve ikinci dalga toplumsal hareketler arasında, yeni üretim tarzı ve toplum yapısıyla ilintili olarak *üç temel fark* ortaya çıkmaktadır. *Birincisi* Touraine’in dile getirdiği gibi eski toplumsal hareketler, yani işçi sınıfı mücadelesi sanayi toplumuna özgü karakteristiğe sahipken, yeni toplumsal hareketler sanayi sonrası toplumun özelliklerini yansıtmaktadır. *İkinci olarak*, eski toplumsal hareketler emek ile sermaye arasındaki mücadeleye dayanırken, yeni toplumsal hareketler için ekonomik konular ikinci planda kalmış, kültürel konular ağırlık kazanmaya başlamıştır. *Üçüncü olarak da*, işçi mücadeleleri, iktidarın ele geçirilmesi hedeflerinde sınıf temelli, sıkı bir örgütlenmeye sahipken, yeni toplumsal hareketlerde ortak kimlikler etrafında örülmüş gevşek bir örgütsel yapı ön plandadır.” Ayrıca “ikinci dalga toplumsal hareketlerin amacı, birinci dalga hareketlerin tersine sistemin tamamını değiştirmeye yönelik değildir” (Atvur, 2014: 21, 35).

Johnston, Larana ve Gusfield yeni toplumsal hareketlerin (YTH) sekiz temel özelliğini ayırt ederler (1994: 6-9):

1. YTH'in yapısal kökleri, katılımcılarının yapısal rollerinden (sınıf gibi) daha çok toplumsal konumlarında (gençlik, cinsel yönelim, meslek gibi) bulunur. Güçlü ve belirgin örnekler: Avrupa'daki Yeşiller, Amerika'daki çevreci hareketler, Avrupa ve Amerika'daki nükleer-karşıtı enerji hareketleri, ABD'deki hayvan ve çocuk hakları hareketleri.
2. YTH'in ideolojik özellikleri, işçi sınıfı hareketiyle ve Marksist ideoloji anlayışıyla keskin bir karşıtlık içindedir. YTH, çoklu fikirler ve değerler sergiler, pragmatik yönelimlere sahip olma eğilimi gösterir ve üyelerin karar alma süreçlerine katılımını arttıran kurumsal reformları araştırır. Batılı toplumlarda YTH'in önemli bir politik anlamı vardır: onlar, toplumun politik boyutuna karşı sivil boyutunu ve gündelik yaşamın "demokratikleşme dinamiği"ni gösterirler.
3. YTH, genellikle yeni ya da daha önce zayıf kalmış kimlik boyutlarının ortaya çıkmasını sağlar. YTH'in şikâyetleri ve harekete geçirici etkenleri, işçi sınıfı hareketinin mahiyetini oluşturan ekonomik sıkıntılardan daha çok kimlik meseleleriyle bağlantılı kültürel ve simgesel konulardır: belli bir toplumsal gruba ait olan duyarlılıklarla ilintili inançlar, simgeler, değerler, anlamlar; üyelerinin öz-imgeleri; gündelik yaşamın yeni inşa edilen anlamları. Bu özellikle, mevcut devletlerdeki etnik, ayrılıkçı ve milliyetçi hareketlerle ilintilidir. Örneğin: İspanya'da Katalan ve Bask hareketleri, ABD'de Asyalı ve Hispanik hareketler, eski SSCB'deki etnik hareketler, Filistinli milliyetçilik, kadın hareketleri, eşcinsel hakları hareketleri.

4. Bireysel ve kolektif arasındaki ilişki, bulanıklaşmıştır. Pekçok çağdaş hareket, harekete geçirilmiş gruplar ya da hareket halindeki gruplar arasında değil, bireysel eylemlerde “harekete geçirilir”. Örneğin: “hippi” hareketi, eşcinsel hakları ve kadın hareketleri, 1960’ların öğrenci hareketleri ve çeşitli karşı-kültür grupları.
5. YTH, sıklıkla insan yaşamının kişisel ve özel yönlerini içerir. Örneğin: eşcinsel haklarına ya da kürtaja odaklanan hareketler, alternatif ilaç ya da sigara-karşıtlığı gibi sağlık hareketleri, cinsel ve bedensel davranışı değiştirmeye çalışan kadın hareketleri. Bu hareketler, günlük yaşamın alanlarına uzanır: biz ne yeriz, giyeriz ve neyden hoşlanıyoruz; nasıl severiz, kişisel sorunlarla başa çıkarız ve kariyer planları yaparız.
6. YTH, şiddet-içermeyen ve sivil itaatsizlikle oluşturulan yeni hareket/seferberlik örüntüleri oluşturur. Geçmişte başarılı bir biçimde oluşturulan Gandhi, Thoreau ve Kropotkin’den etkilenen stratejilerden de yararlanır.
7. YTH gruplarının örgütlenmesi ve yayılması, Batılı demokrasilerde katılımın geleneksel kanallarının güvenilirlik kriziyle ilişkilidir. Bu özellikle, YTH’in önemli ölçüde bir özerkliğe sahip olma eğiliminde olduğu ve hatta geleneksel kitle partilerini küçümsemesi bakımından doğrudur.
8. Geleneksel kitle partilerinin kadro-yönelimli ve merkezileşmiş bürokrasilerinin aksine, YTH’in örgütleri bölünük/ parçalı, yaygın ve merkezileşmemiştir. Bu, yeni hareketlerin “kendi kendine referanslı ögesi” olarak adlandırıldı ve işçi sınıfı hareketinin hiyerarşik, merkezi

örgütlenmesi ve parti örgütünün Leninist modeldeki rolü ile bir başka keskin ayrımı oluşturuyor.

Yeni toplumsal hareketlerin *konusu*, hepsi beraber *kamusal, özel ve toplumsal yaşamdaki tahakkümün sınırlarını eşitlik ve özgürlük yönünde değiştirme*, birbirleriyle bağlantılı olan *bu alanlardaki eski ve yeni egemenlik biçimlerine karşı mücadeledir*. Hareketlerin geliştiği toplumsal alan ve *mücadelenin adresi*, devlet ya da pazarın işleyiş düzeneği değil, *sivil toplumdur*. Burada can alıcı öneme sahip *sivil olan*, politik toplumun önüne geçmiş, toplumun kültürel boyutlarıdır. Yani, yeni toplumsal hareketler *toplumsal eylemi* merkeze alarak *alanı*, gelişme, devlet ya da pazardan çok *kültürel yönelimlere ve toplumsal ilişkilere* taşımaya odaklanmıştır (Touraine'den aktaran Sanlı, 2005: 64-65).

Kökleşik toplumsal hareket örgütleri, gönüllü iş gücüne dayalıydı. *Stratejileri*, kamuoyunu etkileme ve dolaylı yoldan da olsa seçkinleri, kendi amaçlarını meşrulaştırmak için, ikna etmeye çalışmaktı. 'Profesyonel toplumsal hareket örgütleri' 1980'lerde ortaya çıkınca, kınama gösterileri döngüsünün azalmasına ve toplu eylem hareketinin niteliğine işaret etmişler, toplumun içindeki özerk, gönüllü, yerel kurumları, kamusal söylemi ve kamusal alanı kullanmış ve genişletmişlerdir. Tercih edilen toplu eylemin *etki dolayumlu strateji ve taktikleri* sayesinde birçok yasal ve önemli kurumsal kazanımlar elde edilmiştir. Öte yandan *dava açma, hükümet işlerini yakın takibe alma ve profesyonelleşmiş bir lobicilik faaliyeti* oldukça verimli ve etkin sonuçlar üretebilmekte ve hareketlerin alanını genişletmektedir (Jenkins ve Eckert'ten aktaran Sanlı, 2005: 58-60).

Tilly, 'müdahaleciler' ya da *toplumsal hareket örgütlerinin amacını* üyelerinin çıkarlarını ve konumlarını güvence altına almak olarak belirtir. Kaynak Hareketliliği Kuramı'na göre *toplumsal hareketin amacı*: politik dizge içinde, gerek siyasal partiler gerekse baskı grupları tarafından doğrudan temsil edilemeyenleri toplu eylem içine almayı başarmak ve –toplulu eylemler basit bir biçimde sadece mücadele edenlerle otoriteler arasındaki güç çatışmasını içermediği için– ademi merkezîyetçi, kamusal olanı ve sivil toplumun çoğulcu yapısını, kamuoyunun çeşitli bölümlerini etkilemeyi de teşvik etmektir. Toplumun demokratikleşmesi, yönetsel ve 'ekonomik sömürgeleşme' karşısında kendi özerkliğini koruması ve kurumsal yapı içinde duyarlı alanların yaratılması *yeni toplumsal hareketlerin temel amacıdır*. Demokratik kurumların yeni kimlik ve eşitlik normlarının toplum içinde açıkça ifadelendirilmesi, bu amacı güvenli kılar (Tilly, McCarthy, Zald ve Habermas'tan aktaran Sanlı, 2005: 54,58 ve 69).

Toplumsal hareketlerin *başarılı* olup olmadığını gösteren temel ölçütler aşağıdaki gibidir (Uysal, 2016: 6-7, 9-10 ve 15; Back vd. 2012: 41; Sanlı, 2005: 59 ve 68 ve Gamson'dan aktaran Sasson, 1995: 10):

1. Amac(lar)a ulaşılabilirlik algısı,
2. Söylemin inandırıcılığı, tutarlılığı ve ikna gücü,
3. Etki dolayimli strateji ve taktikler ya da 'etkileme politikaları',
4. Yeterli kaynaklara sahip olup olmama (oyuncu ve izleyicilerin sayısal çokluğu, sahnede kullanılacak alet edevat, gündelik yaşam ilişkilerinde kullanılacak maddi ve simgesel aygıtlar gibi),
5. Eldeki kaynakları etkili kullanıp kullanmama,

6. Görünürlük derecesi,
7. Toplu eylemlerin sürekliliği,
8. Dışlanmış kesim ve ögeleri egemen dizgesel yapılara 'dâhil etme',
9. Siyasi fırsatların yapısı,
10. Uluslararası siyasi fırsatların yapısı,
11. Siyasi kültürün yapısı,
12. Kültürel dinamiklerin yapısı,
13. Profesyonelleşme düzeyi: dava açma, hükümetin işlerini izleme ve lobicilik faaliyetleri gibi edimler.

Toplumsal hareketlerde eylemlere katılarak harekete geçen eyleyici, ona yön veren duygu, düşünce ve ülkülerin etkisi altında değil; daha çok ödül-bedel mantığı ve eylem fırsatları açısından anlaşılmalıdır. İşçi sendikaları ya da sivil haklar hareketinde olduğu gibi mevcut örgütlü gruplarla uğraşırken, örgüte vurgu mevcut ülküleri göz ardı edebilirdi. Araştırmacı eyleyicilerin etkinliklerini strateji ve taktikler olarak ele almakla, siyasi çözümlemede çıkar grupları arasında olan rekabete benzer bir biçimde, hareket ve karşı hareketi belirli çıkarları elde etmek için ussal bir oyunda oldukları şekliyle inceleyebilir (Johnston vd. 1994: 5).

1.5. Yöntem

Bu başlık altında, İran'da siyasal yetke tarafından uygulanan Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyiciler tarafından verilen *tepkilerin söylemsel dayanakları, eylemsel kalıpları, uygulanabilirliği, sürdürülebilirliği, çözüm geliştirme olanakları açısından işlevselliği, etkinlik düzeyi ve alanları ve kullanılan stratejik aygıtlarının*

hangi yöntembilimsel yaklaşım, araştırma yöntemi, veri toplama-değerlendirme teknikleri ile irdelendiğine, araştırma evreni ve örneklemin nasıl seçildiğine ve karşılaşılan güçlüklerin neler olduğuna yer verilmektedir.

1.5.1. Yöntembilimsel Yaklaşım

Araştırmada kullanılan yöntemin düşünümsel ardalanı, özellikle de yaslanılan felsefi varsayımların ürettiği bilgi çeşitlerine atıfta bulunan *yöntembilim* genellikle *çalışmanın temellendirildiği bilgi-kuramı* alanına işaret eder (Back vd. 2012: 36). Bu bağlamda çalışmanın yöntembilimsel ardalanı, temel varsayımları birbiriyle çelişmeyen *inşacı ve kültürel sosyoloji yaklaşımları* temelinde oluşturuldu. Her iki yaklaşımda *normatif değerden arınık bilginin imkânsızlığı*, toplumsal-kültürel olanın –araştırmaya konu olan nesnelere– *öznelarası etkileşimler* süreci sonucunda *inşa edildiği* ve *eyleyicilerin kimliklerinin* söz konusu etkileşim süreçleri boyunca sürekli *yeniden üretildiği* temel varsayımlar olarak kabul edilir.

İlişkisel-inşasal olana ilişkin kökleşik kuramsal çalışmalarda *yapıyı temel alan yaklaşımlar* (kaba Marksizm), kültürü neredeyse sıfır etkiye sahip ve yapının bir yansıması veya yan etki olarak ele alır. Buna karşılık *kültürü temel alan yaklaşımlar* (ham işlevselcilik) ise kültürü, temel itici etken niteliğinde toplumu yöneten ve yönlendiren bir orkestra şefi olarak kavrar. Her iki durumda da *özne/ eyleyici* neredeyse, sadece *edilgen bir taşıyıcı/ nesne* olarak ele alınır (Archer, 2005: 18).

Kültürü toplumsal olanın ‘nedeni’ veya ‘sonucu’ olarak görmeksizin; kültürel sosyoloji, kültürü *toplumsal güçlere* indirgeme ve *felç edici görelilik* içinde işlemekten kaçınır. Bunu yaparken iki ayrı yaklaşım benimsenir (Neto, 2014: 935):

Yaklaşımlardan biri kültürel olana özerklik tanır ve ‘simgesel’ olanla ‘toplumsal’ olanı ayırarak *kültürü etkileşim süreçleri boyunca* ele alır. Bu analitik ayırım, ikisi arasında görgül bir ilişkinin olduğunu anlamının önkoşulu olarak görür. Analitik özerklik, kültürel sosyolojiyi kültür sosyolojisinden farklı gören Jeffrey C. Alexander tarafından önerilir.

Diğeri ise ‘simgesel’ olanla ‘toplumsal’ olanı birleştirerek *toplumsal etkileşimi kültürel kodlar aracılığıyla çözümlenmeye* çalışır. Michele Lamont toplumbilimde kültürle ilgili tüm yaklaşımları kapsayan geniş bir kültürel sosyoloji tanımını üzerinde durur ve hiyerarşik ilişkileri belirten kültürel kodlarla ilgilenir.

Kültürü toplumsal etkileşim süreçleri ve toplumsal etkileşim süreçlerini kültürel kodlarla mercek altına alan bu iki bakış açısı herhangi bir kültürel sosyoloji kavrayışı ile ilişkilendirilebilir. Böylece aralarındaki görgül ilişki kuramsal alana aktarılır.

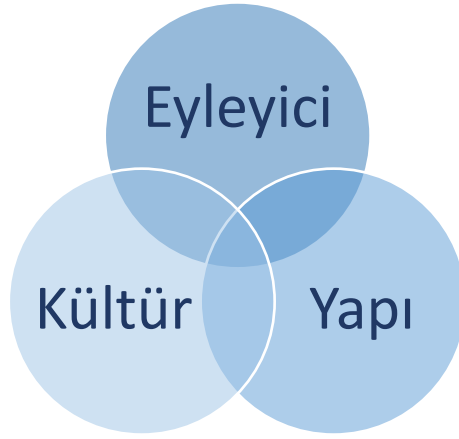
Bir sorgulama yaklaşımı olarak kültürel sosyoloji dört eksende değerlendirilir (Kurasawa, 2004: 53):

1. Toplumsal inşacı bilgi-kuramı,
2. Kültürleme yöntembilimi,
3. Analitik gerçekçilik ve
4. İçsel ve dışsal konumlandırma.

Kültürel sosyoloji için, bir olay ya da görüngünün anlamı üç işlemsel süreçten geçerek zamanla inşa edilir (Kurasawa, 2004: 56):

1. Anlatıya büründürme (olay ya da görüngünün çeşitli öğeleri nasıl yeniden gruplandırılarak daha geniş bir olay örgüsü veya bir öykünün bileşenleri haline getirilir?)
2. Simgesel kodlama (duygusal ve ahlaki kodlara göre nasıl sınıflandırılır?)
3. Ağırlık verme [besleme] (inşa ve yayılma süreçleri hangi kaynaklarla sağlanır?).

Kültürel sosyoloji *eyleyici, anlam kodları ve yapı* arasında işleyen ilişkisel ve inşasal süreçlerin dizgesel işleyişini *keşfetme, yorumlama ve açıklamaya* odaklanır. *Kültürel sosyolojinin eleştirel amacı* gündelik yaşamın üretiminde *yapı ile eyleyici arasındaki ilişkiyi* karşılıklılık esasına bağlamaktır. Böylece, -yapısalcı yaklaşımda olduğu gibi eyleyici ve/veya eylemin yapı tarafından belirlendiği savı eleştirilerek- yapı ile eyleyici arasındaki çalarlı ve yakın ilişkinin devinimlerini araştırmak için bir alan açılır. Bir süreç olarak kültürün, gündelik koşullarda düşünümsel ilişki ve etkileşimler boyunca bireyler tarafından yeniden üretildiği *kültürel sosyolojinin merkezi iddiasını* oluşturur. Görgül bir kültürel sosyoloji yaklaşımı, kültürel manzaranın üretiminde mikro ile makro -yerel ile küresel- arasında cereyan eden karmaşık devinimleri, toplumsal eyleyicilerin gündelik edimlerini ve bunların her birinin diğerine göre davrandığının etkili olduğunu titizlikle dikkate alır (Back vd. 2012: 32-33).

Görsel 18: Performansa dayalı üç boyutlu ilişki ve etkileşim süreçlerini meydana getiren bileşenler

Kültürel sosyoloji alanı büyüdükçe, örgütler, toplumsal hareketler ve ağ incelemeleri gibi alt alanlardaki kültürel şeylere gösterilen ilginin arttığı söylenebilir. “Eylem stratejileri dağarcığı”, “simgesel sınırlar”, “bilişsel sınıflandırma” ve “kişisel kodlamalar/ öykülendirmeler” kültürel sosyoloji yapanlar için önde gelen araçsal aygıtları oluşturur. Irk/etnisite ve göç, eşitsizlik, karşılaştırmalı sosyoloji ve bilgi ve bilim sosyolojisi kültürel sosyoloji araştırmalarının yapıldığı alanlardan bazılarıdır (Lamont, 2000: 602-604).

Wray (2014: xxxiv-xxxv) bilgi-kuramsal ve varlıkbilimsel felsefi çabaya dayalı *kültürel sosyolojiyi*, deneyimler üzerine derinlemesine düşünme (reflecting on), onları simgeleştirme, ulamlaştırma ve yorumlama yoluyla söz konusu *deneyimleri anlamlandırma çalışması* olarak tanımlar.

Kültürel sosyolojiye göre düşünümsel olarak inşa edilen sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, etnik ve kimliğin diğer türevleri; çeşitli ideolojik ve estetik bilgilere dayalı söylem ve duyarlılıkların ürünü olup toplumun kültürel dokusuna katkıda

bulunan *iktidar*, *çatışma* ve *mücadele* konuları sürekli yeniden biçimlenir (Back vd. 2012: 20). Özellikle Avrupa merkezli kültürel sosyoloji çalışmalarında *farklılıkların sorunsallaştırılması* nedeniyle iktidar ilişkilerinde meydana getirilen *madun-mafevk konumlandırmaları* ve bundan kaynaklı *tahakküm-direnış* süreçleri önemli bir yer tutmaktadır.

‘Anlama’, ‘belirgin betimleme’, ‘kodların dizgesel işleyişı’, ‘anlatılama ve sosyal öyküleme’, ‘sosyal performans’ ve ‘görsel ve materyal nesnelere’ gibi ögeler birer hareket noktaları olarak toplumsal olanı yorumlamaya ve yeniden inşa etmeye çalışan kültürel sosyolojinin yöntembilimsel esin ve düşün kaynaklarını oluşturur (Back vd. 2012: 37-42).

Kuramsal olarak çok-boyutlu ve yöntembilimsel olarak çok-yönlü bir işleyiş düzeneğine sahip “kapsamlı” kültürel sosyoloji, ilişkisel ve inşasal olanın yorumsal keşfini yapar. Erving Goffman ve Pierre Bourdieu çok-boyutlu toplumsal-kültürel çözümlemenin iki önde gelen temsilcisi olarak gösterilebilir.

Goffman *etkileşimin* sadece somut ve görünür boyutlarıyla değil, aynı zamanda sivil davranıştaki *örtük beklenti* ve toplumsal örgütlenmenin ardındaki *öznel kültürel şemalara* da dikkat çeker (Edles, 2002: 220). Goffman (1986: 21) toplumsal deneyimlerin, “yorumlama şemaları” olarak nitelediği, “çerçeveseler” aracılığıyla örgütlendiğini ileri sürer. “Yorumlama şemaları” eyleyicilere toplumsal olayları “konumlandırma, algılama, tanımlama ve damgalama olanağı sağlar”. Goffman (1986: 10) *çerçeveyi*, eyleyicilerin öznel müdahalelerine açık, toplumsal olayları yöneten *örgütlenme ilkeleri* olarak tanımlar.

“Çerçeve çözümlemesi” terimiyle Goffman (1986: 11) “deneyimin örgütlenmesinin incelenmesini,” yani, bir muhatabı ikna etmek için simgesel temsil ve iletilerin nasıl seçilerek iletilildiğini kasteder. Goffman (1986: 10) eyleyiciler tarafından başvurulan bu çerçevelerin, olayları anlamlandırma ve etkileşim süreçleri boyunca özel yorum ve müdahalelere karşı kırılğan ve tabi olduğunu ileri sürer.

Goffman’ın toplumsal yapı ve kültürel –davranışsal ve bilişsel– olanın üzerine ikili vurgusu “yapı” ve “eyleyici” ikilisinin kabulünü yansıtır. William Gamson’un sözleriyle: “Bir yandan olaylar ve deneyimler [örgütlenme ilkeleri tarafından] çerçeveselirken, diğer yandan biz [de] olaylar ve deneyimleri çerçeveseliriz” (aktaran Edles, 2002: 221).

Çerçeveleme ve toplumsal hareketler arasındaki ilişki, ilk olarak 1982’de, yetkinin adaletsiz ve baskıcı olarak tanımlandığı koşulların deneysel olarak incelendiği bir çalışmada not edilir (Gamson, Fireman ve Rytina’dan aktaran Snow, 2013: 1). 1980’lerden itibaren, toplumsal hareketlerle ilgili çalışmalarda çerçeve çözümlemesinin rağbet görmesinin ardında yatan nedenler üç maddede özetlenebilir (Snow, 2013: 1-2):

1. 1970’lerde ortaya çıkan toplumsal hareketler üzerine baskın görüşlerin, *anlam ve toplumsal hareketler* arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiyi yönlendirmede *yorumsal süreçlerin* rolünü ihmal etmesi.
2. 1980’lerde *kültürün* yeniden keşfi ve *söylemsel denilene* dönüşün ortaya çıkması.

3. Çerçevelemenin *kavramsal mimarisini*⁴⁷ veya *iskelet yapısının* geliştirilmesi; öyle ki çerçeveleme süreci ve etkilerinin dizgesel kuramsallaştırılması ve görgül değerlendirmesini daha da kolaylaştırır.

Sasson (1995: 9-10) ilgili yazını inceleyerek *çerçeve çözümlemesinin üç temel zemininden* söz eder. *Birincisi*, etkileşimde bulunan *kişiler* anlamının *etkin çeviricileri* olarak değerlendirilir. *Toplumsal oyuncular* kamusal konuların açıklamasını *inşa ederken*; kullandıkları kişisel deneyim, yaygın kanı ve medya kırıntıları gibi kaynakları *yeniden resmederler*. *Eyleyiciler*, olayları anlamlandırma işleminde, ellerindeki hammaddeyi tutarlı ve anlamlı açıklamalarına eklemek için kültürde mevcut olan çeşitli yorumsal çerçeveler içinden amaçlarına uygun gördüklerini *seçerler*. *İkincisi*, çerçeveleme çalışmaları boyunca *anlam yaratma işlemleri* akademik dergiler, kitle iletişim araçları, toplumsal denetim araçları, liderler, aktivistler, karşı hareketler, sıradan yurttaşlar ve günlük konuşmalar gibi çeşitli biçimlerde gerçekleştirilir. *Üçüncüsü*, belirli konularla ilgili çıkan politik çatışmalar, *yarışan çerçeveler arasında simgesel rekabetler* olarak görülür. Politikacılar, sıradan aktivistler, gazeteciler ve diğer hak iddiasında bulunan kesimler tercih ettikleri çerçeveleri elde etmek ve rakiplerinkini çürütmek için kamunun önünde birbirleriyle rekabet ederler. Rekabetteki başarılarını, tercih ettikleri çerçevenin kazandığı *görünürlük* derecesiyle ölçerler.

---

⁴⁷ Çerçeveleme ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi araştıran birçok görgül ve kuramsal araştırmanın kavramsal mimarisini oluşturan kavram ve süreçler (Snow, 2013: 2-4): 1. Toplu eylem çerçeveleri, 2. Öğretici başat çerçeveler, 3. Temel çerçeveleme görevleri, 4. Çerçeve düzenleme süreçleri, 5. Çerçeve yankısı, 6. Çerçeveleme riskleri, 7. Söylemsel süreçler, 8. Söylemsel alanlar ve 9. Söylemsel fırsat yapıları.

Çerçeveler “dikkatleri yönlendirme”, “ekleme” ve “dönüştürme” olarak üç temel işlevi gerçekleştirerek yorumlama çalışmalarına katkıda bulunur (Snow, 2013: 1). Benford ve Snow (1988: 200-201) “tanılama”, “öngörme” ve “güdüleme”yi çerçeveleme işleminin *esas görevleri* olarak adlandırırlar. Benford ve Snow (2000: 200-201) çerçevelerin *oluşum, gelişim ve ayrıntılanma süreçlerini* üç ayrı boyutla açıklar: 1. Söylemsel süreçler, 2. Stratejik süreçler ve 3. Yarışma süreçleri.

Çok-boyutlu toplumsal-kültürel çözümlemenin önde gelen ikinci temsilcisi Bourdieu *kültür, yapı ve eyleyiciyi* burun buruna getirerek gündeliği inşa eden sınırlılık ve olasılıkların üstüne gider. Böylece Bourdieu *kapsamlı kültürel sosyoloji* çalışmalarıyla; eyleyicileri ve onların yorum ve dönüştürme yeteneklerini göz ardı etmeden, kültürel ve toplumsal yapıların karmaşık işleyişini aydınlatmaya çalışır (Edles, 2002: 220 ve 224-227).

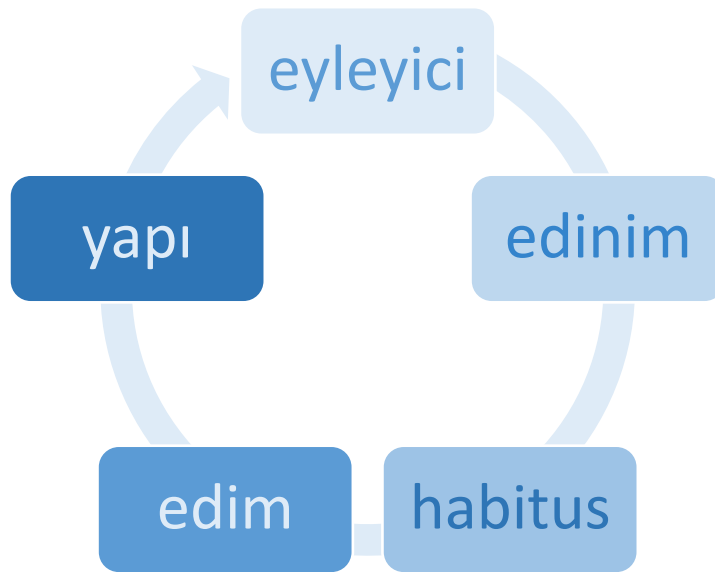
Bourdieu yapısal-inşacı⁴⁸ çözümlemesinde *ilişkisel ve inşasal olan* sosyal dünyanın; “yapısal” olanla “etkileşimsel” olan arasında karşılıklı etkileşimlerle mümkün kılındığını ve yeniden üretildiğini ileri sürer. Bourdieu (2016a: 189-190) simgesel dizgeler, dil, mit vb.nin yanısıra toplumsal dünyanın bizatihi kendisinde, failerin bilinç ve iradelerinden bağımsız olarak pratik ve tahayyüllerine yön veren ve bunları şekillendirmeye muktedir nesnel –kültürel ve sosyal– yapılar ile *yapısal olanı* kasteder. O, habitusun kurucu unsurları olan kavrayış, düşünce ve eylem şemalarının yanısıra toplumsal yapıların ve özellikle de alan olarak adlandırdığı şeyleri ve grupları,

---

⁴⁸ Bourdieu (2016a: 189) **Ayırım** kitabında yaptığı araştırmanın temel yöntembilimsel ilkelerini açıklarken “inşacı yapısalılık veya yapısal inşacılık” yaklaşımlarının ikisine de göndermede bulunur.

genel olarak toplumsal sınıf diye zikredilen şeylerin toplumsal yaratımını ise *inşasal olan* diye niteler.

Bourdieu, *konjonktürel özel durumlar* aracılığıyla ortaya çıkan *yapılar* ile *uygulamalar* arasında saptanan *etkileşim süreçlerini* –uyum, çatışma vd. – söz konusu uygulamaların “doğuş koşulları” ve “biçimleri” ile açıklar. Bunu yaparken üç çeşit veri ele alır: *yapılar* (saptanabilir ve oluşturulabilir modeller), *durumlar* ve *uygulamalar* (gözlemlenebilir süreçler). Bourdieu, uygulamaları yapılara uyarlayan şey nedir sorusunu, *edimle* yanıtlar. “Edim, süreci düzenleyen yapılar ile bu sürecin ürettiği ‘düzenekler’ arasındaki aracıdır.” Uygulamaların *doğuşu*, edinim yoluyla *yapıların içselleştirilmesi* ve edinilenin uygulama olarak –habitusun– *dışsallaştırılması* yoluyla gerçekleşir. “Edinilenin dışsallaşma sürecinin *etkisi* olmadan hiçbir şey gerçekleşmez”. Bu süreçte en önemli rolü, *uygulamaların değerlendirme, kavrama ve üretim şemaları* olarak tanımladığı *habitus* oynar (De Certeau, 2008: 142-144 ve Bourdieu, 2016a: 199-200).

Görsel 19: *Yapı(lar) ile uygulama(lar) arasında saptanan etkileşim süreçlerini meydana getiren öğeler*

Bourdieu, inşasal ve ilişkisel olan toplumsal güç ilişkilerinin işleyiş düzeneğini daha ayrıntılı çözümlemesini yapabilmek için *habitus* kavramının yanısıra *sermaye*, *alan* ve *strateji* kavramlarını da geliştirdiği kuramsal çerçeve bağlamında işlemsel hale getirir. *İktidarın temeli olan sermayenin sosyal, kültürel, ekonomik ve simgesel boyutlarına* dikkat çeker. *Habitus*, *sermaye* ve *alan* kavramlarını, toplumsal eşitsizliklerin farklı görünüm ve yeniden üretiminin çözümlemesi için işevuruk hale getirir.

Bourdieu (1986: 243-249) *sosyal sermayeyi*, şu ya da bu ölçüde kurumsallaşmış ve süreğen ağ ilişkileri içinde tanışıklık ve itibara dayalı gerçek ve potansiyel kaynakların toplamı olarak tanımlar. Başka bir deyişle, üyelerine kolektiviteye ait sermayenin desteğini sağlayan, onlara kredi kullanma kartı veren, bir grup üyeliğidir. ‘Bedenleştirilmiş’, ‘nesneleştirilmiş’ ve ‘kurumsallaştırılmış’ biçimlerde görünümlenen *kültürel sermaye*, toplumda yüksek olduğu düşünülen konumlara gelmeği sağlayan eğitim kaynaklı yetenek, bilgi ve davranış tarzı birikimi olarak tanımlanır. *Ekonomik sermaye*, kurumsallaşmış mülkiyet hakları biçiminde anında ve doğrudan paraya dönüştürülebilirler olarak tanımlar. *Simgesel sermaye*, tanıma(ma), onama(ma) ve meşrulaştırma(ma) yetkisi olarak tanımlanır.

“*Alan*, konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin bir ağı ya da biçimlenişi olarak tanımlanabilir. Konumlar, alanda diğer konumlarla olan -başatlık, bağlılık, benzerlik vb. gibi- nesnel ilişkilerinin yanısıra, el değiştirmeye açık belirli kazanımlara ulaşmayı güdüleyen mevcut ve potansiyel iktidar ya da sermaye türlerinin dağılımı uyarınca orayı işgal edenlere, eyleyici ya da kurumlara dayattıkları belirlemelerle kendi varoluşlarında nesnel olarak tanımlanır” (Bourdieu ve Wacquant 1992: 97).

David Swartz (1997: 122-129) alanların dört yapısal özelliğe sahip olduklarını ileri sürer:

1. Alanlar, değerli kaynakların denetimini ele geçirmeyi amaçlayan mücadele meydanlarıdır.
2. Alanlar, sermaye türleri ve miktarları temelinde yapılandırılmış baskın ve bastırılan konumlar uzamlarıdır.
3. Alanlar, kendine özgül mücadele biçimlerini oyunculara dayatır.
4. Alanlar, kendi iç gelişim düzenekleri aracılığıyla anlamlı ölçüde dış çevrelerden özerk yapılardır.

Bourdieu'ya (2016b: 137-139) göre kendilerine ait genel yasaları olan *alanlar* “kendilerini konumlara (veya mevkilere) ait yapılandırılmış uzamlar gibi sunarlar... Her alan kendisini belirli türden kazanılacak ve kaybedilecek şeyler, belirli birtakım mücadele nesnelere üzerinden tarif eder.” Yani her alanın kendine özgü mücadele nesne ve stratejileri vardır ve diğer alanlardakinden farklılık gösterir. Bourdieu, “bir filozofu, bir coğrafyacının uğrunda mücadele verdiği şeylerin peşinden koşturamazsınız,” der. Alan içi mücadele süreçlerini kazanmak için, *alana özgü mücadele nesnelere ve oyun kurallarını bilen ve ikrar eden habituslarla donanmış, gönüllü ve hevesli eyleyicilerin* oyuna katılmaları ve katılımı sağlayacak güdüleyici güç kaynaklarının olması gerekir. “Alanın sahne olduğu *mücadelelerin konusu*, meşru şiddet tekeli ve söz konusu alan için karakteristik kabul edilen (belirli bir otoriteyi) ele geçirmektir, yani en nihayetinde *belirli bir tür sermayenin dağılım yapısının muhafaza edilmesi veya alışıyla edilmesiyle* ilgilidir.”

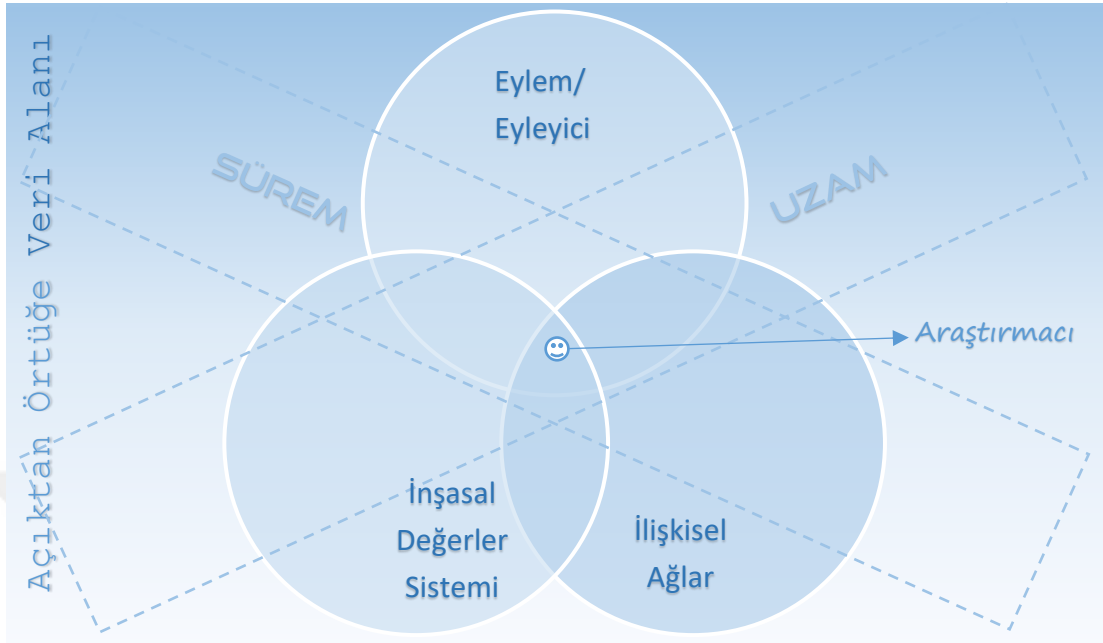
Bourdieu'nun sosyolojik kuramında alan, habitus ve sermaye kavramlarından bağımsız tutulmayan ve pratiğin belirli bir yönelimi olarak anlaşılan *stratejileri*, “çeşitli amaçlar doğrultusunda nesnel biçimde yönlendirilmiş eylemler” olarak tanımlanır. Habitus eyleyicinin “nesnel çıkarlarıyla uyuşan türden, tutarlı stratejiler üretebilir.” Bourdieu, (2016b: 144) *stratejilerin temel ilkesinin*, belirli türden bir kari oldukça arttırmak için müstehzi bir hesaplama arayışından değil, “bir habitus ve bir alan arasındaki bilinçdışı ilişkiden ileri geldiğinin altını” çizer.

Gündelik dilde, *bilinçli hesaplamalara* dayandırılan kullanımının tersine; *strateji*, Bourdieu kuramında *habitus*a bağlı bir aygıttır. Strateji, toplumsallaşma süreçleri sonucunda, bireylerin *bilinçaltında*, belirli bir biçimde *eyleme veya belleme* “eğilimi” oluşturur. Söz konusu eğilim, *eyleyici* ya da *kurumların alanda yer aldığı konumlar* arasındaki nesnel ilişkiler ağında gelişip biçimlenir (Naidoo, 2004: 458-459).

Yukarıda belirtilen ölçüt ve kavramsal çerçeveler dikkate alınarak çalışma süreci boyunca araştırma konusu yedi katmanlı bir çözümleme düzeneğinden geçirildi:

1. Açıktan örtüğe (görünürden görünmeze) veri kaynağı taraması,
2. Şubat 1979'da gerçekleşen rejim değişikliğinden günümüze bir süreyi içeren belirli bir sürem,
3. İran'da uygulanan Farslaştırma Karşıtı Tepkiler (FKT) sürecinin kapladığı uzam(lar),
4. FKT'nin dayandırıldığı simgesel değer sistemleri,
5. FKT temelinde kurulan ilişkisel ağlar,
6. FKT bağlamında gerçekleştirilen eylemler ve eyleyiciler

7. Araştırmacı filtresi.

Görsel 20: Yedi katmanlı çözümlene düzeneği

Araştırma kapsamında, İnan'da uygulanan FKT sürecinde Türk eyleyicilerin yaşadıkları deneyimlerde: 1. dayanılan ve yeniden üretilen *simgesel anlam kodları* ve 2. tercih edilen *stratejik üstler* ve *taktiksel izleklerin neler olduğu, nasıl ve niçin* uygulandığı boyutları *kültürel sosyoloji yaklaşımı* temelinde işlenildi. Böylece:

1. Farslaştırma karşıtı tepkileri meydana getiren *bileşenlerin değişim ve dönüşüm -farklılaşama ve çeşitlenme- süreçleri* ve söz konusu değişim ve dönüşümlerin tepkiler sürecinde *ilişkişel bütünleşmeyi* sağlayıp sağlamadığı nitelikleri,
2. Tepkiler sürecinde dayanılan *söylemsel çerçeve* ile *eyleyiciler* arasındaki etkileşim oyununu ve benzer bir biçimde *ilişkişel ağlar* ile *eyleyiciler* arasındaki etkileşim oyununu,

3. Direniş sürecinin farklı katmanlarını oluşturan *özellik ve etki güçlerini* -tek bir katmana indirgemen- bilme ve inceleme olanağı sağlanır.

1.5.2. Araştırma Tipi

Kümbetoğlu'nun (2005: 38) deyimiyle nitel çözümleme “sosyal olanın bilgisinin insanların kendi ifade ve anlatılarından” derleme olanağı sağlar. İran’da uygulanan Farslaştırma sürecine karşı tepkide bulunan Türk eyleycilerin *kendi edimlerini nasıl anlayıp açıklayıp yorumlayacakları* konusu esas alınarak *nitel araştırma tipi* bu çalışma için uygun görüldü.

Böylece tahakküme karşı direnen madun ve ezilenin kendi *anlatılarından* yola çıkılarak, sosyolojik zanaatla, ilişkisel ve inşasal olan eylemlerinin yeniden çözümlenebilmesi için bir fırsat doğar. Katılımcı anlatılarıyla umut ve hayallerini, heyecan ve alışkanlıklarını, beklenti ve arzularını, nefret ve korkularını dile getirir. Kaydedilen anlatı ve toplanan diğer veriler *kültürel değerler sistemi, toplumsal ilişki ağları* ve *eyleyici-eylemden oluşan üçlü bir mekanizmada holografik bir çözümleme sürecine* tabi tutulur.

1.5.3. Veri Toplama ve Çözümleme Tekniğı

Yapısal bir süreç olarak İran’da uygulanan Farslaştırma olgusuna karşı Türk eyleyciler tarafından verilen tepkilerde *hangi* taktik ve stratejilerin, *nasıl* ve *niçin* uyguladığını De Certeau'nun (2008: 143) sözleriyle “kuramsal sorunun içine kapanıp kalmadan” ilgili *uygulama* ve *durumları* “gözlem” ve görüşülen eyleycilerin anlattıklarının doğruyu yansıttığı varsayımıyla desteklenen “düzenli ve normal

verilere” dayanarak “nesnel” bir kavrama olanağı sağlamak amacıyla toplanan veriler *temellendirilmiş kuram tekniği* kullanılarak çözümlendi.

Araştırma konusu *uygulamalar, durumlar ve yapısal süreçler* olmak üzere üç çeşit veri üzerinden işlendi. “Uygulama ve durumlar” *gözlem, odak grup çalışması, derinlemesine görüşme ve ilgili yazın taraması*; “yapısal süreçler” ise *saptanmış ve oluşturulmuş* modeller aracılığıyla elde edildi.

Araştırmada *nitel araştırma yönteminin katılımlı gözlem, odak grup ve derinlemesine görüşme teknikleri* kullanılarak *birincil kaynak niteliğinde alan verileri* toplandı. Bunların yanısıra *ilgili yazın taraması* ve araştırma süresi boyunca *sosyal medya ağlarını takip* teknikleri kullanılarak elde edilen veriler zenginleştirildi. Ayrıca, araştırma öncesi dönemlerde *deneyimlenmiş gözlemle* (experienced observation) elde edilen *birincil kaynak niteliğindeki verilerle* çalışma ayrıntılandırıldı.

Görüşmeler sırasında *birincil kaynak niteliğinde toplanan alan verileri yarı yapılandırılmış sorular* çerçevesinde katılımcılara sorularak sesli ve yazılı dosyalar biçiminde kaydedildi. Gerçekleştirilen her katılımlı gözlem ve odak grup çalışmasından sonra elde edilen veriler bağlam ve ilgilerine göre genel *tematik kalıplar* çerçevesinde ayıklandırılarak sınıflandırıldı.

Görüşmeler, katılımcıların isteği ve imkânlarına bağlı olarak *görsel, işitsel veya not alma* yoluyla kaydedildi. Araştırmanın bulguları, genel olarak katılımlı gözlem, görüşme ve odak grup çalışmalarından elde edilen birincil kaynak niteliğindeki verilere dayanmaktadır. Odak grup ve görüşmelere katılan katılımcıların ifadelerinden alıntılanan sözler, araştırma raporuna, kendi tercihlerine bağlı takma veya kendi resmi ad ve soyadlarının baş harfleri kullanılarak yansıtıldı.

Görüşmeler Ocak 2015 ile Mayıs 2018’i kapsayan dönemde, sayıları 30 kişi olmak üzere, Farslaştırma sürecine karşı vermiş oldukları tepkilerden dolayı siyasi yetke tarafından cezai işlemlere tabi tutulmuş ve yurtdışına çıkmış ya da kaçmak zorunda kalmış eyleyicilerle gerçekleştirildi.

Araştırma esnasında 3 ayrı odak grup çalışması gerçekleştirildi. Birincisi 7 Temmuz 2014 ile 31 Aralık 2016 tarihleri arasında Ankara’da ikamet edip farklı üniversitelerde yüksek lisans ve doktora eğitimi gören öğrenci, kamu ve özel sektörde çalışan sayıları 7 ile 12 kişi arasında değişen Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerle çalışıldı. Grup toplantıları her ay düzenli olarak yarım günlüğüne yapıldı ve gündeme alınan konular tartışılmaya açılırdı.

İkinci odak grup çalışması, Ekim 2014 ile Ocak 2015’i kapsayan bir dönemde merkezi yurtdışında bulunan ve Farslaştırma sürecine karşı örgütsel faaliyet gösteren bir grubun Skype uygulaması üzerinden düzenlediği iki haftalık toplantılarına katılarak gerçekleştirildi. Toplantılara katılanların sayısı sabit olarak 7 kişi idi.

Üçüncü odak grup çalışması ise, 3 Eylül 2017 ile 30 Haziran 2018 tarihleri arasında farklı ülkelerde beşeri bilimlerin farklı anabilim dallarında doktora eğitimini bitirmiş ve/veya sürdürmekte olan Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerin iki haftada bir Skype uygulaması üzerinden düzenledikleri toplantılara katılarak gerçekleştirildi. Toplantılara katılanların sayısı 7 ile 10 kişi arasında değişmekteydi.

Görüşmeler sırasında, görüntülü, sesli ve yazılı biçimde katılımcılardan elde edilen veriler deşifre edilerek yazıya döküldü. Yarı yapılandırılmış araştırma soruları, katılımlı gözlem, odak grup çalışması, yazın taraması ve sosyal medya ağlarını takip yoluyla toplanan veriler, temellendirilmiş kuram inceleme tekniği kullanılarak

çözümlendi.

Başlangıçtaki bilgilerden yola çıkılarak sonradan toplanan veriler önce, temellendirilmiş kuram inceleme tekniğinin *açık kodlama* yordamıyla yarı yapılandırılmış sorular temelinde ayıklandı. Böylece, İran'da Farslaştırma politikalarına karşı Türkler tarafından verilen tepkiler sürecinin değişik boyut ve özelliklerine ilişkin ilk veri/bilgi kümeleri ulamlaştırıldı. Ardından, Farslaştırma politikalarına karşı verilen tepkiler, bağlamsal, kavramsal ve ilişkisel koşullarına göre ayrı temalar çerçevesinde *eksenel kodlama* yordamıyla yeniden sınıflandırıldı. Eksenel kodlamayla şu temalar ortaya çıkartıldı: 1. Farklı *söylemsel ve ideolojik çerçevelere* dayandırılan anlamlandırma ve adlandırmalar, 2. Farklı hesaplamalar temelinde ortaya konulan *stratejik amaçlar*, 3. Uygulanan farklı *taktiksel izlek ve pratikler* ve 4. Araştırma kapsamında ele alınan süre içinde *verilen tepkilerde gözlemlenen değişiklikler*. Sonra, *seçici kodlama* ile açık ve eksenel kodlamalarda oluşturulan bilgi/veri kümeleri birbirleriyle bağlantılandırılarak yeniden yapılandırıldı. Seçici kodlamayla, verilen karşı tepkilerin farklı boyut ve özellikleri bulgular ve sonuç bölümleri temelinde *daha kapsamlı ve geniş bir görünümde anlatılarak öykülendirildi*.

Sonuç bölümünde araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan hareketle Farslaştırma karşıtı Türk eyleycilerin tercih ettikleri farklı *çözüm stratejileri* ile yatkınlık gösterdikleri *tepki kalıpları* arasındaki ilişkilere dair bir *tiplendirme modeli* geliştirildi. Kimi kolaylaştırıcı *çözüm önerileri sunuldu*.

Genelde 1926'dan, özelde ise 1979'dan günümüze dek konuyla ilgili *kayıtlı olan sesli, görüntülü ve yazılı kaynaklar*, *-ulaşılabilir oldukları ölçüde- taranıp gözden geçirilerek* Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyciler tarafından verilen tepkiler

alan, söylemsel çerçeve ve eylem kalıplarına göre ayrı dönemsel adlandırmalarla ulamlandırıldı.

1.5.4. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırma evreni, örneklemin rastlantısal örnekleme yoluyla seçilmediği için örnekleme de yer alan katılımcılarla sınırlandı. *Evren*, Farslaştırma politika ve uygulamalarına karşı verilen tepkiler sürecine etkin katılmış, mahkeme kararıyla cezalandırılmış ve yurtdışına kaçmak zorunda kalmış Türk eyleyicilerden oluşur. Bu kapsama giren kişilerin kesin sayıları belli olmadığı ve tümüne ulaşma olasılığının düşük olduğu için *araştırma örnekleme*, *amaçlı örnekleme stratejisi* (purposeful sampling strategy) (Creswell, 1998: 63) kullanılarak belirlendi. Araştırma örnekleme, hem *kartopu* hem de Thompson'ın (1999: 115) *stratejik örnekleme* tekniği kullanılarak aşağıda belirtilen Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerden oluştu:

1. Sayıları 30 kişi olmak üzere, Farslaştırma sürecine karşı vermiş oldukları tepkilerden dolayı siyasal yetke tarafından cezai işlemlere tabi tutulmuş ve yurtdışına çıkmış ya da kaçmak zorunda kalmış eyleyicilerle *derinlemesine görüşmeler* yapıldı.
2. 7 Temmuz 2014 ile 31 Aralık 2016 tarihleri arasında Ankara'da ikamet edip farklı üniversitelerde yüksek lisans ve doktora eğitimi gören öğrenci, kamu ve özel sektörde çalışan Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerle ayda bir toplanarak *birinci odak grup çalışması* yapıldı. Gruba katılanların sayısı en az 7 ve en çok 12 kişi arasında değişiklik gösterdi. Araştırmacı gruptan biri olarak toplantılara katıldı.

3. Ekim 2014 ile Ocak 2015'i kapsayan bir dönemde merkezi yurtdışında bulunan ve Farslaştırma sürecine karşı örgütsel faaliyet gösteren bir grubun Skype uygulaması üzerinden düzenlediği iki haftalık toplantılarına katılarak *ikinci odak grup çalışması* yapıldı. Araştırmacı dışında toplantılara katılan kişi sayısı düzenli olarak 7 kişiden oluşmaktaydı. Araştırmacının grup toplantılarına katılımı anahta kişi aracılığıyla sağlandı.
4. 3 Eylül 2017 ile 30 Haziran 2018 tarihleri arasında, beşeri bilimlerin farklı anabilim dallarında doktora eğitimini bitirmiş ve/veya sürdürmekte olan Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerin farklı ülkelerden katılımıyla Skype uygulaması üzerinden düzenlenen iki haftalık toplantılara katılarak *üçüncü odak grup çalışması* yapıldı. Gruba katılanların sayısı en az 7 ve en çok 10 kişi arasında değişiklik gösterdi. Araştırmacı gruptan biri olarak toplantılara katıldı.

Araştırma evreninden örnekleme seçilen *eyleyiciler* (agencies), içinde buldukları farklı *söylemsel çerçeve ve eylemsel etkinliklerinden* dolayı, *üç ayrı temsil kümesine* bölünür. Ayrım, *evrendeki dağılımın eşit oranda temsilini sağlayabilme* amacıyla, *tabakalı örnekleme* tekniği kullanılarak yapılmıştır. Örneklem kümeleri: 1. İran'ın etnik yapısı temelinde ayrı bağımsız devletlerin kurulmasını *şart koşan* eyleyici çevrelerini, 2. Etnik yapılar temelinde ayrı bağımsız devletlerin kurulmasını *şart koşmayıp ucunu açık bırakan* eyleyici çevrelerini ve 3. Etnik yapılar temelinde ayrı bağımsız devletlerin kurulmasını *reddeden* eyleyici çevrelerini temsil eder.

1.5.5. Araştırma Sırasında Karşılaşılan Güçlükler

Yasal sınırlılıklar: İran resimleri 8 Mart 2011 tarihinde açıklanan karar gereği “yurtdışı üniversitelerde eğitim gören İran uyruklu öğrenciler tarafından İran’la ilgili konular üzerine yapılacak tez çalışmalarına yasak” getirir. Alınan karar göre yurtdışı üniversitelerde eğitim gören İran uyruklu öğrenciler ancak İran devleti tarafından belirlenen ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun görülen konular kapsamında araştırma projelerini uygulayabilirler (BBC Farsi, 2011).

Söz konusu yasaklamadan dolayı İran sınırları içinde Farslaştırma sürecine karşı faaliyet gösteren Türk eyleyicilerin bilgi ve görüşlerine yasal yollardan başvurabilme olanağı ortadan kaldırılmış oldu. Bu durum araştırma örnekleminin sadece yurtdışına çıkmış ya da kaçmak zorunda kalmış Türk eyleyicilerle sınırlı tutulmasını etkileyen etkenlerden biri oldu. Bunun yanısıra söz konusu yasaklamadan dolayı başvuru arşiv kaynakları da internet ortamında bulunan dijital kaynak ve verilerle sınırlı kaldı.

Cezai yaptırımlar: Hem anahtar kişiler aracılığı ile hem de araştırmacının doğrudan tanıdığı ve örneklem seçimi ölçütlerine uygun görünüp iletişime geçilen yurtiçindeki altı kişiden dördü araştırma konusu nedeniyle katılımcı olarak araştırmaya katılmayı “olası cezai yaptırımlara maruz kalabilecekleri” nedeniyle reddetti ikisi ise geri bildirimde bulunmadı.

Katılımcıların mekânsal dağılımı ve bütçe sınırlılığı: Araştırma örneklemine giren İran sınırları dışına çıkmış ya da kaçmak zorunda kalmış Türk eyleyicilerin farklı kıta ve ülkelerde ikamet etmeleri nedeniyle, yüz yüze görüşme imkânını sağlayacak “ulaşım ve barınma bütçesinin temini”, karşılaşılan güçlüklerden bir diğerydi. Ulaşım

ve barınma bütçesinin temini sorunu bir ölçüde dijital iletişim araçları vasıtasıyla kurulan internet bağlantıları üzerinden gerçekleştirilen görüşmeler vasıtasıyla çözülmüş oldu.

2. BÖLÜM: BULGULAR

Araştırmada otuz kişilik katılımcı ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, katılımlı gözlem, üç ayrı odak grup çalışması, yazın taraması ve ilgili sosyal medya ağlarını takip yoluyla toplanan veriler önce, temellendirilmiş kuram inceleme tekniğinin *açık kodlama* yordamıyla ayıklandı. Değişik veri toplama teknikleriyle toplanan tüm verilerin ilkin bölgesi⁴⁹, araştırmanın amacı doğrultusunda ileri sürülen sorular temelinde sınıflandırıldı. Böylece:

1. “1979'dan günümüze Farslaştırma uygulamalarına karşı Türk eyleyicilerin verdiği tepkiler, *hangi değişim süreçlerini, hangi gerekçeler nedeniyle deneyimlemiştir?* Hangi etkinlik düzeyi ve alanları (siyaset, sanat, edebiyat, bellek, törenler, gündelik yaşam vb.) tercih edilmiş ya da zorunlu kılınmıştır?” sorusuna ilişkin toplanan yanıtlar, “Görünürlük Heyecanı”, “Yeraltı Direnişine Geçiş”, “Tahakkümün Sınırlarını Zorlama” ve “Gövdeleşen Kamusal Bilinç”,
2. “Uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı Türk eyleyicilerin vermekte oldukları *tepkilerin söylemsel ve kavramsal çerçeveleri* nelerdir?” sorusuna ilişkin toplanan yanıtlar, “Azerbaycan Meselesi”, “Milli Hareket”, “Demokratik Türk Halk Hareketi”, “Hüviyet Talep Hareket”, “Türk Sorunu” ve “Farslaştırma Sorunu”,
3. “Uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı Türk eyleyicilerin vermekte oldukları *tepkilerin stratejik amaçları* nelerdir?” sorusuna ilişkin toplanan yanıtlar, “Meşru Zeminde Durumu İyileştirme”, “Etno-kültürel Kimlik

---

⁴⁹ Tasnifi anlamında kullanılmıştır.

Esasında Tanınma, Temsil Edilme ve İktidarın Yeniden Dağılımı” ve “Ayrı Bağımsız Bir Siyasal Yetke ve Yönetim Kurma”,

4. “Uygulanan Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyicilerin vermekte oldukları *tepkilerin eylemsel örüntüleri, etkinlik düzeyi ve alanları* nelerdir?” sorusuna ilişkin toplanan yanıtlar, “Bireysel Edimler veya Benlik Stratejileri”, “Tersine Çevirme”, “Alan Açma Çabaları” ve “Açık Reddiyeler veya Kitlesele Eylemler” gibi başlıklar altında ilkin veri/bilgi kümeleri olarak sınıflandırıldı.
5. Uygulanan Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyicilerin vermekte oldukları *tepkilerin uygulanabilirliği, sürdürülebilirliği ve çözüm açısından işlevselliği*; farklı stratejik amaçlar, söylemsel dayanaklar, eylemsel örüntüler ve ödül-bedel hesaplamaları açısından ilgili başlıklar altında tartışıldı.

Açık kodlama yordamıyla ilkin veri/bilgi kümeleri halinde sınıflandırılan veriler; bağlamsal, kavramsal ve ilişkişel koşullarına göre daha geniş ve kapsamlı temalar çerçevesinde *eksenel kodlama* yordamıyla yeniden sınıflandırıldı. Eksenel kodlamayla sınıflandırılan veri/bilgi kümeleri aşağıda maddeler biçiminde verilen başlıklar temelinde bağlantılandırıldı:

1. 1979’dan Günümüze Farslaştırma Sürecine Karşı Verilen Tepkilerde Gözlemlenen Dönemsel Farklılıklar
2. Tepki Süreçlerinde Kullanılan Söylemsel ve Kavramsal Çerçevesel: Anlamlandırılmalar, Tanımlamalar ve Adlandırmalar
3. Tepki Süreçlerinde Öne Sürülen Stratejik Üstler: Hesaplaşma Oyununun

Uzamsal Sınırları

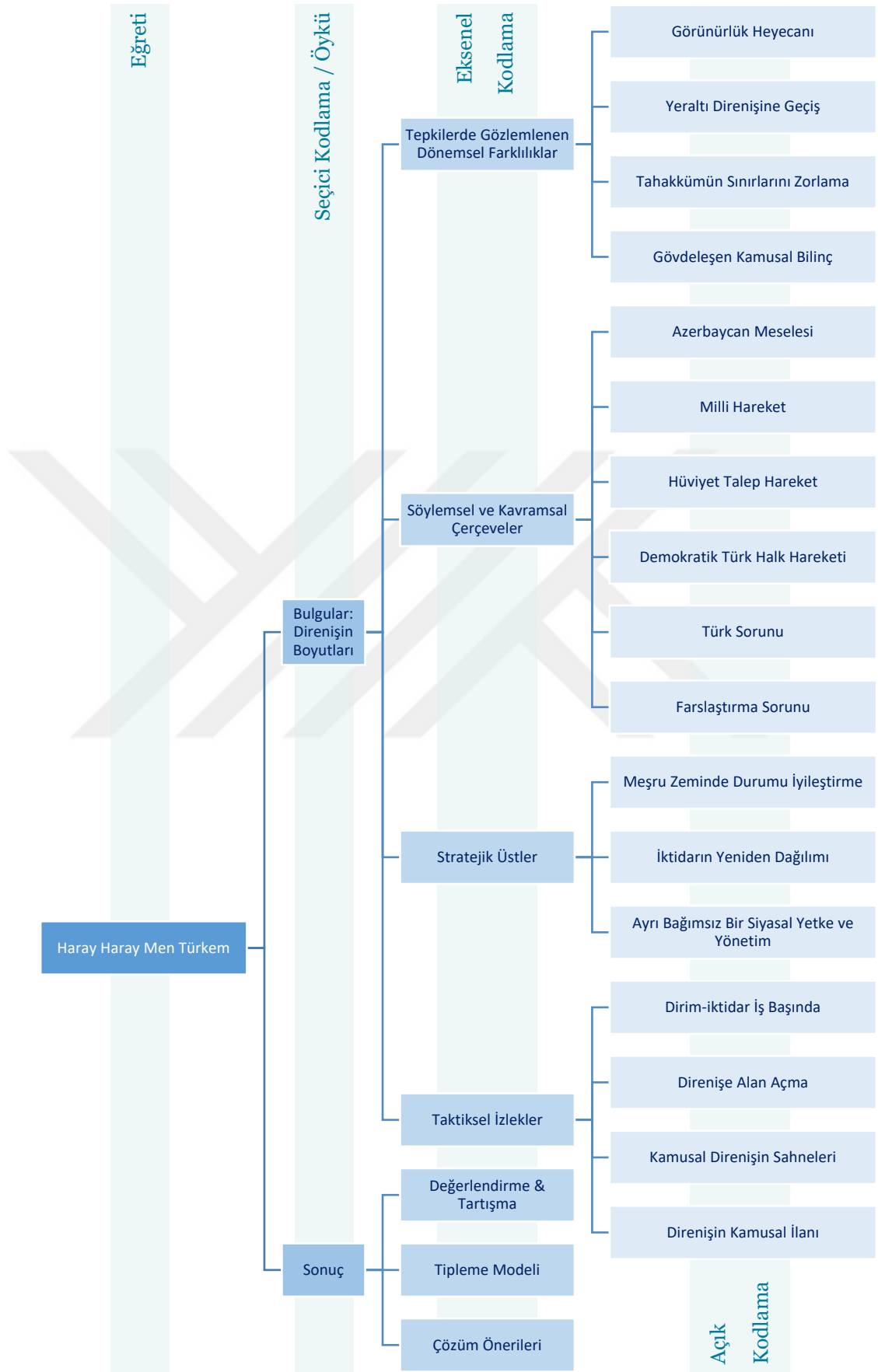
4. Tepki Süreçlerinde Uygulanan Taktiksel İzlekler: Hesaplı Eylem Örüntüleri

Açık ve aksenel kodlamalarla oluşturulan bilgi/veri kümeleri temellendirilmiş kuramın *seçici kodlama* yordamıyla birbirleriyle bağlantılandırılarak yeniden yapılandırıldı. Seçici kodlamayla, verilen karşı tepkiler sırasında ortaya çıkan toplumsal sorunlar, birincil verilerin çözümlenmesiyle saptandı. Ayrıca tepkilerin farklı boyut ve özellikleri bulgular ve sonuç bölümleri çerçevesinde *daha kapsamlı ve geniş bir görünümde anlatılarak öykülendirilir.*

Etno-kültürel kimlik aksenli bir toplumsal hareket görünümü veren Farslaştırma karşıtı tepkiler süreciyle ilgili toplanan verilerin açık, aksenel ve seçici kodlamasıyla oluşturulan bilgi kümelerinde ve anlatılan öykü boyunca *yaygın* bir biçimde öne çıkan *görüngü*: Farslaştırma tehdidiyle karşı karşıya kalan *Türk kimliğinin* çağdaş koşullarda şu veya bu biçimde *korunması ve sürdürülmesi* olarak ortaya çıkartıldı. Söz konusu *görüngünün*, araştırma süresince ulaşılan kaynaklarca – ileri sürülen söylemsel çerçeveler, eylemsel örüntüler ve eyleyiciler nezdinde– reddedilmediği, tam tersine *ortak kabul* olarak görüldüğü gözlemlendi. Bu bağlamda Farslaştırma politikalarına karşı verilen tepkilerin *eğretisi*: hakkında şiirler, ezgiler ve yorumlayıcı metinler yazılmış ve eyleyici kitlesinin dilinden ve pankart yazılarından düşmeyen “Haray Haray⁵⁰ Men Türkem” sloganı olarak seçildi.

---

⁵⁰ Haray; haykırış, çığlık, bağırış ve hey hey anlamına gelir. İlgi ve dikkat çekmek için asıl sözün söylenmesinden önce seslendirilen bir ünlemdir.

Şema 1: Verilerin Sınıflandırıldığı Şematik Model

Tamamlanmış ulamlamaların, verilen tepkiler sırasında ortaya çıkan toplumsal meseleler için yeni özellikler, temalar ve modeller belirlemede yardımcı olabileceği ve daha ayrıntılı çözümlenmeler için anahtar unsurlar sunabileceği umulmaktadır.

Araştırmanın sonuç bölümünde, daha önce belirtilen çeşitli kaynaklardan toplanan verilerin çözümlemesi sırasında ortaya çıkarılan *teпки kalıpları* ile *toplumsal meşruluk durumu*, *pratik çözümler*, *ülküs el il keler*, *uygulanabilir kültürel etkinlikler* ve *gayrimeşru siyasi etkinliklere yatkınlık* arasında kurulan çapraz ilişki sonucunda olumlu ve olumsuz yönelimlerin seyrini gösteren bir *tiplleme modeli* oluşturuldu. Söz konusu tiplleme modeli, Creswell'in (1998: 180) deyiş iyle konuyla ilgili "alt-düzey asli bir kuram"ın geliştirilmesine dayanak oluşturabilir. Ayrıca, sorunun pratik ve barışçıl yollarla çözümlenmesine yardımcı olabileceği düşünölen kimi *öneriler* sunuldu.

2.1. 1979'dan Günümüze Farslaştırma Sürecine Karşı Verilen Tepkilerde Gözlemlenen Dönemsel Farklılıklar

"Merhaba Panfarsist kardeşim.

Müsaadenizle görgü kuralları gereği kendimi tanıtayım. Benim, yurtsuz yurttaşın! Benim, kimliksiz, tarihsiz, simgesiz, dilsiz... yurttaşın, tanıyamadın mı?!

Zor günlerde yanında olduğumu unuttuysan, hoş günlerini hatırlarsın kesin! Evet, senin eğlenme sebebinim ben, senin dilini senin gibi konuşamayıp dalga geçilen oyum ben.

Gördün mü, nasıl tanıydın ama!!!

Biz bu topraklarda beraber doğduk. Sen 2500 yıllık tarih ve asil Fars kültürünün mirasçısı oldun.

Ama ben, 7000 yıllık geçmişimi inkâr etmek zorunda kaldım ve kültürsüz.

Kitaplarımız senin atalarının resimleriyle doldu ve men geçmişi olmayan soysuz! Her taraf senin asil kültürel simgelerinde doluydu ve ben 7000 yıllık uygarlığımınla belgesiz ve simgesizdim. Senin için tarihi eserler yapıyorlardı! Benim tarihi eserlerimse her geçen gün yıkılıyordu.

7000 yıllık uygarlığımı konuşmak istemem...

Sen okulda kendi anadilinde şiir okuyup ödül aldın, oysa ben anadilimde konuştuğum için okuldan atıldım.

Sen ulusal bayramlarda Türkler için uydurulmuş fıkraları söylemeye teşvik edilirken ben utanıyordum. Sen sadece bir dil bildiğin için okuryazardın. Ama ben iki dil bilmeme karşın cahil ve...

Dilini geliştirmek için senin kitabın, okulun, radyon, televizyonun, dergin, yayın organların, dil kurumun ve bütçen vardı. Oysa ben anadilim üzerinden aşağılanır, tehdit edilir, cezalandırılıyordum.

Savaş yılları aklıma geliyor. Bir daha kardeşlik. Senin hoş lehçeli yurttaşın oluvermiştim. Seninle vatan ve namusu kurtarmak için savaşa gittik, şehit olduk, esir düştük, çile çektik, yüzümüze getirmedik, kan verdik ama vatan toprağının çakılı bile düşmana vermedik.

Savaştan döndük. Kalkınma dönemiymi. Savaş cephelerinden yüzlerce kilometre uzaktaki İsfahan, Kirman, Yezd ve Tahran her geçen gün daha da gelişti. Oysa Urmu, Erdebil, Zencan, Tebriz, Kazvin, Hemedan, Astara ve... her geçen gün daha da yoksun bırakılıp yoksullaştı.

Senin refahın için benim bütçemden kesildi...

Dünkü kardeş, bugün yabancı oldu...

Bütçeler arası fark on kata çıktı ve insanlar arası fark da, belki de tam tersi! Dünkü kardeşin işçi, dünkü kardeşim patron oldu.

Gerçek kuruluş yılı 1945 olan Tebriz biliyurdu ve bu yurtların en eski biliyurdu Reb-i Reşidiye varisinin içi boşaltıldı, eğitimlilerim senin refahın için senin fabrikalarına akın etti.

Azerbaycan sanayisiz, sanatsız bırakıldı. Oysa fabrika bacaların ve kültür merkezlerin göğe yükseldi.

Sonra sıra dış politikaya geldi. Binlerce kilometre ötede tanımadığım Filistinli kardeşin özgürlüğü için sokağa çıkıp Amerika'nın dışını kırdım.

Ama hiçbir zaman, gözümüzün önünde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde senin ve benim din ve kan kardeşimiz olan binlerce Türkü kanına boğan utanmaz Ermenistan'ın neden en büyük ticari ortağı olduğunu da anlamadım.

Sana son sözüm: tüm gücünle sırtımı yere vurmaya çalıştın, başaramadın. Şimdi yıllar sonra haykırışımı duy: Haray Haray Men Türkem."

İlyas Araz⁵¹

⁵¹ Türk Sesi Telegram Kanalı. İlişim: https://telegram.me/turk_sesi2 (Erişim: 09.06.2017)

Görsel 21: 2 Aralık 2017'de Gün. Az. TV sitesinde yayınlanan bir foto: Erdebil kentinde bir okul duvarına yazılmış "Haray Haray Men Türkem" sloganı.

11 Şubat 1979'da yönetimi ele geçiren Şah karşıtı muhalif güçler⁵² tarafından rejimin değiştiği ve "devrimin" başarıldığı ilan edilir. Farklı siyasi-ülküsül görüşleri yansıtan çeşitli radyo ve televizyon programları, konuşma ve tartışma kasetleri, gazete yazı ve yorumları, kitap, bülten, bildiri vb. türden yayınlar ummalı bir çabayla umuma dağıtılır. Kamusal alanlar farklı görüşleri temsil eden muhalif grup ve kişilerin artık çekinmeden tartışabildikleri sahneler haline gelir. İlgili muhalif güç odaklarının asıl amacı –zihin işgali ve toplumsal belleği işleme oyunları yoluyla– istendik kamuoyunu oluşturup kitlelerin desteğini kazanarak siyasi iktidarı ele geçirmektir.

Böylece önceden bastırılıp yeraltına itilmiş olan farklı muhalif çevreler, yetke boşluğunun oluştuğu koşullarda "simgesel bir meydan okuma edimi, cesur bir iddialar

---

⁵² Yönetimi ele geçiren güçler, ağırlıklı olarak Batılı güçlerle irtibatlı olan muhafazakâr, milliyetçi ve liberal sağcı odaklardan oluşmaktaydı. Moskova ile sıkı iletişiminde bulunan sol güçler iki-üç yıl sonra tasfiye edilip muhalefet sahnesinden bile silinecekler.

ve talepler sağanağını başlatır” ve kendi *stratejik amaçları* doğrultusunda *kaynakları seferber etme girişimlerini* başlatırlar (Scott: 2014: 329). De Certeau'nun (2008: 113-115) deyişiyle, “erkin yokluğu” koşullarında, muhalif eyleyiciler “taktiksel edimleri” bırakıp “kendine özel bir mülkiyet sınırları çizme” çabasıyla “stratejik hesaplaşma” aşamasına girer ve “gücünü görünür” hale getirir.

Diğer yandan gerçekleştirilen yargısız infaz, yağma, işgal ve linç olayları da gündeme damgasını vurur. “Şah yanlısı” diye belirlenen kişiler *Devrim Komiteleri*⁵³ tarafından tutuklanıp ceza evlerine gönderilir. “İslami ceza kanunları daha onaylanmadan”, “avukatların katılmadığı”, “beş dakikalık mahkemelerde”, “adil yargılamadan yoksun” sanıklar suçlu ilan edilip haklarında verilen infaz kararları derhal –çoğu durumda idam– uygulanır (BBC Persian, 2015). Yine aynı ölçüte tabi tutulan kişilerin taşınmaz ve taşınabilir mal varlıklarına el konulur, kimi durumlarda ise yağmalanır. Şahlık rejimi yanlısı diye belirlenen kuruluş ve kişilere ait bina ve evler devrimci gruplar tarafından işgal edilip el konulur.

Rıza Şah ve oğlu Ali Rıza'nın mezarları Devrim Mahkemesi tarafından çıkarılan kararla, başkanı Halhali'nin ilk kazmayı vurmasıyla devrimci gruplar tarafından tahrip edilir. Pehlevilerin heykelleri yıkılır; adları ise bina, cadde ve sokak levhalardan silinir; ders kitaplarının ilk sayfasına basılan fotoğrafları yırtılır. Pehlevileri temsil edip anımsatan ne varsa silinip yok edilir, adları öfke, nefret ve lanetle anılır. Siyasal yetkeye el koymuş *iktidar seçkinleri*, *toplumsal belleği ayarlama* süreçlerinde uygulanan “zorla silme, zaman aşımli unutmama, yeniden kimliklendirme, yapısal bellek yitimi, bozma, kullanılmaz kılma ve aşağılanmışlığın suskunluğu” gibi

---

⁵³ Yetkileri polis karakollarının yetkileri ile aynı olan koşut güvenlik güçleridir.

yordamların izinden giderek *kültürel değerler dizgesi ve anlam kodlarını yeniden inşa etme* çabasına girer (Connerton, 2008).

2.1.1. Görünürlük Heyecanı: Tanınma Çabaları

Rejim değişikliğinin hemen ardından yeni *yönetici seçkinler* attıkları nutuklarla *milliyetçiliği* İran'ın gerçekleri ve İslam'ın öğretilerine aykırı, seküler Batı çağcılığının ürünü olduğunu vurgulamaya başladılar. Yeni kurulan İslam Cumhuriyeti Partisi'nin meramnamesinde *görüşlerimiz* başlığı altında etno-kültürel meselelerle ilgili şu ifadelere yer verilir (Morshedzadeh, 2001: 269-270): “bir millet, bir etnik grup ve bir aşiret üyeleri arasında olan tinsel ve duygusal bağlar, doğal bir mesele sayılır ve saygı duyulmalıdır. ...tüm etnik gruplar dillerini kullanma; kendi edebiyat, kültür, sanat ve törenlerini uygulayıp geliştirmekte serbesttirler.”

Yeni koşullardan doğan kısa süreli bir dönemde⁵⁴ Farslaştırma karşıtı Türk eyleyciler diğer bastırılmış etno-kültürel kimlikleri temsil eden kesimlerle birlikte *yeterince örgütlenmemiş* ve farklı ideolojik çatılar altında *dağınık küçük gruplaşmalar* biçiminde aşağıda belirtilen taleplerle gündeme gelirler⁵⁵:

1. Kendi kimlikleriyle *görünür olma*,
2. Resmi statüleriyle *hukuken tanınma*,
3. *Ekonomik kaynakların farklı etnik grupların nüfusu oranına göre dağılımı*,
4. *Türkçe'nin resmi ilişkilerde ve eğitim dili olarak kullanımı*,
5. *Siyasi temsilin adil yansıtılması amacıyla:*

---

⁵⁴ Rejim değişikliğinin gerçekleştiği 11 Şubat 1979 ile Irak'la savaşın başladığı 22 Eylül 1980 arası dönem kast edilmektedir.

⁵⁵ Burada maddeler halinde özetlenmiş talepler araştırmada kullanılan farklı veri toplama teknikleriyle çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerden çıkarılan hususlardır.

5.1. *Ademi-merkeziyetçi yönetime geçiş,*

5.2. 5 Ağustos 1906'da kabul edilen Meşrutiyet Anayasası'nda öngörülen *eyalet ve vilayet encümenlerinin yeniden kurulması,*

5.3. *Kimi durumlarda ise özerklik.*

Taleplerin ülküsel ve/veya söylemsel inşası *eşitlik, özgürlük ve evrensel temel insan haklarında* esas alınan değersel öğeler üzerine kurulur. İlgili eyleyiciler ülkenin toprak bütünlüğünün önemine vurgu yaparak siyasal yetkenin “bölücülük” yaftasını açık ve kesin bir dille kınayarak reddeder. Talepler aşağıda belirtilen maddeler biçiminde, *kırılğan yapıya sahip yarı örgütlü yeni kurulmuş siyasi parti ve kültürel dernekler* tarafından ileri sürülür (Yenisey, 2008: 163-165 ve Ören, Y.K. 190, 215 ve 225):

1. Müslüman Halkın Cumhuriyet Partisi: 25 Şubat 1979'da Kum'da kurulur. Neredeyse tamamen Türklerden oluşan ve esas faaliyet merkezleri Türk bölgelerinde bulunan Müslüman Halk Hareketi'nin siyasi temsilcisidir. Genellikle laik ve liberal değerleri benimseyen orta sınıf esnaf ve tüccar kesimi tarafından desteklenir. Hareketin lideri Humeyni'nin Velayeti Fakih tezini reddeden, dinin siyasetten ayrı tutulması ve “gerçek cumhuriyet”in kurulması gerektiği ile ilgili tezleri savunan Ayetullah Şeriatmedari'dir. Müslüman Halk Hareketi önderleri Kürtlerin Kürdistan ilinde özerklik ilan etmeleri ve Tahran'ın buna karşı çıkması anına dek özerklik taleplerini açık bir dille reddetmez.
2. Azerbaycan Demokrat Fırkası/ Partisi: İlk kuruluş tarihi 3 Eylül 1945'e uzanır. 12 Aralık 1945 ile 12 Aralık 1946 tarihleri arasında özerk Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurucusu ve Tebriz merkezlidir. Hükümet

Aralık 1946'da ABD, İngiltere, Sovyet Rusya'sı ve İran devletleri arasında varılan nihai anlaşmaya göre Tahran'dan gönderilen ordu birliklerinin kanlı müdahalesiyle düşürülür. Parti 1979'da tekrar mevcudiyetini bildirir. Sosyal elerklik yanlısı ilkeleri savunur. Genellikle laik sosyalist değerleri benimseyen işçi, köylü, öğrenci ve öğretmen kesimleri tarafından desteklenir.

3. Azerbaycan, Türkmen ve Kaşkayı Türk Boyları Milli Kurtuluş Hareketi Partisi kısa adı Milliyetçi Müsavat Partisi: 1980'de Tebriz'de kurulur. İran'daki tüm Türklerin hak ve hürriyetlerini savunmayı amaçlar. Komünist ve kapitalist düzenlerin ikisini de *insanı insana sömürten* sistemler olarak niteler ve milli tesianüt düzenini savunur. Savunucuları, genellikle laiklik ve eşitlikçi kalkınma taraftarı ordu mensupları, mühendis ve üniversiteli kesimlerden oluşur.
4. Azerbaycan Encümeni: İlk kuruluş tarihi 26 Eylül 1906'ya uzanır. Tebriz merkezlidir. Meşrutiyet Devrimi'nin başlatılması, sürdürülmesi ve başarılmasında esas rol oynamış ilerici aydın ve aktivistlerden oluşan bir kuruluştur. 1979'da Tahran merkezli olarak tekrar varlık gösterir. Elerklik, hukuk devleti ve özgürlüklerden yana ilkeleri savunur. Genellikle öğrenci ve işçilerin ilgisini çeker.
5. Türkmen Halkının Mücadelesi Birliği: Mart 1979'da Gumbet-Kavus'ta kurulur. Pehleviler döneminde ellerinden alınan toprak ve değiştirilen yer adlarının iadesi uğruna mücadele verir. "İran'a elerklik, Türkmenistan'a özerklik" sloganıyla öne çıkar. Tüm Horasan Türkmen boyları tarafından destek görür.

Yukarıda adları verilen kültürel ve siyasi örgütlerin yanısıra bazı Türk şair, yazar, sanatçı, düşünür ve aktivistlerin bin bir zorluk ve imkânsızlığı göğüsleyerek kendi görüş ve düşüncelerini yansıtan iki dilli Türkçe-Farsça dergiler ve tek dilli Türkçe veya Farsça kitaplar bastırıp yayınladıkları girişimlerden de söz edilebilir. Söz konusu yayınlardan bazılarının adı, yayın yeri ve yılı şöyledir (Rashidi, 2007: 6-7): *Ulduz* (Tebriz: 1979), *İnqilab Yolunda* (Tahran: 1979), *Birlik* (Tebriz: 1980), *Ülker* (Tebriz: 1981), *Koroğlu* (Tebriz: 1979), *Dede Qorqud* (Tebriz: 1980), *Yoldaş* (Tahran: 1979), *Varlıq* (Tahran: 1979), *Çenli Bél* (Tahran: 1979), *Azerbaycan Sesi* (Tahran: 1979) ve *Güneş* (Tahran: 1980).

Küçük elverişli fırsatlardan yararlanan, “sessizlik ile ayaklanma arasında yer alan” ve mağdurlar için devasa bir politik eylem alanı sağlayan bu maddi ve simgesel yarı örgütlü derme çatma etkinlikler Scott’un (2014: 294 ve 171) yorumuyla “muhalif bir altkültür için alan açma” işlevi görür. Söz konusu *maddi ve simgesel uygulamaların*, içinde buldukları konjonktürel koşullar altında (De Certeau, 2008: 143 ve 110-112):

1. “Uygulamaları yapıya uyduran” ve/veya eklemleyen “*edinim süreçleri*”nin işletilememesi, dolayısıyla edinim yoluyla içselleştirilip edinilenin (habitus’un) dışsallaştırılması yoluyla *süreğen* kılınacak düzeneklerin işletilememesi,
2. Maruz kalabileceği dış baskılar karşısında *kendini savunabilecek* “özel bir mülkiyet sınırının” veya stratejik “üstünün” olmayışı, dolayısıyla birbirinden *kopuk* ve *sonlu* “geçitler” ya da “izlekler” biçiminde görünümlemesi ve

3. Ülküsel koyut ve maharetleri aynı olmamalarına karşın “etno-kültürel kimlik meseleleri” üzerine odaklı olmaları, bu “uygulamaların” *karakteristik ortak özellikleri* olarak gösterilebilir.

Söz konusu parti ve STK’lar tarafından gerçekleştirilen “uygulamalar”, makro ölçekli *dönüştürücü yapısal etkiler* göstermiş olmasa da belirli ölçülerde mikro ölçekli gündelik ilişki ve etkileşimlerde *pratik işlevlere* yol açtığı söylenebilir. Bu faaliyetler sonucunda evlere giren Türk kültür ürünleri, görüşülen Sönmez’in yaşam çizelgesini etkileyecek ilk kıvılcımı şöyle yakar:

...1982 yılının yaz aylarıydı, 4. sınıfı bitirmiş yaz tatili nedeniyle anneannelerdeyiz kardeşimle birlikte. Dayımın can havliyle az sonra evin avlusunda yakacağı kitaplarından ikisini gizlice yürütmüş kendi çantamda saklıyorum. Ertesi gün eve döndüğümde kitaplardan birini açıp okuyunca hayatım boyunca unutamayacağım garip duygulara kapıldım. Metin Türkçe idi! Olur mu böyle şey? Bizim konuştuğumuz dildeki sözler de yazılabilmemiş meğer! Hemen getirip okuma yazması olmayan anneme okudum. İkimiz de çok keyif aldık. Kitabın adı *Byatılar* diğeri *Yoldaş* dergisi idi.

Bu örnek olay, uzlaştırmacı tonu ve ikna edici kanıtlarıyla hâkim kılınan “resmi öykü”de sunulan ve güç ilişkilerini düzenleyen “doğruluk anlayışı”nın nasıl basit bir “ilk meydan okuma edimi”yle çökertilebildiğini gösterir (Scott, 2014: 25 ve 324).

1 Nisan 1979’da resmen kabul edilen İran İslam Cumhuriyeti (İİC) anayasasının 15. ve 19. maddelerinde⁵⁶ İran nüfusunun farklı kavimlerden/ etnoslardan oluştuğuna işaret eden ifadeler yer alır. Fakat aynı metinde söz konusu kavimlerin/ etnosların adları ve *hukuksal konumları*, yani *azınlık* mı, *kurucu unsur* mu oldukları konusuna değinilmez. Bu durum, De Certeau’nun (2008: 308) yorumuyla ölüme terk edilmiş hastaların içinde buldukları sürece benzetilebilir: “adlandırılmayan ölmek”. Ölüm sürecine girmiş canlıların önceden “ölüm odasına” konulmaları ve “öne alınmış yas” gibi bir süreç. S. A. duruma ilişkin düşüncelerini şöyle açıklar:

Biz ne durumdayız, biliyor musun? Gövdesi kökünden koparılmaya çalışılan, sapı kendimizden olan baltalanmış bir ağaç. Ya da ağır yaralar almış komada bir yaralı. Ölümle kalım arasında, kımıldamazsak gideceğiz.

Bu durum bir yandan Fars olamayan etno-kültürel milletlere karşı *inkârcı* politikaların zımnı ve kısmi olarak kenara bırakıldığını, diğer yandan ise resmi ilişkiler düzleminde onlara herhangi bir *hukuksal konumun* tanınmadığını göstermektedir. Dolayısıyla her ne kadar anayasanın 19. maddesinde “eşit haklar” ifadesi geçse de, bugün İran’ın *idari ve hukuki yapısında* etno-kültürel birimlerin *ad ve konumlarının müphemliği* meselesi mevcudiyetini sürdürmektedir.

---

⁵⁶ 15. Madde: İran halkının resmi ve ortak dili ve yazısı Farsça’dır. Ders kitapları, resmi yazışma metin ve senetler bu dilde olmalıdır. Bununla birlikte Farsça’nın yanında diğer etnik ve yerel dillerin basında, kitle iletişim araçları ve okullarda onların edebiyat dersleri öğreniminde kullanımı serbesttir. 19. Madde: İran halkı hangi aşiret ve etnikten olursa olsun eşit haklara sahiptir. Dil, soy, renk ve bunun gibi özellikler ayrıcalık nedeni olamaz.

البته «لهجه محلی» با تأکید روی «لهجه» و «محلی» از بار احساس منفی نیز خالی نیست و گاهی نیز معمول ملاحظات زبانشناسی و البته مقداری هم سیاسی. در هر صورت نام این زبان را (که آذربایجانی نیز خوانده می‌شود) در اینجا به علت شمول آن بر قراسوی آذربایجان (چنانکه خواهد آمد) همانند آنچه که مردم کشور ما آن را می‌نامند «ترکی» خواهیم خواند و لکن برای تشخیص و تمیز آن از ترکی ترکیه در مواقعی که اشتباهی متصور باشد ترکی آذری نیز می‌توان خواند.

در هر صورت این زبان، زبان ادبی گذشته‌ای در ازوشعرانی چون نسیمی، شاه اسمعیل خطائی، فضولی بزرگ و دیگران است. زبان فولکورما از دده قورقود تا ساجاق‌چی و کوراولی و صدام عاشق‌ساز خوش‌سخن است. زبانی که میلیون‌ها مردم زحمت‌کش و مسلمان این سرزمین علی‌رغم فشار و منع و داستانهای سراپا دروغ و تبلیغات متد، آن را دوست دارند و چون وسیله غنی و ظریف ارتباط خویش روز و شب، در چهار سوی این کشور، به کار می‌برند. در کنار این زبان، فرهنگ غنی و گسترده‌ای نیز وجود دارد که آن هم به دست سلطه‌جویان آذربایست به بند کشیده شد. برای محو هویت ما زبانها را تا می‌توانستند بستند قلمها را شکستند نهال تاتر ما را از بیخ و بن کنده موسیقی ما را بدون ذکر اسم و یادگذاشتن الفاظی بی‌ربط به جای کلمات اصلی و اصل آن به امضای عمرو وزید و بنام آهنگهای تازه روز مسخ کردند. چاپ شعر و نثر به زبان ترکی حتی کتاب نوحه ممنوع بود. کار به جایی رسید که حتی در کتابهای فارسی اگر محض نمونه سخنی مصرعی به زبان ما بود کتاب چه بسا که در لایبرنت اداره نگارش کذائی از میان می‌رفت و اجازه انتشار نمی‌یافت.

رژیم با دست خویش در سرزمینهای ما ریشه یا در حقیقت گور خود را کند. وسایل ارتباط جمعی از ایجاد رابطه با میلیونها به علت نبودن زبان مشترک و امانند. اصلا آن رژیم نه‌بیمای درخور مردم داشت و نه وسیله ارسال پیام به انبوه اقوام مختلف ایران یعنی اکثریت ایرانیان.

حقیقتی چون آفتاب در میان است: ایران کشوری است که مردم آن از ابتدای تاریخ از اقوام مختلف تشکیل یافته‌اند و در بهترین احوال ملیتها کمابیش از برابری بهره‌مند بودند و پاس حقوق هم‌بگرا می‌داشتند.

لکن رژیم سلطنت موجودیت و هویت این اقوام را انکار کرد و فورمول «کشور واحد و ملت واحد - و زبان واحد» را پیاده کرد. به زعم این تئوریسینها: در این بهنه تنها یک قوم برتر بود و یک زبان - لایبر. تجربه تلخ سالیان دراز نشان داد که تا آن رژیم برای بود شغای این کوردلی که از درک و اقبیتها عاجز بود امکان نداشت.

انتظار اقوام مختلف ایران از روشنفران و ترقی‌خواهان و پیشروان این بود که مسئله مهم واحد اقوام و ملیتها را در کشور ما به‌دیده تحقیق بنگرند و با ظهور اولین فرصت

مسئله فرهنگی اقوام مختلف ایران و قانون اساسی جمهوری اسلامی

در سیمینار خواست‌های ملت ایران از قانون اساسی که بدعوت جمعیت حقوقدانان ایران و با شرکت نمایندگان گروه‌های مختلف سیاسی کشور در دانشگاه تهران تشکیل شد آقایان دکتر کاظمی و دکتر نطقی و دکتر هیئت و فرزانه از طرف انجمن آذربایجان شرکت کردند و آقای دکتر نطقی سخنرانی زیر را ایراد نمود.

متن سخنرانی آقای دکتر حمید نطقی استاد دانشگاه و عضو کمیته اجرایی انجمن آذربایجان و هیئت تحریریه، جمله «دارایی» در سیمینار خواست‌های ملت ایران از قانون اساسی در دانشگاه تهران

آنچه که امروز موضوع بحث ماست مربوط به لایحه دو ملت مردم این کشور یعنی اکثریت عظیمی است که سالیان دراز بر طبق برنامه‌های اهریمنی در زیر بوغ مضاعف استعمار و استثمار بودند. در جمله‌ای که گذشت صیغه ماضی به‌کار رفت و خواسته شد که سخن یاد امیدوار آغاز شود و انقلاب بزرگ مردم ایران نقطه پایان کابوسی سه‌هکین تلقی گردد. این امیدوارها هنگامی به تحقق خواهد پیوست که حقوق و آزادیهای اقوام مختلف سرزمین ما با اصول صریح و مستقیم قانون اساسی جمهوری اسلامی تأیید و تضمین گردد.

جای بحث در مورد کلمات نیست. از دیرباز به‌علی قبول برخی کلمات موضوع شک و تردید قرار گرفته است. کسانی از به‌کار بردن آنها احتراز می‌کنند و تعابیر دور و غریب را به آنها ترجیح می‌دهند. چنانکه درباره مسئله مورد بحث امروز ما علمای به‌شدت نسبت به کلماتی از قبیل «فدرالیسم» «خودمختاری» «حساسیت» و نیز کلمات «قوم» و «اقوام» را به اصطلاحاتی چون «ملت» و «ملیتها» ترجیح می‌دهند. بحث درباره الفاظ از حوصله این مقال بیرون است آنچه که بیشتر اهمیت دارد مفاهیم و محتوای کلمات و اصطلاحات است. چنانکه درباره زبان ترکی هم با چنین «اختلاف سلیقه» روبرو هستیم. البته علت ترجیح کلمه‌ای به کلمه دیگر گاهی مولود سوهیت است (مانند کاربرد لغت «لهجه محلی» برای زبان ما در رژیم مغرورده که خواسته می‌شد وجود زبانی جدا از فارسی به‌کنی انکار شود و با حرکت قلمی ترکی که حتی خوشاوندی دور هم با فارسی ندارد، یکی از لهجه‌های آن به‌شمار آید.

Görsel 22: Dr. Hamit Nütki'nin Mayıs 1979'da Varlık Dergisinin 2. sayısında yayımlanan "İslam Cumhuriyeti Anayasası ve İran'da Etniklerin Kültür Meselesi" başlıklı yazısı.

Toyserkani (2006: 166) Humeyni'nin farklılıklara yönelik ırkçı bir tutumla yaklaşmamasının sebebini, onun Kuran ve İslam öğretisinden kavradığı "birlikte çokluk ve çoklukta birlik" sansına bağlar. Humeyni kimi demeçlerinde milliyetçilik ve milliyetçileri Batı Asya'da *ümme*ti parçalamak için sömürgeci güçler tarafından kullanılan araçsal aygıtlar olarak niteler. Bununla birlikte o, etnik-milliyetçiliği de emperyal güçler tarafından araçsallaştırılıp sadece İran'a değil aynı zamanda İslam'a karşı da kullanılan bir silah olarak görür.

Elling'e (2013: 91-92) göre Humeyni ustaca *ulusal kimlik* meselesini iki katmanda değerlendirir: *normatif* ve *işlemsel*. İnsanlık ve İslam *ümme*ti gibi geniş ölçekli meseleler söz konusu olduğunda *ulusal kimlik*, ülküsel görüş içinde *araçsal*

yan bir *olgu*; ulusal çıkar ve amiyane yurtseverlik duyguları gibi geçici meseleler söz konusu olduğunda ise *taktiksel edim* olarak ele alınır.

2.1.2. Yeraltı Direnişine Geçiş: Çizginin Altında Alttan Alta Direniş

11 Şubat 1979'da gerçekleşen rejim değişikliğinden kaynaklanan siyasal yetke boşluğunu, Humeyni etrafında toplanan dini yetke ve milliyetçi-mezhepçi güçler⁵⁷ doldurur. Şahlık rejimi yerine *Cumhuriyet Rejimine* geçiş, o günlerde terennüm edilen nağmelerin başında gelmekteydi. Ebu'l-Hasan Beni Sadr'ın Alarabiya (2014) ile yaptığı söyleşisindeki ifadesiyle Humeyni, Paris'teyken "egemenlik milletindir" ilkesini benimsemiş ve alternatif rejimin *Cumhurun Velayeti* olacağını dile getirmişti.

Humeyni 1 Şubat 1979'da Tahran'a ayak bastıktan sonra, Cumhuriyet'in yanına İslam'ın da eklenmesini ister ve ekletir. Yeni rejimin adı *İslam Cumhuriyeti* olur. O dönemde duvarlara yazılan sloganlardan biri "reis-i cumhur Humeyni" idi. Humeyni, dört yıllık süreyle en fazla iki dönemlik seçimle ihraz edilen cumhurbaşkanlığı konumunun üstüne, dini Uzmanlar Meclisi tarafından seçilip ömür boyu ihraz edilecek daha geniş ve etkin yetkilere sahip *Fakihin Velayeti* konumunu ekler. O, layık görüldüğü *Fakih Veli*⁵⁸ konumuna getirilir. 20 Ağustos 1988'de İran-İrak savaşının bitiminden az önce konumun adı *Fakihin Mutlak Velayeti* diye yetkileri daha da arttırılarak yine Humeyni'nin önerisiyle değiştirilir.

Siyasal yetke boşluğu Humeyni'ye yakın güç odakları tarafından yeterince doldurulup meşruluk sorunu bir biçimde giderildikten sonra, *etno-kültürel kimlikler*

---

⁵⁷ Özellikle de Özgürlük Hareketi ve Halkın Mücahitleri örgütleri.

⁵⁸ *İslam hukukunda* "din ve dünya işleri" ile ilgili ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş olan kuralların bütünü bilen ermiş bilge anlamına gelir.

bağlamında mevcut eşitsizliklerin giderilmesi ve temel insan hak ve hürriyetlerinin yerine getirilmesini seslendiren çevreler “emperyalist güçlerin paralı çalışanları” olarak *damgalanır*. Damgalama *kadın* ve *işçi* haklarını savunan sosyalist ve elcil elerk (sosyal demokrat) çevreleri de kapsar. İslamcı rejim, tüm “boyun eğdirme” strateji ve taktiklerini seçenekler arasına alır. En yumuşağından başlayıp en sertine doğru güç kullanma aygıt ve yollarını dener. Önce en zayıf olanlardan başlar.

Belucistan’da Beluç; Huzistan’da Arap; Kürdistan ilindeki Kürt; Türkmen Sahra’da Türk(men) ve Kum, Tahran, Tebriz, Erak, Zencan, Hemedan, Urumiye, Erdebil vd. bölgelerde bulunan Türk eyleyiciler güvenlik güçleri tarafından düzenlenen kanlı saldırı, tutuklama ve baskınlarla öldürülür, hapishanelere atılır ve sonunda durum denetim altına alınır. Kaşkayı boyunun ilhanı milletvekili yaptırılarak olası tehditler bertaraf edilir.

1980’li yıllarda devletin uyguladığı ağır baskılar nedeniyle –ağırlıklı olarak sağ görüşlü– FKTE ancak birkaç Türkçe-Farsça iki dilli dergi çıkarabilir, arkadaş grupları temelinde yarı gizli birkaç özel edebi mahfilde arasına toplanabilirler. Bunun yanısıra mezhepsel konuları içeren ve resmi ülkünün belirlediği çizgide Türkçe birkaç kitap yayımlanabilir. Bunların dışında umuma yönelik neredeyse herhangi bir kültürel unsur üretimi engellenir. Türkçe ve bazı Türk kültür unsurları neredeyse sadece *savaş cephelerine gönüllü Türk savaşılar kazandırıp seferber etme, devletin ülküsel propagandasını yayma ve mezhepsel törenleri yerine getirme* amacına uygun araçsal aygıt işlevi görür.

1980-1985 arası yaşanan ilk dalga toplu tutuklama, işkence ve idamlar süreci diğer muhalif güçlerle birlikte FKTE’lileri de büyük bir ölçüde yeraltı faaliyetlere

yönlendirir. 1981’de Tebriz’de kılınan bir Cuma namazı merasiminde Türk kültüründe önemli ve anlamlı bir konuma sahip olan halk ozanlarının çaldığı bir kopuz, simgesel olarak yakılır. İ. Q. A. 1984’te yaşadıklarını şöyle anlatır:

Bir gece yarısı saat 01 sularında ellerindeki kalaşnikof ve J3lerin namlularını üzerime doğrultmuş 10-15 devrim muhafızı oturduğumuz müstakil evin çatısı ve duvarlarından eve girerek beni ve kopuzumu alıp 12 numaralı devrim komitesine (karakollarla aynı statüde koşut güvenlik birimleri) götürdüler. Onlara, canınız için [canınıza ant olsun] ben bu sazın gücünü şimdi anladım dedim. Demek ki bir kopuz 10-15 silaha bedelmış dedim. Halk ozanlığı yaptığım mesleğimi aşağılayıp küfürler savurarak beni tekme tokat dövdüler. Ayaküstü bir mahkemede 60 darbe kırbaç cezasına çarptırıldım, kopuzuma el kondu ve bir daha saz çalmamam yönünde sözlü olarak tehdit edildim. ...işte bu baskılardan sonra kopuz ve halk ozanlığı halk nezdinde daha da saygınlık kazanıp yaygınlaştı. Halkın bu yöndeki direnci sonraki yıllarda yasakları kendiliğinden kaldırdı.

D. H. söz konusu yoğun baskı yıllarında yaşadığı bir anısını şu sözlerle anlatır:

Çok iyi hatırlıyorum, sesi dışarıya çıkmasın diye sazlarımızı alıp evin bodrum katına inip ışığı yakar küçük pencereleri yastık ve yorganlarla kapatıp öyle alıştırmayı yapardık.

Uygulanan şeriat yasaları gereği halaylı, çalgılı ve içkili düğün törenleri devrim muhafızlarınca basılıp sanatçı, düğün sahibi ve içkili bulunan kişiler tutuklanıp yargıya

teslim edilir. Dolayısıyla Türk kültür unsurlarının kullanımına yönelik yasaklamalar sadece *resmi* ilişkiler alanıyla sınırlı kalmayıp *sosyal* ve *özel ilişki alanlarına* da yayıldığı söylenebilir.

Böylece, Türkçe ve Türk kültür unsurlarının kullanım alanları tekrar daralmaya başlar. Ağır darbeler aldıktan sonra yurtdışına kaçmak zorunda kalmış Kitle (Tudeh) Partisi üyeleri tarafından çalıştırılan Peyk Radyosu'nun Türkçe yayınlarında, parti bültenleri ve iç yazışmalarında Türkçe kullanılır. Q. E. parti içi yazışmalarını şöyle anlatır:

Kitle (Tudeh) Partisi gençlik kolları Tebriz şubesi sorumlusuydum. Sorumluluğum alanına giren parti içi raporlarını Türkçe yazardım. Karşısında sorumlu olduğum üst düzey bir parti yetkilisi bu tavrım için beni övmüş ve teşvik etmişti. Kendisi Türk'tü. Zaten parti yetkili ve üyelerinin çoğu Türklerden oluşmaktaydı.

Katılımcıların büyük bir kısmı, sosyal-demokrat sol çevrelerde Türk kültür unsurlarının kısmen kullanmını, onların kendi *ülkisel değerlerini* hedef kitlesi olarak gördükleri Türk halkına *ulaştırıp aşılama* amacına bağlar ve araçsallaştırıldığı konusuna dikkat çekeler. Merkezi, Doğu Almanya'da bulunan radyo ve parti faaliyetleri Moskova tarafından maliyeleştirilir. Dolayısıyla Kitle Partisi içinde bazı Türk kültür unsurlarının kullanımının gizli işlevlerinden biri, *Moskova'nın etkisini* İran'da sürdürüp ve *çıkarlarını* koruma amacını gütmek sayılabilir.

1980’li yıllarının ikinci yarısına gelince yeraltı örgütlenme faaliyetlerinde yeni kımıldamalar başlar. Kitle (Tudeh) Partisi eski üyesi Q. E. o dönemde yaşadıklarını şu sözlerle anlatır:

“1982’de muhalif unsurlar özellikle de sol kesimden olanlar yakalanıp sorgulama sürecinde ağır işkencelere maruz tutulduktan sonra göstermelik mahkemelere çıkartılıp idam ediliyorlardı. Yakayı ele vermemek için Tebriz’den kaçıp Tahran’da kalabalıklara karışarak çok zor koşullarda dört yıl boyunca ayakta kalma savaşı vererek saklandım. 1985’te Tebriz’e döndüm. Süreç biraz sakinleşmiş görünüyordu. Siyasi faaliyet geçmişimi bilen arkadaşlar tarafından bir toplantıya çağırıldım. Böylece İstiklal Şurası’na katıldım. İki yıl sonra örgütün bazı üst düzey üyeleri bir operasyon sırasında öldürüldü. Bazıları da güvenlik güçlerince yakalandı. Örgüt ağır darbe aldı ve faaliyeti kendiliğinde son buldu.

1980’lerin sonlarına doğru sanırım 1988-89 yıllarıydı, *Azerbaycan Azatlık Cephesi*’ni Tebriz’de kurduk. Üzerinden bir-iki yıl geçmişti, federalcilerle istiklalciler anlaşarak yollarını birbirinden ayırdılar. O zamanlar [1990’ların başında], önde gelen Tebriz merkezli gizli örgütler *Azerbaycan Kurtuluş Teşkilatı*, *Türk Dirçeliş Teşkilatı* ve *Demokratik Vahit [Birleşik] Azerbaycan Teşkilatı* idi.

1990'lı yılların başında sürdürülen FKT'ye damgasını vuran olay SSCB'nin yıkılışıdır. Demir perdenin inmesiyle birlikte Aras nehrinin kuzeyi ve güneyindeki Türkler için birbirleriyle yeniden kucaklaşma fırsatı doğar. Kuzeyde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde iktidara gelen *Azerbaycan Halk Cephesi* hükümeti, İran sınırları içinde Farslaştırma politikalarına karşı açık ve gizli faaliyet gösteren Türk eyleyiciler için esin kaynağı olur. V. H. dönemle ilgili anılarımı şu sözlerle anlatır:

Dikenli teller halkın eliyle söküldü. Yapay serhatler kaldırıldı. Millet 70 yıl hasretten sonra kucaklaştı. Tabular kırılmıştı. Kuş uçurtulmayan serhatler yolgeçen hanı olmuştu. Kuzeyimizde bağımsız bir Azerbaycan devleti kurulmuştu. Bu çok büyük bir zaferdi. Elçibey tepeden tırnağa bir Türklük sevdalıydı. 1993'un başlarında Bakü'deydim. Kolaylık prezident aparatına gidip gelirdik. Karabağ'ın işgali başta olmakla yoğun gündemine rağmen, güneyden gelenlere her zaman vakit ayırır, bizleri dinlerdi. Rahmetli cumhurbaşkanlığından ayrılmak zorunda kaldıktan sonra işler çetinleşti.

Üniversiteli Türk gençler içinde etno-kültürel kimlik haklarını konu edinen faaliyetler etrafında kımıldamalar artmaya başlar. Basında *Cuvalduz (Çuvaldız) ve Yol Dergisi* gibi yeni ciddi yayınlar gün yüzü görür. Tebriz'de sol ve ulusalcı sol kesimlerin etkin katkı ve katılımıyla evlerde çocuk, genç, kadın ve erkekler için *dil, tarih, edebiyat, Türk halk dansları, Türk müziği ve halk bilimi* eğitimi veren yarı gizili, Cuma günü etkinlikleri düzenlenir. Kısa bir sürede benzer etkinlikler Tahran, Kerec, Urumiye, Sulduz, Hoy vd. Türk yerleşimli bölgelerde de yaygınlaşır. Ç. S. konuyla ilgili kişisel deneyimlerini şöyle anlatır:

Uşaklar klası (çocuk kursları) harika bir işti. Bir yandan kendi kültürel değerlerimizi çocuklarımıza intikal verme imkânı verirdi, diğer yandan fikirdaş aile, yoldaş ve akrabaları bir araya getirirdi. En önemlisi ise kadınları. Klas günü kendi kimliğimizi doya doya yaşıyorduk. Devletin adamları hiçbir itham edemiyordu. Çünkü ne yasak bir eylemde bulunuyor, ne de gizli örgüt faaliyeti. Sayımız gittikçe artıyordu. Bu da klasların sayını arttırırdı. Çünkü halk kendi dilini, tarihini, gelenek ve göreneklerini öğrenip yaşamaya susamıştı. İmdi de öyledir.

Farslaştırma sürecine karşı *çizginin altında verilen tepkiler* “esas olarak, öznelerin direnişinin çok tehlikeli koşullar altında” sürdürmek “zorunda olduğu stratejik [direniş] biçim[i]dir... Altpolitika (Infrapolitics) örgütlenme biçimi politik seçimin olduğu kadar politik zorunluluğun da bir ürünüdür. Açık politik etkinlik engellendiği için, direniş, resmi bir örgütlenme olmaktan çok, gayri resmi akrabalık, komşuluk, arkadaşlık ve topluluk ağlarıyla sınırlıdır. Halk kültürü biçimlerinde bulunan simgesel direnişin muhtemel bir masum anlamı olduğu gibi altpolitikanın temel örgütsel birimlerinin de alternatif, masum bir varoluşu vardır... Direniş küçük gruplar içinde tek tek yürütüldüğü ve daha büyük bir ölçeğe taşındığında halk kültürünün anonimliğini ya da gerçek kılık değişikliklerini kullandığı için gözetimi engellemeye çok uygundur... Altpolitika gayri resmi liderliğin ve elit olmayanların, sohbetin ve sözlü söylemin ve gizli direnişin alanıdır... Kuşkusuz gerçek politikadır... Direniş[in] altkültürleri [buralarda] yaratılır ve beslenir” (Scott, 2014: 296-297).

2.1.3. Sınırları Sinama: Tahakkümü Sorgulayan Mikro Edimler

1985-1995 arası on yılda, FKT'ye damgasını vuran karakteristik özellik, gayri resmi ilişkiler düzleminde küçük grup çalışmaları niteliğinde gerçekleştirilen sanatsal, eğitsel ve entelektüel etkinlikler oldu. Söz konusu dönemde *dikey* yönde yükselen insan kaynakları kalitesinde artıştan söz edilebilir. Özellikle hafta sonu Cuma günleri, evlerde ve özel iş yerlerinde düzenlenen dil, edebiyat, tarih ve eleştirel düşünüşme kursları FKT sürecine deneyimli kadrolar kazandırır.

1993'te Tebriz'de faaliyete başlayan ve resimler tarafından tedirginlikle izlenen *Azerbaycan Medeniyet Ocağı* bu kapsamda faaliyet gösteren yarı açık ve yarı düzenli saygın mahfillerden biridir. Ocak toplantıları, Tebriz'de Hasan Hergülü (Demirci), Yakup Takavi, Prof. Dr. Muhammed Taki Zehtabi (Kirişçi), Ali Halitabadi, Hüseyin Areş, Ahmet Muhaddis ve Rıza Gaffari gibi önde gelen elcil-elerk (sosyal-demokrat) kökenli FKTE'lilerin yönetiminde, önceleri ayda bir, sonraları iki-üç ayda bir gönüllü üyelere birinin evinde düzenlenir. Toplantılarda şair, yazar, edebiyatçı, tarihçi, dilci vb. gibi toplumsal bilimler alanında çalışmalar yürüten araştırmacılar tarafından sunumlar sunulur, farklı görüş ve düşünceler paylaşılır.

Ocak, Türk kültürü alanında entelektüel çalışmalara yönelik özendirici bir ortam işlevi görür. Ocağa etkin katılan entelektüeller, diğer il ve ilçelerden gelen çağrılarını kabul edip oralarda düzenlenen seminer niteliğindeki toplantılara katılarak uzmanı oldukları alan ve konulardaki bilgi, deneyim ve görüşlerini paylaşırlar. E. U. ocakta sunulan konferanslarla ilgili deneyim ve görüşlerini şu sözlerle anlatır:

[Ocakta verilen] konferanslar zihnimi açıyordu. Orada konuşan aydınlarımız örtbas edilmesi istenen, halktan saklanması

istenen şeylerin üstünü açıyorlardı. Özellikle dilimiz, tarihimiz ve umumiyetle kimliğimiz hakkında olan bilgi ve belgeleri. Özellikle Doktor Zehtabi'nin sunumları. Resmen bir üniversite gibiydi. Ben çok aydınlandım. Kendi kimliğimiz hakkında çok bilmeye teşvik ediyordu insanı. Oarad, medeni mücadelemizle bağlı çalışan uzmanlarımızı, bilim insanlarımızı tanıdım. Onların işlerini [çalışmalarını] öğrendim. [Ocakta öğrendiğim bilgiler] Farsçılarla tartışmalarında, çok yardımcı oldu. İnsanın söylemeye sözü oluyordu. Bu çok mühim.

Bourdieu'ya (2016a: 189) göre *kavrayış, düşünce ve eylem* habitusun kurucu unsurlarıdır. Habitus *edinilenin dışsallaşması sürecinde* önemli rolü oynar. Habitus *uygulamaları değerlendirme, kavrama ve üretme şemalarıdır* (Bourdieu, 2016a: 199-200). Habitus eyleyicinin “nesnel çıkarlarıyla uyuşan türden, tutarlı stratejiler üretebilir” (Bourdieu, 2016b: 144).

Bu bağlamda 1990'lı yıllarda FKT sürecinde temel rol oynayan Azerbaycan Medeniyet Ocağı, çocuklar için evlerde düzenlenen halk oyunları ve edebiyatı kursları, şiir ve edebiyat encümenleri vb. diğer mahfillerin, katılımcılarının habituslarına *giren ve işlenen veriler ve bedenleri aracılığıyla cisimleşen eylemler* üzerinde – başatlaştırılmış resmi ülkü tarafından aşılana değer ve normlardan farklı olarak– *dönüştürücü etkiler* bıraktığı söylenebilir. Dolayısıyla çalışma sırasında görüşme ve gözlemlerden elde edilen veriler, bu tür *mahfillere katılmış kişilerce sergilenen toplumsal eylemlerin, başat kılınmış Farsçı değer ve normlara karşı olan nesnel çıkarlara uyuşan türden tutarlı eylemler* olduğu söylenebilir.

Taktik birer hamleler olarak FKTE'liler tarafından oluşturulan eğitsel, sanatsal, entelektüel vb. gibi mahfiller, De Certeau'nun (2008: 113) sözleriyle "hesaplı eylemler" olarak "düşmanın görüş açısı içinde ve düşman tarafından denetlenen uzam içinde gerçekleşebilen" ve *fırsatları kollayarak yerleşik düzenin alanlarına parça parça yayılma girişimlerini* örnekler. Bu tip "taktikler, ölçütleriyle ve prosedürleriyle kurumsal ve simgesel örgütlenmeyi o kadar özerk bir biçimde kullanırlar ki... toplumun koyutları ve tutkuları bunlara direnemez. Normallikler, genellemeler ve bölümlenmeler bu *farklı* mikroetkinliklerin aşkın ve 'eğretilmeli' bir biçimde kaynaşıp çoğalmasına karşı duramaz" (De Certeau, 2008: 146).

Scott'un (2014: 185 ve 187-193) düşünceleriyle değerlendirilirse, "toplumsallaşma zincirindeki zayıf noktalar"⁵⁹ olarak konumlanan söz konusu mahfillerin FKT için "alan açıp taşıyıcılar kazandırdığı" ve onu "aşağıdan savunmanın yollarını geliştirdiği" söylenebilir. Mahfillerin, Farslaştırma karşıtı direnişin söylemi ve pratiklerini örtük ya da açık bir biçimde kabul etmiş eyleyiciler arasında *eşgüdüm ve iletişim* kurabilmelerine zemin sağladığı açıktır. Ayrıca egemenin gözetim ve denetiminden yalıtılmış *görece güvenli ve özerk toplumsal alanlar* yarattığı da göz ardı edilemez. *Direniş söylemi ve pratiklerinin mikro bireysel öznelerden makro toplumsal kurumlara doğru genişlemesi*, bir ölçüde bu tür toplumsal ilişkilerin *oluşum ve işleyiş tarzları* aracılığı ile belirlenir. FKT sürecinde oluşturulan mahfil ve örgütsel ağların, *direniş modelinin biçimlenmesi ve belli bir disipline bürünmesine* etki ettiği inkâr edilemez.

---

⁵⁹ İktidarın gözünden irak trenler, otobüsler, taksiler, çay ocakları, parklar, sokak başları, pazar yeri, geziler, spor sahaları, resmi olmayan konferanslar, kitap okuma oturumları, öğle araları, fabrikanın ücra kısımları, akraba ziyaretleri vb. gibi ilişki ve etkileşim ortamları.

Fakat eşitsizliği, esareti, monarşiyi, kastı, asimilasyonu, yabancılaşma ve benzerleri baskı biçimlerini haklı kılan *karmaşık ideoloji ve söylemlerle donatılmış başat toplumsal öğretiye* karşı verilecek tepkiler, direnişin parçalı uygulamalarının ötesine geçer. Bu bağlamda, Scott'un (2014: 184) kavramıyla ifade edilirse, Farslaştırma baskısına karşı direniş sürecinde icat edilen birçok direniş pratiğini bir şekilde etkileyecek bir "karşı ideoloji" –"bir olumsuzlama"– çerçevesinin bir ölçüde bu tür mahfillerde cereyan eden düşünsel tartışmalar sayesinde çizdiği, dönüştüğü ve geliştiği söylenebilir.

İdeolojik çalışmalar çekememezlik, kişisel tartışmalar, söylentiler ve davalar gibi bir dizi pratiklere bağlanır. Bu anlamda *savunulan onur, olumsuzlanan egemen söylem ve inşa edilen karşı söylem* mikro toplumsal ilişki ve etkileşim düzleminden makroya doğru genişlediği takdirde, *kapsamlı bir direniş sürecinden* söz edilebilir.

9 Mayıs 1995'te Tebriz Üniversitesi öğrencileri, İran Radyo ve Televizyon Kurumu tarafından Tahran'da uygulanan "Toplumsal Mesafe" başlıklı ankette yer alan sorulara⁶⁰ karşı bir kınama eylemi düzenlerler. Anket sorularına yansıyan ayrımcı tavır, benzer kınama mitinkleri düzenleyen Urmiye ve Tahran üniversitelerinde eğitim alan Türk öğrencilerce de kınanır. Bu olay 1979'dan sonra FKT sürecinde Scott'un (2014: 305) sözleriyle "sessizliği kıran ilk politik elektrik" etkisi yaratarak FKT'yi hacim ve içerik açısından yeni bir aşamaya taşır. Ardından 1996'da yapılan

---

⁶⁰ Ek 2'de görseli verilen ankette itiraz edilen sorular şunlardı: 1. Evlenmek istediğinizde bir Türkle evlenmeyi kabul eder misiniz? 2. Varsa kız çocuğunuz, evlenmek istediğinde bir Türkle evlendirir misiniz? 3. Örneğin Muharrem ayında düzenlenen yas törenleri gibi Türklerin düzenlediği törenlere katılmak ister misiniz? 4. Türk komşunuzun törenlerine katılmak ister misiniz? 5. İş yerinizdeki odanızda çalışma arkadaşınızın Türk olmasını ister misiniz? 6. Türklerin yoğun yaşadığı mahallelerde ev almak ister miydiniz? 7. Bir Türkle özel ilişki kurup onun evine gitmeyi, onu evinize çağırmayı kabul eder misiniz?

milletvekili seçimleri özellikle Tebriz’de FKT’nin yatay yönde genişlemesi ve kitleselleşmesine zemin yaratır.

İlerleyen süreçlerde ortaya konulan tepkiler daha çok *yatay* yönde genişler ve popüler-sloganik tepkilerin hacmi entelektüel çıktılarının hacmini geride bırakır. Çay ocakları, sokak başları, parklar, otobüs ve taksiler FKT’nin *görünürlük* kazandığı ortamlara dönüşür. Kamusal alanlar FKTE’liler tarafından etkin bir biçimde kullanılır ve bir *meşdan okuma alanına* çevrilir. Sönmez’in anlatımıyla:

O [1990’lı] yıllarda, kızlı-erkekli arkadaş grupları şeklinde Cuma günleri Tebriz etrafındaki piknik alanlarına gider çöpleri toplardık. Ellerimizde taşıdığımız pankartlar ve üstümüze giydiğimiz tişörtler üzerinde çevre kirliliğine yönelik duyarlılığı arttıracak Türkçe sloganlar yazardık. Amacımız hem *çevre kirliliği sorunlarına duyarlılığı* arttırmaktı, hem *ayrı cinsler arası ilişki ve biraradalığı* normalleştirmektir, hem de resmi ilişkilerde kullanımı yasaklı olan *Türkçe’nin kullanımını* gündelik yaşamda *görünür kılmaktı*.

1997’de düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin kazananı, muhafazakar kesimlere karşı *dini elerliği* savunan “reformist” kanadın adayı Muhammed Hatemi olur. *Üniversiteler FKT’nin en hareketli alanına* dönüşür. Farslaştırma karşıtı Türk öğrenciler yayınladıkları onlarca dergi, kitap ve resim gibi kültür ürünlerinin yanısıra onlarca seminer, konferans, bilgi şöleni ve konser gibi etkinlikler düzenler.

Fars dilli gazete ve dergilerde *etno-kültürel kimlik hakları* bağlamında yazılan lehte ve aleyhteki tartışmalara yer verilir. *Federal yönetim düzenine* geçiş tartışmaları

Farslaştırma karşıtı Türk öğrenciler arasında sıcak gündem konusu haline gelir. Konu ile ilgili onlarca makale ve yorum yazılıp yayınlanır. Ocak 2004'te ağırlıklı olarak Tahran yerleşimli üniversitelerde Farslaştırma karşıtı faaliyetlerde bulunan Türk öğrenciler, Azerbaycanlı Bilyurdular Toplumu'nun Araştırma Merkezi (ABTAM) adına, *İran'da Federalizm* başlıklı makaleler toplusu biçiminde bir kitap yayınlanır.

Tahakküme karşı direniş süreçlerinde *sınırları sinama durumu* boyun eğmeyi sağlayan ödül-bedel düzeneğinin “savunmasız bıraktığı” zeminlerde ortaya çıkması tesadüf sayılmaz. İktidar ilişkilerinde meydana gelen *mikro itip kakışmalar*, çoğu durumlarda, normalleştiren ve meşrulaştıran görüş ve savları savunmasız hale getirebilir. *İhlallerin hacmi* “yasanın uygulanma sertliği” ve madunların “geçim ihtiyaçları”na göre değişir. “*Basıncın miktarı* doğal olarak tabi olanların yaşadıkları ortak öfke ve infialin derecesine göre [de] değişir... Sınırın sınıandığı süreç, tabi olanın bu *sınırı çok az aşan bir şey* söylemesini ya da gözüpek, öfkeli, riski göze alan *savunmasız jesti* içerir... Bu alanda *tam bir zafer* elde edilmez. *İhtiyatlılık* nedeniyle *mütevazı* ve *örtülüdürler*, maddi ya da simgesel düzene kamusal olarak meydan okuma gibi bir niyetleri olduğunu inkâr ederler” (Scott, 2014: 290-293).

2.1.4. Gövdeleşen Umumi Bilinç: Dayatılan Normatif Kalıpların Yeniden Üretiminin Reddi

Başat iktidar odaklarınca yaygınlaştırılmış normatif düzende “uygun” görünen davranış örüntülerinin kamusal *reddi* açık bir *meydan okuma* amacını güder. “Burada can alıcı ayırım, pratik olarak uyum sağlama başarısızlığı ile ilan edilen uyum sağlama

reddi arasındadır. Birincisi mutlaka normatif tahakküm düzenini ihlal etmez; ikincisi ise hemen her zaman eder” (Scott, 2014: 301).

1990’lı yılların sonlarına doğru Farslaştırma karşıtı faaliyetlerde bulunan küçük çaplı yarı açık kültürel mahfiller diğer kentlerdeki benzeri faaliyetlerle ilgilenen kişi ve mahfillerle ilişki kurar ve iletişime geçerler. İ. Q. A.’nın görüşmeler sırasında anlatımıyla:

Solcu kimliği ile bilinen ve birkaç yıl önce cezaevinden çıkmış Urumiyeli şair E. G. K. ile ortak arkadaşlar aracılığıyla tanıştık. Çocuk klaslarımıza misafir ettik. Klası beğendi. Dedi ki Urumiye’de de aynı işi başlatmalıyız. Bize yardım eder misiniz, diye sordu. Elbette dedik. Urumiye’deki çocuk klasları böylece başladı. Birkaç yıl sonra sayıları arttı.

İkinci odak grup çalışması sırasında E. U. konuyla ilgili deneyimlerini şöyle anlattı:

Mahalle arkadaşım A. İ. Sulduz’da askerlik görevini yaptığı sırada, bir seferinde izine gelmişti, benimle görüştü, orada bizim gibi düşünen dağcı bir grup arkadaşla tanıştığımı anlattı. A. İ. irtibatımızı sağladı, ondan sonra Sulduz’daki arkadaşlarımızla çeşitli faaliyet alanlarında iş birliğimiz başladı.

Söz konusu ilişki ve etkileşimler Farslaştırma karşıtı faaliyette bulunan gizli örgütler arasında da kurulup sürdürülmekteydi. Yine ikinci odak grup çalışması sırasında Q. E. yaşadıklarını şu sözlerle anlatır:

1997’de Azerbaycan Kurtuluş Teşkilatı, Türk Dirçeliş Teşkilatı, Milli Hareket Teşkilatı, Vahit Azerbaycan Teşkilatı ve Bizim Yol teşkilatları İstanbul’da bir araya gelip üst bir çatı kurdular. Bunlar yutdışında oldu. *Milli Şura* böyle kuruldu. Amaç, örgütler arasında etkili ve eşgüdümlü işbirliği yaratmaktı. Beklendiği gibi olmadı. Kısa süre sonra, sanırım 2000-2001 gibi ömrü sona erdi, öyle kendiliğinden.

Büyük beklentilere yol açan *Dünya Azerbaycanlılar Kongresi* (DAK), o da 1997’de kuruldu Los Angeles’de. Kongreye çok farklı görüş ve yaklaşıma sahip kişiler ve örgütler katıldı. Çok geniş bir temsil yelpazesi vardı. Bu da eşgüdüm ve işbirliğini sağlamak için kuruldu. Ama fikri ve ideolojik tezatlar, konum kavgaları, hizipçilik, benim benimlik [ben egosu], bir de mücadele amaçları, mücadele yöntemleri üzerinde çıkan ihtilaflar işi iyice bozdu. He bir de kongreyi kendi menfaatleri için araçsallaştırmak isteyen farklı devletleri örtük müdahaleleri de işlerin yolunda gitmemesine sebep oldu. DAK ikiye bölündü. Biri DAK, biri de DDAK [Demokratik DAK]. Bugün ikisi de fiilen münfaildir [pasiftir].

Bu iki teşkilatın fiilen devre dışı kalması, harekette bir boşluk yarattı. Bu boşluğu doldurmak için Güney Azerbaycan Milli Azatlık Cephesi [GAMAC] kuruldu. 2010’da Brüksel’de. Geniş temsil sağlayamadı. Birkaç yıl sonra münfail [pasif] oldu.

2014'de Kopenhag'da kurulan Sürgünde Güney Azerbaycan Parlamentosu gene kurucuları arasında çıkan malum ihtilaflar neticesinde sürdürülemedi.

Yutdışında FKTE'lileri bir araya getirip daha geniş çaplı ve eşgüdümlü çalışmalarını amaçlayan çatı örgütlerinin ömrü neden kısa oluyor sorusu görüşmeler sırasında R. M.'ye sorulduğunda: kendi çıkarlarını gözeten bazı küresel ve bölgesel dış güçlerin müdahaleleri yüzünden, anlamında bir açıklamayla yanıtladı.

2000'li yılların başlarında FKT sürecinde gelişen önemli olaylardan biri, 2002'nin başlarında Mahmut Ali Çehregani'nin yurtdışına çıkması ve başkanlığında kurulan *Güney Azerbaycan Milli Oyanış [Uyanış] Hareketi* (GAMOH) örgütünün varlığını ilan etmesiydi. Yönetici kadrolar arasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı yurtiçinde bulunan kadrolar Aralık 2012'de *Yeni GAMOH* adıyla açık faaliyet kararı alırlar. R. D. süreçle ilgili bilgilerini şöyle anlatır:

Doktor Çehregani etrafında olup biten faaliyetleri yakından takip etme fırsatım oldu. Yakın iş birliğinde olduğumuz bazı arkadaşlarım, Çehregani ile yakın irtibattaydılar. Tebriz'de milliyetçi öğrencileri cezbedip kendi yörüngelerine dâhil etmek istiyorlardı. Faaliyet biçimi, içeriği ve tarzlarına eleştirel mesafemi koruyordum. Amacım Azerbaycan coğrafyasındaki üniversitelerinde faaliyet gösteren milliyetçi öğrenci birliğini kurmaktı. Bunun için kuramsal ve pratik ön hazırlıkları yaptım. Ama maalesef gereken ilgi ve katkıyı bulamadım. Çünkü öğrencilerin çoğu ya üniversite dışı mevcut mahfil, dernek ve

örgütleride zaten çalışıyorlardı, ya da güvenlik meseleleri için bu tür işlere mesafeli duruyorlardı veya ne bileyim belki de şartlar olgunlaşmamıştı. Neyse bu işi tutturamadım.

2003'te GAMOH'a üye oldum. GAMOH'u değiştirmek ve dönüştürmek amacıyla. Çünkü ortada tam anlamıyla bir örgüt yoktu. Bir kişi ve etrafında ona neredeyse tapan fanatikler vardı. Açıkçası derdim doğru dürüst bir örgüt faaliyeti geleneğini GAMOH'a getirmektir. GAMOH'u lümpenizmden ve fanatizmden kurtarmak. Örgütün etkili ve iri taşlarıyla amansız bir tartışma süreci başlattım. Sonunda GAMOH'lu olmakla, Çehreganici olmak arasındaki farkı örgüt içinde anlatabildim. Bunun ardından Çehreganicilerle GAMOH'lular arasında yollar ayrıldı. 2012'de Yeni GAMOH içeride açık faaliyet gösterecek bir parti olarak varlığını ilan etti.

2000'li yılların ilk yarısı Tebriz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde bir grup öğrenci tarafından çalıştırılan Sahand Edebi Derneği ve derneğin yayınladığı Araz dergisi etrafında yürütülen faaliyetler, üniversiteler bazında sürdürülen Farslaştırma karşıtı etkinlik örneklerinden sadece biriydi. R. D. görüşme sırasında konuyla ilgili deneyimlerini şu sözlerle anlatır:

Üniversiteye girdikten sonra insan daha farklı duygulara, yani sorumluluk duygusuna kapılıyor. Şöyle ki değişim için hareket gerekirse, biz bu hareket yaratmalıyız. Diğer yandan da olası cezalardan kaçınmak için ihtiyatlı davranmalıyız. Bu nedenle

açık ya da yarı açık etkinliklere katılmazdım. Ama üniversite çatısı altında grup faaliyetinde bulunan etkinliklere etkin katıldım.

O yıllarda bizden önce Cenap Rahmanifar ve diğer arkadaşların çalıştırdığı Sahand Edebi Derneği ve yayınladığı Araz dergisinin işlerini biz devraldık. Çünkü onların öğrencilik yılları sona erdi. Dergi, bülten ve bildiri gibi yayınlarımızı basmak, toplantı, seminer ve konferans düzenlemek için maddi ve teknik sıkıntılarımız vardı. Zekiçe hazırlanmış bir planla o dönem Cumhurbaşkanı Hatemi yandaşı reformcu öğrencilerle ki İslami Encümen’de de etkinlerdi, irtibat sağladık. İş birliği adı altında yeni fısatlar yarattık. Onların bilgisayar, çoğaltma makineleri, oda, salon ve diğer imkânlarını kullandık. Nüfuzlarını da. Çünkü toplantı, seminer vb. gibi bazı etkinlikler için, ilgili yetkililerden izin almamız gerekirdi. Neticede biz o yıllarda Tebriz Üniversitesi’nde egemen olan reformcu söylemi geride bırakarak, milliyetçi söylemi egemen kılabilirdik.

Şunu da söyleyeyim, Tebriz Üniversitesi bir üniversite olmakla birlikte, aynı zamanda bir siyaset okuludur da. Tebriz Üniversitesi’ni farklı kılan da budur. Buradaki egemen siyasal söylem konumuna gelmek çok önemliydi. Nedenini şöyle izah edeyim; örneğin İran Öğrenci Örgütleri ve İslami Encümenleri Birliği ki Tahkim-e Vahdet Ofisi adı ile de bilinir, burada sadece iki üniversitenin üç oy hakkı vardı. Biri Tebriz, diğeri Tahran

Üniversitesi idi. Böylece biz sesimizi hem merkezde [Tahran’da] duyurabildik, hem de yerelde üniversiteyi yeni kazanmış öğrencileri kendi fikirlerimizle tanıştırma ve kazanma fırsatlarımızı arttırmış olduk. Bu bağlamda düzenlediğimiz konserler, konferanslar, geziler, kitap sergileri ve hatta kayıt günlerinde onların yanında bulunup onlara yardımcı olmamız, üniversite çevresini onlara tanıtmamız bu amaç için elverişli fırsatlar doğuruyordu. Bu da onların bizim saflarımıza katılmalarında güdüleyici oluyordu.

2000-2005 arası yılları kapsayan dönemde FKT’yi kapsamlı ve kitlesel bir biçimde görünür kılan etkinliklerin başında kuşkusuz *Babek Kalesi Şölen(ler)i*⁶¹ gelir. İran ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi tarih yazımında –ki büyük bir ölçüde halk nezdinde de böyle kabul görür– 818-838 yılları arasında “Arap istilası”na karşı savaşmış Hürremdinli Babek –özellikle Türkler nezdinde– özgürlük ve bağımsızlık simgesi sayılır.

On binlerce FKTE, 1999’dan itibaren her yıl düzenli olarak Temmuz ayının ikisinde Babek’in doğum gününü kutlama adına, onun adı verilmiş⁶² kalenin bulunduğu yere toplanır. FKTE’lilerin etkin katılımıyla birkaç gün süren törenlerde halk ozanları ve konuşmacılar kahramanlık destanlarında özgürlük ve adaleti simgeleyen halk kahramanları –Koroğlu, Nebi, Babek, Haydar Emioğlu, Settar Han, Sikatül İslam, Şeyh Muhammed Hiyabani, Seyit Cafer Pişeveri, Feridun İbrahimi,

---

⁶¹ Babek Kalesi Kurultayı olarak da bilinen söz konusu tören, İran’da Abbasilerin baskısına karşı direnmiş bir Türk kahramanı olarak bilinen Hürrem Dinli Babek’in doğum günü münasebetine adının verildiği kale ve çevresinde her yıl Temmuz’un 2’sinde 1999-2005 yılları arasında düzenlenirdi.

⁶² Kalenin diğer adı “Bazz Kalesi” olarak geçer. Bu ad halk nezdinde pek çok bilinmez ama yazılı tarihi metinlerde geçer.

Sefer Kahramani vb.– hakkında Türküler söyler ve konuşmalar yapar. Konuşmacı ve ozanlar ayrıca *Fuzuli, Nesimi, Nebati, Şehriyar, Vahapzade, Nazım, Möcüz, Behrengi, Sahir vb. gibi* Türk şiir ve edebiyat dâhilerinin eserlerinden seçmeler okur ve üzerine yorumlar yapar. Kalenin etrafı ve bulunduğu tepenin eteklerinde çoklu öbekler biçiminde toplanmış yığınlarda güncel politik, ekonomik, çevre, toplumsal cinsiyet vb. sorunlar üzerine yapılan mitingler de şölenin ayrılmaz parçasıdır. Bunların yanında Türk halk müziği ve dans gösterileri de şölene katılan farklı gruplar tarafından sahnelenir. İ. Q. A. şölenle ilgili düşünce ve deneyimlerini şöyle anlatır:

Kaleye toplanmamız çok faydalıydı. Oradaki yerli bakkalından tut otelcisine kadar. Konuk da kazanıyordu, konaklayan da. Zenginliğimizi başkalarına dağıtacağımıza, kendi aramızda dağıtıyorduk. Ev diktirecek adam, kendi fikirdaşı olan mühendisini buluyordu, inşaat işçisi işini. Orada bir bakkal aynen şunu dedi bana: eskiden bir yılda sattığım malzeme, allah bereket versin, imdi bu bir hafta içinde satılıyor. Bu işin maddi yüzü, bir de manevi yüzü de vardı. Orada paylaşılan sadece para pul değildi ki, aynı zamanda kendi kültürel ve kimliksel değerlerimizi, yani şiirlerimizi, türkülerimizi kahramanlık destanlarımızı, fikirlerimizi, dertlerimizi, seviçlerimizi, çarelerimizi, çaresizliklerimizi paylaşıyorduk. Farklı yerlerden gelmiş, tanımadığımız fikirdaşlarımızı tanıma fırsatı bulabiliyorduk. Şu an bütün il ve ilçelerde oarada tanıştığım birçok fikirdaşımız var. Alilevi git gelimiz var. Orada birbiriyle tanışıp ortak yuva kuran, iş kuran, ticaret yapan gençlerimiz var.

Birkaç yıl sürdürebilseydik bu işi, orası Türkçülerin Kabesi olabilirdi. Ama maalesef engellendi. Biz bu işin ardını bırakmadık, fırsatlar elverdiğinde yeniden başlatacağız evel allah.

Karar verici siyasi mevkileri ele geçirmiş Fars milliyetçisi unsurlar, şölenlerin başlatıldığı ilk yıllardan itibaren ülkenin güvenlik yetkililerini konuyla ilgili uyarır ve şölenlerin uygulanmaması için bir an önce gereken tedbirlerin alınmasını talep ederler. Siyasal yetke süreci denetim altında tutmak amacıyla güvenlik güçlerini bölgeye sevk eder. Katılımcıların büyük bir kısmı şölenlerin barışçıl geçirilmesi için ellerinden geleni yapar.

Resmiler, sürecin “aşırılığa” kaçmaması amacıyla, “meşru” gördükleri bazı sanatçıların teknik açıdan daha iyi koşullarda konser verebilmeleri için sahne hazırlar, etrafa seyyar tuvalet kabinleri yerleştirirler. Ancak, 1 Temmuz 2003’te gerçekleştirilen şölen sırasında GAMOH üyeleri tarafından Güney Azerbaycan adına açılıp dalgalandırılan bayrak olayı, şölenlerin seyrini değiştirir. Bir sonraki yıldan itibaren güvenlik güçleri kalenin bulunduğu Keleyber (Kaleybar) kasabasına giden ulaşım yollarını kapatır ve bölge askeri tatbikat alanı olarak ilan edilir. Sivillerin alana girmesi engellenir. Engelleri aşırıp alana girenler tutuklanıp haklarında cezai işlemler uygulanır. Ç. S. konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle anlatır:

Bu iş hiçbir yönüyle Fars milliyetçisi çevrelerce hoş görülmedi. Devlette imdi onların sözü geçiyor. Bundan ötürü rejim zaten bu işin olmasını kökünden istemezdi. Oturduğu yerde, niye başına bela alsın ki? Bu işi bitirmeye elverişli bir bahane peşindeydi. O

zamana kadar da olayın seyrini ve içeriğini kendi denetimi altına almak istedi. Bunun içindi ki, kendi onayladığı ve talim ettiği sanatçılar için sahne düzenledi, imkân yarattı. Bu bahaneyi de sağolsun bizim kahraman bazı GAMOH'lu arkadaşlar, millet adına icat ettikler bayraklarını orda sallayarak, onların eline verdi. Doğmamış bebek nutfede boğuldu. Maalesef iyi yönetemedik. Heyecana kapıldık. Büyük bir fırsatı elden kaçırdık.

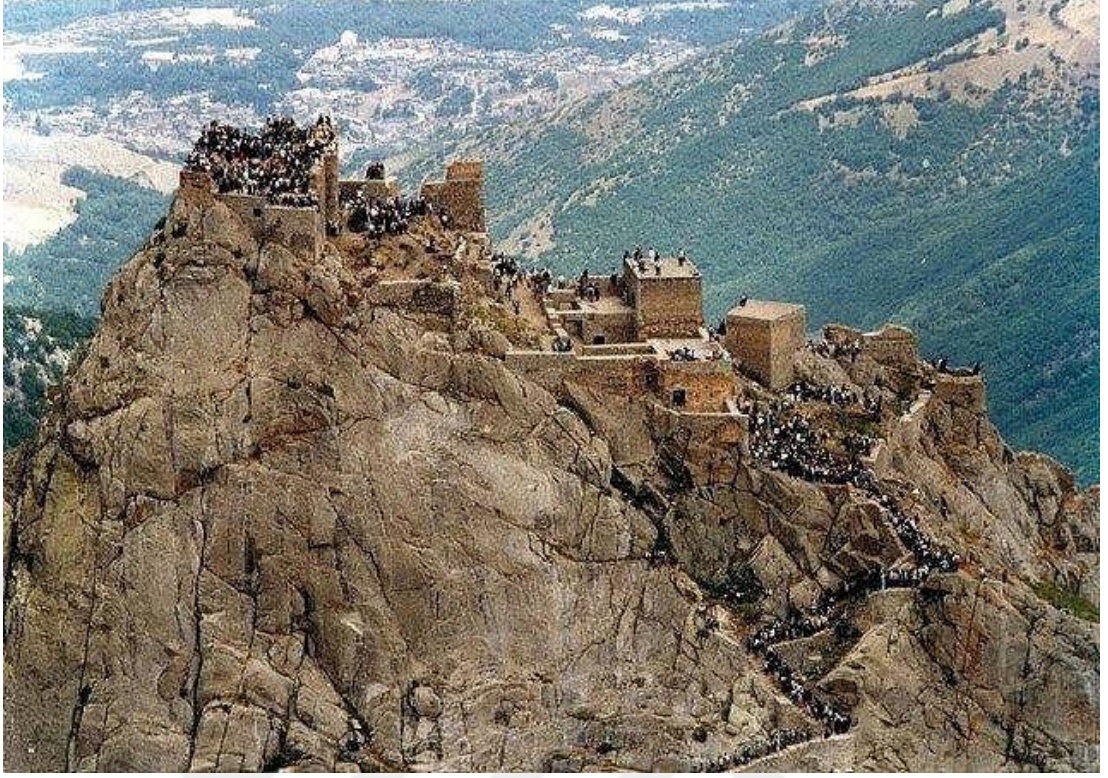
James Scott'un (2014: 171-208) tahakküme karşı direniş düşüncesinde “muhalif bir altkültür için toplumsal alan açma” stratejisi açısından Babek Kalesi Şölenleri FKT sürecinde önemli bir yer işgal eder. Açılan bu alanda kader birliği içinde bulunan direnişçiler “kendi kodlarını, mitlerini, kahramanlarını ve toplumsal standartlarını” geliştirme fırsatı buldular. Bu fırsat *iktidarın gözünden irak noktalara* yatırım yapmakla yaratıldı. Stuart Hall ve Tony Jefferson'un dediği gibi “toplumsallaşma zincirindeki zayıf noktalara yatırım yap[mak]” ile inşa edildi bu alan. Babek Kalesi Şölenleri'nin engellenerek durdurulması, *normatif bir iktidar alanını* ele geçirme, savunma ve genişletme olasılığının bağımlı kılınmışların *sürekli çalışmalarına* bağlı olduğunu da kanıtlar (Scott, 2014: 191, 204 ve 208).

Babek Kalesi Şölenleri ayrıca *kılık değiştirmenin* ilksel veya temel biçimleri olan *anonimlik, örtmece, homurdanma* ve gelişkin biçimleri olan *sözlü kültür ve halk masallarında düzenbaz* yordamlarının da FKTE'liler tarafından sahnelendiği bir alandı (Scott, 2014: 213-258). Diğer yandan, tahakküme karşı direniş sürecinde serpilip tepkileri besleyen *öfke, infial, kızgınlık, nötrleştirme, olumsuzlama, reddetme,*

geleceği düşlemenin ve tahakkümün görünür sahnesinin dışına itilen arka sokaklarda konuşulan acı diyalogun kısmen görünür kılındığı bir sahneydi (Scott, 2014: 175-176).

Bourdieu'nun (2016b: 138-139) kavramlarıyla yorumlanırsa, Babek Kalesi Şölenleri FKT alanına özgü mücadele nesnelere ve oyun kurallarını bilen ve ikrar eden habituslarla donanmış, gönüllü ve hevesli eyleycilerin katılım ve katkısını sağlayacak güdüleyici yeni güç kaynaklarının keşfini tetikleyecek fırsatları sunan bir sahneydi. Sürdürülebilseydi; FKT sürecinin amaçlarına uygun ekonomik, sosyal ve simgesel sermaye oluşturulup yeniden dağıtılması, Farslaştırma politikalarının sosyal ve simgesel sermaye alanını daraltması, FKTE'liler arasında geniş ilişki ağlarının örülüp işlevsel simgelerin kullanılması açısından son derece elverişli fırsatlar sunabilirdi.

Yayılmacı Fars milliyetçiliğinin egemen kılındığı İran sınırları içinde geliştirilen taktik bir alan açma edimi olarak değerlendirilirse Babek Kalesi Şölenleri, sürdürülebilseydi, De Certeau'nun (2008: 113-115) kullandığı anlamda, mücadeleye katkı sağlayacak kendi çapında stratejik bir üste dönüştürülebilirdi.

Görsel 23: *Bez veya Babek Kalesi, Keleyber (Kaleyber), Doğu Azerbaycan, İran.*

Görsel 24: *Babek Kalesi Şöleni'ne yürüyüşten bir kare.*

Görsel 25: Polis ve güvenlik güçlerinin eşlik ettiği Babek Kalesi Şöleni'nden bir kare.

Görsel 26: 1 Temmuz 2003'te bir grup GAMOH üyesinin Babek Kalesi Şölenleri'nde Güney Azerbaycan adına açtıkları dev bayrak.

12 May 2006 tarihli yayınında İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı IRNA'ya bağlı İran Gazetesi, “Böceklerin Bizleri Böcekleştirmemesi İçin Ne Edelim?” başlıklı çizgili güldürücü bir öykü yayınlar. Çizgili öyküde çizilen insan karakteri, karşısındaki böceğe, Farsça'da böceği çağrıştıran “soo, soo, soosking, sisko, sooski, sooskung” sözcükleriyle seslenir. Böcek Türkçe “nemene” diye cevap verir. Öykü, böceklerden kurtulma yollarının anlatımıyla sürdürülür.

Görsel 27: Sağ tarafta İran Gazetesi'nin 12 Mayıs Cuma ekinde çocuklar için yayınlanan güldürü öyküsünün ilk çizgisi, sol tarafta 22 Mayıs 2006'da Tebriz'de düzenlenen kınama eylemi.

İran'da milyonlarca Türk bu olayı kendilerine karşı açık bir “aşağılama” ve “dışlama” davranışı olarak değerlendirir. Türk halkı olaya itirazlarını bildirmek ve müsebbiplerinin kınanıp ve cezalandırılması için çeşitli kasaba ve kentlerde o güne dek benzeri görünmemiş kapsamda bir katılımı sokağa çıkar ve açıktan kınama eylemlerine katılır. Böylece sokak hareketi niteliğinde FKT sürecinde 1979'dan bugüne dek en kapsamlısı 20-27 Mayıs 2006 tarihleri arasında gerçekleşmiş olur. Bu kapsamda verilen karşı tepkiler FKTE'liler için büyük bir gurur ve esin kaynağı olacak

görmeli bir *gövde gösterisi* işlevi görecektir. D. E. görüşme sırasında olayla ilgili yaşadıklarını şu sözlerle dile getirir:

Tebriiz'de düzenlenecek kınama eyleminin günü ve saatini [uydu kanalı] Gün. Az. TV'den öğrenmiştik. Mahalle arkadaşlarıyla birlikte birkaç pankart hazırlayıp ikinci çağı saat dödrede birkaç dakika kala Kara Ağaç Caddesi'nde iki taksiye atlayıp hemen Bazar'a doğru hareket ettik. Tahminen altmış yaşlarında olan taksi sürücüsü konuşma ve tavırlarımızdan anladı ki biz eyleme gidiyoruz. Mesele nedir diye sordu. Anlatık, böyle böyle. Sinirlendi, bir bu kalmıştı şerefsizlerin demedikleri, dedi. Dikbaşı [şimdiki adıyla Namaz Meydanı] kavşağına az kala Gecil Kapısı kavşağından itibaren Bazar'a doğru giden cadde güvenlik güçlerince araba geçişlerine kapatılmıştı. Sürücü taksisini yolun kenarına park etti ve homurdanarak ulan bunların anasını avradını ...keyim, ben de geliyorum sizinle, hadi yürüyün, dedi ve birlikte bir otubüs durağı kadar yürüyüp Dikbaşı kavşağına geldik.

Kalabalıktı. Bazar kapalıydı. Herkes homurdanıyor yanındakine bir şeyler söylüyordu. Sanki tanıdıklardı. Kalabalık her geçen dakika kat kat arttı. Birden bire Haray Haray Men Türkem diye bir bağırtı duyduk. Herkes aynısını bağırarak söyledi. O ana kadar hiç duymadığımız bir slogandı. İlerledik, polis ve Besiç⁶³

---

⁶³ Devrim Muhafızları Ordusu'nun alt kolu gönüllü milis güçlerin adıdır.

saldırđı bize. Biz ön saftaydık. Pankartlarımızı alıp yıttılar. Kafama, omuzuma çoplar iniyordu. Kardeşimi tekme tokat yere düşürdüler. Gözlüğü düştü. Ellerinden çekip aldık. Geri çekildik. Ama gidecek yer yok. İzdiham arttı. Bu sefer biz saldırđık. Polis ve Besiç dayanamayıp valilik binasına doğru geri çekildiler. Gene saldırđık. Artık direnmeyi bırakıp valilik binasının içine girdiler. Biz Saat Meydanı'ndaki belediye binası, oradan da üniversitenin önüne doğru yol aldık. İnanılmazdı. Sanki tüm kent sakinleri sokaktaydı. Eyleme katılan, katılmayıp izleyen. Milletin gözü dönmüştü. Korkmuyorlardı. Tehlikeli ve bedeli ağır sloganlar atıyorlardı. Azerbaycan Bir Olsun, Merkezi Tebriz Olsun veya Bakü Tebriz Ankara, Fars Hara Bizler Hara? gibisinden.

Kurt Meydanı'nı azcık geçmiştik, geriye kaldığımızı ve hızlı yürümem gerektiğini düşündüm. Çünkü önümde bir iki kilometre kadar ileriye doğru eylemciler yürüyorlardı. Kafamı çevirip arkama bakınca aynısını gördüm. Şaşırdım. Saat Meydanı'na kadar uzanıyordu kalabalık. Arkası hala geliyordu. Kendi kendime, artık bu saatten sonra ölsem de gam yemem, dedim. Çünkü bu kadar insan meselenin farkına varmışsa, artık iş işten geçmiştir. Farslatırma politikaları çöker artık diye, kendi kendime konuşuyordum, o sırada. 90'lı yılların başlarını hatırladım. Karabağ'ın Rus ve Ermeni orduları tarafından işgali zamanı, Kelbecer ve Hocalı düştüğünde, kınama eylemi

düzenledik. O zaman zar zor 300 kişi toplayabiliyorduk. Ama şimdi en az 300 bin kişi kendiliğinden sokakta.

Scott'un (2014: 305-306) sözleriyle direnen(ler)in *gizli senaryosunun* egemene karşı ilk *açık ve kamusal ilanı* gerçekleşmişti: *Sessizliğin kırıldığı, politik elektriğin yaşandığı an*. Dostlar, iş arkadaşları ve politik olarak birbirine yakın olan kişiler arasında paylaşılan, bazen onlarca yıldır paylaşılan görüşlerin ilk kamusal ilanı ile kırılan sessizlik, kamusal senaryodaki meydan okumanın sessizliğidir.

Politik elektrik ya da sessizliğin kırılma anı, baskıya karşı direnenlerin *özsaygı ve kişilik duygusunu* yeniden oluşturur. Egemene karşı durulamazlık *tabusunu yıkar*. Kesinlikle ulaşılamaz sanılanın pek ala ulaşılır olduğunu açığa çıkarır (Scott, 2014: 309 ve 312-313).

“Daha önce bir hiçtim; Artık bir insan olmuştum... Ona direndikten sonra, kendimi daha önce hiç hissetmediğim gibi hissettim. Yeniden doğmak gibi bir şeydi bu... Artık ölmekten korkmadığım bir noktaya ulaşmıştım. Biçimsel açıdan bir köle olarak kaldıysam da bu ruh beni aslında özgür bir adam yaptı. Bir köle kırbaçlanmadığı zaman, yarıdan fazla özgür demektir.” *Mesele*, eskiden hissettiğini söyleyebileceği bir alanın olmaması değil, artık yalnızca sahne arkasında kölelere değil, *doğrudan hâkim olana hitap edebilmesidir* (Scott, 2014: 308-309).

2010'lu yıllara gelince internet üzerinden kurulan *dijital ağların* –dünyada birçok alanda olduğu gibi– FKT sürecinde *bilincin yayılması ve eylemin örgütlenmesi* yönünde işlevsel bir araç rolünü oynadığı söylenebilir. Bu bakımdan dijital ağların FKT sürecine *yeni bir edim boyutu* ve *alan kazandırdığı* gözlemlenebilir. Bu vesileyle

benzer alanlarda çalışan FKTE'lilerin birbirlerini bulma, iletişim ve etkileşime geçme süreçleri hızlanır. İkinci odak grup çalışması sırasında Q. E. durumu şöyle anlatır:

Şimdi biz buradan [Avrupa'dan] kendi örgütümüzün bildirisi olsun, meramnamesi olsun ve böyle şeyleri [sosyal ağlar aracılığıyla] içerde sıradan bir yurttaşa, resmilere, zengine, yoksula, özellikle kadınlara ve Besiçlere⁶⁴ ulaştırabiliyoruz. He kabul ederler mi, reddederler mi, o onların bileceği şeydir. Ama biz kendi sesimizi duyurmağa bakıyoruz. Ne onlar tutuklanıp zarar görüyor, ne de biz.

Buradaki ayrıntı: en *gayrimeşru* olanından en *meşruna* her türlü *söylemsel çerçeve* ve *eylemsel edimin* sansür engelini bir şekilde aşarak ilgili ağlarda dolaşıma sokulup FKTE'liler için ulaşılabilir olmasının işlevidir. Özetle, *dijital ağlarda* “yasadışı ve gayrimeşru” sayılan söylem, eylem ve eyleyicilerle “yasal ve meşru” sayılanların *buluşabilmeleri, iletişim ve etkileşime geçebilmeleri* için sağlanan *olanak* göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir ayrıntıdır.

Dijital iletişim ağları hacimli içerik aktarımı, daha geniş hedef kitlelerine anında ulaşımı sağlaması vb. gibi önemli işlevleri yerine getirir. Buna ek olarak İran'daki Türkler ve özellikle de FKTE'liler için etno-kültürel kimliklerini sürdürebilmeleri yönünde yaşamsal öneme sahip fırsatlar da sunar: *Türkçe'nin işlevsel kılınması*. Araştırma sırasında takibe alınan sosyal ağlarda –İran'da uygulanan Farslaştırma politikalarından dolayı Türkçe eğitim bir yana Türkçe öğrenimi bile görmemiş– kullanıcıların muhataplarıyla Türkçe yazışmaya gösterdikleri özen

---

⁶⁴ Devrim Muhafızları'nın gönüllü milis güçlerinin adıdır.

gözlemlenmiştir. Dolayısıyla resmi olmayan ilişkiler alanında, dijital ağların olmadığı döneme oranla, Türkçe'nin kullanım değerinin arttığı ve alanının genişlediği söylenebilir.

Çöteli'nin (2017: 120-122) işaret ettiği gibi *sosyal iletkelerin (media) etkisi*: 1. sivil toplumun yeni bir kimlik bulması, 2. elektronik (demokratik) katılımı çoğulcu bir anlayış temeline oturtması ve 3. "elektronik demokrasi ortamı"nın oluşması açısından dikkate değerdir. Bu ortamlarda yayılan bilginin sürekliliği/ kalıcılığı ile oluşan/ eklenen tartışma ortamları yeni tür olan sanal (siber, dijital...) kamusal alanın oluşumuna zemin yaratmıştır. Sosyal iletkeler (media) üzerinden aktılan *bilginin ulaşım hızı ve saydamlığı (sansürlüzlüğü)* toplumsal hareketlerdeki etkisini göstermiştir.

2010'lu yıllarda FKT'yi görünür kılan önemli gelişmelerden biri, Aralık 2012'de *Yeni GAMOH*'un yönetim kurulu tarafından alınan *açık faaliyete geçiş* kararıydı. Karar'ın ardından "örgütün yönetim kurulunun beş üyesi⁶⁵ 21 Ocak 2013 ve takip eden günlerde İİC güvenlik güçlerince tutuklanıp 24-25 Nisan 2013 tarihlerinde Tebriz Devrim Mahkemesi Üçüncü Şubesi'nde yargılanarak haklarında çıkarılan -kişi başı dokuzar- toplam 45 yıl hapis kararıyla cezalandırılırlar" (Müslimzade, 2013).

---

⁶⁵ Yeni GAMOH'un yönetim kurulu üyeleri: kurul üyesi *Mahmud Fazli*, evli ve bir çocuk babası, savaş gazisi, endüstri mühendisliği bölümü mezunu; parti sekreteri *Dr. Latif Hasani*, evli, uluslararası ilişkiler bölümü doktora mezunu; kurul üyesi *Ayet Mehrali Begli*, evli ve bir çocuk babası, işletme bölümü yüksek lisans mezunu; kurul üyesi *Behbud Gulizade*, evli ve bir çocuk babası; kurul üyesi *Şehram Radmer*, evli, endüstri mühendisliği bölümü mezunu.

Görsel 28: Yeni GAMOH'un yönetim kurulu üyeleri: soldan, kurul üyesi Mahmud Fazli; parti sekreteri Dr. Latif Hasani; kurul üyesi Ayet Mehrali Begli; kurul üyesi Behbud Gulizade; kurul üyesi Şehram Radmer.

Meşru ilişkiler alanında düzenlenen kamusal etkinliklerin işlevini amaca uygun değiştirme yönünde FKTE'lilerin kullandıkları kamusal alanlardan biri de sportif etkinlik alanlarıdır. Statlar ve kapalı spor salonlarında bir araya gelen kalabalık seyircilerin arasına katılmanın getirdiği *anonimlik* sorgulayıcı, iğneleyici ve azarlayıcı bağırışları tetikler. Sportif yarışlar, özellikle futbol, voleybol ve güreş yarışları 2010'lı yıllarda, taleplerin kamusal alanda dile getirilmesi amacıyla, FKTE'liler tarafından *fırsata* dönüştürülerek birer mücadele alanına çevrilir. Böylece, tahakküme karşı direnişi olanaklı kılan *taktiksel izlekler, praksis ve yordamların* uygulanması için - mevcut meşru alanlar içinde- yeni alanlar açılmış olur.

Bu bağlamda İran'ın süper liginde oynayan Tebriz'in Traktör-sazi futbol takımının maçları Scott'un (2014: 289) sözleriyle "aşağıdan açık itaatsizlikle temsil edilen örtük kışkırtma" eylemi için FKTE'liler tarafından araçsallaştırılmış ortam olarak değerlendirilebilir. FKTE'liler gerektiğinde cezai yaptırımları göze alıp maçlara

katılarak söz konusu toplumsal alanı, etno-kültürel kimlikleri nedeniyle maruz kaldıkları ayrımcı, dışlayıcı, aşağılayıcı ve bunlara temel oluşturan Farslaştırıcı uygulamaları kınama ve taleplerini dile getirme alanına dönüştürmeyi başarmış sayılırlar.

Görsel 29: 2010 Tebriz, Yadegar-e Emam Stadı, açılan pankartta "Stop Persian Racism" yazıyor.

Görsel 30: 2011, Tebriz, Yadegar-e Emam Stadı; açılan pankartta "We want education in mother tongue" yazıyor.

Sportif alanlarda uygulanan bunun gibi taktiksel edimler, FKT sürecinde benzeri kamusal sahaların meşru işlevlerinin nasıl “tersine çevrildiği” ve “açık itaatsizliğin” nasıl dışa vurulduğu *hamleleri* örneklendirir. Araştırma sırasında FKTE’lilerin bayramları, dönemsel kutlamaları, düğünleri, konserleri, yas törenlerini, sportif yarışmaları, bilgi şölenlerini, konferansları, seçim kampanyalarını vb. gibi kamusal etkinlikleri amaçlarına uygun yönde araçsallaştırılıp dönüştürdükleri birçok örnek olaya rastlandı. “Bu ritüel alan[ları], dış[arı]da sesi boğulan ya da bastırılan bazı şeylerin söylenmesine, bazı toplumsal iktidar biçimlerinin uygulanmasına olanak sağla[r]. Örneğin ortamın anonimliği normal olarak dedikodu yoluyla uygulanan küçük topluluğun toplumsal yaptırımlarının daha açık, tam gelişmiş bir biçim almasına izin verir... iğneli şarkıların ve azarlayıcı şiirlerin doğrudan saygı duyulmayan insanların ve suçluların yüzüne söylenebildiği, ‘halkın gayri resmi mahkeme salon[larına]’⁶⁶” dönüştürülmesine olanak sağlayabilir (Scott, 2014: 259-260).

Haziran 2013’te yapılan on birinci cumhurbaşkanlığı seçimi kampanyaları sırasında *etno-kültürel hak ve özgürlükler konusu*, özellikle Fars olmayan etniklerin bulunduğu bölgelerde alttan gelen baskı ve talepler nedeniyle gündemi işgal eden konulardan birini oluşturur. Dile getirilen *taleplerin* ayrıntılandırılarak daha da *somut ve meşru* hale getirilmiş olması, verilen vaatleri de etkiler ve nokta atışı konular üzerinde durulur. Örneğin yıllardır dinlendirilen *Türk Dili ve Edebiyatı Kurumu*’nun tesis edilmesi talebi Ruhani tarafından olumlu karşılanır ve seçim kampanyası sırasında Türk seçmenlere verilen vaatler arasına girer.

---

⁶⁶ Gilmore, Aggression and Community, s. 99.

1 Ekim 2013'te Cumhurbaşkanı Ruhani istihbarat bakanlığı yapmış ve yayılmacı Fars milliyetçisi demeçleri⁶⁷ ile bilinen Ali Yunesi'yi *Dini ve Mezhepsel Azınlıklar ve Etnik İşler Üzere Cumhurbaşkanı Özel Danışmanı* olarak atar. Burada yeni olan, hükümete bağlı “etnik işler üzere” resmi bir konumun oluşturulmasıdır. *Başat Fars milliyetçisi ideolojisinin egemen kıldığı resmi ilişkiler düzleminde hükümete* ekletilen bu adla bir konum, bastırılmış etno-kültürel varlıklarla ilgili sorunların çözümü konusunda, bazı FKTE'liler nezdinde *umut verici bir gelişme* olarak değerlendirildi. Fakat beklentiler büyük bir ölçüde karşılanmadığı için büyük bir hayal kırıklığı yarattı.

Yunesi en son 21 Nisan 2018'de Kanun gazetesine verdiği bir röportajda, yirminci yüzyılın başlarında ilk kez, aslen bir Tebriz Türkü ve koyu Fars milliyetçisi olan Ahmet Kesrevi tarafından uydurulan *Azeri tezini* destekleyen görüş beyanında bulunur (Kanun, 2018). Yunesi'nin Türk karşıtı tutumunu yansıtan sözleri FKTE'liler nezdinde büyük yankı bulur ve yoğun kınama tepkilerini beraberinde getirir. Yunesi'nin inkârcı ve dışlayıcı beyanları Eyvaz Taha, Cevat Miri ve Muhammed Bağban Kerimi gibi önde gelen Türk düşünür ve yazarların kalemiyle eleştirilir (Taha, 2018; Kerimi, 2018 ve Miri, 2018).

Bunun yanı sıra Türk asıllı elli milletvekili, Cumhurbaşkanı Ruhani'ye yazdıkları bir ikaz mektubunda “...adı geçen kişinin [Ali Yunesi] Rıza Han dönemini anımsatan temelsiz ve değersiz iddialarından dolayı, İslami İran Türk halkının sizden incinmemesi için gereken tepkiyi vermenizi umut ederiz” ifadelerine yer verilir

---

⁶⁷ Yunesi 8 Mart 2015'de Tahran'da düzenlenen “İran Kimliği Forumu”nda Arapça yayınlanan Eş-şarkul Avasat (Orta Doğu) gazetesine verdiği demeçte şu sözleri dile getirir: “İrak İran'ın merkezi ve başkentidir. Mevcut durumda Irak sadece bizim kültürel nüfuz havzamızın içinde değil, aynı zamanda bizim kimliğimiz, kültürümüz ve başkentimizdir. Bu mesele sadece günümüz için geçerli değil, eskiden de böyle olmuştur”.

(Yolpress, 2018a). İlginç olan, tepki verenler kervanına İslami Devrim'in Yüce Lideri Ayetullah Hamaney'in Erdebil ve Culfa temsilcileri Hasan Ameli ve Salar Senceri'nin yanısıra Tebriz ve Urumiye milletvekilleri Pezeshkian ve Qazipur da katılır ve sert bir biçimde üst tondan kendilerinin *Azeri evhamıyla* adlandırılmalarını eleştirerek reddederler (Radiofarda, 2018; Yolpress, 2018b ve Yolpress, 2018c).

Zaman zaman resmi ağızlardan dile getirilen benzeri dışlayıcı ve inkârcı beyanlara karşı verilen tepkilerin kimler ve hangi kesimler tarafından verildiği değişkeni ele alındığında, 2010'lu yıllarda önemli bir farklılaşmadan söz edilebilir: *resmilerin giderek sayıca artan katılımı*. Bu durum, önceki dönemlere göre yumuşatılmış bazı *Farslaştırma karşıtı söylem ve eylemlerin* (FKSE) belirli ölçülerde *resmi ilişkiler alanına girip meşruluk* kazandığına işaret eder. Bu bağlamda her ne kadar kırılğan bir oluşum olsa da, resmi ilişkiler alanına yansıyan en anlamlı olay, 290 milletvekilinden oluşan İslami Şura Meclisi'nde 30 Ekim 2016'da 100 kişilik milletvekilinin katılımıyla kurulan *Türk Yerleşimli Bölgeler Bölüntüsü (Fraksiyonu)* olsa gerek (İCANA, 2016).

Türk asıllı resmilerin FKT'ye giderek artan ilgi ve katkıları FKTE'lilerce farklı yaklaşım ve değerlendirmelerle karşılanır. Araştırma kapsamında kullanılan çeşitli veri toplama teknikleriyle farklı kaynaklardan elde edilen ilgili verilerin çözümlenmesi sonucu, genel olarak 3 ayrı yaklaşımdan söz edilebilir: 1. Olumlu karşılayanlar, 2. Olumsuz karşılayanlar ve 3. Olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmek için henüz erkendir diyenler.

Olumlu karşılayanların ileri sürdükleri istidlaller şöyle özetlenebilir:

1. Böylece meselenin sadece bir “güvenlik” ve “bölücülük” meselesi olmadığı anlaşılır ve bu bağlamda *tabulaştırılmış konular* tartışmaya açılabilir,
2. Yıllanarak katmanlaşmış *sorunlar parçalara* ayrılır, adım adım çözüme kavuşturulabilir,
3. Sadece meşru sayılmayan ve resmi olmayan ilişkiler alanına odaklanıp sorunların çözümünü aniden gerçekleştirecek bir “devrim”e bağlamak hayalî bir yaklaşım olur. Ülkede etno-kültürel varlıklar arasında eşitliği sağlamak *demokrasi, insan hakları, farklılıklara saygı ve tolerans kültürünü* geliştirmekle mümkün olabilir. Bu da ancak zamana yayık reformlarla uygulanabilir,
4. FKT’nin *etkinlik alanını* genişletir ve *meşruluk payını* artırır. Böylece daha geniş kitlelerin katılım ve desteği sağlanabilir.

Olumsuz karşılayanların ileri sürdükleri istidlaller şöyle özetlenebilir:

1. Devletin tepkiler üzerinde *denetleme ve yönlendirme* etkisini artırır. Böylece sivil ve halkın içinden olan eyleyiciler tarafından geliştirilen tepki kalıpları *devletin belirlediği yönergelere* yönlendirilebilir,
2. Tekil sorunlarla uğraşma uğruna, esas *yapısal meseleler* göz ardı edilerek gündemden düşürülür ve unutturulabilir.
3. Hareket *asıl sahiplerinin* elinden alınıp bağlamından koparılabilir. Temel eyleyiciler soyutlaştırılıp yalnızlaştırılarak etkisiz kılınabilir.
4. Bir *oyalama taktiği* olabilir,
5. Meşru zemindeki tartışmalarla yetinilerek *meşru saymadıkları talep, söylemsel ve eylemsel yaklaşımları* marjinalleştirip tabulaştırabilirler.

Olumlu ya da olumsuz olarak *değerlendirmek için henüz erkendir* diyenlerin ileri sürdükleri istidlaller şöyle özetlenebilir:

1. Şimdiki koşullarda karar vermek için *eldeki veri ve deneyimler* yeterli değil,
2. Hesaba katılmayan *farklı değişkenler* devreye girebilir ve süreci altüst edebilir (iç ve dış müdahale gibi),
3. Mevut *değişkenlerin etki oranları* yeterince denenme fırsatı bulmamıştır, zaman tanınmalıdır.

2.2. Farslaştırma Karşıtı Tepki Süreçlerinde Kullanılan Söylemsel ve Kavramsal Çerçevesel: Anlamlandırmalar, Tanımlamalar ve Adlandırmalar

FKT sürecini anlamlandıran, tanımlayan ve adlandıran kodların neler olduğunu saptamak için araştırma kapsamında kullanılan çeşitli veri toplama teknikleriyle farklı kaynaklardan elde edilen ilgili veriler, temellendirilmiş kuram geleneğine uygun veri çözümleme tekniğine göre sınıflandırıldı. Sınıflandırma işlemlerinde FKT'yi anlamlı kılan ve uygulamalarda gömülü olan *anlamsal kodları ve yorumlama şemaları* keşfedilmeye çalışıldı.

Bu anlamda tepkiler sürecinde FKTE'liler tarafından uygulanan edimleri devindiren *söylemsel ve kavramsal çerçevelerin mimarisi ve iskelet yapısı* ortaya çıkartılmaya çalışıldı. Goffman'ın (1986: 21) ifadeleriyle FKTE'liler için Farslaştırma politikalarını ve verilen karşı tepkileri “algılama, konumlandırma, tanımlama ve damgalama olanağı sağlayan”, “yorumlama şemaları” ortaya çıkartıldı. Böylece FKTE'lilerin, *asıl ve öncelikli sorunun ne olduğu* konusunda, dile getirdikleri

anlamlandırıcı, tanımlayıcı ve adlandırıcı başat çerçeveler (master frames) aşağıdaki gibi biçimlendirildi:

1. Azerbaycan Meselesi
2. Milli Hareket
3. Hüviyet Talep Hareket
4. Demokratik Türk Halk Hareketi
5. Türk Sorunu
6. Farslaştırma Sorunu

2.2.1. Azerbaycan Meselesi

Farklı politik amaçları⁶⁸ benimseyen 30 kişi FKTE’li katılımıyla yapılan görüşmelerde 21 kişinin soruları yanıtlarken –en az iki defa– “Azerbaycan Meselesi” tanımsal adlandırmasını kullandığı saptandı. FKT sürecinin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken “Azerbaycan Meselesi” tanımsal adlandırmasını kullananlar aynı zamanda, “Milli Hareket”, “Azerbaycancılık”, “Fars Şovenizmi”, “Türklük Meselesi”, “Kimlik Meselesi” ve “Türkçülük” gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

İran’da etno-kültürel ilişkileri sorunsallaştıran kesimler arasında yaygın kullanılan en eski tanımsal adlandırma “Azerbaycan Meselesi” belirteçidir⁶⁹. “Azerbaycan Meselesi” diye tanımsal adlandırmanın geçmişi, 1926’dan beri Rıza

---

⁶⁸ 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

⁶⁹ İngilizcedeki “determiner” anlamında kullanılmıştır.

Pehlevi ve yakın çevresindeki Fars milliyetçisi odaklarca planlaştırılan Fars kimliği temelinde bir ulus-devlet inşası sürecinin başlatıldığı döneme kadar uzar. Burada ilginç olan, dikey bir iktidar ilişkisi içinde bulunan başat (Fars milliyetçisi çevreler) ve bastırılmış (umumiyetle Türkler, özellikle FKTE'liler) *tarafların ikisinin de aynı tanımsal adlandırmayı kullanmasıdır.*

Goffman (1986: 10) *çerçeveyi, eyleyicilerin öznel müdahalelerine açık ve toplumsal olayları yöneten örgütlenme ilkeleri* olarak tanımlar. Yukarıdaki durum, “Azerbaycan Meselesi” söyleminin/ çerçevelemesinin, iki karşıt tarafın kendi çıkarları doğrultusunda yaptığı *öznel müdahale* sonucunda nasıl farklı stratejik amaçlara uygun yorumlandığına dair açık bir örnek oluşturur.

Çağcıl ulus-devlet anlayışının tekçi ilkelerine vurgu yapan Fars milliyetçisi söylemde *İran ve İranlılık*, Fars olmayan etno-kültürel kimliklerden arındırılmış bir “ulusal kimlik” belirteci olarak işlev görür (Elling, 2013: 119-120). Asimilasyoncu ve kültür-kırımcı görüşleriyle bilinen Mahmoud Afshar⁷⁰ (1925: 5-6) ve ülküdaşları tarafından çerçevenip resmi ülkeye sızdırılan Farsçı söyleme uygun bir yorumla *İran* adı ve ondan türetilen *İranlılık*, Farslaştırma sürecine bir çeşit meşruluk kazandıracak araca dönüştürülür. Böylece *İran* Fars olmayan etno-kültürel varlıklar için

---

⁷⁰ Afshar, İran’da “Fars kimliği” temelinde sürdürülebilir güçlü merkezîyetçi bir ‘ulus-devlet’ inşasının başarılabilmesi için düşüncelerini şöyle açıklar: “İran’ın milli birliğini toplumsal olarak korumak ve olgunlaştırmak idealimiz ve isteğimizdir. İran’ın milli birliği ne demektir? İran’ın milli birliği ülke sınırları içinde bulunan insanların ahlaki, toplumsal ve politik birliğidir. İran’ın milli birliği, politik bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü gerektirir. Milli birliğe nasıl ulaşabiliriz? Fars dili ülke çapında yayılsın. Bölgesel farklılıklar, örneğin kıyafet ve ahlak farklılığı ortadan kaldırılsın. İran’da bulunan etnikler her biri ayrı dilde konuşmasın. Dil, ahlak, kıyafet ve töre birliği gerçekleşmediği sürece politik bağımsızlığımız ve toprak bütünlüğümüz her zaman tehlike altında olacaktır. İran’da bulunan farklı kabile ve etnikleri benzer kılamazsak, yani İranlılaştıramazsak geleceğimiz ve İran’ın bütünlüğü her zaman tehlikede olacaktır. İran’ın bütün bölgelerinde, özellikle de Azerbaycan’da Fars dili yayılsın; Farsça olmayan coğrafi adlar değiştirilsin.”

“Farslaştırıcı bir kazan”, Gordon’un (1964: 74) deyiimiyle bir “eritme kazanı” işlevi görür.

Azerbaycan, Farsçı söylem içinde, *İran ve İrānlılıđı oluşturan ezeli-ebedi değişmez ögelerden biri olarak yorumlanır*. Fars milliyetçisi çevreler İran’da cereyan eden etno-kültürel sorunları, özellikle de Türkler bağlamında, hangi stratejik amaçlar doğrultusunda ve neden “Azerbaycan Meselesi” adlandırmasıyla tartışmaya açar? Araştırma kapsamında toplanıp çözümlenen ilgili verilerden çıkarılan cevaplar aşağıda maddeler biçiminde verilmektedir:

1. İran’da Türk adında bir etno-kültürel varlığın olmadığı sanısından yola çıkarak *Türk adını* tartışma konusu bile yapmamak ve gündem dışı tutmak,
2. Türk adı ve varlığını *toplumsal ve tarihsel bellekten* silmek,
3. *Türk dili* yerine uydurma “Azeri dili” adlandırmasını yaygınlaştırmak,
4. Meseleyi dilsel, etno-kültürel kimliksel, ekonomik ve en önemlisi hukuksal boyutlarından soyutlayarak *meselenin ne olduğunu* söylemsel amaçlarına uygun bir biçimde -yani bir ulus-devletin egemenliği altında bulunan *toprak bütünlüğü değişkenine* indirgeyerek- tanımlayıp adlandırmak,
5. Sorunu sadece coğrafik bir meseleymiş gibi tasarlayıp FKTE’lileri “bölücülük”, “emperyalizm uşaklığı”, “Pantürkizm” vb. gibi *suçlamalarla marjinalleştirmek*,
6. “Sovyet insanı” inşası örneğinde olduğu gibi Türk kültür ve kimliğinden arındırılmış bir *Azerbaycanlı kimliği* inşa edip *Fars eksenli İrānlı kimliğinin* bir bileşeni haline getirmek.

FKTE'lilerin maruz kaldıkları ayrımcı, dışlayıcı, aşağılayıcı, özümsemeci ve kültürkırımcı politika ve uygulamaları “Azerbaycan Meselesi” başlığıyla adlandırıp tanımlamalarının ilkesel koyutları ve nedensel işlevleri neler olabilir? Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşme, gözlem, odak grup çalışmaları ve alan yazını taramasından elde edilen verilerin çözümlemesinden keşfedilip maddeler halinde bölümlenen cevaplar aşağıdaki gibidir:

1. Azerbaycan eskiden beri bir *Türk yurdu*dur. Fars halkı hiçbir zaman bu topraklarda bulunup devlet kurmamıştır. Azerbaycan adı Türkçe Az+Er+Bay+Kan/Gan/Can sözcüklerden oluşur. Resmi tarih yazımının uydurduğu, Atropates (ateşin koruyucusu) adından gelmez. Azerbaycan *vatandır*. Dolayısıyla kimlik mücadelemizin ayrılmaz başlıca parçasıdır.
2. Bize göre *Azerbaycanlı* demek, *Türk* demektir. Arada hiçbir fark yoktur. Bunlar bir kimliğin iç içe geçmiş farklı boyutlarıdır ve aynı şeyi çağırır.
3. “Azerbaycan Meselesi” derken, sadece toprak meselesinden söz edilmemektedir, aynı zamanda hukuki, iktisadi, akçal, dilsel ve siyasi boyutları olan bir meseleden söz edilmektedir.
4. “Azerbaycan Meselesi” adlandırmasını kullanan katılımcılar, -coğrafi bölgeyi başat ve bağımsız değişken olarak ele aldıklarından dolayı- tarihi Azerbaycan coğrafyası içinde bulunan Türk nüfusu İran'ın diğer bölgelerinde bulunan Türk nüfustan *ayrı bir birim* olarak ele alır. Birincisine “Azerbaycan halkı ya da milleti”, ikincisine ise “diğer Türkler” adını verir.

İlgili yazın taramasından elde edilen verilerin çözümlemesinden çıkarılan sonuçlara göre “Azerbaycan Meselesi” adlandırması daha çok:

1. Sovyet Rusya'sının coğrafi ve ölkösel yayılmacı amaçları doğrultusunda bir dönem desteklediği sol ve Demokrat Fırkası geleneğinden gelen kişi ve çevreler,
2. Batılı güçlerin kapitalist yayılmacılık amaçları doğrultusunda sürekli desteklediği yayılmacı Fars milliyetçiliği geleneğinden gelen kişi ve çevreler ve
3. Bağımsız Güney Azerbaycan ve/veya birleşik Azerbaycan devletinin kurulmasından yana yeni kuşak milliyetçi kişi ve çevreler tarafından kullanılmakta olduğu saptanmıştır.

Bu durum şöyle okunabilir: aynı tanımsal adlandırma *değişik işlevleri* bağlamında farklı amaçları güden stratejik hamlelerin De Certeau'nun (2008: 138-139) çözümsel ayrımıyla “oyun kuralları, koyut ve maharetleri” çerçevelerinde değişik yorum ve uslamalara büründürölerek amaca uygun araçlar haline getirilip kullanılabilir.

Araçsallaştırılmış *tanımsal adlandırmaların*, amaca uygunluğunu belirleyen değişkenlerden biri, söylemsel çerçeve ile içinde kullanılan kavramsal çerçeveler arasında *mantıksal tutarlılık, geçerlilik ve doğrulanabilirlik oranıdır*. Yalnız, güç ilişkilerinde etkili ve belirleyici olmayı sağlayan *mantıksal kurallara uygunluk* ilkesinin yanısıra *yaptırım gücü* unsuru da göz ardı edilmemelidir.

Bourdieu kuramında habitusa bağlı olan *strateji*, toplumsallaşma süreçleri sonucunda, bireylerin *bilinçaltında*, belirli bir biçimde eyleme veya belleme “eğilimi” oluşturur. Söz konusu eğilim, eyleyici ya da kurumların alanda yer aldığı konumlar arasındaki nesnel ilişkiler ağında gelişip biçimlenir (Naidoo, 2004: 458-459).

Bourdieu (2016b: 144), *stratejilerin temel ilkesinin*, belirli türden bir karı oldukça arttırmak için müstehzi bir hesaplama arayışından değil, “bir habitus ve bir alan arasındaki bilinçdışı ilişkiden ileri geldiğinin altını” çizer.

Bu bağlamda toplumsal hareketlerde güdülen stratejik amaçlar doğrultusunda temel alınan söylemsel çerçeveler içinde kullanılan kavramlar arasından aranan iç tutarlılık ilkesi habitus ve alan arasındaki bilinçdışı ilişki dolayısıyla göz ardı edilebilir.

“Azerbaycan Meselesi” tanımsal adlandırması, bazı FKTE’liler tarafından, aşağıda maddeler şeklinde verilen istidlallere dayandırılarak eleştirilir:

1. Etno-kültürel kimliği belirleyen *temel bağımsız değişkeni* Türkçe ve Türklükten; Azerbaycanca, Azerbaycan dili, Azerbaycan Türkçesi ve Azerbaycanlılığa dönüştürür. İran’ın dört bir yanına serpilmiş aynı mağdurluk ve madunluğu yaşayan tek etno-millî varlık olarak Türkler ve Türklüğü ayrıştırır. Dolayısıyla etno-kültürel varlığı belirleyen unsurların merkezinde yer alan *dil unsurunu* alıp yerine aynı mağdurluğu yaşayan tüm konuşanlarını kapsamayan belirli bir *coğrafya üzerine konulmuş adı* koyar.
2. Özümsemeci ve kültürkırımcı uygulamaların doğurduğu *mağdurluk, madunluk ve şiddeti geri plana iterek* meseleyi sanki *belirli bir coğrafya üzerine kurulacak siyasi bir egemenlik meselesiymiş* gibi tasarlar. Dolayısıyla hem *soruna* hem de *çözüme* ilişkin diğer *boyut ve seçenekleri saf dışı ederek* çözümü belirli bir toprak birimi üzerine kurulacak egemenlik planı ve stratejisine bağlar.

3. Mağdur ve madun duruma düşürülmüş Türk nüfusu–Azerbaycanlı olanlar ve olmayanlara– bölerek sorunun çözümüne katkı sağlayabilecek *tüm kesimleri seferber etme kapasitesini* düşürür. Dolayısıyla FKT sürecinde Türk eyleyiciler arasında kurulabilecek “iletişimsel eylem” *ağlarını* parçalayıp direniş sürecinde can alıcı öneme sahip olan *dayanışma bağlarını ören duygudaşlık kapasitesini* böler.
4. “Azerbaycan Meselesi” tanımsal adlandırması, Batılı sömürgeci güçlerin kapitalist yayılmacı söylemlerinin yanı sıra yayılmacı Fars ve Rus milliyetçiliğinin “vatan” imgelemi üzerine inşa ettiği söylemsel çerçeve ve paradigmatic duruş içinden bakar. Böylece *mesele*, temelde sanki *toprak üzerine egemenlik kurma meselesiymiş* gibi görünüp onların kurduğu *oyun kuralları, söylemsel koyutlar ve stratejik maharetler* temelinde biçimlenir. Böyle bir anlayış, büyük bir olasılıkla oyunun rakibin güçlü olduğu *söylemsel koyutlar ve stratejik maharetler* alanına çekilmesine ve onun belirlediği oyun kurallarına uygun simetrik bir karşılığa çağrı yapar. Alternatif asimetrik söylemsel çerçevelerin kullanımı ve kullanılışlılığını unutturur. Bu söylemsel çerçevenin, etno-kültürel bir milli varlık olarak Türklerin İran’da maruz bırakıldığı sorunların çözümünden ziyade, *emperyalist güç odaklarının doğrudan ya da dolaylı olarak egemenlik alanlarını genişletme ve derinleştirme sorunuyla* bağlantılı olduğu görünmektedir.

2.2.2. Milli Hareket

Farklı politik amaçları⁷¹ benimseyen 30 kişi FKTE'li katılımıyla yapılan görüşmelerde 24 kişinin soruları yanıtlarken –en az iki defa– “Milli Hareket” tanımsal adlandırmasını kullandığı saptandı. FKT sürecinin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken “Milli Hareket” tanımsal adlandırmasını kullananlar aynı zamanda, “Fars Şovenizmi”, “Azerbaycan Milli Hareketi”, “Türklük Meselesi”, “Kimlik Meselesi”, “Azerbaycan Meselesi”, “Milli Demokratik Hareket”, “Azerbaycancılık” ve “Türkçülük” gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

Şubat 1979'da gerçekleştirilen rejim değişikliği sonrası İran'da etno-kültürel ilişkiler sorunsalı FKTE'liler nezdinde “Fars Şovenizmi”, “Milli Mesele”, “Milletçilik”, “Türkçülük” ve “Azerbaycancılık” gibi tanımsal adlandırmalarla tartışılmaya başlar. “Milli Hareket” tanımsal adlandırması FKTE'liler nezdinde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sıklıkla kullanılmaya başladığı söylenebilir. E. R.'nin anlattıklarında konuyla ilgili şu sözler dile getirilir:

Milli hareketle bağlı benim hiçbir fikrim ya da teşkilati faaliyetim yoktu. Lisede bir sınıf arkadaşım vardı, arasıra Türkçe bir şeyler yazardı defterine. Ondan bazen, bizlere edilen zulümler hakkında kırık kopuk bir şeyler duyardım. Milletçi değildim. Ama koyu bir Tebriz tutkusu vardı bende. Ara sıra okul yolunda bulunana büfeden yerli gazetelerden alp okurdum. Ben ‘Azerbaycan Milli Hareketi’ sözünü ilk defa Şems-i Tebriz

---

⁷¹ 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

gazetesinde Hasan Erk'in kalemiyle yazılmış bir yazıda okudum.

SSCB'nin çöküşü ardından Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte FKTE'liler arasında ulus-devlet olgusunu örnek alıp milliyetçi görüşleri temel alan kurtuluşçu anlatılar, alttan alta dillerde söylenmeye ve yeraltı gizli örgütler adına dağıtılan bültenlerde yazılmaya başlar. 1990'ların başında Tebriz'de kurulan Azerbaycan Kurtuluş Teşkilatı, bağımsız bir Güney Azerbaycan devletinin kurulmasını tebliğ eden yeraltı örgütlerin başında gelmekteydi.

1996 milletvekili seçimlerinde adaylığı iptal edilen Çehregani 1997'de Tebriz'de kendisiyle yapılan görüntülü bir röportajda “şerefli milletler öz bayrağının altında yaşar, şerefsiz milletler özge bayrağının altına sığınır” sözlerini dile getirir. Ekim 1997'de yayımlanmaya başlayıp Nisan 2002'de kapatılan Tebriz merkezli Şemsi Tebriz gazetesinde yazan Hasan Erk'in yazılarında “Azerbaycan Milli Hareketi” ve “Milli Hareket” gibi tanımsal adlandırmalar artık açıktan kullanılan belirteçlerdi.

Yukarıda verilen tanımsal adlandırmalar R. D.'nin yorumuyla “sadece sesleri gür çıkan” genellikle bağımsızlık yanlısı eyleyiciler tarafından üretilen görsel, işitsel ve yazınsal ürünlerde kullanılmaktadır. Bunun yanısıra İran'ın toprak bütünlüğü ve İslam Cumhuriyeti rejimini sorunsallaştırmayan, ama etno-kültürel kimliklerin hukuken *tanınmasını*, iktidar ilişkilerinde *temsil* edilmesini ve *kaynakların etnik nüfusun oranına göre dağıtılmasını* talep eden federalci kesimlerce de kullanıldığı araştırma verilerince saptanmıştır.

Bu tanımsal adlandırmalarla ilgili olumlu ve olumsuz yönden yapılan bazı değerlendirmeler aşağıdaki gibidir. Birinci odak grup çalışması sırasında İ. Y. FKT

sürecinin “Milli Hareket”, “Milletçilik” ve “Türkçülük” gibi tanımsal adlandırmalarla yansıtılmasını şöyle değerlendirir:

Biz Orta Asya’dan Orta Avrupa’ya, Hindistan’dan Kuzey Afrika’ya hüküm sürmüş Mete Han, Atilla, Tomris Ana, Ekber Şah, Raziye Sultan, Selçuk Bey, Alparslan, Tolunoğulları, Fatih, Nadir Şah gibi tarihin akışına yön veren kahramanların torunlarıyız. Bizler Dede Korkut, Mevlana, Nesimi, Hacı Bektaş Veli, Ali Şir Nevai, Fuzuli, Yunus Emre, Kul Şerif, Hüseyin Cavid, Nazım Hikmet, Şehriyar gibi ince tinli ermişlerin torunlarıyız. Biz esareti kabul edemeyiz. Hele hele dört tane emir kulu Fars milliyetçisi nökerin esaretine. Bunlar bir gün İngilizlerin, öbür gün Rusları, başka bir gün de Amerikalıların nökerçiliğini yapanlardır. Öz başlarına bir bo... değiller. Vallahi ayıptır, insan kendi kendinden utanıyor, dönüp baktığında atalarının yüzüne. İnsanın milli gururuna dokunuyor. Biz ancak milli ruhumuza, milli hislerimize, milli kimliğimize dönersek güçlenip bu beladan kurtuluruz. Evet, bizim yolumuz millet yoludur. Kendimiz de milletçiyiz.

Görüşmeler sırasında FKT sürecinin milliyetçi tanımsal adlandırmalarla yansıtılmasını eleştiren Ç. S. görüşlerini şöyle dile getirir:

Uğruna vermekte olduğum mücadele milliyetçilik ya da Türkçülük mücadelesi değil. Meselenin bir milliyetçilik veya Türkçülük meselesi olduğunu da düşünmüyorum. Ben hayatım

boyunca eşitlik uğruna mücadele verdim. Şimdi ve bundan sonra da böyle olacak. Böyle adlandırmalar faşizan kokular yayıyor etrafa, doğrusu ben böyle görünmek istemem. Ne yani ben bir yandan Fars nasyonalizmine karşı direneceğim, öbür yandan da ben de Türk nasyonalistiyim mi diyeceğim. Böyle olmaz, adama gülerler ve ciddiye almazlar insanı.

Görüşmeler sırasında R. D. FKT sürecinde milliyetçi söylemlerin kullanımıyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir:

Sonuçta ben bir nasyonalist değilim, liberal demokrat bir insanım, ama bu faaliyetler süreci içinde ister istemez adımız umumiyetle *milliyetçi* olarak geçiyor. Burada mantıksal çelişki olabilir, ama artık iş işten geçmiş, tüm kesimleri kapsayan daha uygun bir tanım ve adlandırma olabilirdi.

E. Ş. FKT sürecinde milliyetçi söylemlerin kullanımıyla ilgili düşüncelerini şu şöyle anlatır:

Benim ideolojik eğilimim biraz anarşizme eğilen sosyal-demokrasidir. Eh, gel gör ki feleğin oyunları bizi nasyonalizm çatısı altında faaliyete zorladı. Tabi ki benden hiçbir zaman nasyonalist çıkmaz. Odur ki ben kendi düşüncemi yansıtmak, bizim gibileri de içine alacak uygun bir adın konulmasını isterim. Misal için *Demokratik Türk Halk Hareketi* olabilir.” diye, düşüncelerini dile getirir.

Diğer yandan İran’da konuyla ilgili Fars milliyetçisi çevrelerce üretilen yazında, ülkede etno-kültürel kimlik sorunu diye bir sorunun olmadığı iddiası egemen ve yaygın söylem olarak yerini korumaktadır. Yayılımacı Fars milliyetçisi çevreler, sonul amaçlarına bakmaksızın tüm FKTE’li eyleyicileri aynılaştırarak çözüm uğruna gerçekleştirilen her türden çabayı, genellikle “bölücü çabalar” ve “Pantürkist çeteler” gibi tanımsal adlandırmalarla konumlandırır.

“Milletçilik”, “Milli Hareket”, “Türkçülük” ve “Azerbaycancılık” gibi tanımsal adlandırmalar, sol, liberal ve İslamcı bazı FKTE’liler tarafından aşağıda maddeler halinde verilen istidlaller nedeniyle eleştirilir:

1. Meselenin tüm boyut ve niteliklerini kapsamadığı gibi, sorunu tek boyut ve niteliğe indirger: “milliyetçilik”.
2. Adı konmamış bir dayatmadır. Sürecin içinde etkin eyleyicilerin birçoğu farklı ülküsel görüşleri temsil etseler bile, bu dayatma sonucunda kendilerini milliyetçi görünüm veren bir sahnede buluyorlar.
3. Kapsayıcı tanımlamalar değiller. Farklı ülküsel kimlikleri ile FKT sürecine katılan kesimleri, örneğin feministleri, enternasyonalleri, çevrecileri, anarşistleri, İslamcıları, liberalleri, sosyalistleri, liberal demokratları, sosyal demokratları vd. kesimleri temsil edememektedir.

2.2.3. Hüviyet Talep Hareket

Görüşmeler sırasında 19 katılımcı, soruları yanıtlarken –en az iki defa– FKT sürecini “Hüviyet Talep Hareket” adlandırmasıyla tanımladı. Derinlemesine

görüşmelere katılan 30 kişilik FKTE’li farklı politik amaçları⁷² benimseyen kişilerden ibarettiler. FKT’nin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken “Hüviyet Talep Hareket” adlandırmasıyla süreci tanımlayanlar aynı zamanda, “Kimlik Meselesi”, “Ayrımcılık”, “Farslaştırma”, “Azerbaycan Meselesi” ve “Türk Sorunu” gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

İran’da etno-kültürel ilişkiler sorunu ilk olarak 1990’ların ikinci yarısından itibaren genellikle Türk öğrenci aktivistler tarafından “Hüviyet Taleplik Meselesi” olarak adlandırılıp kullanıma sokulur. Esasında 2000’li yıllarda FKTE’liler tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlar.

Hüviyet taleplik söylemini kullanan FKTE’liler genellikle uluslararası insan hakları bildirgelerinde belirtilen etno-kültürel kimlik konusuyla ilgili hak ve hürriyet ilkelerini temel aldıklarının altını çizerler. Hüviyet taleplik söyleminin farklı stratejik amaçları benimseyen katılımcılarca kendi amaçlarına uygun yorumlarla inşa edildiği gözlemlendi. Hüviyet talep söylem, Scott’un (2013: 275-286) sözleriyle kullanışlı bir “poz kesme”, “maskeleye” ve “örtmece” işlevi gören bir tanımsal adlandırma olarak da değerlendirilebilir. “Hüviyet Talep Hareket” tanımsal adlandırmasını sıklıkla kullanan E. H. görüşmeler sırasında görüşlerini şu sözlerle dile getirir:

Bütün bu fırladıklar bizim kimliğimiz mihverinde dönüyor. İstiyorlar bizi kendi kimliğimizden koparıp Farslaştırsınlar. Biz ne diyoruz? Biz diyoruz ki kardeşim, bırakın biz kendi kimliğimizi yaşayalım. Kendi dilimizde okuyalım. Kendi tarihimizi, geçmişimizi öğrenelim. Biz milli ya da etnik

---

⁷² 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

kimliğimizi seçmedik ki, onunla doğduk. Onunla da ölmek istiyoruz. Hepsi bu.

Hüviyet taleplik söylemi, bazı FKTE'liler tarafından, yanlış anlamda bir tanımsal adlandırmadır, diye eleştirilir. Bu bağlamda D. E. görüşmeler sırasında eleştirel düşüncesini şöyle anlatır:

Bizim kim olduğumuz zaten bellidir. Biz kendi kimliğimizi tartışmıyoruz ki. Bunu onlar [Fars milliyetçileri] meseleleştiriyorlar. Sahibi olduğumuz kendi kimliğimizi kimden talep edeceğiz? Onlardan mı? Bu çok gülmeli [komik] olur. Onlar da zaten bildiklerini okuyorlar, bizi aldırılmazlar ki. Burada anlamsal çelişki var.

“Hüviyet Talep Hareket” anlamsal adlandırma eleştirilmesine karşın, araştırma verilerinin de desteklediği gibi, farklı paradigmatik duruşları benimseyen FKTE'liler tarafından yaygın olarak bilinçli bilinçsiz kullanılmakta olduğu söylenebilir.

Fars milliyetçisi çevreler etnik sorunlarla ilgili tartışmalarında bu söylemsel çerçeveyi de reddeder ve “insan hakları” adı altında ileri sürülen talepleri “emperyalist güçlerin, bağımsız ülkelerin içişlerine karışma amacıyla kullandıkları elverişli araçsal aygıtlar” olarak değerlendirirler.

2.2.4. Farslaştırma Sorunu

Görüşmelere katılan ve farklı politik amaçları⁷³ benimseyen 30 kişiden 14'ü, soruları yanıtlarken en az iki kez yineleyerek İran'daki etno-kültürel ilişkiler sürecini "Farslaştırma Sorunu" adlandırmasıyla tanımladı. FKT'nin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken "Farslaştırma Sorunu" adlandırmasıyla süreci tanımlayanlar aynı zamanda, "Fars Şovenizmi", "Asimilasyon", "Kimlik Meselesi", "Ayrımcılık" ve "Farslaştırma" gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

Sözcük olarak Farslaştırma, İran'da etno-kültürel ilişkileri nitelemek ve açıklamak için FKTE'liler nezdinde iki ayrı bağlam ve anlamda kullanılır: 1. Etno-kültürel ilişkiler süreci içinde dilsel özümseme amacıyla *işletilen bir düzenek* ve 2. Etno-kültürel ilişkiler sürecinin *kaplamsal tanımını* ortaya çıkarmak amacıyla yapılmış *tanımsal bir adlandırma*. İran'da farklı etno-kültürel birimler arasında devam eden ilişkiler sürecini "Farslaştırma Sorunu" olarak tanımlayan kesimlerin genellikle ikinci bağlamı temel aldıkları gözlemlendi. Bu anlamda alan yazını taraması sonuçları, "Farslaştırma Sorunu" tanımsal adlandırılmasının özellikle 2005 sonrası yıllardan itibaren giderek yaygınlık kazandığını gösterir.

İran'da etno-kültürel ilişkiler sürecini "Farslaştırma Meselesi" olarak tanımlayan FKTE'lilerin, süreci daha çok *iktidar ilişkileri* bağlamında ele aldıkları ve söz konusu iktidar ilişkilerinin sebebiyet verdiği *mafevklik-madunluk/mağdurluk* olguları üzerinden okudukları söylenebilir. Böyle bir okumanın amacı, etno-kültürel kimlik değişkeni üzerinden kurgulanmış dikey iktidar ilişkisinde kimin *başat*, kimin *bağımlı* olduğuna belirginlik kazandırmak olsa gerek. Bu tanımsal adlandırmanın aynı

---

⁷³ 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

zamanda süreç boyunca *ayrımcı, dışlayıcı, özümseyici, aşağılayıcı* ve *iç sömürgeci* görünüşleriyle işleyen baskı düzenekleri açığa çıkarma odaklı olduğu söylenebilir. D.

E. görüşmeler sırasında konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle anlatır:

Farslaştırma deyince akla sadece dilimizin Farslaştırılması gelmemeli, bu yanıltıcı olur. Farslaştırma, Türk milletini bütün varlığıyla Fars varlığına dönüştürmek demektir, onun hizmetine vermektir. Farslaştırma ömrümüzü, tarlalarımızı, evlerimizi, iş yerlerimizi, ormanlarımızı, su kaynaklarımızı, madenlerimizi sömürmek demektir. Yoksullaştırmak demektir. Farslaştırma yerimizden, yurdumuzdan edip iki dilim ekmek, bir bardak su peşinden koşarak Farsların oturduğu bölgelere göç edip calay vatan olmaktır. Çünkü bizden kesip oralara yatırıyorlar paraları. Farslaştırma geçmişini, imdini, geleceğini senden almak demektir. Seni insan yerine koymamaktır, maymun gibi oynatıp kendilerine nöker etmektir. Aşağılayarak ezmektir Farslaştırmak.

Diğer tanımsal adlandırmalara göre farklı ülküsel anlayış ve stratejik yaklaşımları benimseyen kesimleri asgari ortaklıklar temelinde seferber etme kapasite ve ikna gücüne sahip olması açısından daha avantajlı görünmektedir. Bu anlamda asgari ortak payda olarak *Farslaştırma karşıtlığı* temel alındığında milliyetçi, İslamcı, liberal, sosyalist, çevreci, feminist vb. gibi kesimlerin bir araya gelip birlikte çalışma olasılığı artabilir. Ayrıca diğer tanımsal adlandırmalara göre mağdur ve madunlar üzerine *uygulanan politik şiddeti* daha yoğun ve açık bir biçimde odağına aldığı söylenebilir.

“Farslaştırma Sorunu” tanımsal adlandırmasını olumlu değerlendiren Sönmez düşüncelerini şu sözlerle dile getirir:

Beynimizde kurduğumuz hayallere değil, başımıza getirilen musibete bakarak hastalığın ne olduğuna dair doğru teşhis koymalıyız. Üzerimizde işlenen baskının her boyutunu, her özelliğini teşhis etmeliyiz. Kimse tarafından reddedilemeyecek husus nedirse onu ortaya çıkarmalıyız. Yani meseleyi meydana getiren X maddesini bulmalıyız. Böyle bakınca maruz kaldığımız baskının çekirdeğinde Farslaştırmanın olduğunu görebiliriz.

Mağdurun, mağdurluğun yeniden üretilmesi sürecindeki *rolüne* yeterince dikkat çekmediği için “Farslaştırma Sorunu” tanımsal adlandırması bazı FKTE’liler tarafından eleştirilir. Dolayısıyla, mağdurun işlediği *sorumluluk ihmali* ve boyun eğme sebebiyle *mağdurluğun yeniden üretilmesine kattığı katkı* yeterince işlenmediği için eksik kaldığı yönüyle eleştirilir.

“Farslaştırma Sorunu” tanımsal adlandırmasını yetersiz bularak eleştiren H. B.

3. odak grup çalışmasında düşüncelerini şu sözlerle dile getirir:

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İran’da ulus-devlet yapılanmasına gidildiği süreçte biz millet olarak milletleşme sürecini ihmal ettik. Treni kaçırdık. Dolayısıyla bütün sorumluluğu Fars milliyetçisi odakların başına atmakla meselenin diğer yüzünü görmezden gelmiş oluruz. Milletleşme konusunda eksiklerimizi, yetersizliklerimizi de çalışmalıyız.

Milli kimliğimizle ilgili sorunlarımız, sadece Farslaştırma boyutuyla ele alınırsa indirgemeci bir yaklaşıma kapılmış oluruz.

2.2.5. Türk Sorunu

Görüşmelere katılan ve farklı politik amaçları⁷⁴ benimseyen 30 kişiden 5'i, soruları yanıtlarken en az iki kez yineleyerek İran'daki etno-kültürel ilişkiler sürecini "Türk Sorunu" adlandırmasıyla tanımladı. FKT'nin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken "Türk Sorunu" adlandırmasıyla süreci tanımlayanlar aynı zamanda, "Ayrımcılık", "Asimilasyon", "Kimlik Meselesi" ve "Farslaştırma" gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

Sönmez ile yapılan görüşmede "Türk Sorunu" tanımsal adlandırmadan söz açıldığında, tanımlamayı yanlış bulup şu sözlerle eleştirdi:

Türklerin meseleyi "Türk Sorunu" olarak tanımlaması yanlış olur bence. Peki, biz Türk'üz, neden Türk'ü sorun yapalım? Sorunumuz kendimiz miyiz? Bu ülkede Türk veya Türklük, ancak beynini kiraya vermiş Ariyan ırkçılığıyla zehirlenmiş hasta adamlar tarafından sorun olarak görünür. Bu tam mütezat bir tanım olur. He, Türkiye'de Kürtçü çevreler 'Kürt Sorunu' diyorlar, meselenin adına, bu onların bileceği bir şey. Bu da yanlıştır.

---

⁷⁴ 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

2.2.6. Demokratik Türk Halk Hareketi

Görüşmelere katılan ve farklı politik amaçları⁷⁵ benimseyen 30 kişiden 2’i, soruları yanıtlarken en az iki kez yineleyerek İran’daki etno-kültürel ilişkiler sürecini “Demokratik Türk Halk Hareketi” adlandırmasıyla tanımladı. FKT’nin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken “Demokratik Türk Halk Hareketi” adlandırmasıyla süreci tanımlayan iki kişi aynı zamanda, “Hüviyet Talep Hareket”, “Asimilasyon”, “Ayrımcılık” ve “Türk Sorunu” gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

“Demokratik Türk Halk Hareketi” tanımsal adlandırmasını savunan Ş. Y. konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir:

Bugün en mühim şeylerden ki birinci derecede bizim hareketimizi yurtdışında zayıflatıyor, ekstremizmdir, ifratçılık, Türkçesi aşırıcılık. Bu çok çok mühimdir. Ben insanlar tanıyorum, bunlar korktuklarından gelmiyorlar. Şimdi biz burada insanlarla mesela en azından 3-4 kişiyle ki tanınmış kadrodurlar bunlar, 30-40 yıl siyasi deneyimleri var, düzgün, akıllı, rasyonel insanlardırlar, bunlara mesela müracaat olmuş, bunlar diyorlar şimdi değil, dur bakalım ne oluyor, ondan sonra. Korkuyorlar yakına gelmeye. Ekstrem insanlar, şiddet, dilde şiddet, teoride şiddet. Mesela istiklalci, tamam normatif düşüyorsun, güzel sözler, teoriler falan, sonra diyorsun istiklal, tamam o da bir sözdür. Ama [öyle bir] yazın ki şiddet var onun

---

⁷⁵ 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

içinde, intikam var onun içinde, onun içinde hatta rasizm var, onun içinde Farslara ölüm⁷⁶ var, resmen ırkçılık! Kentli insan bundan kaçır. Yani, bizim problemlerimizin en mühimlerinden bugün geldiğimiz yerde ekstremizm, yani şiddet, dil ve eylem, davranış. Ben son seminerde Almanya’da konuşmamdan sonra birisi seminerin ortasında kalkmış bana taraf gelmiş, ben bu Farslara ölüm sloganını analiz ederken kalktı gelmek istedi üzerime birisi gitti onu durdurdu. Sonra ara verilince orada birisi bana diyor ki bey efendi sen nasıl cüret edip gelir burada konuşuyorsun. Burada şiddet görebilirsin. Bunları biz ciddiye almıyoruz. Biz kendimizi görmüyoruz. Bak! Benim esas meselem budur: biz bunu bulmalıyız ki bu problem ki var bizim içimizde, biz buradan meselemiz budur ki bu mevcut insanlar ki 10 yıl 15 yıl önce faaliyetin içindeydiler, onlar neredeler? Niye gelmiyorlar? Bunun nedenini bulalım... Demokrat insan olmamak bir problemdir. Bu hareketin içinde her insanın bir görüşü var, o insana saygı göstermek lazımdır.

---

⁷⁶ 5 Şubat 2017’de Tahran’ın Azadi Stadı’nda Perspolis ile Traktör Sazi futbol takımları arasında oynanan maçta Traktör Sazi taraftarlarının “yel yatar, tufan yatar, yatmaz Traktör bayrağı” sloganı 10 binlerce Perspolis taraftarınca çarpıtılarak “yel yatar, tufan yatar, s...kim Traktör perçemin” diye defalarca seslendirilir (Shahvâsh, 2017). Yine, 29 Aralık 2017’de aynı statta aynı takımlar arasında oynanan maçta 10 binlerce Perspolis taraftarı Türklere hitaben aşağılayıcı “eşek, eşek” sloganını defalarca yinelerler (Güney Azerbaycan Videoları, 2017). 15 Kasım 2017’de Amol’de Urmiye’nin Belediye ve Amol’ün Kaleh voleybol takımları arasında oynanan maçta binlerce Kaleh taraftarı “Türklere Ölüm” diye defalarca aynı sloganı yinelerler (Gün. Az. TV, 2017). Tahran’ın Azadi Stadı’nda “Türklere Ölüm” sloganı tribünlerdeki 10 binlerce taraftarın defalarca seslendirdiği slogan haline gelmiştir (Yusifi, 2017).

2.2.7. Değerlendirme

Yukarıda değişik *stratejik amaçlara ve süreci yöneten örgütlenme ilkelerine* uygun birer işlevsel *yorumlama şemaları* olarak FKTE'liler tarafından oluşturulan tanımsal adlandırmalar/ söylemsel çerçeveler serimlendi. Goffman'ın (1986: 10) işaret ettiği gibi, çalışma sırasında da FKTE'liler tarafından başvuru bu *söylemsel çerçevelerin*; bir yandan Farslaştırma karşıtı direniş süreçlerini *anlamlandırıldığı*, diğer yandan ise süreçteki etkileşimler boyunca farklı *öznel yorum ve müdahalelere karşı kırılgan ve tabi oldukları* da gözlemlenmiştir.

Farklı kaplamsal nitelik ve içlemsel özelliklerine karşı söz konusu tanımsal adlandırmaların, –bilinçli ve/veya bilinçsiz olarak yaygın bir ölçüde, efradını cami, ağyarını mani gibi mantıksal tutarlılık ve geçerlilik ilkeleri çiğnenerek– ilgisiz bir biçimde belirli bir stratejik amaca uyarlanarak kullanıldığı birçok örneğe rastlandı. Tersine, ayrı görüş ve stratejik amaçları güden söylemsel metinlerde aynı tanımsal adlandırmaların kullanıldığı çarpıklıklara da sıkça tanıklık edildi.

Durumu yansıtan örneklerden biri aşağıda 19 numaralı görselde verilmektedir. Uluslararası İran Türkleri Düşünce Platformu sitesinin baş sorumlusu M. M. ile yapılan görüşmede kendisi: İran'ın sınırları içinde bulunan tüm Türklerin sorunları ile ilgilendiklerini, ülkenin toprak bütünlüğünü sorunsallaştırmadıklarını, Türklerin bu ülkede eskiden olduğu gibi layık oldukları konuma getirilmesini hedeflediklerini ve bunların da bağımsız bir Güney Azerbaycan devletinin kurulmasıyla değil, İran'da demokratik bir rejime geçişle gerçekleşebileceğini açıkladı. Söz konusu stratejik amaç ve anlayışa hizmet adına kurulan internet sitesinde birbiriyle tutarsız ve hatta kimi durumlarda çelişen tanımsal adlandırmaların/ söylemsel çerçevelerin eş süremliler olarak nasıl yan yana kullanıldığı aşağıda yapılan analitik ayırmda ayırt edilebilir:

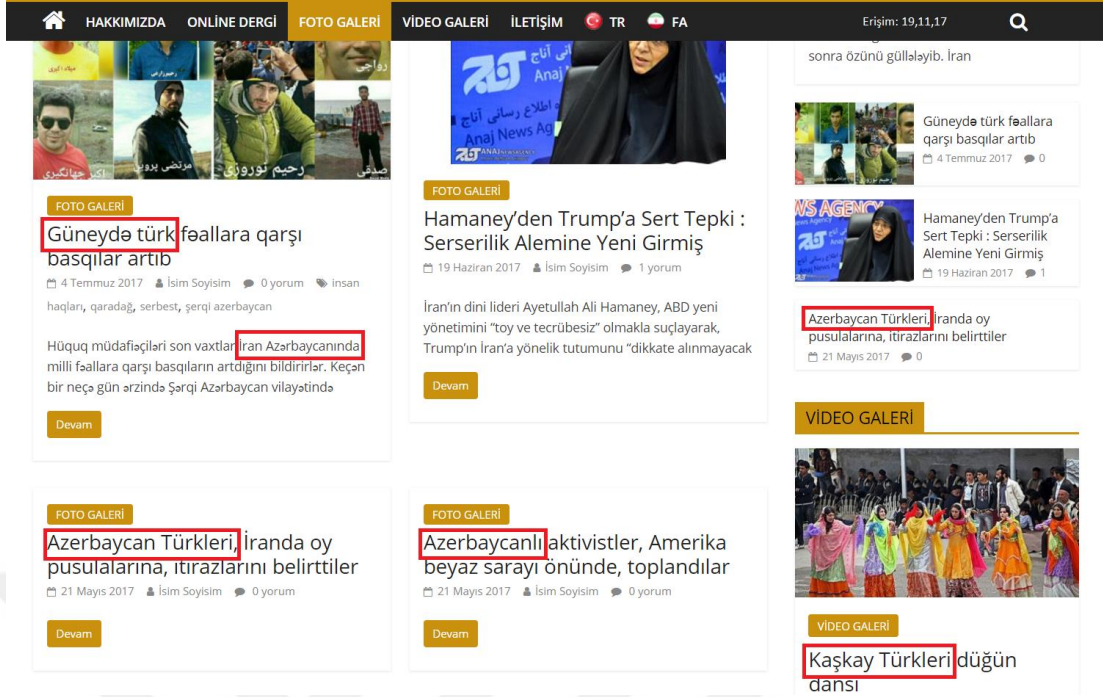
1. Fars milliyetçisi çevrelerin ve resmi devlet ülküsünü yansıtan yazında kullanılan “İran Azerbaycan’ı” tanımsal adlandırması/ söylemi,
2. İran’ın toprak bütünlüğünü tanımayı ve İran’ın önceliğinde/ temelinde/ kuşatımında/ sahipliğinde bir kimliği anıştıran “İran Türkleri” tanımsal adlandırması/ söylemi,
3. Türklüğü temel alan kimliklendirmeyi anıştıran “Kaşkayı Türkleri” tanımsal adlandırması/ söylemi,
4. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Elçibey sonrası iktidarlarının inşa etmeye çalıştığı ulus-devlet kimliğini ve aynı zamanda Fars milliyetçisi yazında kullanılan anlam ve bağlamda kimliklendirme politikalarını⁷⁷ anıştıran “Azerbaycanlı” tanımsal adlandırması/ söylemi,
5. Güneyi ile kuzeyi birleştirilmiş⁷⁸ Birleşik Azerbaycan Devleti ülküsünü anıştıran “Güneyde Türk” tanımsal adlandırması/ söylemi,
6. Farklı bağlamlarda⁷⁹ kullanılmasıyla birlikte Azerbaycan’ın önceliğinde/ temelinde/ kuşatımında/ sahipliğinde bir kimliği anıştıran “Azerbaycan Türkleri” tanımsal adlandırması/ söylemi,

---

⁷⁷ Burada, etno-kültürel bağlılığı temsil eden Türk adını silme ya da ön planda tutmama ve coğrafya adı dolayısıyla kurulan bağı ön plana çıkararak İran’daki Türk nüfusu bölme ve hatta yeri geldiğinde Azeri gibi icatlarla Azerbaycanlılığı Türklükten arındırmayı hedefleyen politik amaçlar kast edilmektedir.

⁷⁸ FKTE’liler arasında “Güney Azerbaycan” tanımsal adlandırması genellikle İran’ın toprak bütünlüğü ve/veya üniter yönetsel yapısını tanımama anlamı ve bağlamında kullanılır.

⁷⁹ 1. İran’ın toprak bütünlüğü içinde, 2. Bağımsız Güney Azerbaycan Devleti içinde, 3. Birleşik Azerbaycan Devleti içinde, 4. Türk Dünyası içinde vd.

Görsel 31: Uluslararası İnan Türkleri Düşünce Platformu sitesinden 19.11.2017'de alınan tek sayfa ekran görüntüsü.

Araştırma sırasında görüşülen ilgili ve yetkili FKTE'lilerin; kullandıkları farklı söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların varsayım(ları)-açıklama(ları)-sonuç(ları) arasında aranan mantıksal tutarlılık ve geçerlilik ilişkisine dair dile getirdikleri düşünce ve yorumlar aşağıda sıralanan maddeler şeklinde özetlendi:

1. *Ne fark eder ki diyenler*, farklı söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların her kes ve her kesimce –ister dost, isterse düşman– kastedilen anlam ve bağlamda kullanıldığını varsayar. Bu durum, değişik söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların belirli amaç ve stratejilere özgü işlevsel kabiliyetler sunduğu ilkesinin, söz konusu kesim tarafından henüz ciddiye alınmadığı anlamında yorumlanabilir.

Bu bağlamda M. T. konuyla ilgili düşüncelerini görüşmeler sırasında şu sözlerle dile getirir: “... ne fark eder ki, ha kel Hasan ha Hasan kel. Biz

Azerbaycanlı dediğimizde Türk'ü ayrı tutmuyoruz ki. Ya da Türk dediğimizde Azerbaycanlıyı ayrı tutmayız ki. Bu ayrımlar halkın kafasını karıştırıyor canım da. Biliyor musun, asıl konuyu unutturuyor. Bellidir da bizim ne istediğimiz. Bu ayrımlar bizi [FKTE'lileri] böler.”

2. *Kapsayıcı görünmeliyiz diyenler*, söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların paradigmatik duruş ve stratejik amaçlarla uygunluk göstermesi ve mantıksal iç tutarlılığa sahip olması gerektiğini kavramış olduklarına dair yeterli derecede ipuçları verirler. Buna karşın –tersi de geçerli olmakla beraber– birbirleriyle mantıksal iç tutarlılığı bulunmayan ayrı söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların belirli bir paradigmatik duruş ve stratejik amaç uğruna kullanılmasının kaçınılmazlığını, iktidar ilişkilerinde oynanan entrikalara işaretle açıklarlar. Bu bağlamda M.M. konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: “... biz ne yaptığımızın farkındayız. Siyasette tutarlı olmak şart değil. Günün koşullarına göre tedbir alırız. Biz bugün tavrımızı İran'ın toprak bütünlüğünden yana koyuyoruz. Ama [İran'daki Türk nüfusun adına] “Güneyliler”, “Güney Azerbaycanlılar”, “Azerbaycan Türkleri”, “İran Türkleri” vd. demek herhangi bir çelişki arz etmez. Siyasi maksatlarımıza ulaşabilmek için kapsayıcı olmalıyız. Onlarla [diğer FKTE gruplar kastedilmektedir] aynı görüşte olmamız şart değil.”

3. *Başka seçenek mi var diyenler*, yaygın bir biçimde dolaşımda olan mevcut söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların hem mantıksal tutarsızlığı hem de ayırt edici ve kapsayıcı olmayışından şikâyetçidirler. Tanımsal adlandırmaları özellikle yetersiz bulan R. D. konuyla ilgili düşüncelerini şu

sözlerle dile getirir: “...ben liberal-demokrat görüşlü birisiyim. Bu alanda [FKT alanı] insan hakları ihlalleri üzerine çalışmalara küçük bir katkı olsun diye amatörce faaliyet ediyorum. ‘Milletçi’ diye hitap ediyoruz birbirimizi. Ben nasyonalist birisi değilim, ama içinde bulunduğumuz ortamlarda hep bu ad vardır. Sosyal-demokratlar var içimizde onlar da hep bu adla hitap edilir ve ederler. Durum böyledir. Bir kere kapsayıcı olmayan bir ad verilmiş harekete. ‘Milletçi Hareket’ ya da biraz yumuşatılmış haliyle “Milli Hareket” hepsi bu. Bu başat kılınmış. Kimse de sesini çıkaramıyor. Tabu gibi. Bakıyorum burada bazı sosyal-demokratlar yavaş yavaş ‘Demokratik Türk Halkı Hareketi’ gibi şeyler demeye başlamışlar. Başat kılınmış adlandırmaya göre daha uygun, ama gene de kendimi bu ad altında da yabancı gibi hissediyorum. Çünkü sonuçta ben sosyal-demokrat değilim. Liberal-demokratım.”

4. *Can alıcı öneme sahiptir diyenler*, tanımsal adlandırma ve söylemsel çerçevelerin paradigmatik duruş ve stratejik amaçlarla tutarlılık ve uyumluluk içinde olmasını önemser, aksi durumda asıl meselenin hileli yönlendirme ve saptırmalara açık hale gelebileceğine dikkat çekerler. Tanımsal adlandırma ve söylemsel çerçevelerin tepki süreçleri ve sonuçları üzerinde belirleyici ve niteleyici rolüne değinen D. E. konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: “...orada, bizim dışımızda, olan şeylerle ilgili bilgi, sanı, sezgi ve hislerimiz ve ne varsa, sözcüklerle anlaşılıyor. Biraz daha ayrıntıya inerek dersem, adlandırmalar, anlam vermeler, tanımlamalar, yorumlamalar, tasavvur etmeler ve bunun gibi şeyler bir cam gibidir. Orada olanla bizim aramızda. Biz onları, o camın

arkasından görürüz. İmdi o cam hangi renge çalarsa. Demek istediğim şu ki, adlandırmalarımızın, tanımlamalarımızın, manalandırma, yorumlama ve tasavvurlarımızın zihnimizdeki gerçekliğin inşasında büyük rolü var. Misal için İrânlılık: birisi çıkıyor milli kimlik olarak tanımlıyor, öbürü, uyruk olarak. Görüyor musunuz arada çok fark var. Ya da Azerbaycanlılık: kimi durumda bir yurttaşlık, kimi durumda milli mensubiyet, kimi durumda bölgesel anlamda ortaklık bağı olarak önümüze çıkıyor. Ve ya Türklük: bazen etnik bir kimliği, mesela Türkiye’de hem bir ulus-devletin uyrukları hem de milli kimlik anlamına gelen yorumlar var, bir de Türk Dünyası mikyasında bir Türk milleti anlayışı var. Görüyor musunuz, burada esas alınan faktöre göre aynı nüfusun etnik veya milli de diyebiliriz kimliği belirleniyor. Esas alınan faktör ve varsayımlar istidlallerimizi etkiler. O da nihayetinde çıkaracağımız sonuçlarımızı etkiler.”

C. M. konuyla ilgili düşüncelerini kendisiyle yapılan görüşmede şu sözlerle dile getirir: “Bu konuda eksiklerimizin olduğunu ben de hissediyorum. Uzman kadrolarımız yazmıyorlar. Yazmaları lazım. Bizle teşkilatçyız. Sizler gibi ayrıntıya girmiyoruz. Siz kendiniz yazın bu konuları. Niye yazmıyorsunuz?”.

FKT süreçlerinde farklı stratejik amaçları güden çevrelerce inşa ve yeniden inşa edilen söylemsel çerçeveler içinde kullanılan kavramsal ve tanımsal adlandırmalar arasında genellikle mantıksal iç tutarlılığın önemslenmediği, siyasi maksat ve manevralar uğruna yeterince dikkate alınmadığı veya mevcut tutarsızlıklarla yetinildiği durumlar sıkça gözlemlenen bir husustu. Bununla birlikte bilinçli bir yaklaşımla benimsedikleri stratejik amaç ve kullandıkları tanımsal adlandırma ve

kavramlar arasında mantıksal iç tutarlılığı gözetilen FKTE’li uzmanların da giderek varlık gösterdiği bir durumdan söz edilebilir.

Asıl *meselenin ne* olduğunu büyük bir ölçüde belirleyen ve aynı zamanda FKTE’liler arasında görüş ayrılıklarına neden olan *değişkenler* ve bu değişkenler ekseninde çerçeveselendirilen *kavram setleri* analitik olarak aşağıdaki gibi ulamlandırılabilir⁸⁰:

1. *Azerbaycan eksenli yaklaşım:*

1.1. *Kimliklendirme:* Azerbaycanlı(lar), Azerbaycan Halkı, Azerbaycan Milleti, Güney Azerbaycan Milleti, Dünya Azerbaycanlıları, Kuzey Azerbaycanlı(lar), Güney Azerbaycanlı(lar), Güneyli(ler) ve Kuzeyli(ler).

1.2. *Ülküsel çerçeveselendirme:* Azerbaycanlılık anlayışına “uygun” uyarlanmış dil, tarih, coğrafya, değersel simgeler (kahramanlar, bilgiler, damgalar, bayrak, kutsal mekânlar vs.) vb. gibi öğelerden hareketle inşa edilen *Azerbaycancılık*.

1.3. *Politik birimlendirme:* Azerbaycan Devleti, Bütöv [Birleşik] Azerbaycan, Azerbaycan’ın Güneyi, Azerbaycan’ın Kuzeyi, Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan, Güney, Kuzey, anayurt ve anavatan.

1.4. *Dil ve sanatları adlandırma:* Azerbaycanca, Azerbaycan dili, anadili, Azerbaycan edebiyatı/ şiiri/ tiyatrosu/ sineması vs.

2. *Azerbaycan-Türk eksenli yaklaşım:*

---

⁸⁰ Burada yapılan ayrımlar salt analitik ayrımlardır. Pratik uygulamalarda daha önce de tartışıldığı gibi burada verilen ulamsal ayrımlardaki kavramsal tutarlılık ve uyumluluk büyük bir oranda FKTE’liler tarafından dikkate alınmadan kullanılır.

2.1. *Kimliklendirme*: Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan Türk Milleti, Dünya Azerbaycan Türkleri, Kuzey Azerbaycan Türkleri, Güney Azerbaycan Türkleri, Güneyli(ler) ve Kuzeyli(ler).

2.2. *Ülküsel çerçeveselendirme*: *Azerbaycan Türklüğü* anlayışına “uygun” uyarlanmış dil, tarih, coğrafya, değersel simgeler (kahramanlar, bilgiler, damgalar, bayrak, kutsal mekânlar vs.) vb. gibi öğelerden hareketle inşa edilen *Azerbaycan Türkçülüğü*.

2.3. *Politik birimlendirme*: Azerbaycan Türk Devleti, Bütöv [Birleşik] Azerbaycan Türk Devleti, Azerbaycan’ın Güneyi, Azerbaycan’ın Kuzeyi, Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan, Güney, Kuzey, anayurt ve anavatan.

2.4. *Dil ve sanatları adlandırma*: Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Türk dili, anadili, Azerbaycan Türk edebiyatı/ şiiri/ tiyatrosu/ sineması vs.

3. *Türk eksenli yaklaşım*:

3.1. *Kimliklendirme*: Türk(ler), Türk Milleti, Dünya Türkleri, Türk Dünyası, İran Türkleri, İran’daki Türkler, İran yerlisi Türkler, Merkezi Oğuz Türleri, [İran coğrafyasında ağırlıklı olarak Türklerin yerleştiği bölgeleri kast ederek] Türkeli Türkleri.

3.2. *Ülküsel çerçeveselendirme*: *Türklük* anlayışına “uygun” uyarlanmış dil, tarih, coğrafya, değersel simgeler (kahramanlar, bilgiler, damgalar, bayrak, kutsal mekânlar vs.) vb. gibi öğelerden hareketle inşa edilen *Türkçülük*.

3.3. *Politik birimlendirme*: *Türklerin İran’ı* anlayışından yola çıkarak İran Türk Devleti; nüfus oranı ölçeğinde temsil sağlayan Federal İran

Devleti; nüfus oranı ölçeğinde temsil sağlayacak ve referandum sonucu belirlenecek yeni adıyla federasyon şeklinde yönetilen bir devlet yapısı.

3.4. *Dil ve sanatları adlandırma*: Türkçe, Türk dili, Merkezi Oğuz Türkçesi, Türk edebiyatı/ şiiri/ tiyatrosu/ sineması vs.

4. *Hak ve hukuk eksenli yaklaşım*:

4.1. *Kimliklendirme*: İnsan(lar), etnik Türk(ler), etnik Azerbaycan Türkleri, etnik İran Türkleri, etnik Azerbaycanlı(lar), etnik İran Azerbaycanlıları, etnik Güney Azerbaycanlılar, etnik Güney Azerbaycan Türkleri,

4.2. *Ülküsel çerçevelendirme*: *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nde belirtilen temel hak ve özgürlükler esasında *özgürlük ve eşitlik*.

4.3. *Politik birimlendirme*: herhangi politik bir birim oluşturmayı amaçlamaz, ama herhangi insani bir nüfus tarafında istendiği takdirde *kendi kaderini belirleme hakkını saklı tutar*.

4.4. *Dil ve sanatları adlandırma*: ilgili kişilerce ne olarak adlandırılırsa öyle kabul edilir.

Böylece Snow'ın (2013: 1-2) işaret ettiği gibi bu çalışma kapsamında FKT sürecinde **birincisi**, *anlam ile toplumsal hareketler* arasındaki ilişki ve bu ilişkiyi yönlendirmede *yorumsal süreçlerin* rolü; **ikincisi**, kültürün yeniden keşfine dair *söylemsel denilene* dönüşün önemi, **üçüncüsü**, çerçevelemenin kavramsal mimarisi veya iskelet yapısı ortaya konulur.

FKT sürecine ilişkin yukarıda serimlenen tanımsal adlandırma veya söylemsel çerçevelenmelerin, Benford ve Snow'ın (1988: 200-201) da belirttiği gibi sürece ilişkin “tanılama”, “öngörme” ve “güdüleme” görevlerini yerine getirdiği söylenebilir.

Ayrıca söz konusu çerçevelmelerin “dikkatleri yönlendirme”, “ekleme” ve “dönüştürme” gibi *üç temel işlevi* de yerine getirdikleri söylenebilir (Snow, 2013: 1).

Kökleşik mantığın kurucusu sayılan Aristo, uygulamada hiçbir tanımın, *yetkin tanım* olamayacağını, yetkin tanımın ancak totolojik bir önerme, yani öznesi ile yüklemi bir ve aynı terimden oluşan “A, A’dır” biçiminde bir önerme ile olanaklı olabileceğini belirtmiştir (Özlem, 1996: 91).

Bir olanak olarak tanımlananın özellik, işlev ve ilişkileri ile ilgili bilgi verici tanımlama işlemi, *durumsal koşulların* işleyiş mekanizması içinde ya da Foucaultcu (2006: 65-66) anlamda ifade edilirse mevcut *bilgi-iktidar-eyleyici* etkileşimi içinde *olanaklı* kılınabiliyor. Dolayısıyla, Foucaultcu (1977) anlamda *soykütüksel hudutlarını* aşmış tüm koşul ve durumları kapsadığını anıştıran “eksiksiz ve ucu kapalı bir tanımlama” iddiası, *bilgelik zaafı* ve *cehalet belirtisi* olarak düşünülebilir. Cioran (2003: 12) tanımlama zaafından kaynaklanacak tehlikeye dikkat çekerek şöyle der: “Tanımlama zaafı, onu [tanımlayanı] merhametli bir cani ve uysal bir kurban haline getirmiştir”.

Tanımlayan; hem kendinin hem de tanımlananın nitelik, nicelik, konum, rol ve işlevini bir bakıma belirliyor. Said (1998: 20 ve 61) şarkiyatçılık tartışmasında *sömürgecilik* süreciyle *tanıma*, *tanımlama* ve *konumlandırma* süreçleri arasında ilişki kurarak şöyle der: “Batı onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren ‘Doğu’yu tanımak’ amacı ile yola çıkmış ve hegemonyasının genel şemsiyesi altında tüm güçlerini kullanarak Doğu’ya dalmıştır. ...Cromer ve Balfour’un bir asırlık modern Batı Oryantalizminden edindikleri miras Doğuluların ırklarını, karakterlerini, kültürlerini,

tarihlerini, geleneklerini ve toplumsal yeteneklerini tanımak olmuştur. Bu bilgi gerçek bilgiydi ve Cromer şimdi bu bilgiyi Mısır'ı yönetmek için kullanacaktı”.

Ayrıca, Batı entelijansiyası doğubilimcilik çalışmaları ve/veya okumaları üzerinden kendini ve Doğuyu tanımlayarak hiyerarşik bir ilişki kurar. Said'e (1998: 77) göre bu anlayışta Batı, Doğunun üstüne yerleştirilerek aklın, bilimin, ilerlemenin, özgür düşüncenin, barış ve insancılığın yurdu; Doğu ise hurafenin, gizemin, gericiğin, dogmanın, ilkelik ve vahşiliğin yurdu olarak gösterilir.

Scott (2014: 304), *hegemonik görünüş ve ilişkilerin yeniden üretimi* için kullanılan bir araç olarak gördüğü tanımlamanın önemini şöyle değerlendirir: “Bir eyleme bir tanım dayatmaya ve onu damgalamaya yönelik politik mücadele, genellikle eylemin kendisi kadar önemlidir.”

2.3. Farslaştırma Karşıtı Tepki Süreçlerinde Öne Sürülen Stratejik Üstler: Hesaplaşma Oyununun Uzamsal Sınırları

Bourdieu (2016b: 137-139) her alanın kendine özgü yasaları, belirli türden kazanılacak ve kaybedilecek şeyleri ve belirli birtakım mücadele nesnelere vardır, der. Dolayısıyla *her alanın* diğerlerinden farklılık gösteren *kendine özgü stratejik beceri ve koyutlarının* olduğundan söz eder. Bu anlamda FKTE'lilerin ortaya koydukları tepki kalıplarının bariz özgüllüklerinden birinin *sivil* ve *barışçıl* eylemler olduğu söylenebilir. Bunun nedeni araştırma kapsamında toplanan veriler ve yapılan gözlemlerle de saptandığı gibi, önde gelen FKTE'lilerin çoğunlukla alt ve orta sınıf kentli, yüksek eğitilmiş, şair, yazar, sanatçı ve işçi kesimlerden oluştuğunda aranabilir. Bu durum Bourdieu'nun (2016b: 144) habitus eyleyicinin “nesnel çıkarlarıyla uyuşan

türden, tutarlı stratejiler üretebilir” iddiasını kanıtlarca gibi görünüyor. İlginçtir, 1979’dan beri İran’da sürdürülen FKT sürecinde diğer etnik yapıların defalarca başvurdukları *silahlı saldırı tarzında eylemler* FKTE’liler tarafından *ilgi görmemiştir*.

Bourdieu (2016b: 144), pratiğin belirli bir yönelimi olarak anlaşılan *stratejileri*, “çeşitli amaçlar doğrultusunda nesnel biçimde yönlendirilmiş eylemler” olarak tanımlanır. Bourdieu *stratejilerin temel ilkesinin*, belirli türden bir çıkarı oldukça arttırmak için müstehzi bir hesaplama arayışından değil, “bir habitus ve bir alan arasındaki bilinçdışı ilişkiden ileri geldiğinin altını” çizer.

Bu anlamda –ileride tartışılacak– FKTE’lilerce başvurulan üç yaygın stratejik yaklaşımın⁸¹ yüksek bir oranda verili olan tarihsel bellek, durumsal koşullar ve habitatik deneyimlerden kaynaklanmış oluşu, Bourdieu’nun (2016b: 144) *stratejilerin temel ilkesinin*, “bir habitus ve bir alan arasındaki bilinçdışı ilişkiden ileri geldiği” tespitiyle açıklanabilir.

Gündelik dilde, bilinçli hesaplamalara dayandırılan kullanımının tersine; *strateji*, Bourdieu kuramında habitusa bağlı bir aygıttır. *Strateji*, toplumsallaşma süreçleri sonucunda, bireylerin bilinçaltında, belirli bir biçimde eyleme veya belleme “eğilimi” oluşturur. Söz konusu eğilim, eyleyici ya da kurumların alanda yer aldığı konumlar arasındaki nesnel ilişkiler ağında gelişip biçimlenir (Naidoo, 2004: 458-459).

De Certeau (2008: 112) *stratejiyi* güçler arasında ilişkide bir *istek* ya da *erk* öznesinin gerçekleştirebileceği *hesaplaşma oyunu* olarak görür. “Strateji bir *mülkiyet*

---

⁸¹ 1. Meşru Zeminde Durumu İyileştirme, 2. Tanınma, Temsil Edilme ve İktidarın Yeniden Dağılımı ve 3. Ayrı Bağımsız Bir Siyasal Yetke ve Yönetim Kurma.

olarak çerçevesi çizilebilecek bir *mekânın* varlığını önkabul olarak benimser. Bu *mekân*, hedeflerden ya da tehditlerden... oluşan *dışardakiler* kümesiyle kurmuş olduğu ilişkileri yönlendirebileceği bir üstür... ‘stratejik’ her tür usallık öncelikle bir ‘çevre’, ‘özel bir yer’ yani özel bir erk ve istek mekâmı ayırt etmekle başlar işe... Ötekinin görünmez güçleriyle etki altına aldığı bir dünyada kendine özel bir mülkiyetin sınırlarını çizmektir söz konusu olan.”

Yukarıda verilen tanım bağlamında ve elde edilen veriler temelinde FKTE’lilerin üç ayrı *özel erk uzamı* içinde *stratejik hesaplaşma oyunlarını* kurmaya çalıştıkları söylenebilir:

1. Oyuncular/ eyleyiciler arası güç ilişkilerini düzenleyen mevcut *meşru* “koyut”, “kural” ve “maharet”leri sürmekte olan durumu iyileştirecek/ dengeleyecek yönünde daha verimli kullanmayı olanaklı kılacak bir *erk uzamı*,
2. Genel sistemi dağıtmadan mevcut kırmızıçizgiler üzerinde oynanan bir hesaplaşma oyunu: oyuncular/ eyleyiciler arası uzlaşmayı sağlamak amacıyla, alt sistemler arası güç ilişkilerini düzenleyen “koyut”, “kural” ve “maharet” ölçütlerinin yeniden gözden geçirilmesi sonucunda oluşturulacak *yeni bir erk uzamı* ve
3. Oyuncular/ eyleyiciler arası güç ilişkilerini düzenleyen mevcut genel sistemin “koyut”, “kural” ve “maharet”lerinin reddi: yeni bir mülkiyet alanında kendi “koyut”, “kural” ve “maharet”leri ile işleyecek *ayrı bir oyun ve erk uzamı*.

Toplumsal alanlar arası geçişkenlik gerçeği göz önünde bulundurulduğunda yukarıdaki analitik ayrımları birbirinden tamamen kopuk/ ayrı çıkar arttırma ve hesaplaşma oyunları olarak düşünmek yanıltıcı olur. Burada yapılan ayırım, FKT sürecinde işleyen farklı yaklaşım ve tayfların anlaşılmasını kolaylaştırmaya yardımcı olabileceği düşünülen analitik bir ayırımdır. Görüşmeler sırasında C. M.'nin anlatımıyla:

Bana göre 1905'ten günümüze kadar Azerbaycan'da ortaya çıkan siyasi hareketlerin dört ortak noktası var ki bu [19]79 sonrasında da geçerlidir, 1905'te de geçerlidir, [19]18'de de, [19]45'te de. Bu dört nokta bunlardırlar: *özgürlükçülük, kanunculuk, ilerlemecilik ve kendi kaderine egemen olma...* 1905'ten beri bizim siyasi hareketlerde bunların hepsi vardılar. Farklı ideolojilerle, farklı şekillerle, farklı söylemlerle ortaya çıkmışlar. Ama hepsinde var, hatta Müslüman Halk Hareketi'nde bile bu var, dördü de var.

...ben o anda [birkaç yıl önce] kendimi Türk milliyetçisi olarak tanımlıyordum, ama şu anda kendimi Türk milliyetçisi olarak tanımlamıyorum... Ben liberal bir insanım ve milletimin temel hak ve özgürlükleri için mücadele veriyorum. Ben liberalizme ve serbest piyasaya, kapitalizme inanıyorum... Kendi mukadderatına hâkimiyet konusuna gelince, benim kendi tercihim, milletin oyuyla kabul edilmiş istiklal, yani milletin oylamasına sunmak suretiyle istiklal, bağımsızlıktır benim kişisel tercihim. Ama atıyorum, Meşrutiyet [Devrimi]

döneminde [1906-1911] kendi mukadderatına hâkimiyet “Eyalet ve Vilayet Encümenleri” [kanunu] ile tarif ediliyordu, misal için, Müslüman Halk döneminde [1980] cılız bir şekilde diyordu ki Kürdistan’a verilen bütün haklar Azerbaycan’a da verilmelidir. Ve ya “Eyalet ve Vilayet Encümenleri” [kanunu] icra olsun, deniyordu. Bugün bana göre federalizm de istiklalcilik de ikisi de kendi mukadderatına hâkimiyet isteğine girer, onun alt kategorisine girer... Ben istiklalciyim temelde, yani Kuzey ve Güney Azerbaycan’ı kapsayan Vahit [Birleşik] Azerbaycan Devleti’nin kurulmasının gerekliliğine inanıyorum. Tabi bu uzun vadede hemen yarın olacak diye bir şey yok.

...elbette şunu da söyleyeyim benim bu, yani şöyle diyeyim, milliyetçi bazı nasıl derler damarlar da var benim inançlarımın içerisinde, ama üst kimlik olarak benim düşüncelerimde, dünya görüşümde, çatı milliyetçilik değil. Ama alt katmanlarında bazı milliyetçi sayılabilecek öğeler de vardır ama birinci üst şey değil yani, çatı değil benim düşüncelerimde. En başta liberalizm ve demokrasidir. Onun altında daha alt katmanlarında bazı milliyetçi eğilimler de vardır, geçmişten gelen, yani temelden olan bir takım nasıl derler eğilimlerden ve geçmişten dolayı.

2.3.1. Meşru Zeminde Durumu İyileştirme

Gizli senaryolarının olup olmadığına bakılmaksızın, İran sınırları içinde faaliyet gösteren FKTE'lilerin bürük bir kısmı, ayaklarını meşru zemine basıp yasal ölçütleri dikkate alarak hakkettiklerini düşündükleri şeyleri elde etmek için açıktan hamle ardından hamle yaparlar. Yayın izni aldıkları gazeteleri, dergileri kapatılır, kitaplarının yeniden bastırılıp yayınlanmasına izin verilmez ya da ilk baştan hiç izin verilmez, düzenlemek istedikleri konserler bin bir engele takılır ama tüm olanakları zorlayıp fırsatlar yaratarak yeni adlarla gazete, dergi ve kitaplarını bastırmanın, konserlerini düzenlemenin bir şekilde yolunu bulurlar. Scott'un (2014: 276) sözleriyle güvenli bir yerde durup kavgacı sözlerini bir şekilde sarf ederler.

Burada, güçler arası ilişkileri düzenleyen mevcut *meşru koyutlara* –ister dini, isterse çağcıl laik hukuk düzeninde adına insan hakları verilen kaynaklar olsun– yaslanarak *oyunun kurallarına* uygun *maharetlerini*, haklarının kazanıldığı bir *erk uzamının* sınırlarını çizme stratejisi izlenir. Meşru oyun alanında direnen FKTE'liler kendi iktidar alanları, stratejik üstleri ve hesaplaşma oyunlarını şiirlerinde, türkülerinde, öykülerinde, romanlarında, köşe yazılarında, makalelerinde, araştırma konularında, sosyal ağbağlarındaki paylaşımlarında, sitelerinde, bloglarında, dergilerde, kitaplarda, telefon, bilgisayar ve televizyon ekranlarına seçtikleri dilde, gayri resmi yazışmalarda kullandıkları ana dillerinde, evinin iç tasarımında, arabalarının arka camı ya da bagaj kapaklarına yapıştırdıkları simge veya yazdıkları sözde, değişik mekânlarda ettikleri sohbet konularında, gezilerinde, işyerinin, sokağının, caddesinin, köyünün, kentinin, çocuğunun, kendisinin adında, tiyatro sahnelerinde, yas, düğün, bayram, dini ve milli törenlerinde, sinema filmlerinde, spor

salonlarında, giysisinin rengi ve deseninde, el işaretlerinde vd. gibi somut eylem alanlarında kurarlar.

Sözü konusu alan açma eylemlerinden bazı örnekler aşağıda verilen görseller aracılığıyla sergilenmektedir. Fotoğraflar “İran’da Türk Dili Kurumu’nun Tesisi için İmza Kampanyası” adında açılmış bir Facebook sayfasından alınmıştır.

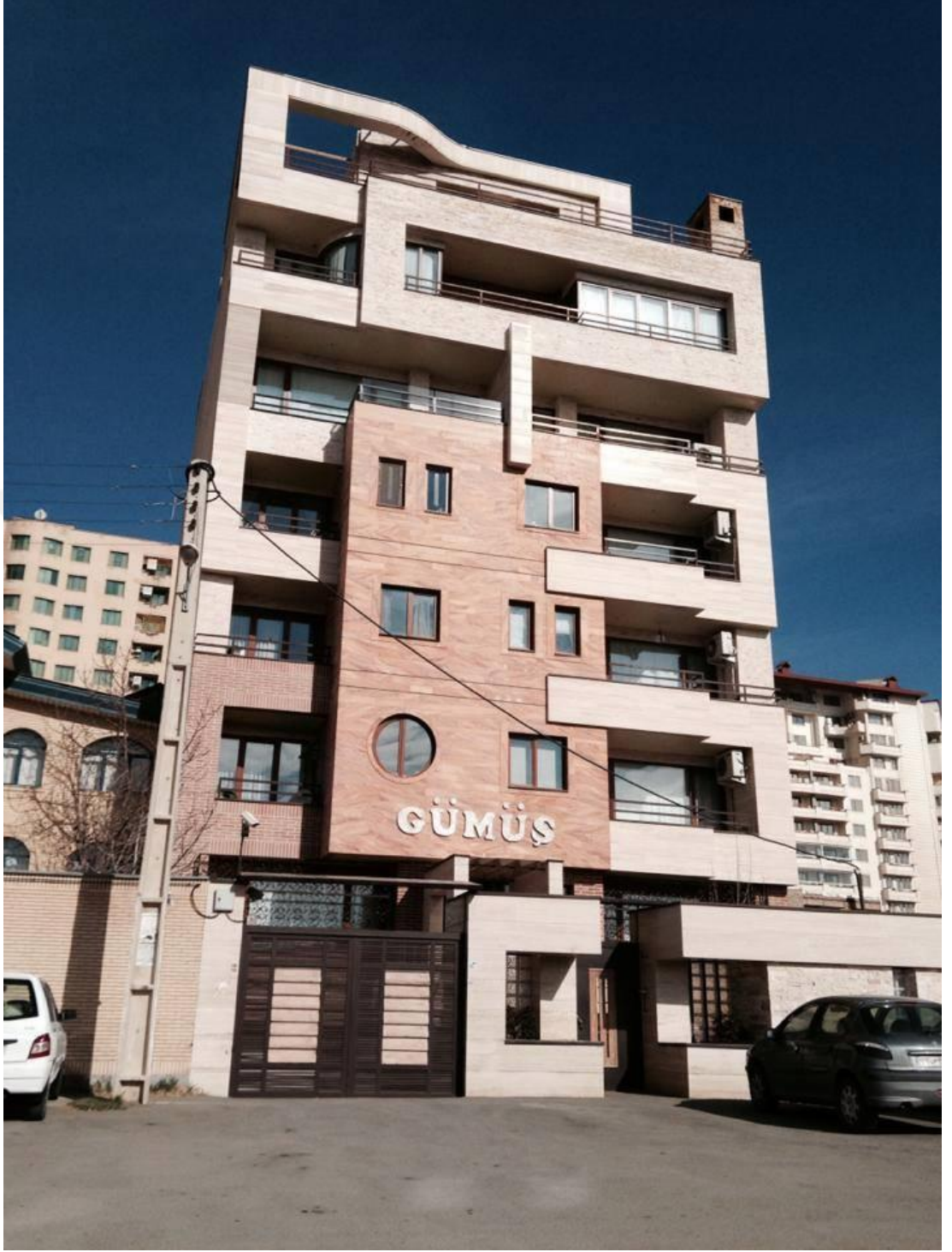

Görsel 32: Bektaş Ocağı'nın ev sahipliğinde İsferein'de düzenlenen 6. Horasan Türkleri Kültür ve Edebiyat Oturumları.

Görsel 33: Zencan'da düzenlenen 3. Kızıl Özen Şiir Akşamları. Sahnede çocukların ellerinde tuttukları kâğıtlarda "Men ana dilimi ürekden sevirem. Zengan" yazmaktadır.

Görsel 34: *Urmie'de özel mülkiyetli bir binaya verilen Türkçe ad.*

Görsel 35: Yeri belli olmayan bir sandviççi dükkânına verilmiş Oğuzhan adı.

Görsel 36: Laçın tahallüslü Urmiye'li şair İsmayıl Kerimzade-e Asl'ın Türkçe sin (mezar) taşı (Urmiye: 2013).

پاڭز شېخ محمد بهرگولی اوست

قىرخ توره نى

ای غرور قاینایم، ای اولو انسان
 وطنه جان دندین، وطن دندی: جان
 آذربایجان آغلايير، يالوارير دایان
 دمیرچی آدیندا بیر داستان کندیر
 بیر کچیچک تابوتدا بیر جاهان کندیر

آذربایجان موسیقی و ادبیات و تورک دلی اوغروندا چالیشان، ایللر نوبو خلقی نین قایغی سینی چکن، زحمتمکن
 مهربان آتامیز موغام اوستادی، بسته کار، شاعیر، یازار

اوستاد حسن آغا دمیرچر هرگولی نین

دوینا دان کتمة سیندن قیرخ کون سوشدو.

رحمتلی حاج حبیب هرگلی نین اوغلو
 صمد گل محمدزاده خیابانی نین دامادی
 حسین و محسن هرگلی نین عزیز قاردادی
 بابک، مازیار، دکتر سولماز و مهندس سونا هرگلی نین مهربان آنالاری
 دکتر حمید لک نین عزیز قاین آناسی
 احد، اصغر، دکتر جعفر، ابراهیم، دکتر نادر، مهندس ناصر خیابانی نین باجی سینین عزیز حیات یولدادی
 یونس، جمشید، مهدی عبدالهی نین عزیز دایی سی — اصلان هرگلی نین عزیز عمی سی
 ابادر آقا زاده نین باجانغی — آیلا، انلین و کونای نین مهربان بویوک آنالاری

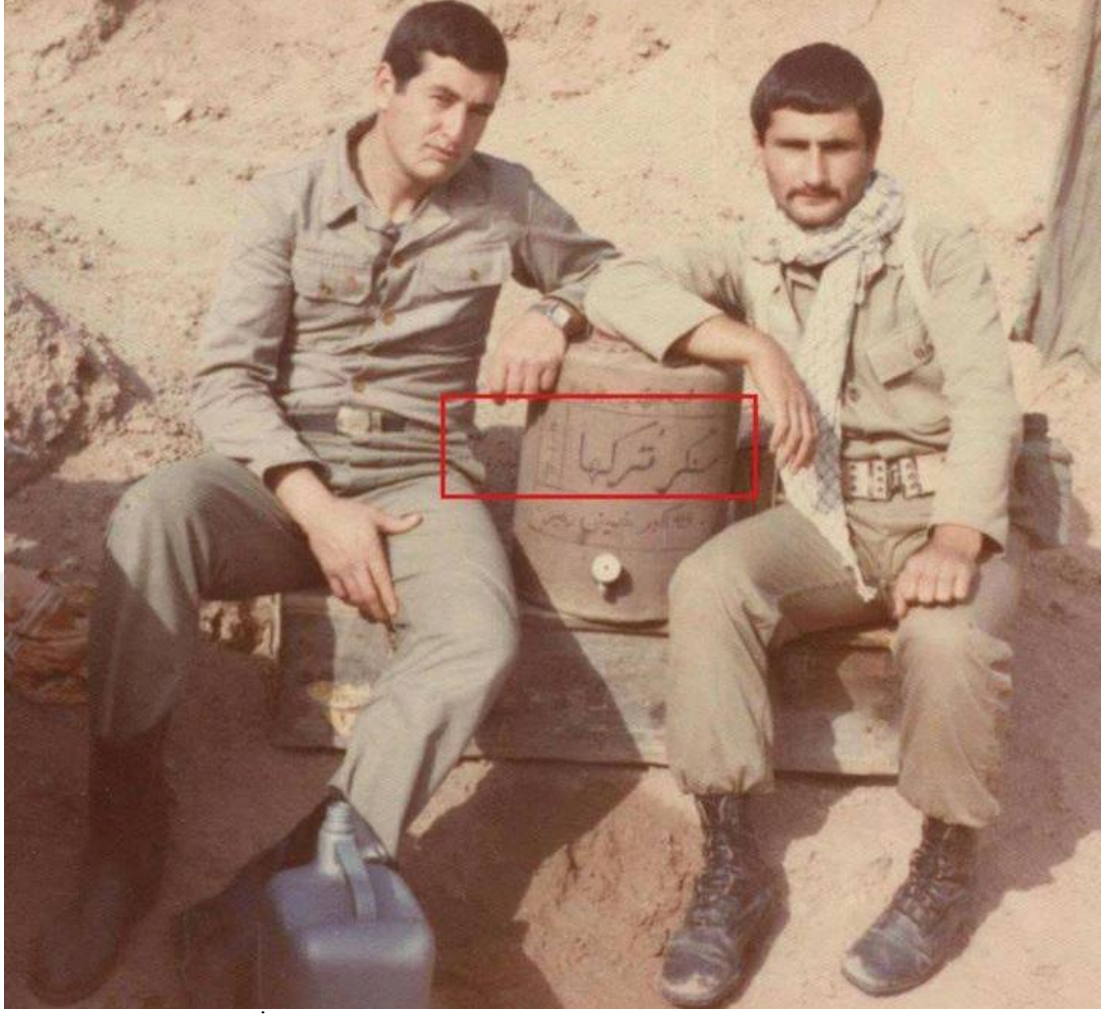
انله بو مناسیبتله چهارشنبه گونو ۹۷/۵/۱۰ آخشام ساعت ۶ دان ۸ قدر — ولبعصر کویو،
 همافر فلککسی جوادالائمہ مسجدینده گنجیر یله جک دیر.

بوتون دوست و تاشیلارین بو توره قاتیلارلی اورمورمون روحونوشاد و قائلار سنا تو حقیق اولاجاقدیر.

منسوبلار: هرگلی — گل محمد زاده خیابانی — لک — محمدی — محمدعلیزاده — بی نظیر فر
 عبداللهی — سیاح ملی — حسینی کوچه باغی — صادقیان — اورنگی — آقازاده — پاداش وند — عهدی نو
 عنلیمی — پور محمدی امامیه — علیلو — غفاری راد — کمالی — محمودی — پهلوانی — قره باغی
 سادات محمدی — صاحبقرانی — محدودی — والایی — دانسی زاده — ارجمند — بهار دوست
 تراجی — شاطریان — آذربایجان مدنیت اوچاغی و سایر یولداسلار

خانیملارین یاس توره نى عین زاماندا همن مسجدده گنجیر یله جک دیر.

Görsel 37: Demirci tahallüslü şair ve bestekâr Hasan Hergülü'nün ölümünün 40. günü münasebetiyle düzenlenecek anma töreninin Türkçe duyurusu.

Görsel 38: 1980-1988 İran-İrak savaşı cephe hattı; su bidonunun üzerinde Farsça "Türklerin Siperi" yazıyor.

Görsel 39: Mayıs 2013 Tebriz, cumhurbaşkanlığı seçimleri kampanyasında, aday H. Ruhani'nin konuşacağı mitingte Türk dil kurumu, ana dilde eğitim, Urmiye Gölü'nün ihyası taleplerini yansıtan pankartlar.

Meşru zeminde durumu iyileştirme stratejisini uygulayan FKTE'liler *meşru* ve özellikle de *gayri resmi ilişkiler alanını* tam kapasite kullanma ve Farslaştırma sürecinin kültürel işgalinden kurtarılmış alanları genişletmeyi temel ve öncelikli etkinlik alanları olarak kabul ederler. Görüşmeler sırasında Y. F.'nin anlatımıyla:

Rıza Han İngilizlerin nökerçiliğini kabul etti, iş başına getirildi. Bizi okullardan sildi, mahkemelerden sildi. Radyodan sildi. Sinemadan, ne bileyim tiyatrodan sildi. Demek istiyorum ki bizi resmiyetten sildi. Peki, öyle mi, öyle. Olsun, ama içtimai hayat resmiyetten ibaret değil ki. Evlerimiz, sokaklarımız, kahvehanelerimiz, gezilerimiz, misafirliklerimiz bizimdi ama. Duygular dünyamız, bu çok önemli duygular dünyamız bizimdi ve Rıza Han'ın isteği üzere hemen değişmedi. Benim annem de babam da ben de Muharrem'de Türkçe ağıt dinleyip ağladık. Türkçe müzik dinleyip eğlendik. Askerdeyken anneme Türkçe mektup yazdım bir defasında, kendisinin okuma yazması yoktu, gitmiş komşumuzun kızı Laçın'a okutmuş, o da ilk başta şaşırılmış, okuyamamış, sonra heceleyerek okumuş. Sonra Laçın'nın da ilgisini çekmiş başlamış Türkçe kitap mitap okumaya. Sonra bu kız Türkçe şiir filan yazdı.

Şunu demek istiyorum, biz resmi işlerimiz bir tarafa, öbür işlerimizi kendi dilimizde yapabiliriz. Burada bizim elimizi kolumuzu tutan yok. Doğrudur, nerede öğreneceğiz dilimizi, sorabilirsiniz. Bu iş biraz da sorumluluk ister. Öbür milletler nasıl yaptı? Biz de yapabiliriz ve yapmalıyız da. Eğer ayakta

kalmak istiyorsak, yoksa mahvolup gideriz. Biz bunu yaparsak, kendi yasal haklarımızı resmiete de alma gücümüz artar. Resmiler mecbur kalır. Eğer herkes isterse, ne yapacak? Bunun karşısında mı duracak? Zannetmiyorum. “El gücü, sel gücü”.

Bakınız! Kısaca şunu diyeyim: biz kendi ihtiyarımızda (inisiyatifimizde) olan işlerimizde kendi kimliğimizden çıkmadan kendi kültürel şeylerimizi, unsurlarımızı kullanabiliriz. Kimse bunu yasaklayamaz. Ondan sonra da dönüp geriye kalan haklarımızı isteriz ve irademiz olursa da alırız.

Araştırma süresince gözlemlenen faaliyetlerde ve katılımcıların anlatılarında dikkat çeken bir diğer husus, bu strateji kapsamında faaliyette bulunan FKTE'lilerin gerçekleştirmek istedikleri başlıca hedef/ taleplerden birinin, enformel konuma düşürülmüş etno-kültürel kimlik konumlarını, formel konuma taşıyıp resmi ilişkiler alanında hukuken ve resmen temsil edilme konusu oldu. E. H. görüşmeler sırasında konuyla ilgili düşüncelerini şöyle aktarır:

Biz kendi kimliğimizi idame ettirmeyi istiyorsak, remiyet vermeliyiz buna, şaka değil, başka çaresi yok. Nasıl olursa olsun bizim dilimiz resmi olmalıdır. Bizim kimliğimiz resmen tanınmalıdır. Biz milletvekillerini, hukuk organlarını, bilmiyorum ki, kim varsa, ne varsa seferber etmeliyiz. Bu ülkede resmen yokluğumuza son vermeliyiz. 21. yüzyılda bu utanç vericidir. Devlet anlamıyorsa, anlatmalıyız ona. Önce

kendimizden olanları, sonra da karşımızda duranları ikna etmeliyiz buna. Yoksa bu zamanda kim kabul eder böyle bir şeyi: sen varsın, ama kimliğinle resmen yoksun. Gülmelidir [komiktir]. Hukukçularımız bu işe el koymalı. Milleti de devleti de başa salmalı [fark ettirmeli/ anlamasını sağlamalı].

Görsel 40: Dünya Anadili Günü münasebetiyle üniversite öğrencileri tarafından düzenlenen bir eylem; en önde kız öğrencilerin taşıdığı pankartta Türkçe “Türk Dili Resmi Olsun” sloganı, bir az arkada erkek öğrencilerin taşıdığı pankartta ise İngilizce “We are Türk” (Biz Türk’üz) sloganı yazıyor.

Meşru zeminde durumu iyileştirme stratejisini benimseyen katılımcılar FKT sürecini açıklar ve/veya yorumlarken genellikle “Hüviyet Talep Hareket”, “Milli Hareket”, “Asimilasyon”, “Fars Şovenizmi”, “Farsçılık/ Farslaştırma” ve “Türkçülük” gibi tanımsal adlandırmaları sıklıkla kullandılar.

Günümüzde söz konusu *stratejik alanda belirlenen amaçlar* doğrultusunda nesnel bir biçimde *yönlendirilmiş eylemleri* ya da *hesaplaşma oyununu* örgütleyen aktif dernek, mahfil ve yayın organları etrafında toplanan gruplardan bazılarının adları şunlardır: Elbilim Derneği (Tebriz), Araz Edebiyat Derneği (Tebriz), Üçüncü Çizgi Derneği (Tebriz), Ozanlar Encümeni (Tebriz), Şehriyar Şiir ve Edebiyat Derneği (Tebriz), Barış Müzik Grubu (Tebriz), Urmiye Tarix ve Kültür Derneği (Urmiye), Bektaş Ocağı (İsferain), üç aylık dergi Aydın gelecek (Tebriz), Işık Derneği (Tahran), üç aylık dergi Ana Varlık (Tahran), Yarpak Derneği (Hoy), İşrak Ocağı (Zencan), Işık Yol Derneği (Merend'in Yamçı İlçesi), Aydın Yol Avşar Azerbaycan (Tikan Tepe⁸²), Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü çalışmaları (Erdebil Cuma İmamı Hasan Ameli'nin gözetiminde).

2.3.2. İktidarın Yeniden Dağılımı: Tanınma, Temsil Edilme ve Kaynakların Paylaşımı

Gizli senaryolarının olup olmadığına bakılmaksızın, ülke içi ve dışında faaliyet gösteren özellikle üniversite eğitimi almış kesimlerden gelen FKTE'lilerin belirli bir kısmı, meşru zeminin bittiği, gayri meşru ama yasak olmayan ve egemenin belirlediği kırmızıçizgilerin üzerine basarak kavgacı istidlallerini inşa ederler. Kaynakların, etno-kültürel kimliklerin nüfus oranlarına göre dağıtılması konusuna vurgu yaparlar. De Certeau'nun (138-139) çözümlemeci ayrımıyla, mevcut oyun uzamının oluşumunu sağlayan *koyutların* ve oyun *kurallarının* “adil paylaşım” ölçütlerine göre yeniden gözden geçirilip değiştirilmesini talep ederler.

---

⁸² Farslaştırılmış resmi adı: Tekab.

Mevcut genel düzen içinde, yani ülkenin toprak bütünlüğü bozulmadan ve – istisnai durumlar hariç– mevcut rejim değişmeden, özneler arası uzlaşmayı sağlamak amacıyla, *yeni bir erk uzamının* sınırlarını -stratejik üstlerini yani- etno-kültürel kimlikleri temelinde kurmak için aşağıda belirtilen ölçütleri ileri sürerler:

1. *Hukuken tanınma,*
2. *Siyaseten temsil edilme ve*
3. *İktisaden kaynaklardan nüfusları oranında yararlanma.*

Kısacası söz konusu hesaplaşma oyunu, güçler arası ilişkileri etno-kültürel varlıkların *nüfus oranlarının dağılımına göre* kurulacak bir federal yönetim sistemi esasında yeniden düzenlemeyi amaçlar.

Bourdieu ve Wacquant (1992: 97) göre *alanlar*, el değiştirmeye açık belirli kazanımlara ulaşmayı güdüleyen mevcut ve potansiyel iktidar ya da sermaye türlerinin dağıtıldığı konumlar arasında nesnel ilişkilerin bir ağı ya da biçimlenişi olarak ele alınır. Bu anlamda İarn'da, yukarıda belirtilen ölçütler temelinde iktidarın yeniden dağılımını amaçlayan hesaplaşma oyununun, aşağıda belirtilen yapısal özelliklere sahip bir alanda sürdürüldüğü anlaşılabilir (Swartz, 1997: 122-129):

1. Değerli kaynakların denetim ve dağıtımının “hakkaniyet ilkesine” göre “ayrımcı olmayan” bir biçimde yeniden yapılandırılmasını amaçlayan bir *mücadele meydanı,*
2. Sosyal, kültürel, ekonomik ve simgesel sermaye türlerini içinde barındıran etno-kültürel kimlik temelinde yapılandırılmış baskın ve bastırılan *konumları sorgulayan bir uzam,*
3. *Kendine özgül mücadele biçimlerini oyunculara dayatan bir alan,*

4. Kendi iç gelişim düzenekleri aracılığıyla anlamlı ölçüde dış çevrelerden *özerk yapılanan bir anal.*

Nüfusun etno-kültürel kimlik temelinde dağılımının yoğunluk oranına göre siyasal iktidarın yeniden dağılımı konusu 11 Şubat 1979'da gerçekleşen rejim değişiminden hemen sonra İran'ın siyasi gündemine damgasını vuran başlıca konulardan biriydi. Konu merkezdeki ve özellikle Fars milliyetçisi güç odakları tarafından hoş görüyle karşılanmadığı gibi oyalama taktikleriyle olabildiğince erteletilir. Sonunda Eylül 1980'de Irak'la başlayan savaş olayı, nedenler üstüne bir neden gösterilerek konun tamamen resmi gündemin dışına itilir. Ardından, savaşa seferberliği arttıracak propaganda faaliyetlerinin içeriği Mashayekhi'nin (1992: 76) yorumuyla "Fars milliyetçisi tema ve imgelerle" doldurulunca, ülkede milyonların konuştuğu diğer diller karşısında "Farsça savunulunca" ve Humeyni tarafından Farsça "devrimin dili" olarak ilan edilince özerklik ve federal düzen gibi konuları konuşmanın bedelleri etkili bir biçimde ağırlaştırılır. Direnen çevreler kanlı bir biçimde silah gücüyle bastırılır.

1988'de savaş galipsiz olarak sona erer. Rafsancani'nin teknokrat bakanlardan oluşturduğu hükümetler yeni liberal ekonomi ilkeleri uyarınca kalkınma projelerini uygulamaya çalışır. 3 Haziran 1989'da Humeyni'nin ölümünün ardından genellikle din adamları ve Devrim Muhafızları Ordusu'ndan oluşan egemen sınıflar içinde bulunan çıkar grupları arasındaki rekabet ilişkileri biraz daha görünür hale gelir. Siyaset sahnesinde cılız da olsa farklı ses tonları duyulmaya başlar. Bu arada büyük bir ölçüde yeraltına girmiş ve genellikle örtmecelerle yetinen FKT'nin sahne arkasından gelen sesler, bazı kımıldamaların oralarda da başladığına dair işaretler verir. Görüşmeler sırasında Q. E.'nin anlattıklarına göre:

1980'lerin sonlarına doğru sanırım 1988-89 yıllarıydı, Azerbaycan Azatlık Cephesi'ni Tebriz'de kurduk. Üzerinden bir-iki yıl geçmişti, *federalcilerle istiklalciler* anlaşarak yollarını birbirinden ayırdılar.

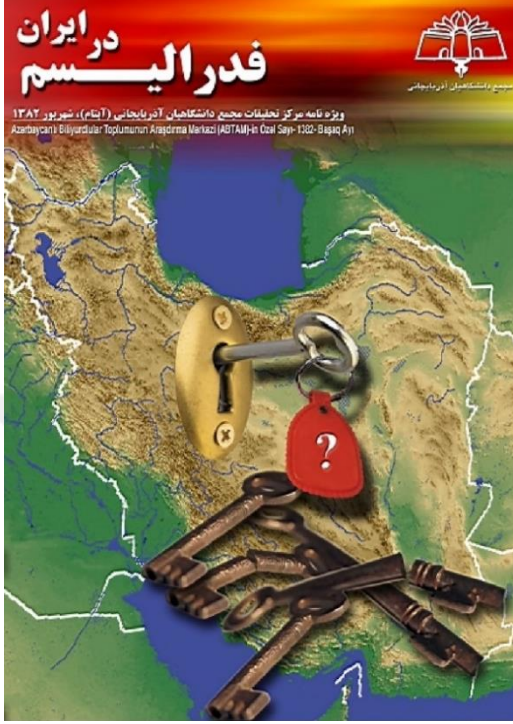
Siyasal ve hukuksal zeminin elverişsiz koşulları nedeniyle yeni liberal ekonomi ilkeleri yeterince işletilemeyince, reformların ilgili alanlara da yaygınlaştırılması gereği duyulur. 1997'de cumhurbaşkanı seçilen Hatemi, sivil toplum yapılanmasına gidileceği, siyasal ve hukuksal ilişkiler alanında reformların yapılacağı vaatleriyle seçimleri kazanır. Reformcu kesimler hükümeti ele geçirmelerine karşın, devrim lideri, yargı ve yasama tarafında sıkı bir biçimde denetlenir. Reformcu kesimlerin reformlarla genişletmek istedikleri iktidar alanları, muhafazakâr kesimlerin direncine takılır.

Bu keşmekeşte basılı iletkeler (media) başta olmakla diğer yayın araçlarını da kullanmaya çalışan FKTE'liler diğer muhalif kesimler gibi kendilerine alan açma çabası içindedirler. Basılı iletkeler (media) alanında kitap, süreli yayın, gazete, bülten vb. basıp yayınlamak için yasal izin başvuruları olabildiğince artar. Fars dilli gazete ve dergilerde etno-kültürel kimlik hakları konulu yazılar basılır. Yoğun olarak şiir, edebiyat ve halkbilimi alanlarına yoğunlaşan FKTE'liler, sayıca az olsa da, toplumsal-siyasal konular üzerine odaklı bazı kitap, dergi, gazete ve bültenlerde yukarıda sözü edilen üç ölçütü⁸³ işleyen deneme ve makale biçiminde metinler bastırırlar. Federal yönetim düzeninin işlendiği önde gelen yapıtlardan ikisi: Şubat 2004'te yayımlanan

---

⁸³ Hukuken tanınma, siyaseten temsil edilme ve iktisaden kaynaklardan nüfusları oranında yararlanma.

184 sayfalık “İran’da Federalizm” başlıklı kitap ve Aralık 2005’te “Federalizm” başlığı ile yayımlanan 130 sayfalık aylık Dilmac Dergisi’nin 16. sayısıydı.

Görsel 41: Şubat 2004’te ABTAM’ın yayımladığı “İran’da Federalizm” kitabının ön kapağı.

Makaleler toplusu biçiminde yayımlanan kitapta aşağıda belirtilen başlıklar işlenir:

1. Yaşar Debbağ, “İran’ın Başarısız Federalizminde Azerbaycan”
2. Resul Kamran Keştiban, “İran’da Federalizm”
3. Aydın Sadıgi, “İran’ın Durdurucu Çare Federalizm: İran Etnikleri ve Milletleri”
4. Alırıza Sarrafi, “İran’ın Milli ve Etnik Çeşitlilik Gerçeğine Bir Bakış ve Federal

İran’ın Görünümü”

5. Ferzane Seyf Essadat, “İran Yaylası Milletleri Tarihinin En Büyük Mirası Federalizm”
6. Maksut Süleymanpur, “Hindistan’da Federalizm”
7. Hamit Valayı, “Federalizmin Hukuksal İncelemesi”
8. Mohammed Yekani, “Federalizm Bir Zorunluluktur”
9. Sergey Valentey, “Rusya Federalizminin Sorunları ve Görünümü”
10. Yusuf Azizi Beni Torof’la Söyleşi
11. Prof. Dr. Muhammed Ali Ferzane ile Söyleşi

Aralık 2005'te "Federalizm" başlığı ile yayımlanan 130 sayfalık Tebriz merkezli aylık Dilmac Dergisi'nin 16. sayısında aşağıdaki başlıklar işlenir:

Görsel 42: 21 Aralık 2005'te "Federalizm" başlığı ile yayımlanan Tebriz merkezli aylık Dilmac Dergisi'nin kapağı.

1. Dilmac'ın Sözü [ön söz]
2. Alırıza Sarrafi, "İran'ın Milli ve Etnik Çeşitlilik Gerçeğine Bir Bakış ve Federal İran'ın Görünümü"
3. Aydın Sadıki, "Federalizm ve İran için Pratik Tasarımı"
4. Kamran Keştiban "Ulusal Birlik için Tek Çıkış Yolu Federalizm"
5. David J. Bodenhamer, "Birleşik Devletlerde Ferderalizm ve Demokrasi", Çev: Kurban Abbasi
6. Said Metinpur, "İran'da Federalizm ve Türk Sorunu"
7. Hasan Raşidi, "Federalizme Doğru"
8. Ekber Azad, "Geleceğe Sarı [Yönelik]"
9. Farzad Samedli, "Bir Miras ve Bir Fırsat olarak Federalizm"
10. Yanar Deniz, "Federalizm ve İktisat"
11. Aytan Tebrizli, "Ortadoğu'da Federalizmin Doruğu"
12. Mehran Tebrizi, "Federalizmin Zemini olarak Çoğulculuk ve Elerklik"
13. Gaffar Ferzedi ile söyleşi, "Gerçek Yapılar Yapılanmayınca, En İlerici Yasalar Bile İşe Yaramaz"

14. İsa Nazari ile söyleşi, “Federalizm, Kimlik Siyasetinin Sürdürümü”
15. Habip Yekta ile söyleşi, “İran’da Federalizm”
16. Nasır Sâdât Oşkuri ile söyleşi, “Ben Federalizme İnanıyorum”

Federalizm içerikli yayımların yayımlandığı bu tarihlerden yaklaşık dört-beş yıl önce İran Özgürlük Hareketi ülkede etno-kültürel kimlikler arası ilişkilerde gelinen noktanın hassaslığını dikkate almış olmalı ki *etnikler sorunu ve federal düzen* içerikli iç bültenini yayımlamak zorunluluğu duymuş olsun. Görüşmeler sırasında Sönmez, olayla ilgili anılarını şöyle anlatır:

1997’de İran Özgürlük Hareketi başkanı İbrahim Yazdi, Tebriz’deki üst düzey üyelerinden biri olan Dr. Ferzedi’nin evine gelmişti. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday adaylığı ile konuşuyordu orada. Tebriz’deki etnik ayrımcılık karşıtı ortamı görünce, tecrübe edince, konuya ilgileri arttı. Zannedersenem birkaç ay sonra çıkardıkları iç bültenlerinde İran’ın kesirülmille [çok-milletli] bir ülke olduğunu yazdılar. Aynı bültende milli birlik ve beraberliğin korunması ve sürdürülmesi için, bölücü tuzaklara düşmemek için federal yönetim sisteminin tartışılabilir bir konu olduğu gündeme getirilir.

Stratejik yaklaşımların görünürlüğü ve amacına uygun kültürel ürünler üretimi konusuyla ilgili R. D. düşündüklerini görüşmeler sırasında şu sözlerle dile getirir:

Bana sorarsanız, federalci faaller daha çok görünüyor, ama istiklalciler az olsalar da hay küyleri [gürültü patırtıları] daha

çoktur. Buna göre öyle algılanabilir. Ama mesela o sessiz faaller, sessiz faaller deyince de onlar ki aktifler, ama çok gürültüsüz patırtısız işi ilerletiyorlar, onlar daha çok akılcı bir kuvvettirler... Bunlar daha çok federalizmi benimsiyorlar.

Araştırma verilerine dayanarak mevcut koşullar dikkate alındığında, sorunun çözümü için reformcu stratejilerin *düşük maliyet ve yüksek ikna gücüne* sahip oldukları için –bağımsızlık yanlısı FKTE’liler arasında bile– diğer seçeneklere göre daha rağbet gördüğü söylenebilir. Otuz kişi ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde, İran’da etno-kültürel nüfus dağılımının yoğunluk oranına göre federal yönetim düzenine geçiş konusu yirmi yedisi tarafından olumlu karşılandı. Böylece bağımsızlık yanlısı on kişiden yedisi, tam bağımsızlık öncesi, İran’da federal yönetim düzenine geçiş sürecini olumlu karşılamış oldu. Diğer üç kişi ise İran’da gereken demokrasi ve hoş görü kültürünün yokluğu nedeniyle, federalizm anlayışı ve stratejisini boşa harcayan zaman ve enerji olarak değerlendirdi.

Tanınma, temsil ve kaynakların eşit dağılımı temelinde iktidarın yeniden dağıtımını stratejisini benimseyen katılımcılar FKT sürecini açıklar ve/veya yorumlarken genellikle “Hüviyet Talep Hareket”, “Ayrımcılık”, “Asimilasyon”, “Milli Hareket”, “Farsçılık/ Farslaştırma”, “Azerbaycan Meselesi”, “Azerbaycancılık”, “Demokratik Türk Halk Hareketi”, “Türk Sorunu” ve “Türkçülük” gibi tanımsal adlandırmaları sıklıkla kullandılar.

Günümüzde bu *stratejik alanda belirlenen amaçlar* doğrultusunda nesnel bir biçimde *yönlendirilmiş eylemleri* ya da *hesaplaşma oyununu* örgütleyen aktif dernek, mahfil ve yayın organları etrafında toplanan gruplardan bazılarının adları şunlardır:

temsilcileri genellikle İskandinav ülkelerinde bulunan Azerbaycan Demokrat Fırkası, Azerbaycan Federal Demokrat Hareketi, Azerbaycan Demokratik Birliği (Birlik); temsilcileri genellikle ABD’de bulunan İran Türkleri Dünya Kongresi ve temsilcileri genellikle Türkiye’de bulunan Uluslararası İran Türkleri Düşünce Platformu.

2.3.3. *Ayrı Bağımsız Bir Siyasal Yetke ve Yönetim Kurma*

FKT sadece *mevcut erk uzamı* ve onun “koyutları”, “kuralları” ve “beceri” yordamları içinde kalarak mevcut sorunlara açıktan ve meşru zeminde çözüm arama stratejileri ile sınırlı kalmaz. FKTE’lilerin direniş senaryoları yalnızca meşru alanda sahnelenen sızlanmalar, homurdanmalar, haykırışlar, rica ve tehditler gibi eylemlerle sınırlı kalmaz; üzerlerindeki tahakküm ve temellükü en aza indirmek üzere tasarlanmış *hesaplaşma oyunları* içinde *ayrı bir oyun ve erk uzamı* kurma stratejisinin de izlendiği araştırma bulgularınca ortaya konur.

Özneler arası güç ilişkilerini düzenleyen mevcut oyundaki “koyut”, “kural” ve “beceri”leri reddeden *ayrı bir oyun ve erk uzamını* amaçlayan FKTE’liler İran devletinin meşruluğunu reddeder ve onun kırmızıçizgilerini tanımaz. Bu stratejiyi izleyen FKTE’lilerin temel amacı, mevcut düzenin yokluğunda, mensubu oldukları etno-kültürel birimin coğrafi sınırlarıyla örtüşen *ayrı bir erk uzamını* kurmaktır. Yani siyasal bir yetke ve yönetim birimi olarak önce bağımsız Güney Azerbaycan devletini kurmak, ardından mevcut Azerbaycan Cumhuriyeti –kendi ifadeleriyle Kuzey Azerbaycan– ile birleşerek Birleşik Azerbaycan devletini kurmak.

Bağımsızlık stratejisini temel alan FKTE’liler, Scott’un (2014: 274) sözleriyle “güç dengesine ilişkin basiretli bir farkındalıktan doğan taktik bir seçim” ile ülke

sınırlarının içinde bulunan üye ve etkinliklerini gizli tutar. Bu nedenle de düşmanın egemen olduğu alanda –İran sınırları içinde– sahne önünde söylemsel ve eylemsel kılık değiştirmeleri ve “görünmez olmaları büyük ölçüde kasıtlıdır”. Ülke sınırları içinde “örtülü kültürel mücadele[lerinin]” politik ifadesi, genellikle yurtdışında açıktan faaliyet gösteren birimler tarafından sağlanır. Böylece sarf etmek istedikleri kavgacı sözlerini, egemene karşı doğrudan hitap etme fırsatı bulurlar. De Certeau’nun (2008: 112-113) ifadesiyle *stratejik üstlerini* rakibin etki alanından uzak, yaptırım gücünün erişemediği ülke sınırlarının dışında kurarlar. Buna karşın rakibin alanında –ülke sınırları içinde– uygulanan *taktik* edimler söz konusu olunca, güç dengeleri mantığı gereği, geçilen yerlerde *iz* bırakmama çabası söz konusudur.

Görüşmeler sırasında, İran’da Türk nüfusun coğrafi dağılımının yoğun olduğu bölgelerle örtüşen topraklar üzerine bağımsız bir devlet kurma stratejisinin farklı gerekçe, işlev ve rolleri katılımcılar tarafından değerlendirildi. Konuyla ilgili T. O. düşüncelerini şu sözlerle dile getirir:

Millet-devlet idareciliği çıktığı günden beri, bağımsızlık milletlerin karakteristiği olmuş. Bağımsız olmayan milletler yok olmaya mahkûmdur. Bir devlet içinde iki millet olmaz. Mutlaka biri, öbürünü asimile eder. Şimdi, eskisi gibi değil artık. Bu millet-devlet meselesi ayrıdır. Musallat olan öbürünü yutuyor. Bakınız bizim yüzyıl öncemize, bir de şimdimize. Göreceksiniz Fars şovenizminin başımıza getirdiklerini. Gün geçtikçe Farslaşma artıyor. Resmen eriyoruz. Bu işin istisnası yok. Kendimize gelmezsek biz de yok olmuş milletler kervanına koşulacağız [ekleneceğiz]. Hele kaldı ki şimdiki şartlar. Şah

zamanı devlet Farsçılık, ırkçılık yapıyordu. İmdi artık kitleler seviyesine yayılmış. Siz bakın statlara, on binlerce Fars, on binlerce Türkün gözünün içine baka baka ‘Türlere ölüm’, ‘eşek Türk’ sloganı atıyor. Bakın sosyal medyaya, her şey ayan beyan. Bu ne ya? Böyle bir şey olur mu? Tabii bizimkiler de layığınca cevaplarını veriyorlar. Bu saatten sonra mümkün değil. Eskiden bu seviyede yoktu. Bu insanları istesen de bir arada tutamazsın. Katliam çıkar, büyük bir soykırım. Sen bunlarla mı eşit hak hukuk konuşacaksın? Bosna Hersek’te seyrettik bu hak hukuk filmini. Bizim bulunduğumuz bölge de böyle cinayetlere gebedir. Siz bakın Suriye’ye, Irak’a, Afganistan’a, Pakistan’a. Bakın demokratik öz yönetim adı altında Suriye’de yapılan etnik süpürmelere, Irak’ın kuzeyindeki cinayetlere. Tırnak içinde diyorum, Demokratik Irak’ta Türkmenler resmen silinmektedir. Bağdat’da siliyor, Erbil de siliyor. Bağımsızlık kaçınılmazdır, biliyor musun? Şartlar da bunu gerektiriyor.

H. İ.’nin anlatımıyla:

Yurtdışındaki teşkilatlarımızın bir avantajı budur ki en azından iyi-kötü içerdeki *faallerin yaşadıkları mağduriyeti*, onların başlarına getirilen *mezalimi*, *hukuksuzlukları* uluslararası organlara aktarıyorlar, hiç olmazsa. Buna yurtiçinden imkân yoktur. Ben yaşamışım, biliyorum ben, çok çetindir. Ayrıca diyelim ki tutuklu ve mahkûmlarla bağlı haberi gizlice aktarabilsen bile, tamam mı, öğrenilirse deden yandı [vay

haline]. Seni ondan [tutuklu veya mahkûmdan] beter eyliyorlar. Baskı altına alınmış tutukluların, mahkûmların, işten atılmışların, işkence görmüşlerin, tamam mı, bu faallerin vaziyetini, sesini duyurmak onlar için can alıcı ehemmiyet taşıyor.

Araştırma bulguları bağımsızlık yanlısı örgütler arasında *etkili işbirliği ve dayanışma* süreçlerinin zayıf olduğunu ortaya koyar. Son yirmi yılda bu uğurda defalarca yapılan girişimler, olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır. *İnsan kaynakları sayıca az ve yeterli ölçüde profesyonel uzman kadrolardan yoksun* bu örgütler *kapasitelerini aşan sorumluluklar* üstlenmektedirler. Adeta bir devleti yönetecek büyüklükte *plan, proje ve iddialarla* ortaya çıkmaktadırlar. En azından iç tüzük ve programları bunu yansıtmaktadır. Görüşmeler sırasında F.Y. eleştirel görüşlerini şöyle anlatır:

Bizim istiklalci teşkilatlarımızın, şahsiyetlerimizin çoğu çekip yurtdışına gidiyor, kendileri bilir buna hiçbir şey demek olmaz. Orada kravatını takıp kendisini lider yerine koyuyor. Evet, bu mesele yaratıyor. He bir olay olduğunda, milli bir münasebet olduğunda, ne bileyim ellerine bir bahane düştüğünde oradan [yurtdışında] oturduğu yerden kalkıp beyanat veriyor, halkı isyana çağırıyor. Nefesleri sıcak yerden çıkıyor. Böyle olmaz ki. Halk aptal mı? Hele hele bizim halk. Sen bak Kürtlere, ya da ayrı milletlere, liderleri ya hapistedir ya da halkın yanında meydandadır. Silahlı mücadele verenler de dağlarda, derelerde. Hatta düzenin içine bile nüfuz etmişler. Her yerdeler. Onlar

dedikleri sözlerine karşılık, mesuliyetlerini yerine getiriyor. Ama bizde boş söz çoktur. Düzgün pratik bir program yok. Proje yok. Grup çalışması yok. Özbaşınalıktır. Hep talep ediyoruz. Hep talep. Hep beyanat. Hep akıl veriyoruz. Peki, bu işleri kim görecektir? Kalmış [bırakılmış] Ağam Ebelfez'e⁸⁴. İş gören, mesuliyet taşıyan kimse yok ortada. Çünkü herkes lider, ya da söz çalışmaktan açılınca her kesin birden bire işi gücü çıkıyor. Geçim derdinde oldukları akıllarına geliyor. Mesele iş işlemek olunca, her kesin bahanesi hazır.

Ayrı bağımsız bir siyasal yetke ve yönetim alanı kurma stratejisini benimseyen katılımcılar FKT sürecini açıklar ve/veya yorumlarken genellikle “Azerbaycan Meselesi”, “Güney Azerbaycan Meselesi”, “Azerbaycan Milli Hareketi”, “Milli Hareket”, “Azerbaycancılık”, “Türkçülük”, “Farsçılık/ Farslaştırma”, “Asimilasyon” ve “Fars Şovenizmi” gibi tanımsal adlandırmaları sıklıkla kullandılar.

Günümüzde bu *stratejik alanda belirlenen amaçlar* doğrultusunda nesnel bir biçimde *yönlendirilmiş eylemleri* ya da *hesaplaşma oyununu* örgütleyen aktif örgüt ve yaygın organları etrafında toplanan gruplardan bazılarının adları şunlardır: temsilcileri genellikle Türkiye ve ABD’de bulunan Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı (AMDT), temsilcileri genellikle Türkiye ve ABD’de bulunan Güney Azerbaycan Milli Oyanış (Uyanış) Hareketi (GAMOH), temsilcileri genellikle İskandinav ülkelerinde bulunan

---

⁸⁴ Bu eğreti, İran ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nde bulunan yerli Şii Türkler arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Caferiler, İsmaililer ve Zeydilerin üçüncü imam olarak saydıkları Ali oğlu Hüseyin’in üvey kardeşi Ebulfezl lakaplı Ali oğlu Abbas, Kerbela olayında ağabeyine gösterdiği sadakatle anılır. Muaviye oğlu Yezid, ona savaşmayı bırakması durumunda başlanacağına dair damgalı bir güvence yazısı (aman nameyi) gönderir. Fakat Abbas kabul etmez ve aynı savaşta Yezid ordusu savaşçıları tarafından öldürülür.

Güney Azerbaycan Kurtuluş Teşkilatı (GAQT), temsilcileri genellikle İsveç'te bulunan Güney Azerbaycan Demokrat Partisi (GADP), temsilcileri genellikle Kanada ve Hollanda'da bulunan Güney Azerbaycan İstiklal Partisi (GAİP), temsilcileri genellikle İsveç'te bulunup internette Youtube sitesinde SAV TV adına çalışan kanal, temsilcileri genellikle ABD'de bulunup uydu üzerinden 7 gün 24 saat yayın yapan Gün. Az. TV.

2.3.4. Değerlendirme

FKTE'lilerin FKT sürecinde öne çıkardıkları stratejik yaklaşımlar Barrington Moor'un sözleriyle değerlendirilirse, şu alıntı yerinde olabilir: "Ezilen bir grubun karşısında duran esas kültürel görev, hâkim tabakanın haklılık temelini yıkmak ve bu temel in çürüklüğünü göstermektir. Bu tür eleştiriler, hâkim tabakanın yerine getirdiğini iddia ettiği görevleri yerine getirmediğini ve böylelikle toplumsal sözleşmeyi ihlal ettiğini gösterme yönündeki çabalar biçimini alabilir. Çok daha sık olarak hâkim tabakadaki belirli bireylerin toplumsal sözleşmeye uymadıklarını ileri sürme biçimini alır. Bu tür eleştiri, hâkim tabakanın temel işlevlerini olduğu gibi bırakır. Sadece eleştirinin en radikal biçimleri kralların, kapitalistlerin, rahiplerin, generallerin, bürokratların ve benzerlerinin herhangi bir yararlı toplumsal amaca hizmet edip etmedikleri sorusunu gündeme getirir" (Moor 1987'den aktaran Scott, 2014:149).

Scott (2014: 49), Moore'un burada örtük bir biçimde, tahakkümün sorgulanmasında bir köktencilik eğrisi çizdiğini düşünür:

1. En az köktenci olan adım; *hâkim tabakanın bir kısmını*, yönetirken kullandıklarını iddia ettikleri *normları ihlal ettikleri* yönüyle eleştirme,
2. Sonraki köktenci adım; *tüm tabakayı hâkimiyetinin ilkelerini gözetmemekle* suçlama,
3. En köktenci adım; hâkim tabakanın tahakkümünü gerekçelendirdiği *ilkeleri reddetme*.

Benzer bir biçimde, İran’da FKTE’lilerin Farslaştırma politikalarını sorgulama mantıklarına bakıldığında, üç düzlemlî bir köktencilik eğrisinden söz edilebilir:

1. En az köktenci FKTE’lilerin, yönetimin içine sızmış Fars milliyetçisi kesimlerce, etno-kültürel kimlikle ilgili hak ve özgürlükleri içeren mevcut anayasal maddelerin uygulanmaması ve ülkenin tarihsel geleneklerinde görünmemiş bir biçimde etno-kültürel çeşitliliği, tek bir etnik varlık lehine eritme politikalarını eleştirmeleri,
2. Orta yolcu köktenci FKTE’lilerin, ülkenin etno-kültürel çeşitliliği gerçeğiyle örtüşmediği için mevcut merkezîyetçi ve asimilasyoncu yönetim düzenini bir bütün olarak suçlamaları,
3. En köktenci FKTE’lilerin, hâkim Fars milliyetçisi ülküsü temelinde İran’ın toprak bütünlüğü ve egemenliğini gerekçelendirilen ilkeleri reddetmeleri.

2.4. Farslaştırma Karşıtı Tepki Süreçlerinde Uygulanan Taktiksel İzlekler: Hesaplı Eylem Örüntüleri

*“Akıllı köylü, efendisiyle karşılaştığında,
önünde yerlere kadar eğilir ve
sessizce osurur.”*

Bir Etiyopya Ana-Ata Sözü

*“Kültürel biçimler bildiklerini söyleyemeyebilirler,
söylediklerini de bilemeyebilirler,
ama yaptıklarını kastederler;
en azından praksislerinin mantığında.”*

(Willis, 1977: 125-126)

FKT sürecinde başvurulan *taktikler*, başka bir deyişle De Certeau'nun kullandığı anlamda (2008: 111 ve 113) bütüncül bir projeye sahip olmayan, fırsatları değerlendiren, konjonktürel çatlaklarda koşulları uysallıkla karşılayan, kendine özgün bir uzamı, bir mülkiyeti olmayan “hesaplı eylemler” nelerdir? Dolayısıyla rakibin yasalarıyla düzenlenmiş alanda, “düşmanın görüş açısı içinde ve düşman tarafından denetlenen uzam içinde” FKTE'lilerin gerçekleştirebildikleri kurnazca hareketler nelerdir?

Farslaştırma karşıtı mücadele sürecinin kazanılması için, taktik uygulamalarda kullanılan *alana özgü mücadele nesnelere* ve *oyun kurallarını bilen ve ikrar eden habituslarla donanmış, gönüllü ve hevesli eyleyicilerin* oyuna katılım ve katkılarını sağlayacak güdüleyici güç kaynakları nelerdir? FKT sürecinde habitus aracılığıyla üretilen *taktik pratikler hangi etkinliklerle somutlaşmaktadır?* Söz konusu taktik pratiklerde, *araçlarla amaçlar arasındaki uygunluk ve öncelik ilişkisinin mantığı* nasıl işlemektedir?

Yukarıdaki soruların cevabı, aşağıda dört başlık altında kümelenen tepki kalıplarıyla serimlendi.

2.4.1. *Dirim-İktidar İş Başında*⁸⁵: *Farslaştırma Sürecini Sorunsallaştırma ve Karşı Tepkilerde Kullanılan Benlik Teknolojileri*

“Ben” varım!
Geçmişimi dandı⁸⁶
İmdiliğimi danır
Geleceğimi de danacak!
“Ben”i ancak
Danamaz
Bakın!
“Ben” varım
Olmuşumdur
Olacağım da.
Süleymanoğlu⁸⁷

Adeta bir “cam tavan” engeli örneğinde olduğu gibi çıplak gözle görünmesi ve algılanması “incelikli süslerle” örtbas edilmeye çalışılan Farslaştırma politikalarıyla FKTE’lilerin *ilk karşılaşma ve farkındalıkları* nasıl oluştu? Dolayısıyla Foucault’cu anlamda, FKTE’lilerin ilk deneyimlerinde, Farsçı söylem ve uygulamalar nasıl *bir doğru-yanlış oyununa oturtularak bir sorunsallaştırma bunalımına* sokuldu (Foucault

⁸⁵ Bu başlıkta kullanılan “sorunsallaştırma”, “benlik/ kendilik teknolojileri” ve “dirim-iktidar” kavramları Foucaultcu anlam ve bağlamda kullanılmaktadır.

⁸⁶ Merkezi Oğuz Türkçesinde “danmak”, inkâr etmek anlamına gelir.

⁸⁷ 1961’de İran’ın Sava kentinde Şahseven oymağına mensup bir ailede doğmuş, şimdilerde Paris’te yaşayan şair, öykü yazarı ve düşünürdür. O, daimi üye statüsüyle 1822’de kurulan “Société Asiatique” alınan ilk İran uyruklu Türk’tür.

2011c: 86 ve Megill, 1998: 79)? Araştırma kapsamında bu sorulara bulunan cevaplardan bazıları aşağıdaki gibidir. E. M.'nin deneyimi:

Böyle bir meselenin varlığını, ilk kez 2006 yılında üniversiteye [Tebriz Üniversitesi] başladığımda öğrendim. Orada bir öğrenci encümeni tarafından bir dergi yayınlanıyordu. O dergi ve encümen etrafında faaliyet gösteren arkadaşlarla tanıştıktan sonra yavaş yavaş böyle bir sorunun olduğunu öğrendim. Bir de Miyana'da bir arkadaşım vardı, o da böyle şeylerle ilgilenirdi. Miyana'ya gittiğimde onunla da bu meseleleri konuşmaya başladım. Ama en çok tetikleyen, bende en çok merak uyandıran şey İran'ın resmi beş bin tümenlik kâğıt parasının arka tarafında yazılan hadisti⁸⁸. Aklımda oluşan soru şuydu: peygamberden niye böyle bir hadis yazılıyor resmi kâğıt parasının arkasına? Niye orada sadece Farslar yazılmış? Başka, ayrı milletler niye yazılmamış? Yani orada sadece Fars[lar]ın yazılması, bir bahane oluşturuyordu ki bu hadisin uyduruk olmasına. Yani öğrenciler arasında da şöyle bir tartışma vardı, diyorlardı ki bunu bazı akımlar, yani Farsçı akımlar çıkarmışlar kendilerini yüceltmek için. Yani bu para kağıtı üzerine basılan bu yazı beni bu tarafa [FKT tarafına] çeken şey oldu ve bende bu konulara merak etmemi daha da pekiştirdi.

---

⁸⁸ İlgili hadiste şu sözlere yer verilir: “Bilim Süreyya'da da olsa, Pers yurdundan olan erkekler ona ulaşacaklar”.

FKTE'liler, sonraları aynı banknotların üzerine “Türk Dilinde Medrese⁸⁹, Olmalıdır Herkese” vb. gibi sloganlar yazar ve Scott'un (2014: 175-176 ve 259-273) kavramlarıyla, bank notları FKT sürecinde birer *tersine çevirme*, *olumsuzlama* ve *reddetme* araçları haline getirirler.

Görsel 43: 50000 Riyal (5000 Tümen) değerinde İran kâğıt para banknotunun ön ve arka tarafı. Söz konusu hadis ve Pers Körfezi (Basra Körfezi) yazılan yerler kırmızı çizgi içine alınmıştır.

⁸⁹ Medrese sözcüğü, İran'da okul anlamında kullanılmaktadır.

Görsel 44: 50000 Riyal (5000 Tümen) değerinde İran kâğıt para banknotlarının arka tarafına, FKTE'lilerce vurulan damgada yazılan slogan: "Türk Dilinde Medrese [Okul] Olmalıdır Her Kese".

H. E. ilk deneyimini şöyle anlatır:

Sanırım 6 yaşındaydım ki eğitim için köyümüzün okuluna gönderdiler beni. Okula gittiğimde hiçbir şey anlamadığımı anladım. Öğretmenimiz bizi durmadan dövüyordu, anlamadığımız sözler için. Öğretmenimiz askerdi, aynı zamanda. Şah dönemi "Bilim Ordusu" vardı, bu da onlardandı. Asker giysisiyle geliyordu, ders anlatıyordu. Örneğin diyordu: Baba ab dad [Baba su verdi]. Be anlamıyordum. Sonra [ne dediğini] sormak için de nasıl soracağımı da bilmiyordum. Kendisi Reşt'liydi. Kışın soğukta, okula geç kaldığımızda, petrolde bekletilmiş ince ağaç dallarıyla ellerimize vururdu. Sonra Tebriz'e göçtük. Orada eğitimime akşam kurslarına giderek devam ettim. Yine anlamıyordum bunun başka bir dil olduğunu. Örneğin bir sözcük veriyordu ve bu sözcüğü bir

tümce içinde kullanmamızı istiyordu [öğretmen]. Örneğin *taksi* sözcüğü: ben anlamıyordum ne olduğunu. Hatta beşinci sınıfa kadar bile ben taksinin ne olduğunu bilmiyordum. Ben *taksiyi, ta kesi* olarak okuyordum⁹⁰. Kimse de bunun yanlış olduğunu bana söylemedi. Be de *taksi* sözcüğünü şöyle bir tümce kurarak kullanıyordum: ben ta kesinin anlamını bilmiyorum. Amacım, bu adamın [öğretmenin] bana taksinin ne olduğunu anlatmasıydı. Bir şey söylemiyordu. Notumu [20 üzerinden] 18 veriyordu. Dördüncü sınıf kompozisyon derslerinde notum hep 18 geldi. Kurduğum tümceler anlamlıydı, ama öğretmen, benim aslında ona soru sorduğumu anlamadı. Benim hiçbir şey anlamadığımı da anlamadı. Sonra beni dördüncü sınıftan ikinci sınıfa gönderdiler. Baktılar ki hiçbir şeyi yeterince anlamıyorum. [İşte] o zaman, ayrı bir dilde okuduğumu anladım. Bu dili bilmediğim için dayak yediğimi anladım. Ben eğitimi, işkence olarak anlamlandırdım zihnimde, hep ceza olarak gördüm. Bizleri [zayıf not alanları] hem dövüyorlardı, hem de okulun karanlık odalarına kapatıyorlardı. O zaman kömür odaları vardı okullarda, oralara. Dolayısıyla ben, Farslaştırmayla fiziki ve psikolojik işkenceye maruz kalarak ilk kez tanıştım. Şimdi bile izlerini taşıyorum. Kötü hisler... Hatta bu dayak meselesi o kadar normalleşmişti ki anam gelip müdüre

---

⁹⁰ Arap alfabesiyle yazılan Farsça'da *taksi* sözcüğü ile *ta kesi* [birisi ... sürece/ kadar] sözcüğünün yazım biçimi aynıdır.

şöyle diyordu: “eti senin, kemiği benim”, döv yani... Fars dili ve edebiyatı derslerini ortaokula kadar hep geçersiz not alarak bir üst sınıfa geçiyordum. Bir derste geçersiz not alsaydım, yine sınıfı geçebiliyordun. 1979’da rejim değişti. Bize bir öğretmen geliyordu, adı Babek Hürremdin’di. Bu hep dil haklarından konuşuyordu. Yeni anayasada tanınan dil haklarından. Yedinci sınıfta kompozisyon öğretmenimizdi. Ben bu adamın fikirlerinden etkilendim. Okulu seferber ettim. Babek Hürremdin öğretmen de yardım etti. Okulu üç gün kapalı tuttuk. Kendi dilimizde eğitim görmek istiyordum. Çünkü Farsçayı iyi bilmediğim için akıllıyken aptal yerine konuluyordum. Bu yüzden Farsçadan zehlem gidiyordu [gıcık kapıyordum]. Çünkü işkence oluyordum. Bunun için biz yakındaki iki üç okulu da kapatarak kendimize kattık. Büyük bir yürüyüş düzenledik. Eğitim bakanlığı il genel müdürlüğünün önüne kadar yürüdük. Orada müzakereler oldu, onları bir komite oluşturup Türk dilinde kitaplar yazılmasına ikna ettik ki maalesef [İran ile Irak arasında] savaş başladı. Ne biz, ne de onlar bu işin ardını tutamadık.

C. M. ilk deneyimini şöyle anlatır:

Benim ağabeyim, ben çocuktum evde, bakmayarak ki farklı bir görüşe sahipti ve esasen o siyasi görüşe sahip insanlar Azerbaycan’a ve Türklüğe çok da müspet bakmazlar, ama bunun evde Türkçe şiir kitapları vardı: Ali Ağa Vahid’in, ondan

sonra Âşık Ali Askeri'in, Şehriyar'ın şiir kitapları vardı, onları okurdu. Türk dilinde konuşmaya çok duyarlıydı. Farsça filan konuşulduğunda uyarırdı ve Bakü'ye bakardık [Nahcivan üzerinden yayınlanan Azerbaycan Cumhuriyeti TV kanallarını izlerdik] biz evde, Urumiye'de. Yani ilk defa bu Türk, Fars, Azerbaycan meselesiyle bu şekilde tanıştım. Sonra da ilk tepki konusu bu fıkra mıkra meselesi üstünde oldu üniversitede ki bir Farsla birebir tartıştık. Neden? Çünkü sıradan bir günde hiçbir şey yokken sanki normalmiş gibi ulu orta Türkleri aşağılayan fıkralar anlatıyordu. Sonra da askerlik hizmeti sırasında oldu.

T. M. ise ilk deneyimini şöyle anlatır:

Üniversite yıllarında 1999'da yurttaki bir oda arkadaşım vardı. Adı Danyel'di. O zamanlar cep telefonları daha yeni yaygınlaşmaya başlamıştı. Biz de adet üzere bunların marka adı ve model numaraları vardı, öyle adlandırıyorduk. Örneğin Nokia 1100. Ya da Ericsson bilmem kaç. Biz üç dört arkadaştık, bu telefon makinelerini marka adı ve model numarasıyla, Farsça telaffuz ederdik. Adetten. Ama Danyel Türkçe derdi. Bizi de uyarırdı, Farsça değil, Türkçe söyleyin diye. Babası üniversite eğitimini Türkiye'de bilgisayar mühendisliği bölümünde tamamlamıştı. Hatta kendisi de 7 yaşına kadar Türkiye'de kalmıştı. Sonra İran'a göçmüşler. İlk defa olarak Farsça değil, Türkçe söyle olayını böyle fark ettim.

Şimdi şöyle diyeyim, ama ilk kıvılcım bende evet, yaklaşık 1993'te lise ikideyken Firdevsi'de bir gün edebiyat öğretmenimiz derse gelememiş, yerine başka bir öğretmen geldi. Şimdi ne kadar aradım onu bulayım diye, olmadı. Bizim okulun öğretmeni değildi, bile. O, girdi sınıfa, başladı ders anlatmaya, önce tahtaya Arap alfabesiyle Türkçe şiir yazdı, sonra şöyle dedi: bırakın Hafız'ı, Firdevsi'yi, bilmem kimi, gelin Türkçe şiir okuyalım. Biz bu şiirleri okuyamadık. Çocuklar, "çok çetindir", dediler. Şöyledir, böyledir dediler. Döndü bize dedi ki hayır çetin değil. Örneğin bir tane kitap okusanız, biraz alıştırma yapsanız gözünüz alışır. Okuyun görün, çok kolay. Evet, ilk defa şok oldum, nasıl yani, dedim kendi kendime, aman Tanrım, demek biz Türkçe yazılabilmemişiz, okuyabilirmişiz, Türkçe şiir varmış! Yani şöyle söyleyeyim size ilk tohum beynimde bu şekilde ekildi. Sonra 1996'daki milletvekili seçimleri ve Çehregani olayları ki bir okul arkadaşım vardı, bize o anlatırdı olayları.

Y. İ. ilk deneyimini şu sözlerle anlatır:

Ben Karadağlı bir ailenin çocuğuyum. Gözümü açtığım günden Köroğlu, Koçak Nebi ve Emir Ersalan [Alparslan] masallarını, sazla sözle anlatan ozan kasetleri ile büyüdüm. Bu masalları ders kitaplarında okumadım. Daha doğrusu okutmadılar. Sonra Babek'i öğrendim, Selçuk Bey'i Tuğrul Bey'i, Nadir Şahı, Ağa Mehmet Han'ı, Dede Korkut'u, Fuzuli'yi, Nesimi'yi,

Şehriyar'ı, Kaşkarlı Mahmut'u ve başka büyüklerimizi de tanıdım. Bunların hakkında yine az da olsa yazıyordu kitaplarda [ders kitaplarında]. Ama Farslarınki kadar değil. Onlar samandan dağ yaratıyorlardı. Bizimkileri de hülasavari [özet geçerek], *hala hatırın kalmasın*, diye yazıyorlardı. He, bir de sanki İran dedelerinin malıymış gibi bizimkileri işgalci, kendilerinininkileri ev sahibi gibi tanıtıyorlardı. Tamamen yanlış bir tarih. Neyse, bunları niye anlatıyorum? Bunun için anlatıyorum ki bende bu işin, mesele olması ilk böyle başladı ki oğlan neden bu dört tane senden artık olmayan [üstün olmayan] Fars; bu boyda geçmişi, şairi, ozanı, kahramanı olan bir millete, imparatorluklar kurmuş bir millete nasıl ganim olur? Lap düzü [doğrusu], bunu kendime yakıştıramıyordum bir zamanlar dünyaya hüküm sürmüş bir imparatorlar torunu olarak. Yanı bu dört tane tumanı cırık [pantlonu yırtık] Fars'ın elinde kalma, bana çok geliyordu [bana koyuyordu]. Ama gene de unutmayalım ki çakalın hüküm sürmesi, kurt gelene kadardır. Biz bu günleri de başı yücelikle [başı dik] geçeceğiz [atlatacağız]. Buna gücümüz var. Mutlak eminim. Bizim tabiatımıza ters bir iştir bu.

Katılımcıların deneyimleri, tematik benzerlikleri açısından sınıflandırıldığında, belirgin kavramsal çerçevelere oturtulabilir:

1. *Aşağılanma* örnekleriyle karşılaşma sonucunda oluşan farkındalık,
2. *Ayrımcılık* örnekleriyle karşılaşma sonucunda oluşan farkındalık,

3. Fars milliyetçisi *üstüncü söylem* örnekleriyle karşılaşma sonucunda oluşan farkındalık, başka bir deyişle yerleşik veya yaygın ön kabullerle örtüşmeyen veya çelişen aşırı Fars milliyetçisi eylem ve söylemlerin ters işlevli etkisi sonucunda oluşan farkındalık,
4. *Söylemsel olumsuzlama* örnekleriyle karşılaşma sonucunda oluşan farkındalık, başka bir deyişle Farsçı söylemi çürüten söylemsel bilgilere ulaşma sonucunda oluşan farkındalık,
5. *Söylemsel kırılma* örnekleriyle karşılaşma sonucunda oluşan farkındalık, başka bir deyişle Farsçı söylemin bilgi tasarımı ve algı yönetimini kıran/ çatlatan nesnel veri ve olaylarla tesadüfen karşılaşma sonucunda oluşan farkındalık,
6. Türk milliyetçisi *üstüncü söylem* örnekleriyle karşılaşma sonucunda oluşan farkındalık, başka bir deyişle hem tarihsel ve toplumsal bellekten, hem gündelik olaylardan seçilen eylem ve söylemlerin işlevsel etkisi sonucunda oluşan farkındalık.

Görüşmelere katılan FKTE'liler arasından *dokuz* kişinin, Farslaştırma olgusuyla ilk karşılaşma ve farkındalık olayını, aile ve akrabalık ilişkileri ortamında; *on dört* kişinin mahalle, okul ve diğer toplumsal etkinlik alanlarında akran ve arkadaşlık ilişkileri ortamlarında ve *yedi* kişinin ise KİA aracılığıyla deneyimlediği saptandı.

Katılımcılarca Farslaştırma olgusunun deneyimlendiği yıllar ve deneyimlenen alanlar arasındaki ilişki ele alındığında, şöyle bir eğri ortaya çıkar: 1980'li yıllarda ağırlıklı olarak aile ve akrabalık ilişkileri öne çıkarken 1990'lı yıllarda akran ve arkadaşlık ilişkileri, 2000 sonrası dönemde ise KİA'nın ağırlık kazanması. Bu eğri,

FKSE'nin özel ilişki alanından toplumsal ilişkiler alanına doğru yaygınlaştığı anlamda yorumlanabilir.

FKTE'liler mikro ilişkiler düzlemi ve gündelik yaşam faaliyetlerinde, Farsçı söylem ve uygulamalara karşı hangi bireysel tepkileri nasıl vermektedirler? Dolayısıyla Foucault'cu (1993: 145; 2006: 62-63 ve 210-211 ve 2017: 106-110) anlamda FKTE'liler, *dirim-iktidarın iş başında olduğu bedenlerini, kendilik hermenötiği tasarılarını* ve özel mülkiyet alanına ilişkin *kılcal iktidar ilişkilerini*, FKT süreci için nasıl bir *kavga sahnesi* haline getiriyorlar? Bourdieu, "Kişi bir şeyleri değiştirmek için küçük de olsa ne yapabilirse yapmalı... Hepimizin çok küçük özgürlük alanları var. O yüzden her birimiz elimizden gelen en ufak şeyleri yaparak, yasalardan, gerekliliklerden, belirlenimlerden kaçmaya çalışabiliriz" der (2001: 29':56"-30':25"). Bu bağlamda D. E. kişisel deneyimlerini şöyle anlatır:

Ben bu başımıza getirilen felaketin derinliğini tedricen anladım ve özel hayatımda, özel ilişkilerimde de tedricen bunun izlerini silmeye başladım. Hatırlıyorum, ilk olarak bir iki yıl içinde Fars müziğini yavaş yavaş çıkarıttım hayatımdan, yerine Türk müziğini koydum. Fark etmez, bu müzik ister bizim kendi sanatçılarımızın olsun, ister Kuzey Azerbaycan, ister Türkiye, isterse de Özbekistan. Sonra bu devlet radyo televizyonunu, Farsça yayınları bıraktım. İnsan meselenin ne olduğunu bildikten sonra gerçekten izleyemiyor. İnsanın psikolojisini bozuyor. Seni aşağılıyor, seni siliyor, yok sayıyor, yüzüne yalan söylüyor vs. Ben de Azerbaycan ve Türkiye kanallarını izlerdim. Gene orada kendini görebiliyorsun. Öyle oldu ki ben

kendi memleketimde neler olup bittiğinden bazen haberim olmuyordu. Ben baktım gördüm ki bunlar [Fars milliyetçileri] bizi nelerden mahrum etmişler. Çok zengin ve engin bir sanat dünyasından. Birincisi bu. İkincisi, arkadaşlarım değişti ya da değişmeyenlerin de fikirleri değişti. Yani hepimiz meseleyi anladık ve takriben aynı işleri görüyorduk. Boş zamanlarımızda bir araya geldiğimizde okuduğumuz ve birbirimizle paylaştığımız tarihimizle ilgili, dilimizle ilgili kitapları, sanatımızla ilgili, siyasi gündemle ilgili görüşlerimizi birbirimizle paylaşıyorduk. Kendimize birer Türkçe ad seçtik. Herkes kendi kişiliğine göre, sonra da artık o adlarla birbirimizi çağırmağa başladık. Sonra bizim gibi düşünen ayrı insanlarla tanıştık. Bilgilerimiz daha da arttı. Çevremiz genişledi. Türkçe konserlere katılırdık. Geziler düzenleyip o gezilerde kendi halk danslarımızı oynuyorduk, kendi halk mahnılarımızı [ezgilerimizi] söylüyorduk. Çok keyif alıyorduk. Bu ortamlarda birbirleriyle tanışan kız oğlanların çoğu sonra evlendiler. Çoluk çocuk sahibi oldular. Çocuklarına Türkçe adlar koydular. Bazıları da ortak işler kurdular. Başarılı olan da oldu, iflas eden de. Boşananlar da oldu. Yani şunu demek istiyorum baktık ki kendi kendimize bir dünya kurmuşuz, kendi kimliğimiz, kendi kültürümüz esasında, elbette gayri resmi. Olabildiği kadar. He, şunu da söyleyeyim biz düğünlerimizi sadece çalıp oynamak ve yemek içmekle geçirmiyorduk. Evvela okunan ezgiler tamamen

ayrımcılık karşıtı, milli heyecanlarımızı coşturan ezgiler oluyordu. Ünlü milli şair, yazar, ozan ve sanatçılarımızı çağırıyorduk ve tam bir miting gibi geçiyordu düğünlerimiz. Yaslarımız da öyle. Maksat milli bilinci arttırmak ve bu asimilasyon belasına halkın dikkatini çekmekti. Düğün davetiyelerini ve yas töreni bildirilerini mesela Türkçe bastırıyorduk. Çoğu basım yerleri kaçınıyordu, çünkü genelge vardı ve Farsça dışında basamazlardı. Yoksa iş yerleri kapatılırdı. Ama gene biz bulurduk birilerini ikna ederek. Bu 90'lı yıllardaydı. Sonra ben bazı siyasi etkinliklere katıldım, biliyorsunuz. Tutuklandım, filan. Şimdi gene yurtdışında da faaliyetlerimizi sürdürüyoruz. Şimdi bile çoğu arkadaşımızla irtibatımız sürüyor.

R. D. mikro ilişkiler düzleminde Farslaştırma karşıtı bireysel eylemlerini şöyle anlatır:

En başından başlayarak yapıp ettiklerimi iki gruba ayırabiliriz: biri okumak. Özellikle, Arap alfabesinde Türkçeyi akışkan okuma alıştırmaları. Bu Haydar Babaya Selam kitabını okumakla başladı, bizim evde. Bir de Farsça okumaları. Bu da Varlık Dergisi etrafında olduğu gibi kendi tarihimizle, toplumumuzla ilgili yazılan değerlendirmeleri okumaktı. İkincisi, bu okumalardan esinlenerek okulda, mahalledeki arkadaşlar ve hatta akrabalar içinde şu düşünceyi yayıyorduk ki biz Azeri değil, Türk'üz. Yani Farsla Türk arasındaki farkı

onlara anlatıyorduk. O zamanlar ortaokul üçteydim. Devrim ve ahlak değerleri içerikli bir eğitim dersi vardı. Ben o derste Varlık dergisinden seçtiğim bir makaleyi okudum. O yazıda Şehriyar'ın Farsça söylediği bir şiirine göndermeyle şu dizelere yer verilmekteydi: “Ey Tahran ve ey Tahranlı, insafla bak, eşek ben miyim, sen misin?” Ben bu dizeleri de okudum o derste.

Bunların dışında, örneğin gündelik konuşmalarda daha fazla Türkçe sözcükler kullanmaya ve Türk dilbilgisi kurallarına uyumlu konuşmaya özen gösteriyordum. Aynı zamanda Farsça sözlü müziklere kulak asmamak, ayrıca tanıdıkların konuşma dilini [Türk Dili kurallarına göre] düzeltme yönünde girişimlerde bulunmak ki burada esas maksat bir diyaloga girmektir ve tartışmayı istedik yöne ve noktaya getirmektir. Ya da mesela taksilerde Farsça müzik dinletildiğinde ona bir tepki gösterme bahanesi ile konuyu [Farslaştırmayı] açmak ve tartışma ortamı yaratmakla fikrimizi yaymak gibi işler. Burada da geldiğimiz bu ülkede... Bizim İran'dan geldiğimizi öğrendiklerinde muhataplarımız, biz gene fırsat buldukça laf arası, İran'ın sadece Farslardan oluşmadığını, orada diğer etnik varlıklara ayrımcı politikaların uygulandığını ve kendi mücadelemizi anlatıyoruz. Bir de burada kendi dildaşlarımızla burada gündelik işlerimizin içinde fırsat buldukça konuyla bağlı güncel gelişmeleri de aramızda tartışıyoruz, nasıl katkıda bulunabiliriz diye... Burada arasıra Fars dilli İranlılarla da

sokakta, Pazar yerinde rastlaşıyoruz. Böyle durumlarda iletişimi Farsça'nın dışında bir dille kurarım. Bu ülkenin dilini biliyorsa bu ülkenin dilinde, bilmiyorsa da İngilizce konuşurum. Çünkü neden biliyor musunuz? Çünkü Farsça konuşmaya başladın mı, hemen gene o ülkeden [İran'dan] getirdiği ırkçı miras, hatta oradan kat kat fazlasıyla, kendini dayatıyor sohbe, konuya, her şeye. Bunların çoğu kendini üstün görüyorlar. Geldikleri bu ülkeyi beğenmiyorlar, kendi ülkelerini beğenmiyorlar, asparagas abartıyorlar kendilerini. Buna fırsat vermemek için Farsça'yı burada iletişim dili olarak kullanmaktan kaçınıyorum.

H. İ. mikro ilişkiler düzleminde Farslaştırma karşıtı bireysel eylemlerini şöyle anlatır:

Ben doksanlı yılların başında gazetecilik eğitimi alma sırasında ve sonra gazetecilik işine başladığımda yayımladığım yazılarımda Azerbaycan hakkında hatta bir cümle bile olsa bir şeyler yazmaya çalışırdım. Bu beni mutlu ediyordu. O yıllarda en azında 45 günde bir Tahran'dan Azerbaycan'a geliyor gözlem yapıyor ve görüşmelerde bulunuyordum. En önemli iş ki görebildim o yıllarda ben, İran'da kimseden etkilenmeden ve kimseden duymadan ilk kez ben federalcilik fikrini ortaya attım. Bu fikir o zamanlar Fars medyasında ve aydınlar arasında gündemde olmayan ve tabu gibi algılanan bir fikirdi. İlk defa olarak ben bu konuyu 1992 ya da 3'te [1993'te] Selam

Gazetesi'ne⁹¹ taşıdım... Hatta bugün bile ben, yurtdışında bağımsızlıktan söz edilebilir, bu bir zarar vermez konuşanlarına, ama içeride yine şu anlayıştayım ki aktivistler en uygun çözüm olarak federal bir yönetimi tebliğ etseler en makulü budur... Tahran'da olduğumda çalışma bakanlığının salonunda ve âşık musikimiz için konser düzenleme izni aldım ve Tebriz'den gelen ozanlarımız için o günün koşullarında iyi para kazandırdım. Hem de devletin imkânlarını kullanarak kültürümüzün tanıtımını yapmayı başardım... Bir de Babek Kalesi meselesinde de ben yurtdışı basınla çalışıyordum, örneğin Amerika'nın Sesi Radyosu, Özgürlük Radyosu, BBC ve Deutsche Welle gibi dış yayın organları ile. Kalede olup bitenleri aktarıyordum bu haber kanallarına.

C. M. gündelik yaşamda FKT kapsamında gördüğü işleri şöyle anlatır:

Hatırladığım kadarıyla 2000'li yılların başlarında Asuri'lerin bir uydu kanalı vardı. O kanalda Alırıza Nazmi Avşar'ın haftada bir gün, bir saatliğine bir konuşma programı vardı. Ben o gün atlardım arabaya bir yerden video kayıt cihazı, bir yerden çanak anten ve hülasa gereken malzemeleri toplayıp programı kaydederdim, elbette birkaç arkadaşın yardımıyla. Sonra bu kayıtları çoğaltıp arkadaşlar, akrabalar ve bildiğimiz çevremizdeki insanlar arasında dağıtırdık. Her hafta bunu

---

⁹¹ Hatemi yandaşı ve dönemin reformcu gazetelerin başında gelirdi.

yapıyorduk. Bakü kasetlerini [Azerbaycan'da yayınlanmış müzik kasetleri] dağıtıyorduk, hem de bedavadan. Doktor Çehregani'nin bildirilerini çoğaltıp dağıtıyorduk. Babek Kalesi [Şöleni'nin] ön hazırlıklarını yapıyorduk. Bildiri dağıtıyorduk halka. Halkın katılmasını sağlamak ve moral vermek için günlerce havayı fişek gösterileri düzenliyorduk. Havayı fişekleri de Türkiye'den getiriyorduk... Üniversite yıllarımda, okula sabah erkenden gidip derslikleri tek tek dolaşarak tahtalarına Ali Ağa Vahid'in şiirlerini yazıyordum. Ki ne olsun? Ki koy [bırak da] millet görsün. İki beyit Türkçe şiir görsün... Şunu da söyleyeyim, ben meseleyi anladıktan sonra, elimde yüz küsur Farsça müzik kasetim vardı, çoğu orijinaldi, bir iki tanesi dışında tamamını kırıp kuyuya döktüm. Kendi kendime karar verdim: artık Farsça müzik dinlemeyeceğim. Kentin merkezinde bir kahvehanemiz [çayhane aslında] vardı. Sık sık bu Azerbaycan meselesini açıyorduk, tartışıyorduk müşterilerle. Ben bir ara şoförlük yaptım. O sırada Şemistan'ın hamasi şarkılarını yolculara dinletmek amacıyla, hep yüksek sesle açıyordum arabada. Bazı yolcular ık mık yapıyordu. Ben de rahatsız oluyorsan, inebilirsin diyordum, onlara. Yani zorla da olsa, halka Türkçe müzik dinletiyordum... Babek Kale'sinin posterlerini asıyorduk duvarlara, kahvehanenin duvarına, böyle şeylerle fikrimizi görünür kılmaya çalışıyorduk. Şimdi yurtdışına geldikten sonra, bizim birçok web sitemiz, internet

TV kanalımız var, örneğin ben kendim orada program sunuyorum. Kitap yayınlıyoruz, dergi yayınlıyoruz, bildiri yayınlıyoruz, yani biz bir siyasi teşkilatız, bir siyasi teşkilatın yapabileceği her şeyi yapıyoruz.

Genellikle özel mülkiyet alanına giren kılcal iktidar ilişkileri alanında FKTE'lilerin, *reddetme*, *olumsuzlama* ve *görünür olma* yönünde uyguladıkları *iletişimsel eylem* benzeri taktikleri, aşağıda maddeler biçiminde verilmektedir:

1. Giysi, dövme, anahtarlık, koli, kol bağı vb. gibi *simgesel sermaye temsillerini* üzerlerinde taşıyarak,
2. Arabalarının kasasına yazdırılan yazı ya da yapıştırılan simgeler ve düğünlerinde gelin arabalarını bezeme tasarılarında kullandıkları *simgesel sermaye temsilleriyle*,
3. Kişi, dernek, kuruluş, işyeri, bina, sokak, cadde, mahalle, köy, kent, dağ, ırmak vb. gibi eyleyici ve mekân adları için birer *simgesel sermaye temsilleri* olarak Türkçe adların kullanımını tercih ederek,
4. Taksi, otobüs, sokak başı, park, çay ocakları, köy meydanı, yas, düğün, bayramlaşma törenleri vb. gibi toplumsal ortamları, direniş için birer *alan açma* fırsatına dönüştürerek.

Mikro ilişkiler düzleminde FKTE'liler tarafından ortaya konulan *reddetme*, *olumsuzlama* ve *görünür olma* yönünde bazı tepki biçimlerini yansıtan kareler aşağıdaki gibidir:

Görsel 45: 25.10.2013'te Traktör News Bloğu'nda yayımlanan bir fotoğraf: İran'da kadınların statlara girişi yasak olduğu için Traktörsazi futbol takımının taraftarı bir kız, evde yaptığı tezahüratı çektilirip yayınladığı bir fotoğrafla gösteriyor.

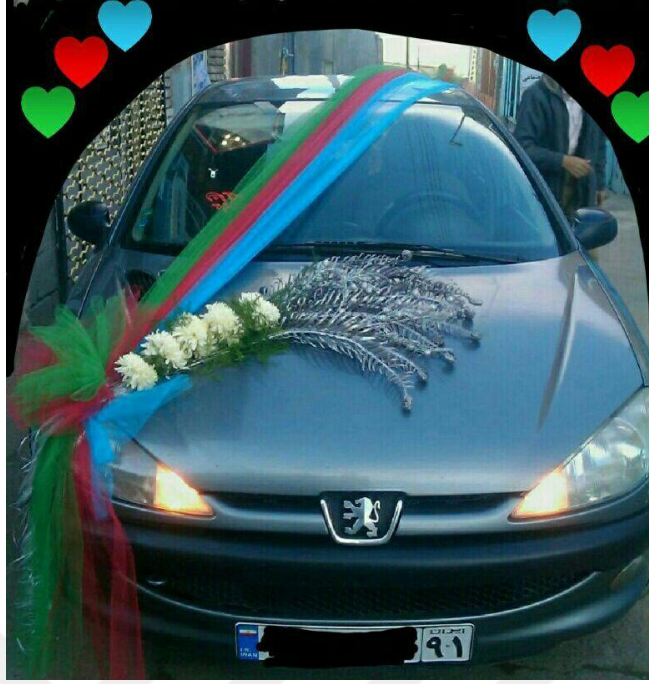
Görsel 46: 07.01.2018'de I Love Urmiya adında Facebook hesabından paylaşılan Fotoğraf: statlarda aşırı Fars milliyetçisi taraftarların Türklere yönelik attıkları aşağılayıcı sloganlara karşı Tahran'ın Neft kulübünde oynayan Türk futbolcu Ahmad Kamkar'ın gol attuktan sonra verdiği tepki; içine giydiği atlette Ana Yurdum Azerbaycan yazıyor.

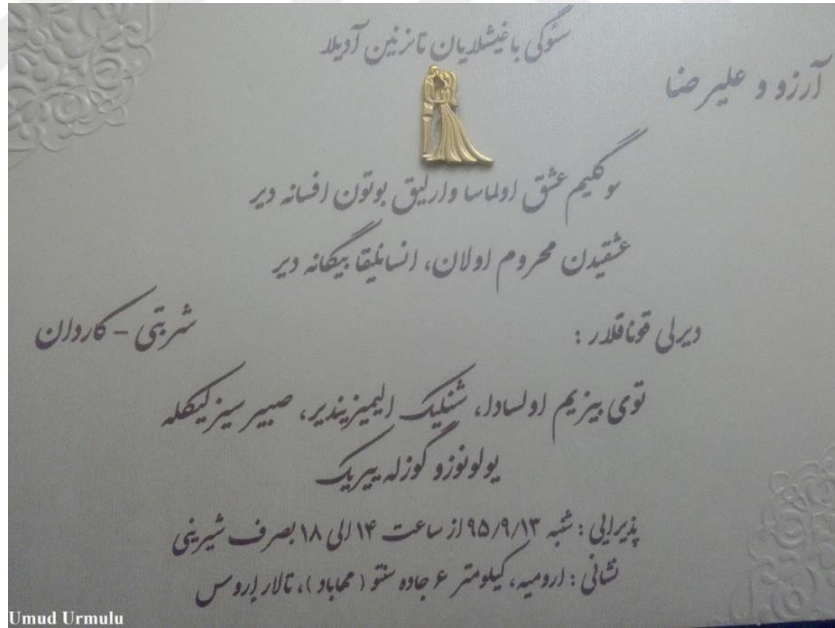
Görsel 47: 30.10.2012'de Karim Yekanlı Facebook hesabından paylaştığı fotoğraf: İran'ın Hoy kentinde Şehit Kuçeri (Köçeri) Kulübü'nde çekilen fotoğraf.

Görsel 48: 27.04.2018 (sol: Hemedan) ve 03.07.2018'de (sağ: Urmiye) İran'da Türk Dil Kurumu Kurulması için İmza Kampanyası adında Facebook hesabının paylaştığı fotoğraflar: İran'da Peugeot araba markasının 405 modelinde küçük değişiklikler yaparak montaj edilen modele Peugeot Pars (Fars) adı verilir. Bazı FKTE'liler Pars yazan damgayı koparıp yerine Türk yazanı yapıyorlar.

Görsel 49: 18.01.2016'da Ensafali Hedayat'in Facebook hesabından paylaştığı fotoğraf: Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağının renkleri ile süslenmiş bir gelin arabası.

Görsel 50: Urmu Urmulu'nun Facebook hesabından paylaştığı fotoğraf: 04.11.2016'da Urmiye'de Türkçe basılmış bir düğün davetiyesi.

Görsel 51: 19.02.18'de Gasim Bageri'nin Facebook hesabı profil resmi: Giydiği gömleğin rengi ve ürününe koyduğu adı göstermekle Farslaştırma Karşıtı simgesel mesajlar vermektedir.

Görsel 52: 11.02.2016'da katılımcı D. E.'nin gönderdiği fotoğraf: Tebriz'de üretilmiş bir ürün. Marka adının Latin harflerle Türkçe ve rengin turkuaz seçilmesi, FKTE'liler için bir simgesel direniş eylemini örnekler.

گلیملی-گندیملی دونیا،

سون اوجو اولوملو دونیا

یاس توره نی

بولبولم یازدا چمن سیزلمیشم

بیر گۆرچین کیمی دنسیزلمیشم

آتا جان گۆر نئجه سنسیزلمیشم

منی یاس باغرینا فریادیما چات

یاش دولو گۆزله نیسگیلی و عملی اورکله رحمتلیک حاج ابراهیم حمزه زاده نین تانری یا قووشماسیندان قیرخ گون کنچدییینی بیلدیریریک.

حاج ابراهیم حمزه زاده

رحمتلیک حاج حسین نین سئوملی اوغلو

بهمن، مینو و فریبا حمزه زاده نین ده یرلی آتاسی

علی وملیکا حمزه زاده و غزال مشرفی نین ایستکلی باباسی

غفار مشرفی و جواد عظیمی نین حورمتلی قاین آتاسی

رحمتلیک (حاج علی، دوکتور حاج حمزه، حاج ابوالفضل) و حاج اصغر حمزه زاده نین سایقیلی قارداشی.

*****

بو مناسیبتته گۆره ۱۵/۵/۹۴ جوما آخشامی ساهات ۶ دان ۸ قدر خطیب خیوانیندا امام خمینی مجیدبنده یاس توره نی قورولاجاقدیر.

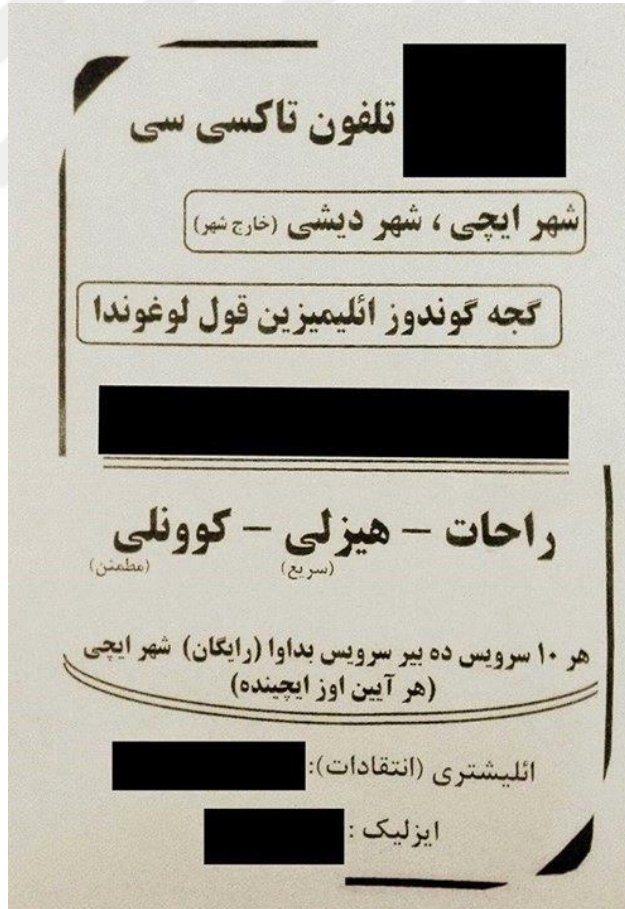
قادینلار توره نی ده عینی چاغ دا، همان مجیدده قورولاجاق.

اؤنجه لیکله بو توره ده ایشتیراک ائده ن سؤیاداشلاردان سایقی و میننت دارلیغیمیزی بیلدیریریک.

Görsel 53: 06.08.2015'te Tebriz'de Türkçe basılmış bir ölüm yası bildirisi. İlanın dijital biçimi katılımcı D. E.'den alındı.

Görsel 54: 11.02.2016'da katılımcı D. E.'nin gönderdiği fotoğraf: Tebriz'de "Türk Market" adında bir mahalle bakkalı.

Görsel 55: 19.01.2015'te İran'da Türk Dil Kurumu Kurulması için İmza Kampanyası adında Facebook hesabının paylaştığı fotoğraf: bir telefon taksicisinin reklam amaçlı dağıttığı Türkçe yazılı bildiri.

Görsel 56: 23.07.2013'te I Love Tabriz Facebook hesabında paylaşılan fotoğraf: Ünlü Farslaştırma karşıtı şair ve müzisyen Hasan Hergülü (Demirci), bir çevre felaketi olarak Urmîye Gölü'nün, uygulanan yanlış kalkınma planları sonucunda kuru(tul)ma sürecine dikkatleri çekme ve itiraz etme amacıyla, sözü ve müziği kendisine ait ezgisini seslendirirken.

Görsel 57: 08.10.2016'da İslami Şura Meclisi'ndeki Türk Yerleşimli Bölgeler Bölüntüsü sözcüsü Tebriz milletvekili Zehra Sai'nin Erk Kalesi etrafındaki toprak kazısı projesinin durdurulduğuna dair haberi instagram hesabından paylaştığı fotoğraf: açıklamasında şöyle yazıyor, "bir yandan halk tarafından yapılan geniş itirazlar, diğer yandan medyanın verdiği destek, ardından yerleşkenin asıl mütevellisi Musalla Vakfı'nın tepkisi ve ardıcıl takipler toprak kazıma işlemlerinin durdurulmasını sağladı". Erk Kalesi'nin yıkılmasını engellemek için kazı projesine karşı yapılan itirazlara, Zehra Sai'nin verdiği destek bazı FKTE'lilerin takdirini kazanır.

Görsel 58: 09.11.2014'te İran'da Türk Dil Kurumu Kurulması için İmza Kampanyası adında Facebook hesabının paylaştığı fotoğraf: duvara asılan tabelada "Kapının önünde araba park etmeyin, sağ olun" diye yazıyor.

Özel mülkiyet ve bireysel hak ve özgürlükler kapsamına giren konularda FKTE'lilerin, *reddetme*, *olumsuzlama* ve *görünür olma* yönünde uyguladıkları *bireysel direniş taktiklerinden* biri ebeveynlerin çocuklarına Türkçe ad alma girişimleridir. Bu konuda resmi organların bin bir bahane üreterek engelleme çabalarına karşın, direnip haklarını elde eden birçok örnek olay gözlemlendi. Aşağıda konuyla ilgili iki tane başarılı örnek olayın belgeleri sunulmaktadır. Birincisi Tahran nüfus müdürlüğünde gerçekleşen Alp Orhan örneği, ikincisi ise Makı (Makü) nüfus müdürlüğünde gerçekleşen Oğuz'un örnek olayıdır.

Alp Orhan'ın babası Firuz Yusifi'nin anlattığına göre önce ilçe nüfus müdürlüğü Alp Orhan adına kimlik verilmesini, sistemlerinde böyle bir ad kaydının bulunmadığı, gayri İrani ve yabancı adı olduğu gerekçesiyle reddederler. Ardından baba Firuz, il ad komitesine itiraz dilekçesi yazar, dilekçe de reddedilir. Baba Firuz yaşadığı sorunu sosyal medya hesaplarında paylaşır. Mesele medyatik olunca birçok üniversiteli öğrenci ve akademisyen de destek amacıyla olaya katılır. Baba Firuz,

meseleyi bazı milletvekillerine de iletir. İlgili ve yetkili organ ve kişilere mektuplar yazar. Yapılan girişimler, 210 gün sonra olumlu sonuç verir ve Alp Orhan'a adı verilir. Aşağıda Tahran İl Ad Komitesi'ne Alp Orhan adı için verilen dilekçenin reddedildiğine dair resmi belge verilmektedir:

Görsel 59: fotoğraflar araştırma sırasında Firuz Yusifi'den alındı.

شماره: ۹۳/۱۶/۵/۱۰۰۳۰
تاریخ: ۱۳۹۳/۵/۲۲
پیوست:

جمهوری اسلامی ایران
وزارت کشور
سازمان ثبت احوال کشور
اداره کل ثبت احوال استان تهران

بسمه تعالی

مدیر محترم منطقه ثبت احوال منطقه غرب

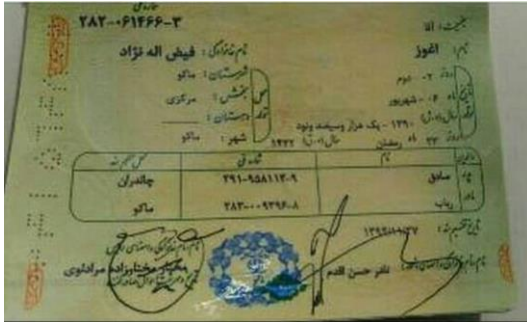
سلام علیکم

عطف به نامه شماره ۱۳۹۳/۴/۱۸-۱۶/۵/۷۴۵۰
اعلام می دارد: با انتخاب نام «آلپ
اورحان» جهت فرزند پسر آقای فیروز یوسفی
در کمیته نام استان مورخ ۱۳۹۳ / ۵ / ۱۵
مخالفت گردید.

داود اوصالی

سرپرست معاونت امور
اسناد هویتی

Görsel 60: Çocuğuna Alp Orhan adını koymak için baba Firuz Yusifi'nin 13.08.2014'te Tahran İl Ad Komitesi'ne yazdığı dilekçenin reddine ilişkin verilen cevabın belgesi: belge araştırma sırasında Firuz Yusifi'den alındı.

Görsel 61: 18.10.2016'da Cavad Abbasi'nin Facebook hesabından paylaştığı fotoğraf: Oğuz'a verilen resmi kimlik.

İkinci örnek olay Oğuz'un babası Sadık'ın yeni doğmuş oğluna kimlik almak için Makı (Makü) iline bağlı Çaldıran ilçe nüfus müdürlüğüne başvurduğu zaman gerçekleşir. İlgili resimler aynı yukarıdaki örnekte ileri sürülen gerekçelere dayanarak Oğuz adına kimlik vermeyeceklerini bildirirler. Baba Sadık 5 yıl boyunca direnir ve sonunda oğluna Oğuz adını resmilerden almayı başarır.

Bir kuramsal ve uygulamalı yaklaşım olarak *kültürel sosyolojinin* boy gösterme serüveni, büyük bir ölçüde *kültürel dönüş* tartışmalarına bağlanır. Kültürel dönüş, sosyolojik çözümleme işleminde yeniden *kültüre vurgu* yapmayı önemser. Kültürel dönüş tartışmalarında *kültür*; sınıfsal ilişkilerin ürünü ve yönetici seçkinlerin ideolojik ve ekonomik gücünden türeyen bir yan ürün olarak değil, daha çok *kültürel üretimin düşününsel eyleyicileri olarak grup ve bireylerin yeniden tanımlamaları etrafında dönen devingen bir süreç* olarak tartışılır. Sosyolojik çözümlemeye açılan bu yeni meydana *kültür; bireylerin eylem geliştirme yetilerinden bağımsız* olarak ele alınmaz. Aynı zamanda burada *kültür; aile, işyeri ve okul* gibi kurumsal ortamlarda ve *sınıf, cinsiyet ve etnisite* gibi toplumsal ulamlarda gömülü olan değerler, normlar ve pratiklerin etkisinden de bağımsız olarak ele alınmaz (Giddens 1991 ve Chaney 1996'dan aktaran Back vd. 2012: 20).

Bu bağlamda Giddens (1991), Bauman (1992) ve Chaney'nin (1996 ve 2002) ortaya koydukları istidlallerin merkezinde, *bireyin etkin ve düşününsel eyleyici* olarak *yaşam tarzı ve kimlik* ile bağlı konularda *seçme yetisi ve olanağına* sahip olduğu ve tamamen yukarıdan dayatılıp kabul ettirilen şeyler olmadıkları sanısı yer alır. Bu istidlallerde *bireyler* gündelik yaşamın kültürel üretiminde *etkin katılımcılar* olarak ele alınır. Chaney, bireylerin *kimlik inşası ve ortak yaşam tarzı* meselesinde, yeni araçsal değişkenler olarak başvurdukları *kültürel ve iletişimsel teknolojilerin* rolüne dikkat çeker. Abercrombie ve arkadaşları (1994) yaşamı yönetme veya sürdürme sürecinde *müşterilerin eğilim ve arzularının* merkezileştiğine işaret ederler. Bu yeni koşullarda *birey; denetlemenin anahtar eyleyicisi, kendi kimliğinin yazarı ve kendi alın yazısının ustası* olarak tartışılır. Giddens'ın (1991) geliştirdiği *düşününsel çağcılık* (reflexive modernity) kavrayışında, yükselen medya etkisi ve tüketimciliğin, bireylere kendi

kimliklerini inşa etme, diğerleriyle ilişkilerini anlamlandırma ve gruplaşmayı biçimlendirme konusunda yeni olanaklar sunduğu tartışılır (aktaran Back vd. 2012: 24).

2.4.2. Direnişe Alan Açma: Araçsallaştırılan İlişkisel Ağlar, Ritüeller ve Teknolojiler

Araştırma süresince elde edilen veriler, FKTE'lilerin çeşitli toplumsal-kültürel alanlarda elverişli fırsatları kollayarak kalıcı ya da geçici bir biçimde FKT için *alan açma* çabalarını sergiler. Veriler, gündelik yaşam, KİA, çeşitli münasebetlerle ilgili düzenlenen törenler, kültürel üretim, siyasi rekabetler ve uluslararası güç ilişkileri gibi alanların FKTE'liler için birer *hesaplı eylem* alanları haline geldiğini gösterir.

FKTE'lilerin kendi değer ve anlam kodlarına uygun *normatif bir iktidar alanını* ele geçirme, savunma ve genişletmek; Farslaştırma karşıtı bir alt kültürün oluşumuna *alan açmak*; Farslaştırma uygulamalarını *olumsuzlama, kınama, reddetme ve durdurma* yönünde yaşadıkları duygu, düşünce ve davranışlarının *kamusal ifadesi ve görünür kılınması* için aşağıda maddeler halinde verilen araçsal olanakları sıklıkla kullandıkları söylenebilir:

1. *KİA*: Farslaştırma ve etnik ayrımcılık karşıtı kitap, dergi, bülten, gazete vb. yayımlar; sanal ortamlarda açılan toplu iletke akakları (sosyal medya kanalları), siteler, bloglar, sesli ve görüntülü yayın kanalları; gayri resmi ilişkilerde dağıtılan Türkçe bildiri, çağrı vd. yazışma metinleri; uydu yayını yapan TV kanalları; Türkçe'nin ekran dili olarak seçildiği cep telefonu, tablet, bilgisayar, TV ekranları gibi,

ISSN: 2588-3577

اۆچ ایللیق تۆرکجه - فارسجا ديل، ادبیات، تاریخ و فرهنگ آراشدیرمالاری درگیسی
فصلنامه پژوهشی زبان، ادبیات، تاریخ و فرهنگ به زبان های ترکی و فارسی

آنا واریق

۵-جی سایسی
سۆن باهار ۱۳۹۶

شم ۵
پاییز ۱۳۹۶

حسن مجیدزاده (ساوالان)
دکتر حسین محمدزاده صدیق
ابراهیم رفرف
اسماعیل هادی
دکتر داود کوهی
دکتر شهرام پناهی خیابوی
دکتر نبی کبوتریان
محمدرضا کریمی
دکتر عبدالحسین لاله
پرویز زارع شاهمرسی
جمال آیریملو
صمدرحمانی خیابوی
انیواز طاها
رقیه کبیری
کارتر فاینلی
ویلیام ارتور مور
امین یغموری
سحر عطایی آذر
ریابه تقی زاده زنوز
اسمیرا فواد
نزاکت اسماعیلووا
ووقار احمد
روزبه صمدی

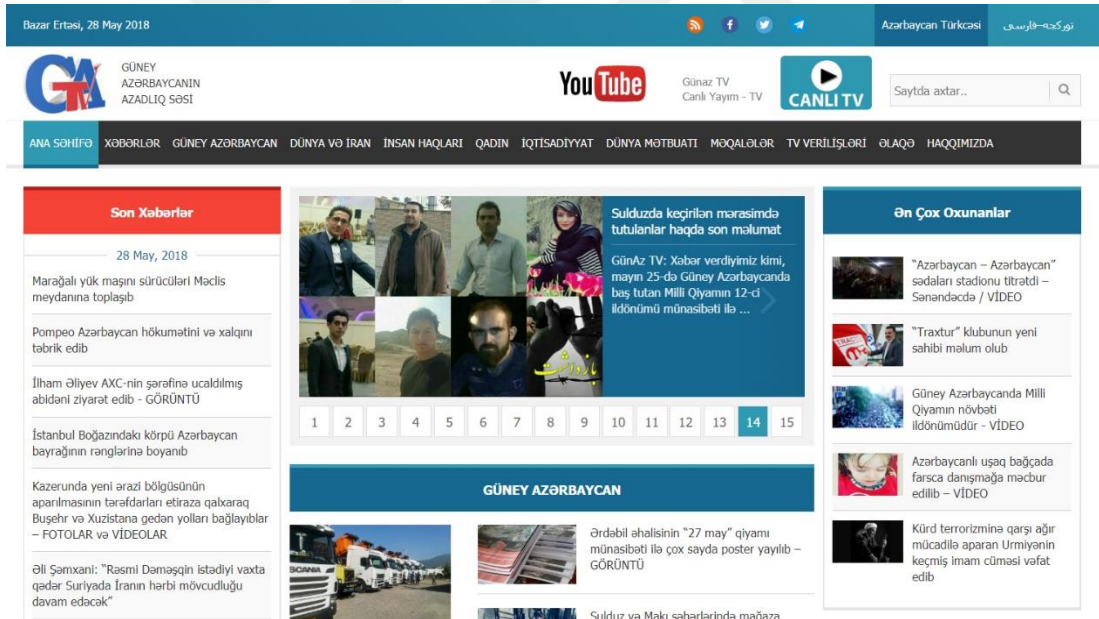
ساوالان

ایزل بیلوم: ساوالان اؤدملی شاعر، حسن مجیدزاده

Görsel 62: 31.01.2018'de Ana Varlıq Dergisi'nin imtiyaz sahibi Aydın Serdariniya'dan alınmış dijital görsel: İran'da yayımlanan Tahran merkezli üç aylık Ana Varlıq Dergisi'nin güz 2017 5. sayısı kapağı.

Görsel 63: 17.11.2018'de İsveç Stockholm merkezli Tribün Sitesi'nden alınmış bir ekran görüntüsü.

Görsel 64: 28.05.2018'de ABD Chicago merkezli Gün. Az. TV Sitesi'nden alınmış bir ekran görüntüsü.

2. *Törenler ve dönemsal toplu uygulamalar:* doğum günü, ölüm günü, ulusal ve uluslararası münasebetlerle ilgili gerçekleştirilen kutlama/kınama gibi anma törenleri; düğün, yas, açılış ve kapanış gibi törenler;

bayramlar, konserler, şiir ve edebiyat akşamları, sportif yarışmalar, toplu geziler, sergiler, seçim süreçleri, evlerde ve iş yerlerinde düzenlenen dil ve folklor kursları vb. gibi.

Görsel 65: 27.08.2017'de Ali Barazandeh Türk'ün El Bilimi Facebook sayfasında paylaştığı fotoğraf (sol): Tebriz'de aynı yıl ve ayda düzenlenen el işi oyuncak sergisinde sergilenen oyuncakın tasarımında kullanılan renk ve motifler FKTE'liler içinde belirli bir kesimin simgesel mesajlarını içermektedir. 11.07.2013'te İran'da Türk Dil Kurumu Kurulması için İmza Kampanyası adında Facebook hesabının paylaştığı fotoğraf (sağ): Tebriz'de bir evde düzenlenen anadili Türkçe öğrenim kurslarından bir kare.

3. *Kültürel ürünler:* resmlerin keyfi engellemelerine karşın yeni doğan bebeklere alınan Türkçe adlar; FKTE'lilerin gayri resmi ilişkiler alanında kendileri için seçip kullandıkları Türkçe ikinci adlar; sokak, cadde, iş yeri, bina vb. yerler için konulan Türkçe adlar veya Türkçe olan eski adlarının iadesi; beden ve kişisel eşyalar üzerinde taşınan simgesel imlekler; edebi ve şiirsel basılı yayımlar; Türkçe müzik, tiyatro ve sinema filmleri⁹² gibi sanatsal ürünler; el sanatları ve

⁹² 1979 sonrası Türkler nezdinde rağbetle karşılanan Türkçe çekilen sinema filmlerinden bazıları: O (2003), Soğuk (2016), Ev (2016). Daha önce Türk kültürü öğelerinin işlendiği Saray (1997: Türkçe dublaj), Savalan (1989), Dümrül (1993), Tekemci (2008) gibi Farsça yapılmış filmler de Türkler tarafından yoğun ilgi görmüştür. Alan uzmanı Rıza Siami'den alınan son bilgilere göre şu an dili Türkçe olan dört ayrı film çekim aşamasındadır.

halkbilimi alanındaki maddi ve simgesel ürünler; felsefe, sosyoloji ve siyaset gibi alanlarda giderek boy gösteren yazılı metinler gibi ürünler.

Görsel 66: 27.10.18'de Merend kentinin Yamçı ilçesinde faaliyet gösteren Işıq Yol Derneği'nin Telegram kanalında paylaşılan fotoğraf: dernek üyeleri ilçeye ait bir okulda çocuk yaşta öğrenciler için hazırlanıp basılan Türkçe kitaplar dağıtıyor.

4. *Ulusal ve uluslararası hukuksal ve siyasal platformlar:* FKTE'lilerin ülke çapında faaliyet gösteren siyasal yapılanmalar ve insan hakları kuruluşlarıyla temaslar sağlayarak İran'da etnik ayrımcılık ve Farslaştırma sürecinden kaynaklanan hukuksal ve siyasal olumsuzluklara dikkatlerini çekmek ve ilgili sorunların çözümüne katkılarını sağlamayı hedefleyen girişimleri; FKTE'lilerin uluslararası ilişkiler düzleminde faaliyet gösteren siyasal yapılanmalar ve insan hakları kuruluşlarıyla temaslar sağlayarak İran'da etnik ayrımcılık ve Farslaştırma sürecinden kaynaklanan hukuksal ve siyasal

olumsuzluklara dikkatlerini çekmek ve ilgili sorunların çözümüne katkılarını sağlamayı hedefleyen girişimlerine işaret edilebilir.

Görsel 67: 23.09.2017'de Jale Tabrizi'nin (Tebrizi) Facebook hesabında paylaştığı fotoğraf: 21.09.2017'de Cenevre'de düzenlenen BM İnsan Hakları Konseyi 39. Oturumu'nda Paris merkezli Azerbaycan İnsan Hakları Erk Topluluğu müdürü Jale Tebrizi tebliğini okurken.

Farlaştırma karşıtı *düşüncelerin toplumsal ifadesi* yukarıda verilen girişim örneklerinde her ne kadar kısıtlı olursa olsun *kamusal alana* girmesiyle olanaklı kılınır. Farlaştırma uygulamalarına karşı verilen direniş süreci bir *kamuoyu* çehresine bürünmeyi ve toplum içinde bir *karşılık* bulmayı gerektirir. Direniş söylemi ve pratikleri direnen eyleyiciler içinde örtük ya da açık bir biçimde kabul edilmiş *eşgüdüm* ve *iletişimi* de gerektirir.

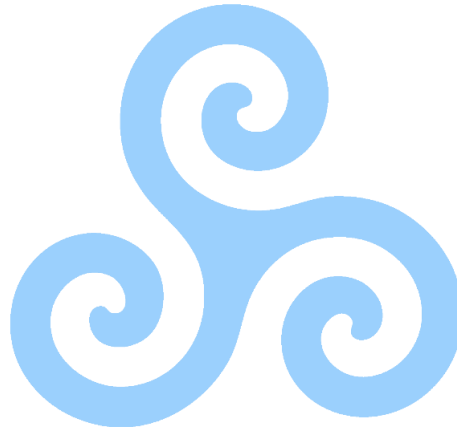
Bunların gerçekleşebilmesi için benzer baskı deneyimlerini paylaşan FKTE'liler arasında Fars milliyetçisi egemen güçlerin gözetim ve denetiminden yalıtılmış *görece güvenli ve özerk toplumsal alanların* yaratılması kaçınılmazdır. *FKSE'nin mikro bireysel öznelerden makro toplumsal kurumlara doğru genişlemesini* ancak bu tür toplumsal alanların *oluşum ve işleyiş tarzları* belirler. Söz konusu alanlar, *tepkiler modelinin formüle edilmesi* ve *belli bir disipline bürünmesine* yardımcı

olurlar. Burada asıl önemli olan, FKTE'liler arasında *direnışe yönelik bir altkültürün* ya da *karşı törelerin* zorunlu olarak bir *tekabüliyet ürünü* haline getirilmesidir.

Scott'un (2014: 186) düşünceleriyle açıklanırsa, FKT sürecinin geliştirdiği *toplumsal uzamların*:

1. FKTE'liler arasında yapılanan iktidar ilişkilerinin bir sonucu olduğu,
2. FKT'nin uygulandığı, ifade edildiği, canlandırıldığı ve yayıldığı ölçüde var olduğu,
3. İran'da başat kılınmış yayılmacı Fars milliyetçisi güç odaklarına karşı direnişin kazanımları olduğu; iktidarın boş bıraktığı alanlar değil, FKTE'lilerin çabaları sonucu inşa edilen ve savunulan alanlar olduğu söylenebilir.

Edles (2002) ve Archer'ın (2005) da ileri sürdükleri *kapsamlı kültürel sosyoloji yaklaşımı* açısından bakıldığında FKT için alan açma girişimlerinin, *üç telli bir sarmal örüntüsü* biçiminde *simgesel, ilişkisel ve eylemsel* yönleriyle görünümlendiği söylenebilir.

Görsel 68: *Simgesel, ilişkisel ve eylemsel yönleriyle FKTE'lilerin FKT için alan açma girişimlerini yansıtan üç telli bir sarmal örüntüsü.*

2.4.3. Kamusal Direnişin Hareketli Sahnesinde Olanla İdare Etme: Seçim Süreçleri

Meşruluk kazanma adına uygulanan seçim süreçleri⁹³ “hegemonya iddiasında bulunan ideolojik” yapının “belirli bir toplumsal düzenin *neden* onların da çıkarlarına uygun olduğunu açıklama yoluyla tabi gruplara vaatlerde bulunmak zorunda olduğunu” sahneleyen “gizli senaryo”nun kamusal yüzü sayılır: “teatral zorunluluk” (Scott’un 2014: 29-30 ve 129).

Araştırma kapsamında kullanılan çeşitli veri toplama teknikleriyle farklı kaynaklardan elde edilen ilgili veriler, *seçim süreçlerinin* FKTE için kamusal alanda “meşru” normatif zeminde en *yoğun etkinlik ve görünürlük fırsatı* sunduğunu gösterir. Seçilmek isteyen adaylar tarafından *vaatler* maksimize edilir, FKTE tarafından ileri sürülen *talepler* ayrıntılandırılır. Kullanılacak dil, kavramsal ve söylemsel çerçeveler tarafların ülküsel görüşü, siyasal duruşu, döneme özgü iç ve dış güvenlik algısı ve bölgesel ihtiyaçlardaki önceliklere göre farklılık gösterir.

FKTE’nin *potansiyel oy oranının büyüklüğü* nicel değişken ve *meşru(suz)laştırıcı etkisi* ise nitel değişken olarak seçim sürecinde alacakları *konum* ve *rollerinin önem ve önceliğini* belirler. Söz konusu değişkenler ayrıca FKTE’nin, kurulu düzenin denetim filtrelerinden geçip seçilebilme onayını almayı başarmış *adayların gündemine* girip giremeyeceklerini belirleyen ölçütlerden biri sayılır. Söz konusu değişkenlerin etki oranı dönemsel ve bölgesel gereksinim öncelikleri ve hâkim olan iç ve dış güvenlik algısına göre değişir.

---

⁹³ Kent konseyleri, İslami Şura Meclisi, cumhurbaşkanlığı ve Uzmanlar Meclisi seçimleri gibi.

1979'dan günümüze seçim süreçlerinin seyri incelendiğinde:

1. Yapısal ve sistematik olarak yürütülen Farslaştırma sürecini durdurabilmek için FKTE tarafından ileri sürülen *taleplerin* giderek *genelden özele doğru* ayrıntılandırılarak daha da belirginleştiği söylenebilir. Örneğin 1996'da düzenlenen milletvekili seçimleri sırasında Tebriz adayları -Mahmud Ali Çehregani hariç- genellikle ekonomik sorunlara vurgu yaparlar. Çehregani, FKTE'lilerle birlikte yürüttüğü seçim kampanyasında etno-kültürel kimlikçi tutumları anıştıran sloganlar nedeniyle diğer adaylardan ayrılır. O, seçildiği takdirde anayasanın Farsça'nın yanısıra etnik ve yerel dillerin kullanımı hakkı ile ilgili 15. maddesinin derhal uygulanması gerektiğini İslami Şura Meclisi'nden gündeme getireceğini vaat eder. O, Türkçe'nin güçlendirilmesini milli-İslami kültürün güçlendirilmesi olarak görür. Bu *sıradışı yaklaşım* onun kampanyasını hem ayırt edici hem de şaşırtıcı kılar.

Görsel 69: 1996'da düzenlenen milletvekili seçimlerinde yarışan Mahmud Ali Çehregani'nin kampanya broşürünü yansıtan fotoğraf.

90'lı yılların milletvekilliği seçimi süreçlerinde etno-kültürel kimlik sorunlarına birkaç adayın gönderide bulunup işaret etmesi nasıl *istisnai* bir durum sayılıyorsa, şimdilerde birkaç adayın söz konusu sorunlara işaret etmeyip gündemine almaması *istisna* sayılmaktadır. İhsan Mehrabi (2016)

söz konusu dönemleri şu ifadelerle karşılaştırır: “bir zamanlar meclisteki Türk dilli milletvekillerinin hüviyet talep duygu ve düşünceleri gündem dışı konuşmalarda Muhammed Hüseyin Şehriyar’ın Haydar Baba şiirinin okunmasıyla dile getiriliyorduydu; bugün Türk Yerleşimli Bölgeler Bölüntüsü’nün kurulması ve onların desteğiyle Mesud Pezeşkian’ın meclisin birinci başkan yardımcısı seçilmesinden söz ediyorlar.”

Görsel 70: Mohammad Ali Marizad’ın çektiği, 19.10.2016’da Tasnim sitesinden indirilen fotoğraf: Tebriz milletvekili Pezeşkian’ın İslami Şura Meclisi’nin birinci başkan yardımcılığına seçilişini, etrafına toplanarak tebrik eden diğer Türk milletvekilleri.

Önceki dönemlerden farklı olarak 2000’li yıllardan beri uygulanan cumhurbaşkanlığı, milletvekilliği ve kent konseyleri seçimi süreçlerinde aşağıda belirtilen hususlar FKTE tarafından özellikle üzerinde durularak belirgin bir biçimde sürekli gündeme getirilip tartışmaya açtırılan talepler listesinde yer almaktadır:

- 1.1. Eğitim sürecinin tüm aşamalarında Türkçe öğrenimi derslerinin verilmesi,
  - 1.2. Türk Dil Kurumunun kurulması,
  - 1.3. Türkçe'ye Farsça'nın yanı sıra resmi dil statüsü verilmesi,
  - 1.4. Türk dilli bölgelerde Türkçe eğitime geçilmesi ve
  - 1.5. Yerel yönetimlerin yerlilerin katılımıyla güçlendirilmesi.
2. Talep ve vaatler için taraflarca *kullanılan dilin* hassaslaştığı söylenebilir. Günümüz koşullarında hala taraflarca reddedici, saldırgan, inkârcı, düşmanlaştırıcı, kin ve nefret uyandırıcı bir dili kullananlar varsa da diyaloga, anlamaya, aynı göz hizasında konuşmaya açık kişi ve çevrelerin de giderek arttığından söz edilebilir.
  3. FKTE tarafından *ileri sürülen söylemsel ve kavramsal çerçevelerin* titizlikle işlenip seçildiğine yönelik gösterilen özen artsa da belirgin ve köşeli çerçevelerin çizildiğini söylemek için henüz çok daha erken olduğu söylenebilir. Dolayısıyla seçim süreçlerinde FKTE'liler tarafından bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde kullanılan farklı söylemsel ve kavramsal çerçevelerin stratejik gerekçeleri üzerine -kamuya açık bir biçimde- yapılmış herhangi bir ciddi açıklama ve gerekçelendirmeden söz edilemez.
  4. FKTE'liler tarafından *düzenlenen etkinliklerin* sayısı ve aralarındaki eşgüdümlülük oranının görece arttığı gözlemlense de *sürdürülebilir, uygulanabilir ve insicamlı bir örgütlenme kalitesinin* yakalandığından bahsetmek için henüz erken olduğu söylenebilir. Bu durumun sebep-sonuç ilişkileri üzerine tartışmalar ileride ilgili başlık altında araştırma sırasında elde edilen ilgili veriler temelinde yapılacaktır.

10 Haziran 2013'te on birinci dönem cumhurbaşkanlığı seçimleri kampanyası sırasında Tebriz'de düzenlenen bir mitingde aday Hasan Ruhani, seçildiği takdirde, devletin bütçesiyle Tebriz'de *Türk Dili ve Edebiyatı Kurumu*'nun kurulacağı sözünü verir. 20 Mayıs 2015'te Ruhani'nin çevrimiçi görüntülü katılımıyla vaadedilen Türk Dili ve Edebiyatı Kurumu yerine *Azerbaycan Kültür, Sanat ve Edebiyat Vakfı*'nin açılışı yapılır. Tebriz Şehir Konseyi'nin eski üyesi Habib Şiri-Azer (2017) kurumun *adı, çalışma konusu, kapsamı ve işlevleri* ile ilgili yapılan değişiklikleri eleştirerek müsebbiplerini de ifşa eder:

Türk Dili ve Edebiyatı Kurumu'nun Tebriz'de kurulması konusu Fars Dili ve Edebiyatı Kurumu başkanı Gholam-Ali Haddad-Adel'i Tebriz'e çekip getirecek kadar hassas bir konuydu. O, kararlı bir biçimde Azerbaycan Türk Dili ve Edebiyatı Kurumu'nun kurulmasını engellemeyi başardı ve yalnızca Türk Kültür ve Sanat Vakfı'nın kurulmasına müsamaha etti. Konuyla ilgili hiçbir kimse herhangi bir görüş açıklamasında bulunmazken sonunda Dini ve Mezhepsel Azınlıklar ve Etnikler Konusu Üzere Cumhurbaşkanı Özel Kurmayı Yunesi'nin Tebriz'e gelişi sırasında konunun tamamen kapatıldığı anlaşıldı. O bir söyleşide, Azerbaycan Türk Dili ve Edebiyatı Kurumu'nun gündeme getirilmesi başından beri yanlıştı, dedi.

FKTE ve bazı Türk milletvekilleri konunun bu biçimde sonuçlanmasını ahlaki, hukuki ve siyasi açıdan doğru bulmayıp eleştirilerini açık bir biçimde dile getirirler. Tebriz milletvekili Ahmad Ali-Reza Beigi kültür ve İslami irşat bakanı ile mecliste

yaptığı görüşmede Azerbaycan Kültür, Sanat ve Edebiyat Vakfı'nı öncelikli gereksinimleri dikkate almayıp dağınık işlerle oyalandığı için yetersiz ve işlevsiz bir kuruluş olarak niteler. O, Azerbaycan Türkçesi'ne mercii olma konusunu elden bırakmamanın önemine işaret edip sözlerine şunu da ekler: ilgisiz kalırsa halk kendi dili ve kültürünü sınırların öte tarafında arayacaktır. Azerbaycan Türk Dili Kurumu'nun kurulmasının elzem olduğuna vurgu yapar (Tasnim, 2018).

Seçim süreçlerinde adaylar tarafından verilen *vaatlerin yerine getirilip getirilmediği* ve FKTE'in *taleplerinin ciddiye alınıp alınmadığı* konusu paranteze alındığında; seçim süreçleri Michel De Certeau'nun (2009:110-111) yorumuyla “prefabrik, yazılı ve kurulu” olan sistemden “ayrışık” duran FKTE'ye: 1. “olanla idare etme” etkinliği, 2. “madunlar olarak görünür” kılınma, 3. “kendi çıkarlarına göre belirledikleri farklı erekler” izinden *hareket* edebilmeleri için *taktiksel izlekler* sunar.

Taktiksel izlekler Scott'un (2014: 171-174) yorumuyla “araçsal işbirliği” niteliği taşısa da “ayıya dayı demek” anlamında FKTE için: 1. “Muhafif bir altkültür için alan açar”, 2. Oy vermeme tehdidinin de eklenebileceği “ikna edici bir iletişim” kanalı açar, 3. İlgili sorunların gündeme taşınıp çözüme kavuşma olasılığını denemeye fırsatlar sunar.

FKTE içinde seçim süreçlerine etkin katılımı eleştirerek reddeden kesimler kendi istidlallerini aşağıda maddeleri halinde belirtilen hususlar bağlamında dile getirirler:

1. Seçimlere etkin katılım, egemen düzene *temsil meşruluğu* sağlar. İran örneğinde egemen düzenin parçası olarak Farslaştırma sürecini durdurmak istemeyen güç odaklarının politik amaç ve istidlallerine dolaylı olsa da

belirli bir ölçülerde meşruluk kazandırır. Çünkü yönetim sisteminin etkili ve belirleyici konumları onlar tarafında işgal edilmektedir.

2. Seçimlere etkin katılım, egemen düzeni temsil eden *iktidarın* yönetilenler tarafından bir ölçüde *ciddiye alındığı* anlamına gelebilir. Gündüz Vassaf'ın (2013: 95) ifadesiyle iktidarların en büyük korkusu muhalefet değil, *ciddiye alınmamasıdır*. İran örneğinde Farsçı ülküyü benimsemiş bir yönetim anlayışı ve mekanizması içinde “bizim meselemiz”in çözülebileceğini ummak ussal bir beklenti olamaz. “Onlar, temel haklarımızın iadesi konusunda ciddi değiller”.
3. Seçim gibi süreçler yönetilenlerin arzu, talep ve siyasal eğilimleri konusunda ipuçları verir. Aynı zamanda yönetenlere yönetilenlerin şimdi ve geleceklerini *denetleyebilmeleri* için *tahmin gücünü* arttıracak fırsatlar sunar. Seçim süreçlerine etkin katılmayı reddeden FKTE bu hususta genellikle şöyle bir istidlal sunar: rejim zaten meselenin ne olduğunu bizlerden daha iyi bilmektedir. Bizim taleplerimiz de açıktır ve ellerinde bulunmaktadır: “Böylece, onlar bizi kendi çıkarları için oyuna getiriyor.”
4. Seçim süreçlerinde FKTE'nin dile getirdiği talepler ve güttüğü amaçlar farklı yönlere çekilmekle, yeniden biçimlendirip dönüştürülmekle, gelecek zamana ertelenmekle konuyu ciddiye almayan fırsatçı adaylar tarafından seçim propagandası aracı haline getirilir. Dolayısıyla seçim süreçleri bir nevi *Farslaştırma sürecinin ömrünün uzaması* yönünde araçsal bir aygıt işlevi görür.

2.4.4. Politik Elektrik: Bedeli Göğüsleyen Direnişin Kamusal İlanı

Araştırmanın bulgular bölümünün (bu bölüm) ilk alt başlığında İran’da dizgeli bir biçimde uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı 1979’dan beri FKTE’lilerce açıktan verilen isyancı tepkiler kronolojik akışıyla serimlendi. Bu alt başlık altında, açıktan verilen karşı tepkilerin hangi güvenlik koşulları, hangi ortamlar ve sosyal psikolojik açıdan ne gibi bir iktidar algısının ortaya çıktığı durumlarda görümlendiğine bakılacaktır. Kısacası, açıktan verilen tepkilerin ne gibi ussal ve ussal olmayan ödül-bedel hesaplamalarına tabi kılındığına göz atılacaktır. Araştırma verileri, aşağıda maddeler halinde belirtilen durumsal koşulların müheyya olduğu sürem⁹⁴ ve uzamlarda FKTE’lilerin örtmecesiz bir biçimde, halk masalları ve sözlü kültüre sığınmaksızın, isyancı tepkilerini açıktan ortaya koyduklarını gösterir:

1. *Anonimliğin* yüksek olduğu durumlar
2. *Denetimin* düşük olduğu yer ve anlar
3. *Başarının* yüksek görüldüğü koşullar
4. Alttan alma *tutumunun* kırıldığı anlar

Bu bağlamda *anonimliğin yüksek, denetimin* görece *düşük* olduğu varsayılan konserlerin, düğün ve yas törenlerinin, sportif yarışma alanlarının, kutlama törenleri ve doğa gezisi turlarının belirli bir ölçüde açıktan karşıtlığın sergilenmesi için FKTE’lilerce elverişli ortamlara dönüştürüldüğü söylenebilir. Özellikle doğa gezisi turları, egemen gücün *denetim* ve *cezalandırma* olasılığının *düşük* ve grup içi *ödüllendirmenin yüksek* olduğu için tepeden indirmeci normların dışına çıkılacak isyancı tepkilere davetiye çıkarır. En isyancı şiirlerin, konuşmaların ve yasaklanan

---

⁹⁴ Belirli bir zaman dilimi anlamında kullanılmaktadır.

kızılı-erkekli halk danslarının egemenin gözünden irak, görece güvenli sayılan böyle ortamlarda –özellikle de doğa gezileri ve düğünlerde– dile getirilip eylendiği toplanan verilerle saptandı.

Olası ödül ve bedelleri açısından sokak eylemleri ile görece güvenli sayılan ortamlar arasına yerleştirilebilecek yıllık Babek Kalesi Şölenleri 2000-2005 yılları arasında FKTE'lilerce düzenlenen *görece açık ve olası bedelleri göğüsleyen* tepkilerin en kapsamlı ve sürekli olanıydı. Şölenlerin uygulandığı mekânsal genişlik, katılımcıların sayısal çokluğu ve eylemlerin değişen meşruluk ölçütleri açısından çeşitliliği katılan eyleyiciler nezdinde *anonimlik* ve önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda *başarı* oranının *yüksek algılanmasını* sağlar. Aynı durumsal koşulları içeren benzeri etkinlikler, Tebriz'in Traktörsazi futbol takımının yarışları başta olmakla birlikte diğer spor yarışmalarının gerçekleştiği alanlar için de geçerli sayılır.

Görüşmeler sırasında katılımcıların ezici çoğunluğu bu törenlerin makul bir biçimde sürdürülemediğinden yakındıklarını dile getirdiler. Sönmez'in sözleriyle "...doğru düzgün hesaplandığında orada gösterilen aşırılıklar kendi aleyhimize işledi".

Görsel 71: 20.02.2016'da "asre-nou.com" (sol) ve "khorramdin.persiangig.com" bloğundan (sağ) indirilen fotoğraflar: yıllık Babek Kalesi Şölenleri'nden kareler.

Görsel 72: 20.02.16'da sorgulamazamani.com sitesinden indirilen fotoğraf: İran Gazetesi Cuma ekinde Türklere karşı nefret söylemi ve aşağılayıcı tutumları içeren "Hamam Böceği" resimli güldürü öyküsünün yayımlanmasına karşı 22 Mayıs 2006'da Tebriz'de düzenlenen kitlesel kınama eyleminde bir kare.

Mayıs 1995'te Tebriz, Urmiye ve Tahran üniversitelerinde –İran Ses ve Görüntü Kurumu'nun (IRIB) Tahran'da uyguladığı "Toplumsal Mesafe" anketi sorularına⁹⁵ yansıtılan ayrımcı anlayışa karşı– Türk öğrencilerce düzenlenen kınama eylemleri; yine Mayıs 2006'da İran Gazetesi Cuma ekinde "Hamam Böceği" başlığıyla Türklere karşı nefret söylemi ve aşağılayıcı tutumları içeren resimli güldürü öyküsünün yayımlanmasına

karşı onlarca Türk kenti ve kasabasında düzenlenen kınama eylemleri ve Haziran 2015'de İran İslam Cumhuriyeti Ses ve Görüntü Kurumu'na bağlı İkinci TV Kanalı'nda güldürü nitelikli Fitile programında Türklerin aşağılanmasını kınayan eylemler oldukça açık ve olası bedelleri göğüsleyen kitlesel tepkilerdi. Genellikle olası bedellerinin göğüsleneceği göze alınan bu eylemler, eyleycilerinin *alttan alma tutumlarının kırıldığı* anlarda gerçekleştirilir.

⁹⁵ Ek 2'de görseli verilen ankette itiraz edilen sorular şunlardı: 1. Evlenmek istediğinizde bir Türk'le evlenmeyi kabul eder misiniz? 2. Varsa kız çocuğunuz, evlenmek istediğinde bir Türk'le evlendirir misiniz? 3. Örneğin Muharrem ayında düzenlenen yas törenleri gibi Türklerin düzenlediği törenlere katılmak ister misiniz? 4. Türk komşunuzun törenlerine katılmak ister misiniz? 5. İş yerinizdeki odanızda çalışma arkadaşınızın Türk olmasını ister misiniz? 6. Türklerin yoğun yaşadığı mahallelerde ev almak ister miydiniz? 7. Bir Türk'le özel ilişki kurup onun evine gitmeyi, onu evinize çağırmayı kabul eder misiniz?

3. BÖLÜM: SONUÇ

*“Toplumsal dünyanın gerçeği,
mutlak yani kendini gerçekleştiren, doğrulayan bakışa ulaşma noktasında,
eşit olmayan biçimde donanmış failler arasındaki mücadelelerin meselesidir”*
(Bourdieu, 2016a: 206).

21 Şubat 1921'de *İngiltere*'nin katkısı, SSCB'nin ilgisiz görünümlü sessiz onayı ve *İngiliz yanlısı Fars milliyetçisi yerel güç odaklarının* işbirliği ile İran'da gerçekleştirilen Kara Darbe *Rıza Han*'ın yönetsel erkin başına getirilmesi sürecinin kapısını aralar (Taghavi, 2005: 5-44 ve Karadeniz, 2013: 292-306). 30 Ekim 1925'te Ahmet Şah padişahlıktan azledilir. Böylece Kaçar Türk hanedanının İran'da 140 yıllık hâkimiyetine son verilir. Aynı gün Milli Şura Meclisi'ndeki İngiliz yanlısı milletvekillerinin telkini ile Rıza Han geçici olarak yönetimin başına getirilir. Rıza Han, 14 Aralık 1925'te yeni İran Şahı olarak tahta çıkar ve Pehlevi⁹⁶ soyadını alır (Doulatabadi, 1984: 253 ve 390).

Dizgeli ve planlı bir biçimde *yönetsel yetke tarafından uygulanan Farslaştırma politikaları* çağcıl ulus-devlet inşası projeleri kapsamında Pehleviler döneminden itibaren başlatılır. Farsça, “birleştirici esas etmen ol[ur] ve Firdevsi dikkat merkezine alın[ır]. Ötekileştirme makinesi, Farsça dışında diğer dilleri, gayri milli diller olarak adlandır[ır]” (Akbari, 2005: 252). Farsça'yı Arapça, Türkçe ve diğer dillerden geçen sözcüklerden arındırma meselesi bağımsızlık ve milli birlik anlayışının merkezine oturtulur. Rıza Han, tahta çıkmadan önce, daha savaş bakanıyken ilk fermanını askeri

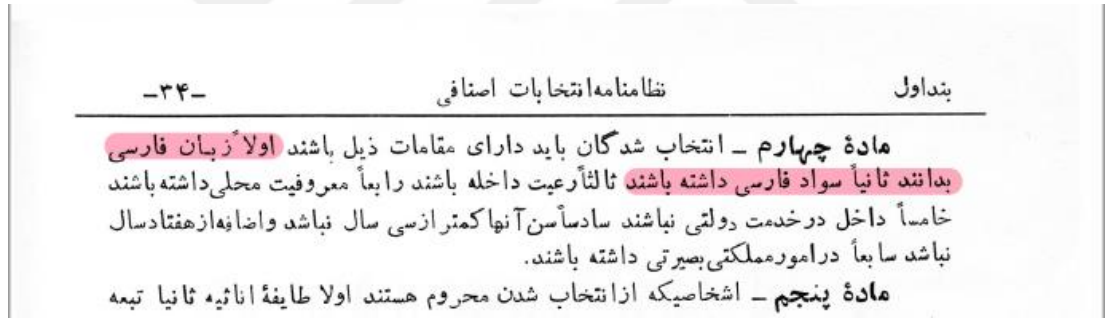
---

⁹⁶ Rıza Han'ın İran Şahı olmadan önce soyadı yoktu. Pehlevi, Mirza Mahmut Han Pehlevi'nin soyadıydı. Rıza Han Mirza Mahmut Han'ı Pehlevi soyadından vazgeçtirir ve kendi soyadını Pehlevi koyar.

terimleri Türkçe, Rusça ve Fransızca'dan arındırmak için ferman verir (Sefai'den aktaran Tarafdari, 2010: 60-61).

İlerleyen süreçlerde birbirinin ardından çıkarılan kararnamelerle ilk aşamada ordu, ardından eğitim, hukuk vd. kurumsal ve kamusal alanlar, Farsça'nın tekelci yayılım alanına dönüşür. Çağdaş İran tarihinde *Farsça'nın kullanım zorunluluğunun* yasal güvenceye bağlanmasını sağlayan ilk hukuki karar, 8 Eylül 1906'da yazılan Milli Şura Meclisi'nin seçim tüzüğü'nün birinci faslının dördüncü maddesinde kararlaştırılır. Alınan kararlar, milletvekili adayı olacaklar için, Farsça konuşma, yazma ve okumayı bilme koşulu getirilir. Anayasal olarak Farsça ilk kez, 2 ve 3 Aralık 1979'da gerçekleştirilen anayasa referandumuyla resmi dil konumuna getirilir.

Görsel 73: 8 Eylül 1906'da yazılan Milli Şura Meclisi'nin seçim tüzüğü'nün birinci faslının dördüncü maddesi: milletvekili adayı olacaklar için getirilen Farsça konuşma, yazma ve okumayı bilme koşulu.

Devlet aygıtı, bürokraside karar verici konumları ele geçirmiş Ariyancı söylemi benimseyen Fars milliyetçisi seçkinlerin yayılmacı Farslaştırma politikalarının makinesi gibi işletilir. “Milli birlik ve beraberlik”e tehdit oluşturur diye Türkçe eğitim veren okullar hedef gösterilerek kapatılır. Gazete, kitap, radyo vb. gibi iletişim araçlarında Türkçe'nin kullanımını engellenerek işlevsellik ve kullanım alanı sıfırlanmaya çalışılır.

Türk yerleşimli bölgeler devletin makroekonomik planlamalarında yatırımlar

hacmi bakımından son sıralarda konumlandırılarak onları Farsça konuşulan yerleşim bölgelerine göç ettirme planları örtülü ve dizgeli bir biçimde işleme konulur. Böylece:

1. Ekonomik kaynakların eşitsiz dağıtımı ve kullanımıyla *iç sömürgecilik*,
2. Farsça ve onunla ilişkilendirilen her şeyi “İranlı kimliğin” ve “İranlılığın” tek ve üstün belirteci kılınması ve temel insan hak ve hürriyetlerinin ihlaliyle *ayrımcılık*,
3. Diğer etno-kültürel varlıklara herhangi bir hukuki konum ve siyasi katılım-temsil hakkı tanınmaması ve onların tarihsel, dilsel ve simgesel varlıklarının resmi ilişkilerde aktarımını, sürdürümünü ve kullanımını sağlayacak olanakların yasaklanmasıyla *dışlama* ve
4. Türkler ve Türk kültürüne ait öğeleri çeşitli vesilelerle zamanı geçmiş kullanım dışı anormal şeyler olarak gösterip güldürü konusu yapmakla *aşağılama* unsurları *Farslaştırma politikalarının bileşenleri* haline getirilir.

İç sömürü, ayrımcılık, dışlama ve aşağılama gibi öğeleri içinde barındıran Farsçı söylem ve Farslaştırma uygulamaları *madun* ve *mağdur* duruma düşürülmüş *Türkler* tarafından verilecek karşı tepkileri beraberinde getirir. Özellikle 1990’ların başından itibaren yaygın bir söylem ve eylemler silsilesi olarak görünümlenen başat tepki kalıbı, etno-kültürel kimliği temel alan savunmacı milliyetçilik şeklinde tezahür eder. Thomas Scheff’in (1994: 281) tabiriyle “bir yandan bir [hor görülen itilmiş kakılmış] yabancılık duygusundan, diğer yandan siyasi, ekonomik ya da toplumsal olsun haksız bir dışlanma duygusundan doğar”. Castells (2006: 16) bunu “baskıcı söylemin terimlerini tersine çevirerek” savunmacı “direniş kimliği”nin inşası sürecini “dışlayanların dışlananlar tarafından dışlanması” diye yorumlar.

Araştırma kapsamında yapılan gözlem, görüşme ve alan yazını taramaları sırasında *FKT sürecinin* egemen Fars milliyetçisi odaklarca engellenmeye çalışıldığı saptandı. Egemen Fars milliyetçisi odaklar devlet aygıtını kullanarak yasama, yürütme ve yargı erkleri aracılığı ile denetim ve gözetim alanlarını genişleterek direnişin görece özerk ve güvenli alanlarını ya tamamen ortadan kaldırma ya da sıkı gözetim ve denetim altında tutmaya çalışırlar. Bu bağlamda işlenen düzeneklerden bazıları aşağıdaki gibidir:

1. Direnen eyleyiciler arasında kurulu iletişim ve besleşim kanallarını kesmek veya en azından denetlemek. Eyleyicileri tekleştirmek.
2. Direniş sürecini kılacak olanakları ortadan kaldırıp kurumsallaşmaya götüreceği yolları engellemek.
3. Direnişin söylemsel bütünlüğünü parçalayıp⁹⁷ kavramsal insicamını çarpıtmak.
4. Direniş söylemini üreten, yayan, taşıyan ve tüketenleri cezalandırıp söylemin dolaştığı yolları, ele geçirdiği ya da geçtiği uzamları yıkarak direniş söyleminin dolaşımını engellemek.
5. Direnişin söylemini, eylem tarzı ve eyleyici bileşenlerini damgalayarak marjinalleştirmek.
6. Direnişin söylemini, eylem tarzı ve eyleyici bileşenlerini damgalayarak küçümseyip aşağılamak.
7. Ekonomik çıkar, konum, ün ve yakın ilişki -arkadaşlık, aile ve akrabalık gibi- bağlarını araçsallaştırarak boyun eğdirmek.

---

⁹⁷ Veya “söylemsel bütünlük yönündeki çabaları engelleyip” de denebilir.

8. Direnen eyleyiciler arasına ispiyonlar sokmak.
9. FKTE'lilerin bürokrasiye girmelerini engellemek ve etkin bir sadakat ve işbirliğini sağlamak amacıyla, hiyerarşik düzeni meşru gören kesimlerden toplama, halktan yalıtılmış ve konumlarını korumak için tamamen egemen güce bağımlı olan, eğitilmiş bir bürokratik kadro yaratmak.

Çalışmanın amacı doğrultusunda Farslaştırma politika ve uygulamalarına karşı Türk eyleyiciler tarafından geliştirilen *tepkilerin neler olduğu, nasıl ve niçin* gerçekleştirildiği konuları çalışmanın bulgular bölümünde ayrıntılarıyla tartışıldı. Araştırma bulguları, bir baskı ve politik şiddet uygulaması olarak *Farslaştırma sürecinin*, FKTE'liler tarafından *üç ayrı düzlemde sorgulandığını* gösterir. Söz konusu sorgulama düzlemleri FKTE'lilerin *amaçları* ve kullanmakta oldukları *stratejik üstleri açısından* farklılaşır:

1. Siyasal yetkenin *meşru saydığı ilke, koyut ve normların* resmi konumlarda bulunan Fars milliyetçisi eyleyicilerce *ihlal* edildiği durumları eleştirme ve mevcut anayasal hak ve özgürlüklerin tam bir biçimde uygulanmasını talep etme,
2. Rejimin hâkimiyet ilkelerini gözeterek *Farslaştırma politika ve eyleyicilerini* toptan eleştirip etno-kültürel kimlikler temelinde iktidarın yeniden dağılımını talep etme ve
3. Farslaştırma politika ve eyleyicileri ile birlikte rejimi ve hâkimiyet ilkelerini toptan reddedip etno-kültürel kimliği temel alan *ayrı bir hâkimiyet alanı kurmayı* amaçlama.

FKTE'liler Farslaştırma sürecini yukarıda belirtildiği gibi sorgularken tepkilerini hangi *yöntem ve yordamlarla* (strateji ve taktikler) *nasıl* ortaya koyarlar? Araştırma bulgularından çıkarılan sonuçlar, aşağıda belirtilen *eylemsel tepki kalıplarının* uygulandığını gösterir:

1. Foucault'nun "benlik teknolojileri" dediği aygıtları işleten, Bourdieu'nün sözleriyle "küçük özgürlük alanları"nı yaratan, Scott'un "muhalif bir altkültür için toplumsal alan açma" dediği süreci işleten, De Certeau'nun "erk uzamları"nı oluşturan ve toplumsal-kültürel sonuçları olan *bireysel direniş edimleri* ile karşı çıkmak. Söz konusu eylemler *mesleki, sosyal ve özel* ilişki alanlarına serpilmiş meşru ve meşru sayılmayan *yordam ve taktiksel izlekler* aracılığıyla gerçekleştirilir.
2. Durumsal ve/veya konusal gerekçelerle, Scott'un deyimiyile "tersine çevireme" ya da "olumsuzlama" ve reddetme amacıyla kınama, eleştiri ve talepler şeklinde dile getirilen *toplu direniş eylemleri* düzenleyerek karşı çıkmak. Dini ve milli ritüeller, sportif ve sanatsal etkinlikler, bilgi şöleni ve konferanslar, düğün törenleri, doğa gezisi turları, seçim kampanyaları, evlerde düzenlenen dil ve folklor kursları vb. gibi etkinliklerde Farslaştırmaya karşı bilinçlenme tohumları değişik toplumsal ilişki ve etkileşim alanlarına serpiltilir. Küçük gruplar şeklinde oluşan ağ toplulukları, koşullar elverdiğinde kitlesel kamuoyu, kalabalık yığınlar, kitlesel kınama eylemlerine bürünerek daha geniş ağlara dönüşür. Söz konusu eylemler meşru ve meşru sayılmayan *yordam ve taktiksel izlekler* aracılığıyla gerçekleştirilir.
3. Uzun vadeli stratejik amaçları gerçekleştirme peşinden giden *örgütsel*

eylem ve etkinlikler ile karşı çıkmak. Söz konusu örgütsel etkinlikler iki ayrı zemin veya düzlemde gerçekleştirilmektedir: 1. *gizli* olup yeraltında yürütülen “gayrimeşru” etkinlikler ve 2. *açık* olup kamuya açık uygulanan “meşru” etkinlikler.

FKTE'lilerin Farslaştırma sürecine *niçin* karşı çıktıkları, dolayısıyla bu karşı çıkışta hangi *değersel ve anlamsal kodların* temel alındığı ve ne gibi *ilke ve ölçütlere* dayandırıldığı sorularının yanıtı, araştırma bulgularına göre şöyle verilebilir:

1. İslam dini öğretilerinde bulunan *eşitlik ve hakkaniyet* anlayışına dair ilkeler,
2. *Evrensel insan hak ve hürriyetleri* bildirgesinde belirtilen temel hak ve hürriyet ilkeleri,
3. Her türlü *ayrımcı, dışlayıcı, sömürgeci, özümsemeci, kültürkırımcı* vb. gibi insanlık dışı *yaklaşımların reddi*,
4. Etno-kültürel varlıkların *hukuken tanınmaları, katılımcı* elerik yönetim yaklaşımı gereğince kendi kimlikleriyle siyaseten *temsil* edilmeleri ve ülke *kaynaklarından* nüfus oranları nispetinde *yararlanmaları*,
5. *Kendi kaderini belirleme hakkı* gözetilerek kendilerine özel bir erk uzamı hakkının saklı tutulması ve
6. *Savunmacı milliyetçi* söylemlerde yer alan güdüleyici *etmen ve ilkeler*.

FKTE'liler Farslaştırma sürecine karşı çıkarken *ne(ler)* yaparlar, dolayısıyla hangi toplumsal alanlarda ne gibi eylemlerle tepkilerini cisimleştirirler sorusu, araştırma bulgularına dayanarak aşağıda maddeler halinde verilen açıklamalarla yanıtlanabilir:

1. Türkçe şiir, öykü ve roman gibi edebi eserler, Türkçe adlar, Türkçe duvar ve masa üstü takvimler, Türkçe çağrı, duyuru ve bildiri kartları, Türk bilge, şair, yazar, sanatçı ve kahramanların resim ve heykelleri, anlamlı mekânların kartpostal ve resimleri, direnişi çağrıştıran resimler, Türklüğü simgeleyen imgeler, çocuklara hitaben yapılan bazı çizgi filmlerinin Türkçe dublajı, tiyatro oyunları ve sinema eserleri, Türküler ve diğer müzik türlerinde üretilen Türkçe sözlü parça ve müzikal eserler, gazete, dergi, kitap, internet ve diğer dijital ortamlarda yazılan köşe yazıları, deneme, makale ve araştırma raporları gibi *kültür ürünlerinin üretim ve tüketimi*.
2. Haftalık veya aylık aralıklarla düzenlenen şiir akşamları ve edebi tenkit oturumları; sosyal ağbağlarında konu odaklı paylaşım ve tartışmalar; internet siteleri, blog, telefon, bilgisayar ve televizyon ekranlarına dil seçenekleri içinden Türkçe'yi seçme, olmadığı takdirde bulup yükletme; gayri resmi yazışmalarda Türkçeyi tercih etme; evlerin iç ve dış tasarımlarında Türklüğü veya direnişi simgeleyen öğelerin kullanımı; arabaların arka camı ya da bagaj kapaklarına Türklüğü veya direnişi simgeleyen imge ve sözlerin yapıştırılıp yazdırılması; değişik mekânlarda konuşulan sohbet konularının içeriğini Farslaştırma ve Farslaştırma karşıtı konularla yapılandırma; süreçle ilgili bilgilendirici ve bilinçlendirici gezi turları düzenleme; tüm engellemelere karşın işyerleri, sokak, cadde ve insan adları için Türkçe ad alımına özen gösterme; adları Farsçalaştırılmış dağ, dere, ırmak, köy ve kentlerin Türkçe adlarının iadesini talep etme; Farslaştırma uygulamalarından

kaynaklı mağdurlukları gidermek için yetkili makamlara sürekli yazılan talep mektupları; Türkçe tiyatro oyunu, sinema filmi, konser vb. gibi etkinliklere aktif ve pasif katılma; yas, düğün, milli ve dini bayram törenlerini, sportif etkinlikler özellikle de futbol oyunlarını birer direniş sahnelerine dönüştürme; seçilen giysi renkleri, konuşmalardaki sözcükler, el kol işaretleri, dolayısıyla bedeni bir iktidar alanı ve ögesine büründürme gibi *serpiştirilmiş bireysel ve toplu direniş eylem ve etkinlikleri*. De Certeau'nun (2008: 134-135) sözleriyle “onaylı söylem [ve eylemler yapısı] içine serpiştirilmiş”, “dışavurulan ve dile getirilen” durumsal ufak çaplı uygulama, yordam, jest ve imgeler.

3. İran'ın güvenlik güçleri, yargı ve infaz yetkilileri tarafından FKTE'liler üzerinde işlenen temel hak ve hürriyet ihlallerini ilgili ve yetkili uluslararası kuruluşlara raporlayan amatör insan hakları gözlemcisi şeklinde çalışan gruplar; esas tutkallarının Farslaştırma ve Farslaştırma süreçlerine karşı tepki konuları olan dağcılık ve doğa gezisi turları düzenleyen arkadaş grupları; belirli bir dergi, gazete, internet sitesi, radyo, TV kanalı veya herhangi bir yayın organı etrafında gerçekleşen gruplaşmalar; etno-kültürel kimlik esasında ayrı bir egemenlik alanı kurmayı hedefleyen “yasadışı” örgütlenmeler gibi *örgütlü etkinlikler*.

Alan odaklı bakıldığında, elde edilen veriler, sırasıyla *sanat, edebiyat, folklor* ve *sanal ortamın* en yoğun ve en hacimli tepkilerin verildiği alanlar olduğunu gösterdi. Bu alanları *siyaset, spor* ve *doğal çevre* alanlarında yürütülen etkinlikler takip etti. *Hukuk* ve *ekonomi* alanları ise sıralamanın en sonunda yer aldı.

2010’lu yıllarda cereyan eden *FKT* süreci, 1980’li yıllara nazaran içerik, biçim ve etkileri bakımından ne gibi *farklılaşmalar* gösterir sorusu, araştırma bulgularınca şöyle yanıtlanabilir:

1. FKTE’liler tarafından ileri sürülen kimi talep ve uygulanan tepki kalıplarının halk ve kısmen de olsa yöneticiler nezdindeki meşruluk payının 1980’li yıllara kıyasla görece artması, dolayısıyla yaygın söylemsel çerçeve ve kurumsal yapılar üzerindeki izlerin çoğalması,
2. 1980’li yıllara nazaran, uluslararası güç ilişkileri alanında denge, düzenek ve devinimlerin altüst olduğu, müttefiklik ve karşıtlık ilişkilerindeki sürekliliğin kırılğan olduğu, uluslararası oyuncular arasında çatışma, rekabet ve işbirliği süreçlerinin eş süremlî işlemesi ve her an değişebilen durumsal koşulların başat olduğu koşulların yaygınlaşması,
3. FKTE’lilerin sayısal artışı ki bu da beraberinde üretici, ürün ve tüketici artışını getirerek direniş kültürünün farklı alanlara yayılması ve kimi durumlarda ise yeni alanların oluşumuna sebebiyet vermesi, Etzioni’nin tespit ettiği gibi direniş kimliğinin yarattığı “topluluklar”ın boy göstermesi (aktaran Castells, 2006: 16),
4. FKT sürecinde deneyim, bilgi birikimi ve bilincin artmasıyla birlikte 1980’li yıllara nazaran Foucault’nun (1977: 160) deyişiyle direniş sürecine özgü yeni “karşı bellek” alanlarının oluşması, ya da Scott’un (2014: 184) “karşı ideoloji” dediği vakanın gerçekleşmesi,

5. Alt yapısal teknolojik olanakların⁹⁸ sağladığı katkılarla Castells'in (2005) adlandırmasıyla "ağ toplumunun yükselişi" ve/veya topluluklaşma olanak ve devinimlerinin artmasının FKT sürecine 1980'li yıllara nazaran özellikle de açık etkinlikler alanında sağladığı kolaylıklar.

Farslaştırma politikalarından kaynaklanan ayrımcı, dışlayıcı, yayılmacı, iç sömürgeci ve aşağılayıcı uygulamalara karşı Türk eyleyiciler⁹⁹ tarafından verilen tepki kalıpları özellikle "kitlesel partiler bazında örgütlenme"¹⁰⁰ ve "güçlü lider bağıllığı"¹⁰¹ yönleriyle önceki örneklerinden farklılık gösteren özellikler olarak araştırmanın bulgularıyla kanıtlandı. Şimdilerde verilmekte olan *teпки kalıplarının genel özellikleri* özetle aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Dönemsel olarak *tek veya birkaç başlıkla sınırlı konular* üzerine odaklanılan etkinlik veya kınama eylemleri biçiminde görünümelenmesi,
2. Türkleri aşağılayan, etno-kültürel kimliklerini inkâr edip dönüştüren, üzerinde yaşadıkları toprakları diğer etno-kültürel kimliklerin yaşadığı veya yönettiği haritalar içine sokan vb. gibi durumsal ve bağlamsal olay ve uygulamalara karşı *geçici tepkiler* biçiminde görünümelenmesi,
3. Gerektiği durumlarda, birkaç istisna dışında, eyleyiciler arası yeterli *dayanışma ve işbirliği* durumlarının olmayışı ve ilgili *dayanışma ağlarının* sınırlı kalması,
4. *Süreklilik ve düzenlilik* gerektiren örgütlü çalışmaların genellikle *sınırlı*,

---

⁹⁸ Özellikle internet, uydu kanalları ve cep telefonu hatları aracılığıyla sağlanan iletişim kolaylıkları kastedilmektedir.

⁹⁹ Bu çalışmada kullanılan "eyleyici" kavramıyla eylemi gerçekleştiren kişi ve aracı kuruluşlar kastedilmektedir.

¹⁰⁰ 1941-1946 yılları arasında *Azerbaycan Demokrat Partisi* örneğinde görüldüğü gibi.

¹⁰¹ 1979'da Kazım Şeriatmedari'ye bağlı Müslüman Halk Hareketi örneğinde olduğu gibi.

kırılgan ve geçici olması,

5. Birkaç istisna örnek dışında genellikle örgütlü ve etkili bir *yaptırım gücü* ortaya koyabilme *yetisi* açısından *zayıf* görünmesi,
6. Belirleyici yetki ya da güce sahip etkili *tek bir merkez veya lidere* bağlı bir hareket özelliği taşınamaması.

Araştırma konusu kapsamında örnekleme alınanlarla yapılan derinlemesine görüşmeler sırasında katılımcılarca dile getirilen *söylemsel çerçeve ve eylemsel etkinlikler* üç ayrı kümede ulamlandırıldı. Söz konusu kümeler: 1. İran'ın etnik yapısı temelinde ayrı bağımsız devletlerin kurulmasını *şart koşan*, 2. Etnik yapılar temelinde ayrı bağımsız devletlerin kurulmasını *şart koşmayıp özerk yönetim düzenini* tercih eden ve 3. Etnik yapılar temelinde ayrı bağımsız devletlerin kurulmasını *reddeden* eyleyiciler şeklinde oluşturuldu. Söz konusu üç farklı kümede yer alan FKTE'liler tarafından *uygulanan edimler* ile *toplumsal meşruluk, pratik çözümler, ülküsel ilkeler, uygulanabilir toplumsal-kültürel etkinlikler, meşru ve gayrimeşru siyasi etkinliklere yatkınlıkları* arasındaki ilişkinin olumlu ve olumsuz yönleri modellendirildiğinde, aşağıda sunulan nitelikte bir *tipleme modeli* ortaya çıkar:

	Ayrı Bağımsız Devletlerin Kurulmasını Şart Koşanlar	Ayrı Bağımsız Devletlerin Kurulmasını Şart Koşmayanlar	Ayrı Bağımsız Devletlerin Kurulmasını Reddedenler
Toplumsal Meşruluk Ölçütlerine Yatkinlık	--	- +	+ +
Pratik Çözümler Ölçütüne Yatkinlık	- +	+ +	- +
Edimlerde Ülküsel İlkelere Yatkinlık	- +	+ +	+ +
Uygulanabilir Etkinliklere Yatkinlık	- +	+ +	+ +
Meşru Siyasi Etkinliklere Yatkinlık	--	- +	- +

Tablo 3: Uygulanan edimlerle kabul edilen ilkesel eğilimler arasındaki ilişkinin doğrusal yönünü gösteren tipleme modeli.

FKT sürecinde kullanılan söylem, strateji ve taktiklerin çokluğu, bir yandan FKTE'liler arasında ayrışmalara yol açsa da diğer yandan geniş kitlelerin katılımına yol açtığı araştırma sırasında yapılan gözlemlerle saptanmıştır. Dolayısıyla söylemsel, stratejik ve taktiksel ayrışmalara bakılmaksızın başat kılınmış Fars milliyetçiliği söyleminin mantığında “değersiz görünen ve/veya damgalanan konumlarda/koşullarda bulun[durul]an” Türk eyleyicilerin oluşturduğu bir “direniş kimliği”nden söz edilebilir (Castells, 2006: 14).

Burada sorulması ve yanıtlanması gereken can alıcı meselelerden biri şudur: FKT süreçlerinde uygulanan strateji ve taktiklerin mantığı *besleşim döngüsüne sahip sürdürülebilir bir üretim-tüketim ağı* ya da ekosistemi oluşturabilmiş mi? Makro yapısal ilişkiler düzlemi söz konusu olduğunda cevap: hayır. Ama mikro ilişkiler

düzleminde varlık bulan bazı örneklerden söz edilebilir. Mezo ya da örgütsel ilişkiler düzlemine gelince, arasıra geçici ve kırılğan oluşumların boy gösterdiği, kimi örnek olaylar dışında, süreğen etkili kuruluşların varlığından söz etmek pek de mümkün gözükmemektedir.

Yukarıda sorulan soru, farklı alanlarda ya da aynı alanda bulunan farklı kümelerde çalışan FKTE'liler arasındaki “iletişimsel eylem kuramı” açısından da sorulabilir. Habermas'ın (2001) *elerkçe ve en uygun konuşma durumu* anlamında kullandığı iletişimsel eylemin kavramları ve ilkelerinin, FKTE'liler arasında konuşulan dilin gramerine yansıtılıp yansıtılmadığı durumu ele alındığında: ilgili dilbilgisi kurallarının değil ileri, temel düzeyde bile kullanılmadığı bir iletişimsel ortamdan söz edilebilir. FKT sürecinde hem eyleyiciler arasında, hem kullanılan söylemsel çerçevelerde dışa vuran *iletişimsel üslup, retorik ve etik konularının* ayrıntılı incelenmesi için, direniş kültürünün gömülü olduğu *yaşam dünyasının söylemsel örüntüsü* ve *verili olan siyasal söylemin* doğasına bakılabilir.

Değişik alanlarda deneyim ve uzmanlık vasfına sahip geniş yelpazeli insan kaynaklarını içinde barındırmasına karşın, FKTE'liler arasında *eşgüdümlü çalışma düzeneğinin* işletildiğinden söz etmek için henüz daha erken olduğu söylenebilir. Diğer yandan *uzmanlık gerektiren alanlarda gösterilen başarıım yetersizliği* FKT sürecinde öne çıkan *bozuk işlevlerden* bir diğeri olarak gösterilebilir. Gerekenin gerekeni yerine getirmemesi durumu: örneğin hukukçunun siyaset alanında çalışması, psikoloğun dilcilik ve siyasi konularda görüş bildirmesi ve sorumluluk üstlenmeyen kişilerin “yol gösterici ve liderlik” rolüne soyunarak halkı sorumluluk ve göreve çağırması gibi durumlardan söz edilebilir.

Araştırma verilerinden elde edilen bulgular, FKTE'lilerin *sorumluluk* gerektiren *uzun süreli pratik çözümler* üretmeye odaklanmaktansa; acındırma, yaptırım gücünden yoksun açıklama, yorumlama vb. gibi düşük maliyetli bireysel düzlemde psikolojik tatmin sağlayan ve propaganda mahiyetli çalışmalara yönelik eğilimli olduğunu gösterdi. Örneğin, FKTE'lilerin uğraştıkları *sorunun hukuki boyutuna* eğilip yasaklayıcı ve sınırlandırıcı engellemeleri şikâyet edip ortadan kaldırma yönünde ulusal ve uluslararası yargı mercilerine başvurma yönündeki faaliyetlere rağbet göstermemeleri. Bu bağlamda FKT sürecine farklı boyutlar kazandırıp *yeni alanlar açma* ve mevcutlardaki verimliliği artırma yönünde tamamlanacak birçok işin kaldığı söylenebilir.

FKT sürecinde karşılaşılan sorunların çözümüne dair yeterli düzeyde *bilimsel* ölçütlere dayalı *araştırma, saptama* ve *çözümleme* metinlerinin varlığından söz edilemez. Bu alandaki yoksulluk çıplak gözle bile görünebilir durumdadır. Mevcut birkaç entelektüel ve uzmanca çalışılmış metinsel çözümlemelerin, sahadan toplanmış verilere dayanan bulgularla *altı doldurulmamış afaki iddiaların* ağırlığı altında ezildiği bir durumdan da söz edilebilir. Ayrıca entelektüel üretim ve faaliyet örneklerinin sayıca az olduğu bu alanda, ilgili ürünlerin tüketici bulamamasının yanı sıra teşvik edici ve destekleyici fonların da eksikliği, söz konusu yoksulluk durumunun sürdürülmesini pekiştiren kültürel etmenlerden sadece iki tanesidir.

Sahadan toplanmış verilere dayanan bulgularla *altı doldurulmamış iddiaların* uçtuğu bir ortamın ağırlığı, entelektüel ve uzmanca çalışılmış birkaç metinsel çözümlemeyi ya silindir gibi ezip geçtiği, ya da önemsiz ve pek de anlaşılabilir “uzun metinler” algısı dolayısıyla kullanım dışı bırakıldığı bir durumdan söz edilebilir.

Araştırma bulgularından çıkarılan bir diğer sonuç ise tepki süreçlerinde gösterilen *edimsel eylemlerin* (performative acts) anlamlı bir miktarı *ülküsel amaçların* gerçekleşmesi yönünde işlevsel kılınmasındansa, *bireysel* ya da en fazla *örgütsel* çıkarların tatmini yönünde işlev kılınmasıdır. Bu durum, pratik uygulamalarda direniş sürecinin, bireysel beklenti ve çıkarlar doğrultusunda nasıl araçsallaştırıldığını göstermektedir. Dolayısıyla *mikro ölçekli geçici durumsal tepkiler* ile *makro ölçekli süregelen kurumsal beklenti ve amaçlar* arasında *eşgüdümlü insicamı* oluşturacak *edimsel eylemlerden* söz etmek için henüz daha erken olduğu söylenebilir.

Katılımcılara, FKT sürecinde yapılan faaliyetlere yönelik eleştirel açıdan söyleyecekleriniz var mıdır, sorusuna alınan en yaygın cevap: *entelektüel faaliyetlerin* ve mevcut sorunlara gerçek *çözümler üretebilen etkinliklerin* yok denecek kadar az, ama *fanatik, popülist ve propagandacı* eylemlerin olabildiğince bol görüldüğü, oldu.

FKT sürecine ilişkin Azerbaycan Demokratik Birliği'nin yönetim kurulu üyesi Yunus Şamili'den alınan bir ses kaydı dosyasında tepkiler sürecinde öne çıkan patolojik durumları özetle şöyle dile getirir:

1. Eylemde ve düşüncede aşırıcılık,
2. Örgütsel temsil sorunu (tepkiler sürecini kapsamlı bir biçimde temsil edecek temsil gücü ve yetkisine sahip örgütlerin yokluğu),
3. Gerçekçi olmayan stratejiler,
4. Kuramsal zayıflık (temsili kalemler, düşünürlerin yokluğu),
5. Kısa süreli eylem planlarının yokluğu.

R. D. FKT sürecine ilişkin eleştirel görüşlerini şu sözlerle dile getirir:

Bizim hareketimizde bazı boşluklar var. **Birincisi**, bu hareket *kendini olduğu gibi dünyaya tanıtamıyor*, hatta Türkiye'ye bile tanıtamıyor. **İkincisi** budur ki, hareketimiz tanınan yerlerde daha çok *medeni bir hareketten ziyade bir radikal bir hareket gibi* değerlendiriliyor. Yani kendini tanıttırabildiği yerlerde *daha çok menfi yönden tanınmış*. **Üçüncüsü**, halkın içinde bizim bu fikir, bizim bu cereyan, fikir olarak prensip olarak doğru düzgün dillendirilse de, yani doğru değerlendirilse de, ama bizim bu sıkıntıları ortadan kaldırmaya yetmez. [Halk nezdinde] *güvenilirliğimiz var mı, yok mu?* Bu da halk tarafından [olumlu yönde] doğru düzgün değerlendirilmiyor. Bir misal vereyim, geçen şehir konsey seçimleri vardı ülkenin her tarafında. Bizimkiler kendi adaylarının kazanacaklarına kesin gözüyle bakıyorlardı. On bir kişilik Tebriz Şehir Konseyi'ne bizimkilerin himaye ettikleri listeden kimse giremedi. En çok oy alanı on dokuzuncu sıradaydı. Meşkin'de [Meşkinşehir'de] yedi kişi seçilecekti. Bizim değerli bir yoldaşımız aday olmuştu. Herkes kesin kazanacağına inanıyordu ve bu da yeterli oy alamadı. Yani demek istediğim şu ki *halk*, biz söylediğimizde ki Türk Fars ayrımı, ayrımcılığı, falanı, filanı kabul ediyor. Ama bu ki biz mesela belediyede, konseyde olursak iyi olur; *buna müspet bakmamış* şimdiye kadar. Niye? Bunu ortadan kaldırmak için neyi nasıl yapabiliriz?

Bütün bu boşlukların hepsinin nedeni, bana göre başta *vizyonsuzluktur*. Bu vizyon olmadığı için bizim dünya görüşümüz nasıl olmalıdır diye, bunu doğru düzgün ortaya koyamıyoruz. Ne istiyoruz? Nasıl istiyoruz? Bunlara cevabımız yoktur... Doğru düzgün vizyonumuz olursa, [bilinçlenme anlamında] uyanış da o doğrultuda olacaktır. Uyanış [süreci] iyi işlerse, iyi kadrolar yetişecektir. Bunlar bir nedensellik ilişkisi içindedir. Bunlar birbirini pekiştirerek yükselirler... Hareketi olduğu gibi tanıtamamışız, çünkü tanıtacak kadrolarımız yok, menfi tanınmışız çünkü ortada olan gayri uzman insanlar çalıştıkları zaman menfi edebiyatla, söylemle radikal ve daha da doğrusu ırkçı edebiyatla kendilerini sunmuşlar, hareketi temsil etmişler. Bu yüzden menfi bir şey yaratılmış. Bu nedenle dışardan içine kadro alabileceği yok. Hatta kendi içindeki kadroları bile bakıyor ki artık bu harekette yeri yoktur ve ayrılmak zorunda kalıyor. Böylece seçilebilir insanlar bizim içimizden ortaya çıkmadığı takdirde tabii olarak halk da bizim hareketin idarecilik yeteneğine şüpheli yanaştığı sürece [bizi temsil eden adayları] seçmeyecek ve bana kalırsa da haklılar.

Bir de bu harekete dışarıdan üzerine atılan karalamaları, ithamları savuşturabilecek kadar güçlü olmalıdır. Uzman kadroların olmadığı için, doğru düzgün söylemin olmadığı için ki bunlar da daha önce söylediğim gibi vizyonsuzluktan kaynaklanıyor; bunlar olmadığı için savunmasız duruma

düşüyor İran hâkimiyetinin, daha doğrusu Panfarsların ortaya attığı bu propaganda savaşında. Bunun doğru düzgü uhdesinden gelemediğimiz için bu duruma düşüyoruz.

Başarım Ölçütleri Açısından FKT Sürecinin

Toplumsal hareketler için uygulanan *başarım ölçütleri* açısından FKT süreci değerlendirildiğinde aşağıdaki gibi yorum ve açıklamalar yapılabilir:

i. Amac(lar)a ulaşılabilirlik algısı

Türk yerleşimli bölgeler üzerinde bağımsız bir devlet kurmayı amaçlayan eyleyicilerce genellikle, şimdiki koşullarda, İran'da etno-kültürel hak ve hürriyetler konusunda mevcut yasal kabullerin uygulanması ve iyileştirici bir reform sürecinin başlatılması olasılığı yok denecek kadar düşük görünmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenler nezdinde, şimdiki koşullarda Türk halkını büyük devrime hazırlamak ve elverişli koşullar müheyya olduğunda *bağımsız Güney Azerbaycan Devleti'ni kurmak en makul ve ulaşılabilir amaç* olarak görünür. Haliyle, azınlık hakları ve özerk yerel yönetim düzeni bağlamında sürdürülen faaliyetleri, takip ettikleri amaca ulaşma yolunda değil engel, birer katalizör rolü oynayacak aşamalı etkenler olarak değerlendirirler.

Türk yerleşimli bölgelerde özerk yerel yönetim düzeninin kurulmasını amaçlayan eyleyiciler, şimdiki koşullarda, bir yandan İran'da etno-kültürel hak ve hürriyetler konusunda yapılacak yapısal olmayan ufak tefek iyileştirici reformları yetersiz bulmakta, diğer yandan ise etno-kültürel kimlikler temelinde bağımsız devletlerin kurulabilme olasılığını da düşük değerlendirmektedirler. Bu yaklaşımı

benimseyenlere göre, şimdiki koşullarda, kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm ancak, ülkedeki *etnik nüfusun dağılımına denk özerk yönetim düzenine* geçmekle sağlanabilir. Bununla birlikte azınlık haklarıyla yetinen ve etno-kültürel kimlikleri temelinde bağımsız devlet kurmayı amaçlayan kesimlerin faaliyetlerini de *kendi kaderini belirleme hakkı* çerçevesine oturtarak olasılıklar içinde karşılarlar.

İran’da etno-kültürel hak ve hürriyetler konusunda iyileştirici reformların yapılmasını amaçlayan eyleyciler, şimdiki koşullarda, hem Türk yerleşimli bölgelerde özerk yerel yönetim düzenine geçişi, hem de etno-kültürel kimlikler temelinde bağımsız devletlerin kurulabilme olasılığını mevcut güç ilişkileri denklemlerini göz önünde bulundurarak düşük görmektedirler. Bu yaklaşımı benimseyenler nezdinde, şimdiki koşullarda ancak, *konusal ve mikro ölçekli sorunlar için önerilen çözümler* işlerlik kazanabilir. Diğer önermelerin uygulanma şansı yok denece kadar azdır. Bununla birlikte özerk yerel yönetim düzenine geçiş bağlamında yapılan faaliyetlere yeşil ışık yakılırken bu kesim içinde, etno-kültürel kimlikler temelinde bağımsız devletlerin kurulması konusuna pek de sıcak karşılanmaz.

Bu bağlamda FKT sürecinin yürütüldüğü faaliyet sahalarından alınan geri bildirimler, mevcut stratejik sonul amaçlar içinde *etnik nüfusun dağılımına göre özerk yerel yönetim düzenini* öneren yaklaşım, sayısal açıdan diğerlerine göre daha geniş ölçekte değişik politik görüşleri paylaşan mahfiller arasında makul bir çözüm önerisi olarak değerlendirilip tartışıldığı söylenebilir.

ii. Söylemin inandırıcılığı, tutarlılığı ve ikna gücü

Ayrı söylemsel çerçeveleri benimseyen katılımcılarla yapılan görüşmeler ve odak grup çalışmalarında, herkes benimsediği kendi söylemsel ve kavramsal

çerçevesini diğerlerine göre daha inandırıcı, tutarlı ve ikna edici buldu. Bunun yanısıra görüşmeler ve odak grup çalışmalarına katılan katılımcıların ezici çoğunluğu ve sahadaki diğer eyleyiciler nezdinde en çok rağbet gören başat söylemin *ayrımçılık karşıtı eşitlikçi söylem* olduğu saptandı. Bu söylemin aynı zamanda geniş kitle ve zümreler nezdinde de diğer söylemsel çerçevelere göre daha meşru sayıldığı söylenebilir.

iii. Etki dolayımı strateji ve taktikler ya da 'etkileme politikaları'

İran'da etno-kültürel hak ve hürriyetler konusunda mevcut yasal kabullerin uygulanması ve iyileştirici reform süreçlerinin başlatılması siyasetini güden stratejik çizginin, fiilen gündemde ve uygulanmakta olan en yaygın ve etkili strateji olduğu söylenebilir. Öyle ki bu stratejik yaklaşımda dile getirilen meşru talep ve reform önerileri resmi KIA ve siyaset alanlarında özellikle milletvekilleri ve yerel yönetim makamları tarafından bile ilgi görüp dile getirilmektedir. Bunun sebebi, ilgili söylemin ülkenin siyasi kültür yapısına girerek kazandığı meşruluk durumu ve eyleyicilerice ödenecek olası bedelin düşüklüğünde aranabilir. Etnik nüfusun dağılımına göre özerk yerel yönetim düzenini öneren stratejik yaklaşım, etki dolayımı açısından ikinci sırada gelen yaklaşım olduğu söylenebilir.

iv. Yeterli kaynaklara sahip olup olmama

FKT süreci kaynak yeterliliği açısından *yakınlıkduyar izleyicisinin sayısal çokluğu* dışında, diğer kaynaklar bakımından yoksul bir toplumsal hareket sayılabilir. Profesyonel uzman kadro ve örgütler, onların yerindeliği ve aralarındaki iletişimsel eylemler; etkili örgütsel ve teknolojik aygıtlar; gündelik yaşam ilişkilerinde

kullanılacak malzeme ve ekonomik maddi kaynaklar *FKT sürecinin belirgin kaynak kıtlıkları* arasında yer alan zafiyet ve eksiklikler olarak sayılabilir.

v. Eldeki kaynakları etkili kullanıp kullanmama

Toplumsal hareketlerde eldeki kaynakları etkili ve verimli kullanabilme meselesi dizgeli çalışmaya, yani bir organizmada olduğu gibi hareketi oluşturan organlar arasında organik bağların düzenli bir biçimde çalışmasına; özellikle de iletişimsel eylem düzeneğinin kusursuzca çalışmasına ve amaca uygun fırsatların yaratılıp kazanımlar elde edilmesine bağlıdır. Bu açılarından değerlendirildiğinde, FKT sürecinde eldeki kaynakların etkili ve verimli bir biçimde kullanıldığını söylemek kolay olmayacaktır.

vi. Görünürlük derecesi

Görünürlük, ülke sınırları içinde FKT sürecinin en yoğun çalışılan ve en etkili görünen ölçütlerden biri sayılır. İnsan, iş yeri, bina, yerleşim ve doğal coğrafi yerlerin adlarında; eğlence, spor, seçim, yas, düğün, anma vb. gibi törensel etkinliklerde ve KİA gibi alanlarda kullanılan simgesel öğeler FKT'nin görünür kılınmasında önemli rol oynamakta ve yer tutmakta olduğu söylenebilir. Öbür yandan ülke sınırları içinde görünen görünürlük başarımının, yurtdışında bölgeselden küresele doğru genişleyen çapta giderek sönümlendiği de söylenebilir.

vii. Toplu eylemlerin sürekliliği

Toplu eylemlerin sürekliliği, belirli bir amaç uğruna planlı projeler temelinde ortak ve toplu çalışmayı gerektirir, ama bu yetmez. Toplu eylemlerin sürekliliği aynı zamanda güdüleyici başarı örnekleri, yani çözümle sonuçlanmış sorunlu vakalara dair örnek çalışma ya da girişimleri de gerektirir. Bu bağlamda FKT sürecinde gösterilecek

başarılı örnek olayların sayısı, hüsrarla sonuçlanmış başarısız örnek olayların yanında deveye kulak gibi kaldığı söylenebilir.

viii. Dışlanmış kesim ve ögeleri egemen dizgesel yapılara 'dâhil etme'

Dışlanmış kesim ve ögelerin egemen dizgesel yapılara dâhil edilmesi konusu değerlendirildiğinde, FKT sürecinde birkaç başarılı örnekten söz edilebilse de, henüz yolun başlangıcında olunan bir durum söz konusudur, denebilir. Çünkü siyasal ve ekonomik iktidarı elinde bulunduran egemen dizgesel yapılar mutlak ideolojik ve maddi sadakati gerektiren demir perdelerle çeperlenmiş ve “bizden olmayanlar”a geçit vermeme konusunda en az hata yapma olasılığına sahip yazılımlarla donatılmıştır. Bu bağlamda önemli bir başka neden olarak FKT sürecinde kullanılan söylemsel çerçevelerin egemen yapılar nezdindeki meşruluk sorununa işaret edilebilir.

ix. Siyasi fırsatların yapısı

İİC anayasasının 1. bölümü, 1. maddesi, ülkeyi yönetme şeklinin İslam Cumhuriyeti olduğunu açıklar. Aynı bölümün 5. maddesinde: anayasanın 107. maddesi uyarınca, Çağın Velisi Hazretlerinin¹⁰² gıyabında İran İslam Cumhuriyeti'nde Emrin Veliliği ve Ümmetin İmamlığı adil, takvalı, zamanı bilen, cesur, yöneten ve önlem alabilen fakihin¹⁰³ yükümlülüğündedir, diye yazar. Bu yönüyle İslam'daki “egemenlik Tanrıya aittir” ilkesinin Şii yorumu, ülkeyi yönetme biçimine yansıtıldığı görülebilir.

Diğer yandan aynı bölümün 6. maddesinde: İran İslam Cumhuriyeti'nde ülkeyi yönetme işleri, halkoylarına dayanarak yürütülmelidir: Cumhurbaşkanı,

---

¹⁰² İslam'ın Şii yorumunda 12. İmam olarak kabul edilen Mehdi kastedilmektedir.

¹⁰³ İslam fikhını bilen erkek.

milletvekilleri, şehir konseyi üyeleri doğrudan seçimler belirlenmelidir. Anayasanın diğer maddelerinde belirtilen durumlarda halk oylamasına gidilebilir, diye yazar. İİC anayasasının 3. bölümü, 26. maddesinde: İslam Cumhuriyetini esaslan ve İslami ölçütleri, milli birliği, özgürlük ve bağımsızlık ilkelerini usulden bozmamak koşuluyla siyasi ve mesleki parti, topluluk ve derneklerin ve İslami veya hukuken resmiyete tanınmış dini azınlık encümenlerinin faaliyeti serbesttir, diye yazar. Ayrıca 19 madde ve 9 dipnottan oluşan ilk Siyasi Partiler Yasası da 28 Ağustos 1981’de İslami Şura Meclisi’nin onayından geçer. Böylece halkın iradesi bu şekliyle ülkeyi yönetme işlerine yansıtılmış olur.

Kâğıt üzerinde yazılanlar böyledir, ama siyasi iktidar ilişkilerinde iktidarın, Fakihin Veliliği ilkesini benimsemiş görünen ruhban sınıfı ve İİC Devrim Muhafızları arasında paylaşıldığı gerçeği, kendi ağırlığını dayatır. İran’ın siyaset sahnesi bu iki kesime bağlı bölütöler arasında geçen grup çıkarları etrafında seyreden rekabetle kurulur. Diğer ılımlı muhalif mahfiller söz konusu bu iki kesime ait eyleyiciler aracılığıyla gerektiğinde, yedek kaynak niteliğinde daha da “ehlileştirilerek” oyuna dâhil edilebilirler.

Dolayısıyla ister cumhurbaşkanlığı, ister milletvekilliği, isterse şehir konseyleri seçimleri olsun, Koruyucular Konseyi’nin onay süzgecinden geçmiş olan adaylar için düzenlenen seçim süreçleriyle birlikte çok sesliliğe kapalı, tekelci ve dışlayıcı bir siyaset sahnesine mekân olan İİC’de etno-kültürel hak ve hürriyetleri temel alan örgütlü siyasi oyuncuların etkin bir biçimde oyuna katılma olasılığı şimdilik yüksek görünmemektedir. Bütün bu zor koşullara karşın, siyaset sahnesinde sürdürölen oyun kurallarını bozan ihlallerin yokluğundan söz etmek gerçeği çarpıtır.

Son yıllarda etno-kültürel hak ve hürriyetlerle ilgili sorunların bu sahnelerde resmi ağızlardan¹⁰⁴ dillendirilmesi, tekinsizlerin¹⁰⁵ kırılma seslerini işittirmektedir.

x. Uluslararası siyasi fırsatların yapısı

1979 sonrası İran'ın uluslararası ilişkiler denklemindeki konumu çeşitli bunalımlarla sarmaşık bir seyir izler. Ülke sınırları içinde baş gösteren toplumsal, ekonomik ve siyasal bunalımlar, uluslararası küresel ve bölgesel oyuncuların bulanık sudan balık tutma iştahını kabartır. 1980'li yılların başında Kürdistan ilinde baş gösteren kanlı olaylar, çıkan benzeri bunalımlardan sadece bir örneğidir.

Küresel güçlerin konjonktürel olarak bölgesel müttefiklerini de yanlarına alarak etno-kültürel ilişkiler temelinde ortaya çıkan sorunları kendi çıkarları doğrultusunda kimi zaman körükledikleri, kimi zaman da yatıştırdıkları örnek olaylar, İran'ın çağdaş tarihinde az görünmüş hadise değildir. Yaklaşık 100 yıl öncesinden itibaren kültürel, politik ve askeri alt yapısının hazırlandığı 21 Şubat 1921'de gerçekleştirilen İngiliz destekli Kara Darbe ve sonrasında Rıza Şah'la birlikte resmen başat kılınan yayılmacı Farsçı ülkü, 1922-1925 arasında Huzistan ilindeki Şeyh Hazal ve 1945-1946 arasında Azerbaycan'da kurulan Milli Hükümet örnekleri, küresel güçlerin doğrudan müdahalesinin damgasını taşır.

Günümüzde FKTE'lilerce inşa edilen söylemsel çerçeveler, seçilen stratejik üstler ve uygulanan taktik hamlelerden öte, daha çok etno-kültürel kimlikleri sebebiyle diğer etnik yapılara nazaran küresel güçlerin ilgi odağına alınmadıkları söylenebilir. Nedeni: İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD gibi Batılı ve Çin ve Hindistan

---

¹⁰⁴ Genellikle milletvekilleri ve yerel yöneticiler tarafından dile getirilmektedir.

¹⁰⁵ Tabuların.

gibi Doğulu küresel oyuncuların tarihsel belleklerinde rakip ve hatta düşman olarak konumlandırıldıkları ve Türklerin güçlendikleri takdirde bölgede ortaya çıkacak yeni güç denklemleri. Başka bir neden ise FKTE'lilerin diğer etnik yapılarda olduğu gibi ses getirici silahlı eylem girişimlerine sıcak bakmadıkları, yani daha çok sivil direniş yöntemlerini tercih ettikleri husus olduğu düşünülebilir.

Günümüzde bölgesel güç ilişkilerinde etkili rol oynayan İsrail, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak'ın kuzeyinde bulunan bazı Kürtçü silahlı örgütler ve Azerbaycan Cumhuriyeti merkezli bazı siyasi mahfiller gibi oyuncuların stratejik planlarında İran'ın etnik temelli parçalanması hedefi yer alsada; Türkiye, Pakistan, Afganistan, Irak merkezi hükümeti ve Suriye gibi diğer bölgesel güçler mevcut ulus-devlet sınırlarının değiştirilmesi hadisesine karşı çıkmaktadırlar. Görüldüğü gibi ülke, bölge ve dünya bazında oyuna katılan oyuncuların etki, katkı ve merak düzemi ve biçemi konjonktürel olarak değişiklik göstermektedir. Bu da uluslararası güç ilişkileri alanında normal bir hadise gibi karşılanır.

xi. Siyasi kültürün yapısı

İran toplumunda siyasi kültür ortamının *rekabet* ilişkileri üzerine değil, *bertaraf etme* ilkesi üzerine kurulu olduğu söylenebilir. İran'ın siyasi ilişkiler tarihine bakıldığında, bu iddiayı kanıtlayacak örneklerin pek de az olmadığı görülebilir. Bu durumun temel etmenlerinden biri, aranan doğruluğun (hakikatin) *mutlak tek doğrularda* bulunması ve öyle kavranması olsa gerek. Bu şekilde bir yöntembilimsel bakış ve bilgi-kuramsal (epistemolojik) tasarımın dogmatik bir paradigmaya kapılmanın kapisını aralayacağı açıktır. Bu mantıkla yapılan felsefi temellendirmelerin, sadece siyaset sahnesinin *kültürel kodları* ve *referans*

kaynaklarını belirlemekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda diğer toplumsal etkinlik alanlarının *ilişkisel yapısını ve davranış örüntülerini* de belirleme etkisine sahip olduğu söylenebilir.

İran’da etno-kültürel ilişkiler alanında Fars olmayanlara karşı uygulanan *ayrımcılık* ve *siyasal şiddetin*, başat söylemi temel alan siyasi mahfillerde genellikle duyumsanmayacak ölçüde normalleşmiş bir hal aldığı söylenebilir. Söz konusu siyasi mahfillerde ülkede uygulanan ayrımcı, dışlayıcı, iç sömürgeci ve aşağılayıcı politikalar eleştirildiğinde, *tahammülsüzlük*, *tutuculuk*, *bölücülük*, *Pan-Türkizm* ve hatta *vatan haini* gibi damgalamalarla karşılaşılabılır. Dolayısıyla merkez eğilimli siyasi mahfillerin bu gibi konulara neredeyse *sıfır hoşgörü* ile yaklaştıkları söylenebilir. Örneğin, 30 Ekim 2016’da sayıları 100’ü bulan Türk milletvekilinin İslami Şura Meclisi’nde¹⁰⁶ kurdukları Türk Yerleşimli Bölgeler Bölüntüsü, İran’ın merkez eğilimli siyasi mahfillerinde şok etkisi yaratır ve sanki büyük bir suç işlenmişçesine her taraftan eleştiri yağmuruna tutulur. Benzeri örnekler çoğaltılabilir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, İran siyaset sahnesinin kültürel yapısının, yayılmacı ve ötekileştirici Fars milliyetçisi kodlarla donatılmış olması olsa gerek.

Her ne kadar İran’ın genel siyasi kültür yapısı yayılmacı Fars milliyetçisi kodlarla donatılmış olsa da; bazı liberal, sol ve İslamcı muhafazakâr görünümlü etki odaklarının ayrımcılık meselelerini bireysel düzlemde yurttaş hak ve hürriyetleri temelinde tartışılmasına yeşil ışık yakmaları, göz ardı edilecek önemsiz bir durum değildir. Politik yorumcular söz konusu kişi ve odakların, ülkenin bekası açısından sorunun bir şekilde çözülmediği halde ne kadar vahim sonuçlar doğurabileceği

---

¹⁰⁶ İslami Şura Meclisi’nde bulunan toplam milletvekili sayısı 290 kişidir.

gerçeğini gördükleri için değil gönüllülük, durumsal zorunluluk koşulları gereği böyle bir tavır aldıklarını düşünürler. Ve eklerler, bu kişi ve odakların esas kaygı ve endişeleri etno-kültürel varlıklara karşı uygulanan hak ve hukuk ihlalleri değil, ülkenin toprak bütünlüğünü ve ulusal birliğini korumaktır.

Genel siyasi kültür yapısındaki mevcut yapısal engellere karşın, İran’da Fars olmayan etno-kültürel varlıklar üzerinde uygulanan ayırmama, dışlama, iç sömürü ve aşağılama gibi politik şiddet meselelerinin tartışıldığı bazı örnek olaylardan –sayıca az olsa da– söz edilebilir. Örneğin, reformcu kanadın önde gelen yazarlarından Hamit Rıza Celayipour “Reformculuk ve İran Milliyetini Savunmanın Önemi” başlıklı kısa bir yazıyı Telegram kanalında yayımlar. İlgili yazı, temel insan haklarını görmezden geldiği ve üstünlükçü milliyetçi içeriği nedeniyle Seyit Cavad Miri tarafından eleştirilir. Her iki metin 13 Temmuz 2018’de İslami Propaganda Kuruluşu’na bağlı Mehr Haber Ajansı’nın internet sitesinde yayımlanır (Mehr Haber Ajansı, 2018). İki akademisyen arasında, milliyetçilik ve etnik hak ve hürriyetler bağlamında başlatılan tartışmalar ilerleyen haftalarda da sosyal iletkeler (media) aracılığıyla defalarca farklı boyutlarıyla yinelenir.

xii. Kültürel dinamiklerin yapısı

İran’da siyasal yetke ve içinde konumlanan yayılmacı Fars milliyetçisi odaklar, her ne kadar ellerindeki tüm olanakları FKT sürecinin durdurulması ve çökertilmesi için seferber edip kullanıma soksalar da kültürel zemini, özellikle de gayri resmi ilişkiler alanını tam denetleyebilmiş sayılamazlar. Gayri resmi ilişkiler alanında bulunan kültürel zemin *FKT sürecinin başlıca devingen sahnesi* sayılır. Resmi olmayan kültürel üretim ve tüketimin en geniş ve en hareketli pazaryeri burasıdır.

Resmi organlarca tasarlanan *resmi bilgi tasarımlarının bozguna uğratıldığı* ve getirilen *bilgi sınırlılıklarının geçirgenleştiği* yer de burasıdır. Özellikle de son yirmi yılda yaygınlaşan Türkçe uydu TV ve radyo kanalları, internet, sosyal iletke (media) ve turizm kültürü bu bağlamda ateşi körüklercesine devreye girip FKT sürecine hız kattığı açıktır. Öte yandan Türk nüfusunun yoğun olarak bitişik belirli bir coğrafi bölgede yığık olması ve gündelik ilişkilerde Türkçe'nin kullanılması gibi koşullar hem kültürel unsurların aktarımı, hem de FKT sürecinin sürdürümü için elverişli fırsatlar sunup belirli direniş eylemleri için davetiyeler çıkarır.

xiii. Profesyonelleşme düzeyi

Bir toplumsal hareketin profesyonelleşme düzeyi ile eldeki kaynakların verimli kullanımı, amaca yönelik hareket hızı, ikna ve etkileme gücü, kalıcı ve etkili çözüm önerileri bulabilme olasılığı arasındaki aritmetik ilişkinin, istisnai durumlar hariç *doğrusal* işlemesi beklenir. Diğer yandan profesyonelleşme düzeyi ile söylemde veya eylemde hatalı davranma olasılığı, yerinde sayma ya da enerji yitimi ve mantıksal açıdan tutarsız ilişkiler kurma olasılığı arasındaki aritmetik ilişkinin istisnai durumlar hariç *ters yönlü* işlemesi beklenir. Ayrıca hareke dışarıdan, yani seyircileri açısından bakıldığında, profesyonelleşmenin harekete saygınlık kazandırma ve güvenilirliği arttırma gibi etkileri olan bir değişken olarak düşünülebilir. Hak ihlalleri ile ilgili dava açma, hükümetin işlerini izleme, halkla ilişkiler, direnişçiler arasında etkili iletişim ağları örme, planlaştırılmış süreli projeler uygulama ve lobicilik gibi faaliyetleri yürütme işleri ancak ve ancak profesyonelleşme sayesinde olanaklı olur. Profesyonelleşme, FKT'nin belki de en zayıf kaldığı yönüdür.

Direnif sürecinde karşı çıkılan *başat söylemi olumsuzlama çalışmalarının etkililiği* hangi etmenlere bağlı olabilir? Soru şöyle yanıtlanabilir:

1. Direnişi temsil eden, iç tutarlılığa sahip sorgulayıcı kavramsal setleri içinde barındıran bir söylemsel çerçeve,
2. Bireysel ve/veya toplu bir biçimde uygulanabilir normatif eylem örüntüleri ve
3. Uygulayıcı eyleycilerin sürekli etkinliği.

Öneriler

Etno-uyruksal (ethno-national) ve etno-devlet (ethno-state) ilişkilerinde ortaya çıkan *çatışmaları yönetme politika ve kuramları*, çatışan taraflara şiddete başvurmaksızın hedeflerinin peşinden gitme olanağı sağlamaya çalışır. *Etno-uyruksal çatışma yönetimi* alanında belirgin iki yaklaşımdan söz edilir: dağıtımsal ve yapısal yaklaşımlar. *Dağıtımsal yaklaşım*, etnik çeşitliliğe sahip devletlerde çıkan etno-uyruksal çatışmaları yatıştırmak için dilinimler arasında çapraz geçişler açıp gruplar arası işbirliğini teşvik etmekle *eyleyici temelli çözümler* geliştirir: örneğin, seçim düzenekleri aracılığıyla. *Yapısal yaklaşım*, etno-uyruksal ihtilafları kurumsal düzeneklerle uzlaştırır: örneğin, bölgesel özerklik yoluyla (Woods, Schertzer ve Kaufmann, 2011: 155).

Yapısal çözüm düzeneğinin etno-uyruksal çatışma yönetiminde artan başarısı sayesinde giderek daha çok kabul gördüğü söylenebilir: özellikle, bölgesel özerklik düzeneği. Yine de, bu kesin bir biçimde yerli yerine oturmuş bir mesele sayılmaz.

Kişinin etniklik ve ulusluk/ uyrukluk anlayışı, onun çatışma yönetimi tercihini biçimlendirir (Woods, Schertzer ve Kaufmann, 2011: 155-156). Etniklik ve milliyetçilik çalışmaları alanında konuyla ilgili *üç temel yaklaşımdan* söz edilir (Özkırımlı, 1999): 1. çağcıl (moderist) yaklaşım, 2. etno-simgeci yaklaşım ve 3. ilkö (primordial) yaklaşım.

İran’da cereyan eden etno-uyruksal ve etno-devlet ilişkilerindeki gerilim, diğer örneklerde görüldüğü gibi, yukarıda sözü edilen kuramsal yaklaşımlarla benzer yönlerde sahip olsa da kendine özgü kimi özellikler taşır¹⁰⁷. İran’da ayrımcı, iç sömürgeci, dışlayıcı ve aşağılayıcı niteliklerle uygulanan Farslaştırma politikalarından kaynaklanan etnik çatışma ve gerilim sürecinin barışçıl ve elerşkıl yöntemlerle yönetilip çözüme kavuşturulması bağlamında öneri niteliğinde aşağıda ele alınan konulara işaret edilebilir.

1926’dan beri İran’da etno-devlet politikaları kapsamında inşa edilen etno-kültürel ilişkiler alanında ortaya çıkan sorunların çözümüne ilişkin taraflarca *etkili, sürdürülebilir, çözüm odaklı ve ikna edici* bir yol haritasının çizilmesi özelinde, *durumun* eleştirel bir yaklaşımla *yeniden tartışılmaya açılıp sorgulanmaması* temel sorunların başında gelmektedir. Bunun nedeni, tartışmanın taraflarınca *sorunun algılanma* biçimi ve *tanımlanma* işleminde saklı olsa gerek: genellikle 19. yüzyıla egemen üstüncü milliyetçi söylemleri referans alınması ve karşılıklı olarak birbirleri tarafından varlıklarına tehdit olarak görünmeleri diyalog kapılarının kapanmasına neden olur. Bu mantık, bir yandan yayılmacı Fars milliyetçiliği söylemini savunanların özümsemeci, kültürkırımcı, iç sömürgeci ve güvenlikçi; diğer yandan FKTE’liler

---

¹⁰⁷ Söz konusu özellikler birinci bölümde “yaklaşım ve sayılılar” başlığı altında tartışıldı.

içinde belirli bir kesimin Türk yerleşimli bölgelerde bağımsız ayrı bir devletin kurulması yaklaşımında ısrarcı olmalarıyla yürütülür. Artı, arasıra bu konuda sorumluluk üstlenip fikir beyanında bulunan kişi veya grupların, iki tarafta da bulunan fanatik milliyetçi çevrelerce “millet karşıtı”, “rejim işbirlikçisi”, “dış mihrak” ve “vatan haini” gibi ağır suçlamalarla damgalandıkları durumlar da söz konusu olabiliyor¹⁰⁸.

Smith’e (2002: 204) göre modern devletin özümsemeci ve kültür-kırımcı politikalarına maruz kalmış herhangi bir etni, varlığını sürdürebilmesi için “tam anlamda bir ulus olma niyetine sahip olmasa bile, siyasallaşmalı, siyasal arenaya girmeli ve orada kalmalı, bir ulus olma yönünde harekete geçmelidir”. *Tecrit* edilmiş *edilgen* durumdan vazgeçip ve *kültürel intibakı* reddetmeli; *hareketli, etkin ve siyasal olarak devingen* olmalıdır. Ulus olmanın bazı özelliklerini taşıyan bir yurttaşlık modelini benimsemelidir. “Buna erişmek için, ...rasyonel siyasal merkezîyetçilik, kitlesel okuryazarlık ve toplumsal hareketlilik özelliklerini taşıyan *Gesellschaftın* bazı niteliklerini almalıdır.” Bunu yaparken, Türkiye’nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in (1924-2015), “siyaset imkânsız olanın değil, mümkün olanın sanatıdır” öğüdü de göz ardı edilmemelidir¹⁰⁹.

Smith ve Demirel’in ileri sürdüğü ölçütler ve içinde buldukları özgül koşullar göz önünde bulundurularak barışçıl ve elerçil yollarla FKTE’liler:

---

¹⁰⁸ Buradaki açıklamalar herhangi bir değer yargısına tabi tutulmaksızın, araştırma verilerine dayalı yapılan bir durum tespitidir.

¹⁰⁹ 2000’li yılların başında, Türk Dünyası meseleleriyle ilgili Ankara’da düzenlenen ve araştırmacının dinleyici olarak katıldığı bir konferansta Demirel bu sözleri, kendisini bir Güney Azerbaycanlı olarak tanıtan kişinin sorusunu yanıtlarken söyler.

1. Ortamsal ve dönemsel koşulları dikkate alarak, Farslaştırma politika ve uygulamalarını engelleyecek, kendi amaçlarını gerçekleştirecek *sürdürülebilir projeler* geliştirmek,
2. Belirgin ve özgül sorunlar üzerine çözüm odaklı ve proje temelli *hedef gruplar etrafında* örgütlenecek *planlı çalışmalar* yürütmek,
3. Direnişin bedelini en aza indirmek ve egemene cezalandırma fırsatı vermemek için, rakibin egemenlik alanlarında yapılan *taktik hamleleri*, olabildiğince *güvenlikçi bahanelere mahal bırakmadan* ve *egemen söylemin kurduğu oyun simetriğine girmeden* yapmak,
4. Farslaştırma politikaları kapsamında uygulanan ayrımcı, iç sömürgeci, dışlayıcı ve aşağılayıcı türden söylemsel ve eylemsel edimleri hukuk, siyaset, ekonomi, sanat, edebiyat, gündelik yaşam vb. gibi alanlarda *sürekli gündemde* ve *kamuoyu düzleminde* tutmak,
5. *Siyasi iktidarların kısa, kültürel iktidarların uzun ömürlü olduğu* varsayımından hareketle, resmi ilişkiler alanını olabildiğince zorlayarak, gayri resmi ilişkiler alanını –özel, toplumsal ve mesleki ilişkiler alanını– ise gönüllü edimlerle Fars kültürü unsurlarının *kültürel işgalinden* kurtarmak,
6. Mensubu oldukları etno-kültürel *kimliklerini simgeleyen kültürel öğeleri görünür kılmak*,

William A. Gamson'a (aktaran Sasson, 1995: 10) göre, belirli konularla ilgili çıkan politik çatışmalar, *yarışan çerçeveler arasında simgesel rekabetler* olarak görülür. Politikacılar, sıradan aktivistler, gazeteciler ve diğer hak iddiasında bulunan kesimler tercih ettikleri çerçeveleri elde

etmek ve rakiplerinkini çürütmek için kamunun önünde birbirleriyle rekabet ederler. *Rekabetteki başarı*, tercih edilen çerçevenin kazandığı *görünürlük* derecesiyle ölçülür.

7. Mensubu oldukları etno-kültürel *kimliklerini simgeleyen kültürel öğelerin yeniden üretimi ve tüketimi döngüsünü işler kılmak*,
8. Kuramsal, kavramsal, yöntembilimsel ve stratejik çözümlenelerde: 1. şeyler düzleminde olanlar, 2. olaylar ve süreçler düzleminde olanlar ve 3. kuramsal ve kavramsal düzlemde olanlar arasındaki ilişkinin mantığını *bütünsel bir sorgulama* yöntemiyle anlamaya, açıklamaya ve yorumlamaya çalışmak,
9. Olabildiğince daha *geniş kitleleri seferber edecek*, ikna gücü yüksek değerlere dayanan *söylemsel çerçeveler* geliştirmek,
10. Öngörülmedik sonuçlar ve beklenmedik ani olasılıklar için *alternatif planlar* hazırlamakla, maruz kaldıkları Farslaştırma uygulamalarını belirli bir ölçüde etkisiz kılıp kültürel değer ve kurumsal yapılarını yeniden inşa edebilirler.

Gelişen bilişim teknolojilerinin katkısıyla 21. yüzyılın başlarında özneler arası güç ilişkilerinde oluşan yeni koşullarda güncelliğini sürdüren etno-kültürel hak ve özgürlüklerle ilgili sorunların barışçıl ve elerkeçil yollarla çözüme kavuşturulması, “politik şiddet”in durdurulması ve olası “bölünme tehdidi”nin bertaraf edilmesi adına İran devletinde karar verici konumlarda bulunanlar için aşağıda maddeler halinde belirtilen hususların dikkate alınıp uygulanması önerilebilir:

1. 19. yüzyıl Avrupa merkezli sömürgeci odaklardan miras kalan, üstünlükçü milliyetçi anlayışa artık pirim verilmeden, *Fars olmayan etno-kültürel varlıkların da adlarıyla birlikte hukuken resmiyete tanınması*,
2. Evrensel temel insan hakları çerçevesinde etno-kültürel varlıklarla ilgili tanımlanmış *toplu hak ve hürriyetlere* ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesi,
3. Fars olmayan etno-kültürel varlıkların temel hak ve hürriyetlerini savunan kesimlerin *taleplerinin* dikkate alınması ve 21. yüzyılın koşullarına uygun bir *yönetişim anlayışının* benimsenip uygulanması,
4. “Milli birlik ve beraberliği” korumak adına, Fars milliyetçisi odaklarca Fars olmayan İran yerlisi (autochthon) diğer tüm etno-kültürel varlıklara dayatılan ve artık *ters ve bozuk işlev* gören *Farsça’yı*, *Firdevsi’yi* ve *Kiros’a Tapma’yı* temel tutkallar olarak görme ve algılama alışkanlığından vazgeçilip tüm farklılıkları kucaklayan tutkalların ikame edilmesi.

Böylece ülkesel, bölgesel ve küresel ölçekte etno-kültürel ilişkiler temelinde devam eden gerginliklerin azaltılması, barış ve elerliğin inşası ve olası yıkıcı süreçlerin engellemesine katkı sağlanabilir.

Çalışmanın, İran’da uygulanmakta olan Farslaştırma politikalarına karşı Türklerin verdiği ve vermekte olduğu tepkiler sürecine ilişkin, giriş niteliğinde bir kapı aralama girişimi olduğunu söylemek gerekir. Maddi olanaklar, hukuki izin ve zaman sınırlılığından dolayı sürecin birçok boyutunun ayrıntılarıyla açığa çıkarılamadığı kesin. Çalışma konusu kapsamında eksik kalan boyut ve hususların tamamlanması, elbette ki daha ayrıntılı araştırmaların yapılmasını gerektirir. Çalışmanın eleştirilecek

yön ve eksiklerinin ileride, sosyal bilimler alanında çalışan değerli araştırmacılarca ortaya çıkarılması umuduyla.

KAYNAKÇA

Afshar, Amir A. (2012) **Khaterat-e Amir Aslan Afshar (Emir Aslan Avşar'ın Anıları)**. Montreal: Farhang Yayınları.

Afshar Yazdi, Mahmud (1925) “Matlube Ma: Vahdete Melli-e İran” (Bizim Arzumuz: İran'ın Milli Birliği), **Ayende Dergisi**. C. 1, S. 1. s. 5-9.

Afshar Yazdi, Mahmoud (1927) “Khatarhaye Siyasi” (Siyasi Tehlikeler), **Ayandeh Dergisi**. C. 2, S. 11. s. 761-774.

Ağasıoğlu, Firidun (2000) **Azər Xalqı: Seçme Yazılar**. Bakı: Ağrıdaq Neşriyat.

Akbari, Mohammad A. (2005) **Tebarşenasi-ye Hoviyyet-e Cedid-e İran: Esr-e Kaçar ve Pehlevi-ye Evvel (İran'ın Yeni Kimliğinin Soykütüğü: Kaçar ve Birinci Pehlevi Dönemi)**. Tahran: Elmi ve Farhangi Yayınları.

Alarabiya (2014) “Goftoguye Nehostin Reis Comhur-e İran Ba Bernameye Hafezeye Siyasi - Gesmet-e 1” (Siyasi Bellek Programı'nda İran'ın İlk Cumhurbaşkanı ile Söyleşi - 1. Bölüm). **Alarabiye Net**. İlişim: <http://farsi.alarabiya.net/fa/iran/2014/02/03/%D8%A8%D9%86%DB%8C-%D8%B5%D8%AF%D8%B1-%D8%A2%DB%8C%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86%DB%8C-%D9%BE%D9%86%D8%AC-%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D9%86%D8%B8%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%AF-%D8%B1%D8%A7-%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D9%88%D9%84%D8%A7%DB%8C%D8%AA-%D9%81%D9%82%DB%8C%D9%87-%D8%AA%D8%BA%DB%8C%DB%8C%D8%B1-%D8%AF%D8%A7%D8%AF.html> (Erişim: 11.02.2014).

Aliyarlı, Süleyman (ed.) (1996) **Azərbaycan Tarixi**. Bakı: Azərbaycan Neşriyatı.

- Al-i Ahmed, Celal (1979) **Der Hedmet ve Hiyanete Roşenfekran (Aydınların Hizmeti ve Hiyaneti Üzerine)**. 2. Cilt. Tahran: Harezmi Yayınları.
- Archer, Margaret S. (2005) “Structure, Culture and Agency”, **The Blackwell Companion to the Sociology of Culture** içinde, s. 17-34. Massachusetts: Blackwell Publishing.
- Artamanov, Mihail İllarianoviç (2004) **Hazar Tarihi**. Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Atvur, Senem (2014) “21. Yüzyılda Değişen Toplumsal Hareketler”, **Praksis**. Sayı: C. 1, S. 34. s. 13-39.
- Back, Les vd. (2012) **Cultural Sociology: An Introduction**. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Bashiriyeh, Hossein (1984) “The Rise of Revolutionary Ideology: Resurgence of Islamic Nationalism”, **The State and Revolution in Iran: 1962-1982** içinde, s. 53-83. London & Canberra: Croom Helm.
- Barutçu Ö. Sema. (2002). “İran ve Türkler”, **Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**. C. 4, S. 2, s. 101-122, Ankara.
- BBC Farsi (2011) “Daneşcuyan-e İrani der Harec az Neveşt-e Resale der Mored-e İnan Men Şodend” (İranlı Öğrencilerin Yurtdışında İran’la İlgili Tez Çalışmaları Yasaklandı). İlişim: http://www.bbc.com/persian/iran/2011/03/110308_139_iranian_students_outside_theses.shtml (Erişim: 03.11.2015)
- BBC Persian (2015) “Edalet-e Engelabi – Mostened” (Devrimci Adalet- Belgesel). İlişim: https://www.youtube.com/watch?v=B_okzCpzQ8s&t=11s (Erişim: 06.06.2016).
- Blaga, Rafael (1997) **İnan Halkları El Kitabı**. Ankara: Rafael Blaga, ISBN: 975-94641-0-1.

Bourdieu, Pierre (1986) "The Forms of Capital", **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education** içinde, s. 241-258. J. G. Richardson (ed.). New York: Greenwood Press.

Bourdieu, Pierre ve Loic J.D. Wacquant (1992) **An Invitation to Reflexive Sociology**. Chicago: University of Chicago Press.

Bourdieu, Pierre (2001) **Pierre Bourdieu Belgeseli: Sosyoloji Bir Dövüş Sporudur**. Bölüm I. www.sosyalbilimler.org. İlişim: <https://www.youtube.com/watch?v=WiUXInyZhik&t=1256s> (Erişim: 11.06.2018).

Bourdieu, Pierre (2016a) **Seçilmiş Metinler**. Çev: Levent Ünsaldı. 3. Baskı. Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2016b) **Sosyoloji Meseleleri**. Çev: Levent Ünsaldı (ed.), Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin ve Aslı Sümer. 2. Baskı. Ankara: Heretik Yayınları.

Brubaker, Rogers (2003) "Ethnicity Without Groups", **European Journal of Sociology**. C. 43, S. 2. s. 163-189.

Budaqov, Budaq ve Qeybullayev, Qiyaseddin (2004) **Nahçıvan Diyarının Yer Yaddaşı**. Bakü: Nafta Press Neşriyatı.

Bünyadov, Ziya M. və Yusifov, Yusif B. (ed.) (2005) **Azərbaycan Tarixi**. 1. Cild. Bakı: Çıraq Neşriyatı.

Canpolat, Nesrin (2005) "Foucault", **Kadife Karanlık**. 2. Baskı. Sf: 75-138. İstanbul: Su Yayınevi.

Castells, Manuel (2005) **Ağ Toplumunun Yükselişi**. Çev: Ebru Kılıç. 1. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, Manuel (2006) **Kimliğin Gücü**. Çev: Ebru Kılıç. 1. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Cavanşir, Babek ve Necef, Ekber N. (2006) **Şah İsmail Hata'i Külliyyatı**. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Cioran, Emile Michel. (2003). **Çürümenin Kitabı**. Çev: Haldun Bayrı. 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Connerton, Paul. (2008). “Seven Types of Forgetting”. **Memory Studies**. Vol 1(1): 59-71. URL: <http://mss.sagepub.com/content/1/1/59> . DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1750698007083889> (Erişim: 07.07.2015)
- Creswell, John W. (1998). **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions**. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çöteli, Sami (2017) **Sanal Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler: Siber Mekânlara Çağrı**. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Davarnia, Abbas (2006) **Ellel ve Şaheshaye Teğyire Zebane Torkhaye Tehran (Tahran Türklerinde Dil Değişiminin Gösterge ve Nedenleri)**. Tahran: Abbas Davarnia.
- De Certeau, Michel (2009) **Gündelik Hayatın Keşfi - I**. Çev: Lale Arslan Özcan, Ankara: Dost Kitabevi.
- Doulatabadi, Yahya (1984) **Hayat-e Yahya (Yahya'nın Yaşamı)**. 4. Basım, 4. Cilt. Tahran: Attar Yayınları.
- Edles, Laura D. (2002) **Cultural Sociology in Practice**. Malden USA ve Oxford UK: Blackwell Publishers.
- Eisalou, Hossein K. ve Zamanzade, Güneş (2010) “Bir İnsan-Çevre Felaketi Olarak Urumiye Gölü'nün Quruma Süreci”. **Sorgulama Zamanı Düşünce Topluluğu**. İlişim: <http://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/gundem/156/bir-insan-cvre->

[felaketi-olarak-urumiye-golunun-quruma-sureci/#.W5P6x-gzZPY](#) (Erişim: 03.11.17).

Elling, Rasmus C. (2012) “Matters of Authenticity: Nationalism, Islam and Ethnic Diversity in Iran”, **Iran: From Theocracy to the Green Movement**, Nabavi, Negin (ed.) içinde, s. 79-99. New York: Palgrave Macmillan.

Elling, Rasmus C. (2013). **Minority in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini**. New York: Palgrave Macmillan.

Faroughi, Jamsheed. (2005). “Mahmoud Afshar ve Iranizasyon”. **Sorgulama Zamanı Düşünce Topluluğu**. İlişim: <http://www.sorgulamazamani.com/fas/makale/twlwm-w-wltwr/201/mhmwd-afshar-w-ayranyazywn/#.Vnh7HxV96hc> (Erişim: 22.12.15)

Fars Haber Ajansı (2009) “Amuzeug ve Pervereş-e Keşver be Do Doreye 6 Sale Tebdil Şod” (Eğitim Sistemi İki 6 Yıllık Döneme Dönüştü). **Farsnews**. İlişim: <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8809231744> (Erişim: 11.02.2015).

Fazeli Nashli, Hasan vd. (2004) “Cheshmeh Ali Revisited: Towards an Absolute Dating of the Late Neolithic and Chalcolithic of Iran's Tehran Plain”, **The Iranian Accounting and Auditing Review**. S. 42, s. 13-23.

Foucault, Michel (1977) “Nietzsche, Genealogy, History”. **In Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews**. s. 139-164. Ithaca: Cornell University Press.

Foucault, Michel (1993) **Cinselliğin Tarihi I**. Çev: Hülya Tufan. 2. Baskı. İstanbul: Afa Yayınları.

Foucault, Michel (1997) “Security, Territory, and Population”, **Ethics: Subjectivity and Truth**, Paul Rabinow (ed.) içinde, s. 67-72. İngilizce Çev: Robert Hurley vd. New York: The New Press.

Foucault, Michel (2000) “Yönetimsellik”, **Entelektüelin Siyasi İşlevi** içinde, s. 264-287. Çev: Işık Ergüden, Osman Akınhay & Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, Michel (2003) **Toplumunu Savunmak Gerekir**. Çev: Ş. Aktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Foucault, Michel (2004) “İktidar Üzerine Söylem”, **Marx’tan Sonra** içinde, s. 153-180. Çev: Gökhan Aksay. İstanbul: Çiviyazıları.

Foucault, Michel (2006) **Hapishanenin Doğuşu**. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Foucault, Michel (2011a) **Bilginin Arkeolojisi**. Çev: Veli Urhan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, Michel (2011b) “Özne ve İktidar”, **Özne ve İktidar** içinde, s. 57-82. Çev: Osman Akınhay. 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, Michel (2011c) “Hakikat Kaygısı”, **Özne ve İktidar** içinde, s. 83-97. Çev: Osman Akınhay. 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, Michel (2011d) “Hakikat, İktidar ve Kendilik”, **Özne ve İktidar** içinde, s. 98-105. Çev: Işık Ergüden. 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[D9%86%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%A8%DB%8C-1/-
%D8%B9%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D8%B1%DA%AF-
%D8%A8%D8%B1-%D8%AA%D8%B1%DA%A9-%D8%AF%D8%B1-
%D9%85-%D8%A7%D8%A8%D9%82%D9%87-
%D9%88%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%A8%D8%A7%D9%84--
%D9%87%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%B1%DB%8C-
%D8%A7%D9%88%D8%B1%D9%85%DB%8C%D9%87-
%D8%A8%D8%A7-%DA%A9%D8%A7%D9%84%D9%87--
%D9%85%D9%84-%D9%81%DB%8C%D9%84%D9%85-100638](https://www.youtube.com/watch?v=YjRicOGvQy4)

(Erişim: 23.11.2017).

Güney Azerbaycan Videoları (2017) “Tohin-e Nejadperestane-ye Hevadaran-e Fars-e Perspolis be Torkha” (Perspolis’in Fars Taraftarlarının Türklere Hitaben Irkçı Hakareti). İlişim: <https://www.youtube.com/watch?v=YjRicOGvQy4> (Erişim: 10.01.2018).

Habermas, Jürgen (2001) **İletişimsel Eylem Kuramı**. Çev: Mustafa Tüzel. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Hasanli, Jamil (2006) **At the Dawn of the Cold War: The Soviet-American Crisis over Iranian Azerbaijan, 1941–1946**. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

Herodotus (2013) **The Histories**. Çev: George Rawlinson. Idaho: Roman Road Media.

Hükümet Bilişim Üssü (2012) "Mozakerate İnan ve Gruhe 5+1 be Ehtemale Ziya der Estantul Bergozar Mişevved" (İnan ile 5+1 Grubu Müzakereleri Büyük Olasılıkla İstantul'da Düzenlenecek). www.dolat.ir. İlişim: <http://dolat.ir/detail/210715> (Erişim: 03.09.2017).

ISNA (2014) “Keşfe Hutut ve Elaeme Torki der Sengnegarehaye Teymere” (Teymere Kayalıklarında Türk Tamgalarının Buluşu). İlişim: <https://www.isna.ir/news/93022214550/> (19.09.2017).

ISNA (2016) “Keşfe Yek Gurestan ve Zurufe Sofali az Teppeye Gabrestane Qazvin” (Kazvin’in Kabristan Tepesi’de Bulunan Bir Kabristan ve Çanak Çömlekler).

İlişim:

<https://www.isna.ir/photo/95062314423/%DA%A9%D8%B4%D9%81-%DB%8C%DA%A9-%DA%AF%D9%88%D8%B1%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D8%B8%D8%B1%D9%88%D9%81-%D8%B3%D9%81%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D8%B2-%D8%AA%D9%BE%D9%87-%D9%82%D8%A8%D8%B1%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%82%D8%B2%D9%88%DB%8C%D9%86#7>

(19.09.2017).

Işık, Gülcan (2011) “Toplumsal Hareketler: Tarih-Kuram ve Kapsam”, **Toplumsal Hareketler: Politikadan Edebiyata, Sanattan Sinemaya, Medyadan Toplumsal Algıya Teorik ve Pratik Analizler ve Yansımalar** içinde, s. 1-44. Gülcan Işık (ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

İbn Hişam, Ebu Muhammed C. A. H. B. E. (1347 H.K. 1928). **Kitâbü't-Ticân Fî Mülûki Himyer (Tican Kitabı: Himyer Devleti Üzerine)**. Haydarabad: Osmanlı İmparatorluğu Ansiklopedi Kurulu.

İCANA (2016) “Teşkil-e Fraksiyon-e Menateg-e Torkneşin der Mecles” (Mecliste Türk Yerleşimli Bölgeler Bölüntüsü’nün Kuruluşu). İlişim:

<http://www.icana.ir/Fa/News/312700/%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%B7%D9%82-%D8%AA%D8%B1%DA%A9-%D9%86%D8%B4%DB%8C%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%BE%D8%B2%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D8%A7%D9%86-%D8%B1%D8%A6%DB%8C%D8%B3-%D8%B4%D8%AF> (Erişim:

11.12.2016).

İsmayıl, Mahmud (1993) **Azerbaycan Tarihi**. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

Johnston Hank; Larana, Enrique ve Gosfield, Joseph R. (ed.) (1994) “Identities, Grievances and New Social Moviments”. **New Social Movements: From Ideology to Identity** içinde, s. 3-35. Philadelphia: Temple University Press.

Kanun (2018) “Bayed Celoye Fetne ve Goumgerayi ra Gereft” (Fitne ve Etnik Milliyetçiliğin Önü Kesilmeli). İlişim: <http://www.ghanoondaily.ir/fa/news/main/100089/%D8%A8%D8%A7%DB%8C%D8%AF-%D8%AC%D9%84%D9%88%DB%8C-%D9%81%D8%AA%D9%86%D9%87-%D9%88-%D9%82%D9%88%D9%85-%DA%AF%D8%B1%D8%A7%DB%8C%DB%8C--%D8%B1%D8%A7-%DA%AF%D8%B1-%D9%81%D8%AA> (Erişim: 22.04.2018)

Karadeniz, Yılmaz (2013) “İngiltere’nin İran’da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi’yi İktidara Getirmesi (1921)”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. C.6, S. 27, 292-306.

Kazımov, Qazenfer (2009) **Azərbaycan Dilinin Tarixi**. Bakü: TEAS Press Neşriyat Evi.

Kerimi, Muhammed Bağban (2018) “Yekke Tazi-e Aleni-e Nejadperestan ve Tefrege Efkenan: İnbar der Ruzname-e Ganun” (Bölücü Irkçılığın Açığa Çıktan Cirit Atmaları: Bu Sefer Kanun Gazetesinde). Yolpress.ir. İlişim: <http://yolpress.ir/?p=60917> (Erişim: 22.04.18).

Khamenei, Ali (2017) “Bayanat dar Didar-e Mardoum-e Qom” (Kum Halkının Ziyareti Sırasındaki Açıklamalar). Tahran. İlişim: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=35367> (Erişim: 10.03.2017)

Khomeini, Ruhollah (2010) “Sokhanrani dar Cam-e Pasdaran-e Qom ve Karmandan-e Sherkat-e Naft-e Abadan – Maktabhaye Tohidi” (Kum Devrim Muhafızları ve Abadan Petrol Şirketi Çalışanlarına Hitaben Konuşma – Tevhidi Mektepler), **Sahifeye Emam** içinde, s. 291-299. 8. Cilt. Tahran: Moasese-ye Tanzim va Nashr-e Âsâr-e Emam Khomeini.

Kurasawa, Fuyuki (2004) “Alexander and The Cultural Refounding of American Sociology”. **Thesis Eleven**. S. 79, 53-64. DOI: 10.1177/0725513604046956 (Erişim: 04.11.2015).

Kurubaş, Erol (2006) **Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. şti.

Kümbetoğlu, Belkıs (2005) **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**. İstanbul: Bağlam.

Lamont, Michele (2000) “Meaning-Making in Cultural Sociology: Broadening Our Agenda”. **Contemporary Sociology**. C. 29, S. 4, 602-607. İlişim: https://www.jstor.org/stable/2654561?seq=1#page_scan_tab_contents (Erişim: 17.08.2016).

Lawler, Andrew (2004) “Iranian Dig Opens Window on New Civilization”. **Science**. C. 304, S. 5674, s. 1096-1097. DOI: 10.1126/science.304.5674.1096b.

Maqsudi, Mojtaba (2003) **Qowmiyyatha va Naqsh-e Anan dar Tahavolat-e Siyasi-ye Saltanat-e Mohammad Reza Pahlavi (Etnikler ve Muhammed Rıza Pehlevi Saltanatının Siyasi Gelişmelerindeki Rolü)**. Tahran: Merkez-e Esnad-e Engelab-e Eslami.

Mashayekhi, Mehrdad (1992) “The Politics of Nationalism and Political Culture”, **Political Culture in the Islamic Republic** içinde, s. 56-79. Farsoun Samih K. ve Mashayekhi, Mehrdad (ed.). London ve New York: Routledge.

Mashrouteh (2015) “Mosahebeye Âlâhazrat Mohammad Reza Shah Pahlavi Ariamehr ba Nomayandeghan-e Rasanehaye Ghorouhi 23 Ordibehesht Mah-e 2537

Shahenshahi” (Muhammed Rıza Şah Pehlevi Ariamehr Yüce Hazretlerinin Basın Temsilcilerine Verdiği Röportaj 13 Mayıs 1978). Tahran. İlişim:

https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=%D9%85%D8%B5%D8%A7%D8%AD%D8%A8%D9%87_%D8%A7%D8%B9%D9%84%DB%8C%D8%AD%D8%B6%D8%B1%D8%AA_%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%B1%D8%B6%D8%A7_%D8%B4%D8%A7%D9%87_%D9%BE%D9%87%D9%84%D9%88%DB%8C_%D8%A2%D8%B1%DB%8C%D8%A7%D9%85%D9%87%D8%B1_%D8%A8%D8%A7_%D9%86%D9%85%D8%A7%DB%8C%D9%86%D8%AF%DA%AF%D8%A7%D9%86%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%86%D9%87%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C_%DA%AF%D8%B1%D9%88%D9%87%DB%8C_%DB%B2%DB%B3_%D8%A7%D8%B1%D8%AF%DB%8C%D8%A8%D9%87%D8%B4%D8%AA_%D9%85%D8%A7%D9%87_%DB%B2%DB%B5%DB%B3%DB%B7_%D8%B4%D8%A7%D9%87%D9%86%D8%B4%D8%A7%D9%87%DB%8C (Erişim: 10.03.2017).

Megill, Allan (1998) **Aşırılığın Peygamberleri**. Çev: Tuncay Birkan. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mehmetov, İsmail (2009) **Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**. Çev: Ekber N. Necef ve Şamil Necefov. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Mehrabi, Ehsan (2016) “Ez Heyder Baba ta Fraksiyon-e Tork Zebanha” (Haydar Baba’dan Türk Dilliler Fraksiyonu’na). **Radyo Farda**. İlişim:

<http://www.radiofarda.com/a/f7-tork-fraction-in-10th-parliament/27966543.html> (Erişim: 05.09.2016)

Mehr Haber Ajansı (2011) “Mehevveteye Tarihiye Şehir Yeri Erdebil der Fehreste Asare Cehani Sebt Miőeved” (Erdebil’in Tarihi Şehir Yeri Alanı Dŭnya Kŭltŭr Mirası Listesine Kaydoluyor). **www.mehrnews.com**. İlişim: <https://www.mehrnews.com/news/1260040/%D9%85%D8%AD%D9%88%D8%B7%D9%87-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C-%D8%B4%D9%87%D8%B1%DB%8C%D8%B1%DB%8C-%D8%A7%D8%B1%D8%AF%D8%A8%DB%8C%D9%84-%D8%AF%D8%B1-%D9%81%D9%87%D8%B1%D8%B3%D8%AA-%D8%A2%D8%AB%D8%A7%D8%B1-%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%AB%D8%A8%D8%AA-%D9%85%DB%8C-%D8%B4%D9%88%D8%AF> (Erişim: 28.02.2016).

Mehr Haber Ajansı (2018) “Vatan Dusti ve Nasyonalizm Motefavet Est: Eslah Talebi ve İde-e Nasyonalizm” (Vatan Severlik ve Milliyetçilik Aynı Őeylerdir: Reformculuk ve Milliyetçilik Őlkŭsŭ). **www.mehrnews.com**. İlişim: <https://www.mehrnews.com/news/4345445/%D9%88%D8%B7%D9%86-%D8%AF%D9%88%D8%B3%D8%AA%DB%8C-%D9%88-%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%B3%D9%85-%D9%85%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%88%D8%AA-%D8%A7%D8%B3%D8%AA->

[%D8%A7%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%AD-](#)

[%D8%B7%D9%84%D8%A8%DB%8C-%D9%88-](#)

[%D8%A7%DB%8C%D8%AF%D9%87-](#)

[%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86%D8%A7%D9](#)

[%84%DB%8C%D8%B3%D9%85](#) (Erişim: 12.10.2018).

Mehryar, Amir Houshang vd. (1999) **Cemiyet, Touse-e ve Behdasht-e Barveri (Nüfus, Kalkınma ve Üreme Sağlığı)**. Tahran: Bashari.

Melucci, Alberto (1999) "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", **Yeni Sosyal Hareketler** içinde, s. 81-107. Haz: Kenan Çayır. İstanbul: Kaknüs yayınları.

Metinpour, Said (2001) "Nasyonalizm-e Reza Han-i ve Ayande-ye Nasyonalizm dar İran" (Rıza Han Milliyetçiliği ve İran'da Milliyetçiliğin Geleceği). **Peyk-e Azer Zanja**. C. 2, S. 9 ve 10, s. 25-26.

Miri, Cavad (2018) "Nagd-e Toeman-e Nasyonalizm-e Efrati ve Nasyonalizm-e Goumi" (Aşırı ve Etnik Milliyetçiliğin Birlikte Eleştirisi). www.yolpress.ir. İlişim: <http://yolpress.ir/?p=61206> (Erişim: 22.04.18).

Moghimi, Nilufar (2016) "Motaleeye Guneşenaxti ve Gahnegariye Mogayeseyie Zurufe Sofaline Teppeye Giyan Nehaved: Mecmueye Moghddame Daneşgahe Tehran" (Nihavend Giyan Tepesi Çanak Çömleklerinin Tipolojik ve Kronolojik Açıdan Karşılaştırmalı Çalışması: Tahran Üniversitesi Moghaddam Müzesi Koleksiyonu), **Motaleate Bastanşenasi (Arkeoloji Çalışmaları)**. C. 8, S. 2, s. 167-188.

Mollaer, Fırat (2014) “Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime”,
Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık, Fırat Mollaer (ed.)
içinde, s. 7-17. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Morshedizadeh, Ali (2001) **Roushanfekran-e Azeri ve Hoviyyet-e Melli ve Quomi**
(Azeri Aydınlar ve Milli ve Etnik Kimlik). Tahran: Neshr-e Merkez.

Müslimzade, Ali (2013) “Tahlil-e Hukuki-e Hasteha-ye Etesab Konendegan-e Yeni
GAMOH der Şrou-e Etesab-e Ğeza ve Tedavom-e An” (Yeni GAMOH
Üyelerinin Açlık Grevi Başlatıp Sürdüremeleriyle Ettikleri Taleplerin Hukuki
Çözümlemesi). **Tribun.** İlişim:
<http://www.tribun.one/djarimubareze/jarimubarezaazerbayjanda/1505-1392-05-06-07-33-08> (Erişim: 22.10.2015)

Naidoo, Rajani (2004) “Fields and Institutional Strategy: Bourdieu on the Relationship
between Higher Education, Inequality and Society”, **British Journal of
Sociology of Education**. C. 25, S. 4. s. 457-471. İlişim:
<http://www.jstor.org/stable/4128671> (Erişim: 17-03-2017)

Negahban, Ezzatollah (1964) **Heffarihaye Marlik (Marlik Kazıları)**. Tahran: İran
Araştırmacıları Grubu Yayınları.

Neto, Fernando Lima (2014) “Cultural Sociology in Perspective: Linking Culture and
Power”. **Current Sociology Review**. C. 62, S. 6. s. 928– 946.

Özdek, Rerfik (2001) **Türkün Qızıl Kitabı**. Türkçe (AZE)ye Çev: Hasan Gül
Mehmet, Tebriz: Akhter Yayınları.

Özkırmılı, Umut (1999) **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Özlem, Doğan (1996) **Felsefe ve Doğa Bilimleri**. 2. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Panahian, Mahmud (1973) **Farhange Coğrafiyeye Melli Torkane İrânzemin (İran Türklerinin Milli Coğrafya Ansiklopedisi)**. 4. Cilt. Yayın Yeri Yok: Mahmud Panahian.

Poggi, Gianfranco (2007) **Modern Devletin Gelişimi**. 4. Baskı, Çev: Şule Kut ve Binnaz Toprak. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Radiofarda (2018) “Pezeşkiyan: Esl-e 15 Ganun-e Esasi beraye Heme Ecra Şeved” (Pezeşkiyan: Anayasanın 15. Maddesi Herkese Uygulansın). radiofarda.com. İlişim: <https://www.radiofarda.com/a/iran-majlis-deputy-speaker-on-mother-tongue-education/29191703.html> (Erişim: 25.04.2018).

Rafiefar, Jalaloddin (2001) “Honer-e Sahreyi der Şomal-e Gerb-e İran: Seng Negarehaye Horand (Leglegan)” (İran’ın Kuzeybatısında Kaya Sanatı: Horand (Laklan) Kaya Tamgaları), **Uluslararası İran Arkeolojisi Kuzeybatı Sahası Bilgi Şöleni’nin Makaleler Toplusu**, Azernoush, Maesud (ed.) içinde, s. 111-122. Tahran: Arkeoloji Enstitüsü Yayınları.

Raşidi Hasan (2007). “İnkılap’tan Sonra Azerbaycan Metbuatı”. **Dilmac**. S. 33, s. 6-14.

Reşidi, İbrahim (2014) “Charles Burney ve Meşkinşehr”. **Bayram**. S. 49, s. 10-14.

Sabuhi (2014) “Map of Azerbaijani-İnhabited Regions of Iran, According to a Poll in 2010”, **Wikimedia Commons**. İlişim: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Azerbaijani-inhabited_regions_of_Iran,_according_to_a_poll_in_2010.png (Erişim: 10.08.2017).

Said, Edward W. (1998). **Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu**. Çev: Nezih Uzel. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Sanlı, Leyla (2005) **Politik Kültür ve Toplumsal Hareketler**. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sasson, Theodore (1995) **Crime Talk: Haw Citizens Construct a Social Problem**. New York: Aldine De Gruyter.

Scheff, Thomas (1994) “Emotions and Identity: a theory of Ethnic Nationalism”. **Social Theory and the politics of Identity**, Calhoun, Craig (der.) içinde, s. 277-303.

Scott, James C. (2014) **Tahakküm ve Direniş Sanatları**. İkinci Basım. Çev: Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shahbazi, Abdollah (ed.) (1990) **Zohur ve Soghut-e Saltanat-e Pahlavai**. (1. Cilt). Tahran: Ettelaat.

Shahvâsh, Alireza (2017) “Şoar-e Terefdaran-e Perspolis der Bazi ba Teraktor” (Traktör Maçında Perspolis Taraftarlarının Sloganı). İlişim: <https://www.youtube.com/watch?v=-AO2IFXBGio> (Erişim: 11.02.2017).

Sharafaddin, Saideh (2000) **Çegunegiye Tedfine Mordegan der Esre Ahen der Felate Merkeziye İran** (Demir Çağı Merkezi İran Platosu'nda Ölülere Gömme Tarzı). Tahran: Zohd Yayınları.

Sheil, Lady (1856) **Glimpses of Life and Manners in Persia**. London: William Clowes and Sons.

Shiri Azar, Habib (2017) “Cabbarzade Netevanest Vede-e Ehya-e Deryaçe-e Orumiye ve İcad-e Farhangestan-e Zeban ve Edeb-e Torki ra Mohekkek Koned” (Cabbarzade Urumiye Gölü'nü Canlandırma ve Türk Dili ve Edebiyatı Kurumu'nu Kurma Vaatlerini Yerine Getiremedi). **ANAJ**. İlişim:

<http://www.anaj.ir/News/90900/%D9%88%D9%82%D8%AA%DB%8C-%DB%8C%DA%A9-%D8%A7%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%AD%E2%80%8C%E2%80%8C%D8%B7%D9%84%D8%A8-%D8%A8%D9%87-%D8%AC%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D8%B2%D8%A7%D8%AF%D9%87-%D9%85%DB%8C%E2%80%8C%E2%80%8C%D8%AA%D8%A7%D8%B2%D8%AF--%D8%B4%DB%8C%D8%B1%DB%8C%E2%80%8C%E2%80%8C%D8%A2%D8%B0%D8%B1--%D8%AC%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D8%B2%D8%A7%D8%AF%D9%87-%D9%86%D8%AA%D9%88%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA-%D9%88%D8%B9%D8%AF%D9%87-%D8%A7%D8%AD%DB%8C%D8%A7%D8%A1-%D8%AF%D8%B1%DB%8C%D8%A7%DA%86%D9%87-%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%85%DB%8C%D9%87-%D9%88-%D8%A7%DB%8C%D8%AC%D8%A7%D8%AF-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%B2%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D8%A7%D8%AF%D8%A8-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C-%D8%B1%D8%A7-%D9%85%D8%AD%D9%82%D9%82->

[%DA%A9%D9%86%D8%AF--%D8%A7%D9%88-
%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%81%D8%B9-
%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85-%D8%B1%D8%A7-
%D9%86%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D8%AF%D9%87-
%DA%AF%D8%B1%D9%81%D8%AA/?id=90900](#) (Erişim: 26.09.2017).

Smith, Anthony D. (2002) **Ulusların Etnik K keni**. ev: Sonay Bayramoğlu, H lyya Kendir. Ankara: Dost.

Snow, David A. ve Benford Robert D. (1988) "Ideology, Frame Resonance and Participant Mobilization", **International Social Movements Research**. S. 1. s. 197-217.

Snow, David A., Della Porta, D. vd. (ed.) (2013). "Framing and Social Movements", **The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**. Malden: Wiley-Blackwell. DOI: 10.1002/9780470674871

Spuler, Berthold (1987) **İran Moğolları**. ev: Cemal K pr l . Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Statistical Centre of Iran (2011) "National Population and Housing Census, 2011: Selected Findings", www.amar.org.ir. İlişim: <https://www.amar.org.ir/Portals/1/Iran/90.pdf> (Erişim: 10.08.2017).

S leymenov, Oljas (2007) **Az-Ya**. ev: Natiq Seferov. Bakü: şerq-Qerb.

Sümer, Faruk (1980) **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**. 3. Baskı. İstanbul: Ana Yayınları.

Swartz, David (1997) **Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu**. Chicago: The University of Chicago Press.

Taberi (1991) **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**. 2. Cilt. ev: Zakir Kadiri Ugan ve Mehmet Temir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar.

- Taghavi, Seyyed M. (2005) “Taamoli der Kudeta-e 1299” (1921 Darbesi Üzerine Düşünüm). **Tarikh-e Moaser-e İran**. C. 8, S. 32, 5-44.
- Taha, Eyvaz (2018) “Zeban-e Men Çunan Zibayi ez Hab Bermihized” (Dilim Uyumuş Bir Güzel Gibi Uyanıyor). İlişim: <https://t.me/eyvaztaha/395> (Erişim: 25.04.2018).
- Tapper, Richard (1998) “What is This Thing Called ‘Ethnography’?”, **Iranian Studies**. C. 31, S. 3&4, 389-398.
- Tasnim Ajansı (2014) “Teppeye Hesenu Nomade Yek Temeddone 8 Hezar Sale der Azerbaycane Ğerbi” (Batı Azerbaycan’da 8 Bin Yıllık Uygarlığın Simgesi Hasanlı Tepesi). **Tasnimnews.com** İlişim: <http://tn.ai/298350> (Erişim: 19.09.2017)
- Tasnim Ajansı (2018) “Veede-e Rahendazi-e Ferhengestan-e Zeban ve Edebiyat-e Torke-e Azerbaycani Mohekkek Neşod” (Azerbaycan Türk Dili ve Edebiyatı Kurumu’nun Kurulma Vaadi Gerçekleşmedi). **Tasnimnews.com** İlişim: <http://tn.ai/1619447> (Erişim: 06.01.2018).
- Tarafdari, Ali M. (2010) “Melligara-i, Sare Nevisi ve Şeklgiri-e Farhangestan-e Zaban-e Farsi dar Dore-ye Pahlavi-e Avval” (Milliyetçilik, Arı [Farsça] Yazma ve Birinci Pehlevi Döneminde Fars Dili ve Edebiyatı Kurumunun Kuruluşu). **Faslname-i Gancine-i Esnad**. C. 1, S. 77, 58-72.
- Tarikh-e İrani (2011) “Zibakalam: İran Madyoun-e Chekmeye Reza Khan Ast/ Salimi Namin: Reza Shah Mohreye Engelis Boud” (Zibakalam: İran [Bugünkü Varlığını] Rıza Han’ın Çizmelerine Burçludur/ Salimi Namin: Rıza Şah Bir İngiliz Piyonuydu). Tahran. İlişim:

<http://tarikhirani.ir/fa/news/4/bodyView/432/%D8%B2%DB%8C%D8%A8%D8%A7%DA%A9%D9%84%D8%A7%D9%85:.%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86.%D9%85%D8%AF%DB%8C%D9%88%D9%86.%DA%86%DA%A9%D9%85%D9%87.%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D8%AE%D8%A7%D9%86.%D8%A7%D8%B3%D8%AA.%D8%B3%D9%84%DB%8C%D9%85%DB%8C.%D9%86%D9%85%DB%8C%D9%86:.%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D8%B4%D8%A7%D9%87.%D9%85%D9%87%D8%B1%D9%87.%D8%A7%D9%86%DA%AF%D9%84%DB%8C%D8%B3.%D8%A8%D9%88%D8%AF.html> (Erişim: 11.03.2017).

Tatlıcan, Ümit & Çeğın, Güney (2007) “Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliğı”, **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**. Çeğın, Güney; Göker, Emrah; Arlı, Alim ve Tatlıcan, Ümit (Der.) İstanbul: İletişim. Sf: 303-366.

Tekelioğlu, Orhan (1999) **Michel Foucault ve Sosyolojisi**. Çev: İbrahim Sirkeci. Ankara: Bağlam Yayınları.

Thompson, Paul (1999) **Geçmişin Sesi - Sözlü Tarih**. Çev: Şehnaz Layıkel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tilly, Charles (2006) **Regimes and repertoires**. Chicago: University of Chicago Press.

Touraine, Alain (1999) "Toplumdan Toplumsal Harekete", **Yeni Sosyal Hareketler** içinde, s. 35-51. Haz: Kenan Çayır. İstanbul: Kaknüs yayınları.

Toyserkani, Yahya Fowzi (2006) **Emam Khomeyni ve Hoviyet-e Melli (İmam Humeyni ve Milli Kimlik)**. Tahran: Merkez-e Esnad-e Enqelab-e Eslami.

- Tuncay, Bahtiyar (2009) **Sakların Tarihi, Dili ve Edebiyatı**. Bakü: Apostrof.
- Turhan, Mümtaz (1997) **Kültür Değişmeleri**. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Türkdoğan, Orhan (1997) **Sosyal Hareketler Sosyolojisi**. İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Uysal, Ahmet (2016) **Toplumsal Hareketler Sosyolojisi**. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Vassaf, Gündüz (2013) **Cehenneme Övgü**. 27. Basım. Çev: Zehra Gençosman ve Ömer Madra. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Washington, Robert E. ve Karen, David (2001) "Sport and Society", **Annual Review of Sociology**. S. 27. s. 178-212.
- Weber, Max (2006) **The Vocation Lectures: "Science as a Vocation", "Politics as a Vocation"**. Indianapolis: Hackett Publishing Company
- Willis, Paul (1977) **Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs**. Westmead: Saxon House.
- Woods, Eric T., Schertzer, Robert ve Kaufmann, Eric (2011) "Ethnonational conflict and its management", **Commonwealth and Comparative Politics**. C. 49, S. 2. 153-161. DOI: 10.1080/14662043.2011.564469.
- Wray, Matt (2014) **Cultural Sociology: An Introductory Reader**. New York: W. W. Norton & Company.
- Yenisey, Gülara (2008) **İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004**. Ankara: Ötüken.

Yolpress (2018a) “Sohenan-e Yunesi Yadaver-e Doran-e Reza Hani Est” (Yunesi’nin Sözleri Rıza Han Dönemini Anımsatmaktadır). İlişim: <http://yolpress.ir/?p=61125> (Erişim: 22.04.2018).

Yolpress (2018b) “Ma Tork Hestim ve Tork Baki Hahim Mand” (Biz Türk’üz, Türk Kalacağız). İlişim: <http://yolpress.ir/?p=62352> (Erişim: 12.05.2018).

Yolpress (2018c) “Azeri Şaheyi es Zeban-e Torki Est” (Azeri Türkçenin Dallarından Biridir). İlişim: <http://yolpress.ir/?p=61410> (Erişim: 28.04.2018).

Yusif, Elçin (2017) “Şoar-e Merg ber Tork der Verzeşgah-e Azadi” (Azadi Stadı’nda Türklere Ölüm Sloganı). İlişim: https://www.youtube.com/watch?v=S5_v3n7JPe4 (Erişim: 17.10.2017).

Ek 1. GÖRÜŞME SORULARI

1. Demografik Sorular

- i. Ad Soyad:
- ii. Doğum Yeri/ Tarihi:
- iii. Şu an ikamet edilen yer (şehir/kasaba/köy):
- iv. Eğitim düzeyi:
- v. Mezun olunan kuruluşun adı (okul/üniversite):
- vi. Çalışma durumu ve meslek:
- vii. Gelir düzeyi:
- viii. Medeni durum:
- ix. Siz de dâhil kaç kız ve erkek kardeşsiniz?
- x. Annenin doğum yeri, eğitim düzeyi ve mesleği:
- xi. Babanın doğum yeri, eğitim düzeyi ve mesleği:

2. Cezai İşlemler

- i. Tutuklandığınız gün/ay/yıl ve yer:
- ii. Serbest bırakıldığınız gün/ay/yıl ve yer:
- iii. İtham edildiğiniz suç(lar)- gün/ay/yıl ve yer:
- iv. Hüküm giydiğiniz suç(lar) ve ceza madde(si)- gün/ay/yıl ve yer:
- v. Mahkeme tarafından verilen ceza(lar)- gün/ay/yıl ve yer:

3. Faaliyet Durumu

- i. İran'dayken Farslaştırma karşıtı faaliyetlerinizi üyeliğinde yürüttüğünüz çalıştay, dernek, topluluk, kuruluş ve/veya örgüt(ler)ün ad(lar)ı:

- ii. İnan'dayken Farslaştırma karşıtı faaliyetlerinizi üyeliğinde yürüttüğünüz çalıştay, dernek, topluluk, kuruluş ve/veya örgüt(ler)teki konum(lar)unuz:
- iii. Ülkeden ayrılma neden(ler)iniz:
- iv. Ülkeden ayrılma şekliniz- gün/ay/yıl: çıkma kaçma
- v. şuan, Farslaştırma sürecine karşı faaliyetlerinizi sürdürüyor musunuz?
- vi. Farslaştırma sürecine karşı şu anki faaliyetleriniz bireysel olarak mı, örgütsel olarak mı sürmektedir? Bir önceki soruyu "evet" diye yanıtladıysanız bu soruyu cevaplayınız.
- vii. Farslaştırma sürecine karşı şu anki faaliyetleriniz daha çok hangi alan(lar)da sürmektedir? Bir önceki soruyu yanıtladıysanız bu soruyu cevaplayınız.

4. Bireysel Farkındalığın Toplumsal Dinamikleri: Farslaştırma ve Farslaştırmaya Karşı Tepki Süreçleriyle Tanışma

- i. *Ağ örgülerine katılımı sağlayan ilk deneyim:* İlk defa olarak hangi olay ya da kişi aracılığıyla tepki süreçleriyle tanıştınız?
- ii. *Farkındalığı uyandıran ilk değersel öge(ler):* Sizi tepki süreçlerine bağlayan ilkin duygudurum(lar) ya da değersel öge(ler) ne(ler) oldu?
- iii. *İlk pratik edim:* Tepki süreçleriyle tanıştıktan sonra gerçekleştirdiğiniz ilk faaliyet ve gündelik pratikleriniz ne yönde oldu? İlk tepki(ler)niz ne(ler) oldu?
- iv. *İlk umut ve heyecan:* Sizi tepki süreçlerine bağlayan ilkin umut(lar) ya da heyecanlandıran öge(ler) ne(ler) oldu?

- v. *İlk kaygı ve korku*: Tepki süreci ve ortamlarıyla tanıştıktan sonra, sizde kaygı ve korkuya yol açan ilkin öge(ler) ne(ler) oldu?

5. Farslaştırma Sürecine Karşı Tepki Stratejileri: Düzenlilik ve Süreklilik

Gerektiren Eylem Örüntüleri

- i. *Katılma aracı*: Farslaştırma sürecine karşı süreklilik ve düzenlilik gerektiren tepki süreçlerine *nasıl* katıldınız?
- ii. *Katılma yeri*: Farslaştırma sürecine karşı süreklilik ve düzenlilik gerektiren tepki süreçlerine *nerede* katıldınız?
- iii. *Katılma zamanı*: Farslaştırma sürecine karşı süreklilik ve düzenlilik gerektiren tepki süreçlerine *ne zaman* katıldınız?
- iv. *Kişisel katkı ve tepki kalıbı*: Farslaştırma sürecine karşı süreklilik ve düzenlilik gerektiren kişisel katkı ve tepki(ler)iniz *ne(ler)* oldu?
- v. *Gündelik pratik edimler*: Gündelik yaşamınızda Farslaştırma sürecine karşı sıradan pratik edimleriniz var mıdır? Varsa nelerdir? Örneğin: izlenen TV kanalları; dinlenen radyolar; bağlı olduğunuz toplumsal ağbağları; bulunduğunuz ortamlarda –sanal ya da gerçek– meseleyle bağlı konulardan bahsetme çabası; kitap, dergi, gazete okumaları; kullandığınız TV, cep telefonu, bilgisayar, tablet vb. aygıtlarda ekran dili olarak Türkçe’yi tercih etme; resmi olmayan ilişkilerde yazışma dili olarak Türkçe’yi tercih etme vb.
- vi. *Tepkilerin görünürlüğü*: Tepkilerin –muhataplar nezdinde– görünür kılınması için neler yapılmaktadır/ yapmaktasınız? Örneğin: tepkilerin mekân tasarımına, giyime, bedene, görsel-ışitsel-basılı yayın vb. kültürel ürünlere yansıtılması gibi.

- vii. *Simgeleşen tepki kalıpları*: Türk eyleyicilerin Farslaştırma karşıtı tepkilerini simgeleyen ve yaygın olarak bilinen bir ya da birkaç simgesel öge(ler)den söz edilebilir mi? Bu bir hareket tarzı, giyim tarzı, beden üzerinde bir tasarım (saç, sakal, bıyık, kaş kesimi; dövme vb. gibi), mekân, mekân tasarımı, tarihi eser, kişi(lik), bayrak, slogan vb. gibi olabilir.
- viii. *Şimdilerde etkinlik alanları*: Sizce şimdilerde tepkiler daha çok hangi alan ve düzlemlere yönelik yoğunluk göstermektedir? Örneğin: siyaset, sanat, edebiyat, bellek, tören, gündelik yaşam vb. gibi.
- ix. *Etkinliğin yoğunluk olarak alansal değişiminin seyri*: Tepkilerin yoğunluk gösterdiği alan ve düzlemlerin değişim süreci nasıl bir seyir izlemiştir? Gerekçeler nelerdi?
- x. *Ödenen bedeller*: Sizce verilen tepkilere karşılık ödenen bedeller nelerdir? Örneğin: ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel, hukuki vb. gibi.
- xi. *Kazanılan ödüller*: Sizce verilen tepkilere karşılık kazanılan ödüller nelerdir? Örneğin: ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel, hukuki vb. gibi.
- xii. *Ödüllendirme mekanizmaları*: Farslaştırma karşıtı tepkilerin hızlanması ve yaygınlaşması için ne türden ödüllendirici ve teşvik edici mekanizmalar uygulanmaktadır? Örneğin: fırsatlar, yardımlar, saygınlık vb.
- xiii. *Cezalandırma mekanizmaları*: Farslaştırma karşıtı tepki süreçlerinde ortaya çıkacak “hata” ve “ihamet” sayılan olası davranışları önlemek ve

- cezalandırmak için ne türden önleyici ve cezalandırıcı tedbirler uygulanmaktadır? Örneğin: tehditler, yaptırımlar, damgalamalar vb.
- xiv. *Dayanışma süreçleri*: Söz konusu bedelleri karşılanabilir kılacak dayanışma süreçleri var mıdır? Varsa nasıl işlemektedir?
- xv. *Çözüm stratejisi*: Sizce mesele, kapsamlı bir biçimde *sonul* çözümüne nasıl kavuşabilir? Kısa, orta ve uzun süreli *sürdürülebilir* bir yol haritası nasıl biçimlendirilebilir?
- xvi. *Sorunun uluslararasılaşma durumu*: Farslaştırma karşıtı Türk eyleyiciler kendi sorunlarını ilgili uluslararası kuruluş ve yabancı ülkeler nezdinde dile getirip onların desteğini kazanma konusunda ne ölçüde başarılı sayılırlar?

6. Farslaştırma Sürecine Karşı Tepki Stratejileri: Söylemsel ve Kavramsal Çerçeveler

- i. *Katılma amacı*: Farslaştırma sürecine karşı süreklilik ve düzenlilik gerektiren tepki süreçlerine *niçin* katıldınız?
- ii. *Tanımda değişimin seyri*: Mesele muhtelif çevrelerce değişik dönem ve farklı paradigmatik duruşlar nedeniyle farklı tanımlarla tanımlandı ve tanımlanmaktadır. Sizce bu değişim süreçleri nasıl bir seyir izlemiştir? Gerekçeler nelerdi?
- iii. *Sorunun tanımı*: Sizce esas mesele nedir ve ne olarak adlandırılabilir? Neyi reddediyor, neyi istiyorsunuz?
- iv. *En yaygın söylemsel ve kavramsal çerçeve*: Sizce tepki süreçlerinde öne çıkan en yaygın söylem hangisidir?

- v. *En uygun söylemsel ve kavramsal çerçeve*: Sizce tepki süreçlerinde kullanılan mevcut söylemlerden hangisi daha çok *uygulanabilir, çözüm üretebilir ve işlevsel* niteliğe sahiptir?

7. Gelecek Tasarımı

- i. *Geleceğe yönelik öngörü(ler)*: Şuan sürdürülmekte olan tepkilerin gelecekte alabileceği biçim ve yönelimlere ilişkin herhangi bir öngörünüz var mıdır?
- ii. *Gelecek umudu*: Amaçlarınızın gerçekleşeceğine dair umudunuz ne düzeydedir?

8. Unutulmayan Anı

- i. Tepki süreçleri boyunca yaşayıp da unutamadığınız anı(ları)nız var mıdır? Varsa ne(ler)dir?

9. Söylenmek İstenen Son Söz

- i. Son olarak eklemek istediğiniz önemli bir bilgi(ler), görüş(ler) yorum(lar) ya da herhangi bir şey var mıdır?

Ek 2. TOPLUMSAL MESAFE ANKETİ

شماره پرسشنامه: _____

واحد افکار عمومی

تاریخ مشاهده: _____

طرح "فاصله اجتماعی"

شماره ۵۹

۱- کجایی هستید؟

۱- فارس ۲- کرد ۳- لر ۴- بلوچ ۵- شمالی ۶- سایر: _____

۲- پدرتان کجایی است؟

۱- فارس ۲- ترک ۳- کرد ۴- لر ۵- بلوچ ۶- شمالی ۷- سایر: _____

۳- وضعیت تاهل

۴	س	☐	۱- مجرد
۵	س	☐	۲- متأهل

۴- اگر روزی قصد ازدواج داشته باشید حاضرید با یک فرد ترک ازدواج کنید؟

۱- بلی ۲- خیر

۵- چنانچه فرزند دختری داشته باشید روزی بخواهد ازدواج کند، آیا حاضرید او را به یک مرد ترک بدهید؟

۱- بلی ۲- خیر

۶- برای شرکت در یعنی مراسم مذهبی خاص مثل عاشورا و تاسوعا، آیا حاضرید در مجالس یا دسته‌جات ترک‌ها شرکت کنید؟

۱- بلی ۲- خیر

۷- اگر بخواهید خانهای بگرد و ببینید همسایه دیوار به دیوار یا آپارتمان‌مجاور شما ترک هستند، آیا حاضرید در همسایگی آنها زندگی کنید؟

۱- بلی ۲- خیر

Görsel 74: 19.11.2018'de Facebook'ta Gine Sözümler hesabının sahibi kişinin özel arşivinden alınan belge: Mayıs 1995'te İran Radyo ve Televizyon Kurumu'nun Tahran'da Uyguladığı "Toplumsal Mesafe" başlıklı anketin 1. sayfası.

۸- آیا حاضرید با فردی ترک در یک اتاق همکار باشید

○ ۱- بلی ○ ۲- خیر

۹- آیا حاضرید در محله‌ای که اکثریت آنها ترک هستند، مسکن بگیرید؟

○ ۱- بلی ○ ۲- خیر

۱۰- آیا حاضرید در شهری آثرو زبان زندگی کنید؟

○ ۱- بلی ○ ۲- خیر

۱۱- آیا حاضرید با فردی ترک رفت و آمد داشته باشید، او را به خانه خود مهمان کنید و یا به خانه آنها بروید؟

○ ۱- بلی ○ ۲- خیر

<p>تحملات:</p> <p>۱ بی‌سواد.....</p> <p>۲ ابتدایی.....</p> <p>۳ راهنمایی (سیکل ۱).....</p> <p>۴ دبیرستان (سیکل ۲).....</p> <p>۵ دیپلم.....</p> <p>۶ عالی.....</p>	<p>فعالیت:</p> <p>۱ مخمل.....</p> <p>۲ دانشجو.....</p> <p>۳ شاغل (منوای دقیق بیفل نوشته شود).....</p> <p>۴ بیکار.....</p> <p>۵ خانه‌دار.....</p> <p>۶ ازکارافتاده.....</p> <p>۷ دارنده درآمد بدون کار و نیازنشسته.....</p>	<p>جنس:</p> <p>۱ مرد.....</p> <p>۲ زن.....</p>
<p>شماره منطقه:</p> <p>شماره نقشه:</p> <p>شماره بلوک:</p> <p>نام پیرسنگر:</p>		<p>سن:</p> <p>۱ ۱۹ تا ۲۵</p> <p>۲ ۲۶ تا ۳۰</p> <p>۳ ۳۱ تا ۳۵</p> <p>۴ ۳۶ تا ۴۰</p> <p>۵ ۴۱ تا ۴۵</p> <p>۶ ۴۶ تا ۵۰</p>

Görsel 75: 19.11.2018'de Facebook'ta Gine Sözümler hesabının sahibi kişinin özel arşivinden alınan belge: Mayıs 1995'te İran Radyo ve Televizyon Kurumu'nun Tahran'da Uyguladığı "Toplumsal Mesafe" başlıklı anketin 2. sayfası.

ÖZET

İran'da Türklere Yönelik Uygulanan Asimilasyon Politikaları ve Karşı Tepkiler

1979-2018, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu, 352 s.

Çalışma, farklı etno-kültürel birimler arası iktidar ilişkilerinde ortaya çıkan başatlık-bağımlılık ve tahakküme karşı direniş düzeneklerinin işleyişi noktasından hareketle İran'da yönetsel yetke tarafından uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı şimdilerde Türk eyleyiciler tarafından hangi tepkilerin nasıl ve niçin verilmekte olduğuna açıklık getirmeyi amaçlar.

Araştırmanın yöntembilimsel yaklaşımı, kültürel sosyoloji yaklaşımıdır. Veriler nitel araştırma türünün derinlemesine görüşme, odak grup çalışması, yazın taraması ve katılımlı gözlem teknikleri kullanılarak toplandı. Araştırma bulguları temellendirilmiş kuram inceleme tekniğinin kabiliyetleri kullanılarak ortaya konuldu. Elde edilen veriler önce daha genel bağlam ve ilgilerine göre tematik kalıplar çerçevesinde sınıflandırıldı. Ardından, holografik çözümleme tekniği temelinde yeniden değerlendirilip daha yakınsak bağlam ve ilgilerine göre ayrıntulandırıldı.

Araştırma bulguları, üzerlerinde uygulanan asimilasyoncu ve kültürkırımcı politik baskılara karşı direnen Türk eyleyiciler tarafından verilen tepkilerin, makro ilişkiler düzleminde yapısal iyileştirmelere yol açamadığına karşın, mikro ve resmi olmayan ilişkiler düzleminde etno-kültürel kimliklerini sürdürebilmeleri için kimi işlevsel sonuçlar doğurduğunu gösterir.

Çalışmayla, dini öğretilerde bulunan ilgili buyruklar, insan hakları evrensel bildirgesinde belirtilen ilgili ilke ve ölçütler, milliyetçi söylemlerde yer alan güdüleyici etmenler Farslaştırma karşısı Türk eyleyicilerin söylemsel dayanaklarına kaynaklık

ettiği ortaya çıkarıldı. Araştırma bulguları ayrıca meşru, meşru ve yasadışı olmayan ve yasadışı sayılan her üç alanın da Farslaştırma karşıtı Türk eyleyiciler tarafından amaca uygun stratejik üstler haline getirilerek kullanıldığını ortaya koyar. Resmi olmayan kamusal, sosyal ve özel ilişki alanlarının Farslaştırma karşıtı mikro ölçekli taktiksel uygulamaların açık bir biçimde serpiştiği uzamlar olduğu araştırma bulgularınca saptanır.

İran'da Şubat 1979'da gerçekleşen rejim değişikliğinden bugüne, Türk eyleyiciler tarafından sürdürülen Farslaştırma karşıtı direniş süreciyle birlikte madunluk ve mağdurluk bilincinin arttığı; sürece katılan kesim ve kişilerin sayıca arttığı; direnişçi eylemlerin farklı alanlara sıçrayarak genişletildiği; medyatik araçların kullanımının yaygınlaşmasıyla daha da görünür hale geldiği ve özellikle de seçim dönemlerinde ayrımcı politikalarla ilgili konuların resmi ilişkiler düzleminde tartışılmaya açıldığı gibi gelişmeler yetkilileri sorunu ele almaya zorlayacağı algısını yaratmakta olduğu söylenebilir.

Diğer yandan tepkiler sürecinde uzmanlık gerektiren faaliyetlerde gösterilen performans düşüklüğü; çağcıl toplumların koşulu olan işbölümü ve profesyonellik eksikliği; eyleyici birimler arasında işbirliği ve dayanışma düzeneklerini çalıştıracak dinamiklerin henüz etkinleştirilmediği; kendini ayakta tutup varlığını sürdürebilecek bir direniş süreci ekosisteminin oluşmayışı vb. gibi eksik ve bozuk işlevlerin varlığı, tepkilerin başarılı olup olmayacağı konusunda ilgili soru işaretlerini akla getirmiyor değil.

Anahtar Sözcükler: *İran, Farslaştırma, Türk Eyleyiciler, Farslaştırma Karşıtı Tepkiler, Direniş Söylemleri, Direniş Stratejileri, Direniş Taktikleri, Mağdurluk.*

ABSTRACT

Assimilation Policies Towards Turks in Iran and Reactions 1979-2018,

PhD Dissertation, Advisor: Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu, 355 p.

Acting from the point of the dominance-dependence and resistance mechanisms against domination appeared in power relations between different ethno-cultural units, the purpose of the study is to clarify that what reactions, how and why are they shown by Turkish agencies against to the Persianization policies applied by the administrative authority in Iran.

The methodological approach of research is the approach of cultural sociology. The data were collected by using techniques of in-depth interviews, focus group work, literature review, and participative observation, which are kind of qualitative research. The findings of the research were based on the abilities of the grounded theory review technique. The obtained data were, first of all, classified within the thematic patterns according to the more general context and relevance. Then it was re-evaluated on the basis of the holographic analysis technique and elaborated according to the more convergent context and relevance.

The findings of the research show that the reactions of the Turkish agencies, who resisted the assimilationist and the culturalcidal political oppression applied on them, lead to some functional results in order to sustain their ethno-cultural identities in the micro and informal relations level, even though they can not lead to structural improvements on the macro-relations level.

The study revealed that the commandments in the religious doctrines, the relevant principles and criteria expressed by the universal manifestation of human

rights, and the motivational factors in nationalist discourses were the basis for the discursive foundations of Turkish agencies of anti-Persianization. The research findings also show that all three realms which are legitimate, illegitimate but not unlawful, and illegal, are used by anti-Persianist Turkish agencies as appropriate strategic bases. The research findings show that areas of informal public, social and private relations are spaces where micro-scale tactical applications against Persianization are clearly spread.

From the regime change that took place in Iran in February 1979 to today, it can be said that the consciousness of subordinate and victimness with the anti-Persianization resistance process carried out by the Turkish agencies increased; the number of people and sectors participating in the process increased. It can be said also that the insurgent actions have expanded by leaping to different areas, become more apparent with the widespread use of media tools, and especially in the election periods, have being debated on the official level the issues related to discriminatory policies. These developments creates the perception that the authorities will be forced to address the problem.

On the other hand, the deficient-functions and dysfunctions --such as the performance degradation demonstrated in the activities requiring expertise in the response process; lack of the division of labor and professionalism which are the condition of modern society; have not yet been activated the dynamics that will operate cooperation and solidarity mechanisms between the activating units; the absence of a resistance process ecosystem that can sustain itself and sustain its existence, and so on.-- brings to mind the question marks about whether the reactions will be successful or not.

Keywords: Iran, Persianization, Turkish Agencies, Reactions Against Persianization, Resistance Discourses, Resistance Strategies, Resistance Tactics, Victimhood.

